

අභිධර්මයේ මූලික කරුණු

(දොළොස් වන මුද්‍රණය)

මහාචාර්ය

ජේරුකානේ චන්දවිමල

(සාහිත්‍ය චක්‍රවර්ති, පණ්ඩිත, ප්‍රචචිත විශාරද,
අමරපුර මහා මහෝපාධ්‍යාය ශාසන ශෝභන, ශ්‍රී සද්ධර්ම ශිරෝමණි)
මහානායක ස්වාමීපාදයන් වහන්සේ විසින්
සම්පාදිතයි.

ප්‍රකාශනය:

ශ්‍රී චන්දවිමල ධර්මප්‍රස්තක සංරක්ෂණ මණ්ඩලය

ශ්‍රී විනයාලංකාරාරාමය, පොදු ඡුවිට.

දුරකථනය : 034-2263958

ෆැක්ස් : 034-2265251

"සම්බද්ධතාං ධර්මදානං ජිනාති"

**දහම් පොත් මුද්‍රණයට සහාය වූ
අතිතව සාමාජිකයෝ**

නිශාමි ද සිල්වා මිය (මිහාර පුතුගේ උපන්දින සුඛපැතුම)	මොරටුව	රු. 5000.00
ටී.බී. කුලතුංග මයා	මොරටුව	රු. 5000.00
සනත් කොඩිතුවක්කු මයා	ඕමියන් ලොජිස්ට්	රු. 4000.00
තිලකරත්න සතරසිංහ මයා	ගම්පහ	රු. 2000.00
ප්‍රේමසිරි පරණමාන්ත මිය	පොකුණුවිට	රු. 2000.00
චන්ද්‍රිකා එදිරිසිංහ මිය	බෙලිඅත්ත	රු. 1500.00
මානෙල් රණසිංහ මිය	තලවතුගොඩ	රු. 1000.00
ලීලා මාරසිංහ මිය	කඩුගන්නාව	රු. 1000.00
ඩබ්ලිව්. බී. ගුණවර්ධන මයා	රත්මලාන	රු. 1000.00
ජොසපින් නිශ්ශංක මිය	කහඹිලිහේන	රු. 1000.00
ඩී. ප්‍රියන්ත නන්දන මයා	කඹුරුගොඩ	රු. 1000.00
අරුණ රත්නායක මයා	නුගේගොඩ	රු. 1000.00
ලාල් ද අල්විස් මයා	පන්නිපිටිය	රු. 500.00
නාලි අබේවීර මෙනවිය	කැළණිය	රු. 500.00
ඩබ්ලිව්. කේ. පියසේන මයා	කොටුගොඩ	රු. 500.00

අතින් පොත් හා සසඳන විට කාලීනව අඩු මිලකට මේ පොත් සැපයිය හැකිව ඇත්තේ ධර්මදානමය කුශලයේ වටිනාකම අවබෝධ කරගත් සැදහැවතුන් නිසාය.

එක් මුද්‍රණයක් විකිණීමෙන් ලැබෙන මුදලත්, ඊළඟ මුද්‍රණයේ මුද්‍රණ වියදමත් අතර පරතරය පියවා ගැනීමට මේ ආධාර උපයෝගී වේ.

ඔබට ද මේ සඳහා සහභාගි විය හැකිය.

ලේකම්ගේ සටහන්...

සූත්‍ර පිටකයේ එන දහම් කරුණු ගැඹුරින් සළකා බැලූ අභිධර්මය, මෙකළ සාමාන්‍ය ජනතාව අතර ප්‍රචලිත වීමට රේරුකානේ වන්දවීමල මහනාහිමියන්ගේ පොත් පත් ද හේතු වූ බව ප්‍රකට කරුණකි. අභිධර්මය පිළිබඳව නාහිමියන් තුළ ඇති නිරවුල් අවබෝධය උන්වහන්සේගේ ග්‍රන්ථාවලියෙන් ප්‍රකට වන අතර අභිධර්මයේ මූලික කරුණු, අභිධර්ම මාර්ගය හා පටිඨාන මහා ප්‍රකරණ සන්නය වැනි පොත් වලින් එය වඩාත් පැහැදිලි වෙයි.

ලෝකය අනිත්‍ය වශයෙන් දක්නට සිත හා අනෙකුත් වස්තූන් ගේ ස්වභාවයත්, එක් එක් වස්තුවක පැවැත්ම හා පෙනෙන ආකාරයත් තේරුම් ගැනීම අවශ්‍යය. භෞතික ලෝකයේ මායා රූපය තේරුම් ගැනීම සඳහා අභිධර්මය උගෙනීමෙන් ලැබෙන්නේ මහඟු උපකාරයකි.

නිතර ගැටුම් පවතින ලෝකයේ නො ගැටී, නො කලකිරී සිටීමට චිත්තස්වභාවයත්, අනිත්‍ය ස්වභාවයත් යම් පමණකින් වත් තේරුම් ගැනීම අවශ්‍යය. අභිධර්මය එම ස්වභාවය තේරුම් ගෙන යථාර්ථයට අනුව සිතීමට අපට අනුබල දෙයි. අවසන් පරමාර්ථය වෙනස් වුවත් නවීන විද්‍යාව ද ලෝකයේ මේ එකකාරී නොවන අනිත්‍ය තත්ත්වය තේරුම් ගන්නට මනස පොළඹවයි. ඒ විද්‍යාත්මක චින්තනය ඔස්සේ බටහිර ජාතිහු ජීවිතය සරලව දකිති. ඔවුන්ගේ මානව දයාව වැනි යහගුණ වැඩෙන්නේ ඒ විද්‍යාත්මක චින්තනය ඔස්සේ ය. එහෙත් ගැඹුරු ආගමික වූ දාර්ශනික චින්තාවලියක් ඇති සිංහල බෞද්ධයන් තුළ අවගුණ පැතිරෙන්නේ සංස්කෘතික වශයෙන් හා ආර්ථික ප්‍රතිපත්තිවලින් අප වල්මත්ව සිටිනා නිසා ද?

සුද්ධය, පවුල් සාමාජිකයන් පිටරට යාම හා ලෙඩ දුක් කරදර වලින් ඇති වන මානසික කාන්සිය මඟ හරවා, හිතේ සැනසුම පතා බොහෝ දෙනා ආගම සොයා යති. එසේ නිවැරදි මග සොයා ගත නුහුනුවන්ගේ මනසට ඇතුළුව ලැබුම් ගන්නා ගැලවුම් කරුවන්ගේ හා වාදකරුවන්ගේ ග්‍රහණයට හසු වූ බොහෝ දෙනා එයින් තෘප්තිමත් වෙමින් දුවන්නන් වාලේ දුවති. සිතේ අසරණ කමට හොඳම පිහිට සිත තේරුම් ගැනීමයි. එසේ සිත ශක්තිමත් වුවහොත් සිත නිසා පවතින ශරීරය හා අනිත් සියලු සම්බන්ධතා විධිමත් කර ගැනීම අපහසු නොවේ.

2500 බුද්ධ ජයන්තියෙන් නිහඬව ඇරඹුණු රේරුකානේ මහනාහිමියන්ගේ ධම් ප්‍රචාරක සේවය සිංහල බෞද්ධයන් තුළ සියුම් කම්පනයක් ඇති කළ බව උන් වහන්සේගේ පොත් සමාජගත වූ

ආකාරයෙන් වැටහෙයි. මේ පොත් නිසා පැවිදි වුණු, භාවනාවට යොමු වුණු, යහමග ගත්, දහම තේරුම් ගත් බොහෝ දෙනාගේ ප්‍රතිචාර එය සනාථ කරයි.

මේ පොත් පවත්වන්නට සැදුනැවතුන්ගෙන් ලැබෙන අනුග්‍රහය හා පොත් මිලදී ගැනීමෙන් ඔබ දෙන සහාය මහෝපකාරී වෙයි. තව දුරටත් හැකිතාක් අඩු මිලට මේ සරල දහම් පොත් මාලාව ජනතාව අතට පත් කළ හැක්කේ ඔබේ අවධානය යොමු වී තිබුණොත්, ඔබ අනුග්‍රහය දැක් වූවොත් පමණකි.

මෙහි සෝදුපත් කියවූ මාලනී ද, සංශෝධිත පරිඝනක සටහන් යෙදූ භෞරණ රු-මයා ග්‍රැෆික්ස් හි සාලිය ජයකොඩි මහතා ද, මනාව මුද්‍රණ කටයුතු නිමවූ සිකුරු ප්‍රකාශක ගිහාන් අනුරංග ජයවර්ධන මහතා ඇතුළු කායබ් මණ්ඩලය ද, ආධාර - අනුබල දුන් සැදුනැවතුන් ද කෘතඥතාවයෙන් සිහි කරමි.

මෙවැනි කායබ්සක මා මෙහෙය වූ විනයාලංකාර හික්කු වංශයත්, වෙසෙසින් මේ යුගයේ විහාරාධිපතිත්වය හා මණ්ඩලයේ ගරු සභාපතිත්වය දරමින් පූජ්‍ය කිරිඔරුවේ ධම්මානන්ද හිමිපාණන් මේ යහ කායබ්සෙහි මා පෙළඹවීමත් ස්තූතිපූජිතව සිහි කරමි.

නිසරණ සරණයි!

සී. තනිප්පුලි ආරච්චි
ගරු ලේකම්
ශ්‍රී වන්දවිමල ධර්මප්‍රස්තක
සංරක්ෂණ මණ්ඩලය

2007 ඔක්තෝබර් මස 10 වන දින,
පොකුණුවිට්ටි ය.

පටුන

	පිට
සංඥාපනය	ix
අභිධර්මයෙහි තත්ත්වය හා	
එය උගෙනීමෙන් ලද හැකි ප්‍රයෝජනය	21
අභිධර්මයේ මූලික ධර්ම දෙ අසූව	24
පරමාර්ථය හා භිනාර්ථය	24
පරමාර්ථය සොයා ගත යුතු ආකාරය	26
පරමත්ථ යන වචනය	27
පරමාර්ථය හා භාෂාවේ වචන	34
චිත්තය	37
සිතේ ආයුෂය	39
සිතේ විසිතුරු බව	41
සිතේ බලය	41
සිතේ දුරවබෝධත්වය	42
වෛතසිකය	43
රූපය	45
නිර්වාණය	48
චිත්තයේ ප්‍රභේද	51
භවාංග චිත්තය	51
ජවන චිත්තය	55
කුශල චිත්තය හා අකුශල චිත්තය	58
විපාක චිත්තය	60
වෛතසික ප්‍රභේද	62
සර්වචිත්ත සාධාරණ වෛතසික	62
ප්‍රකීර්ණක වෛතසිකයෝ	71
අකුශල වෛතසික කුදුසු	80
ගුප්ත කරුණු ස්වල්පයක්	88
ශෝභන වෛතසික	99
විරහි වෛතසිකයෝ	110
අප්‍රමාණය වෛතසිකයෝ	113

අටවිසි රූපය	...	116
භූත රූප	...	116
ප්‍රසාද රූප පස	...	122
දර්ශනාදිය සිදුවන ආකාරය	...	126
ගෝචර රූප	...	128
භාව රූප දෙක	...	133
ලිංග පරිවර්තනය	...	135
භෘදය රූපය	...	136
ජීවිත රූපය	...	137
ආහාර රූපය	...	138
ආකාශ ධාතුව	...	140
විඤ්ජනි රූප දෙක	...	141
විකාර රූප තුන	...	146
ලක්ෂණ රූප සතර	...	148
රූප කලාප	...	152
රූප උපදවන හේතු	...	153
රූප ජනක විත්තයන්ගේ ශක්තිය	...	156
කර්මාදි ප්‍රත්‍යයන්ගෙන් උපදනා රූප	...	157
ප්‍රත්‍යය විභාගය	...	161
හේතු ප්‍රත්‍යය ආදි සුවිසි ප්‍රත්‍යය පිළිබඳ විස්තරය...	...	161
ප්‍රත්‍යයන්ගේ විශේෂ විභාග	...	196
අනෙක ප්‍රත්‍යයෙන් ධර්ම හටගන්නා පරිදි	...	198
අභිධර්ම පිටකය අබුද්ධ දේශිකයකැයි		
කියන්නවුන්හට පිළිතුරු	...	201
අනුක්‍රමණිකාව	...	209

සංඥාපනය

ඥාය සාගර පාරගත වූ මහා කාරුණික වූ අප බුදු රජාණන් වහන්සේ විසින් පරම සුක්ෂම පරම ගම්හිර චිත්ත චෛතසිකාදි පරමාර්ථ ධර්මයන් ගේ තතු ලොවට හෙළි කරනු පිණිස දේශනය කළ විශිෂ්ඨ ධර්මය අභිධර්ම පිටකය ය. පරම ගම්හිර පරමාර්ථ ධර්මයන් ස්වශක්තියෙන් තත්ත්වාකාරයෙන් අවබෝධ කොට දේශනය කිරීමට සමත් වන්නෝ අතිදීර්ඝ කාලයක් මුළුල්ලෙහි රැස් කළ පාරමිතා කුශල බලයෙන් ලත් සර්වඥතාඥානය ඇති ලොචතුරා බුදුවරයෝ ම ය. සෙස්සෝ එයට සමත් නොවන්නාහ. බුදුවරයන් ලොව පහළ වීමෙන් ලෝකයට ලැබෙන විශිෂ්ඨ ධර්මය අභිධර්ම පිටකය ය. බුදු සමයේ ශරීරය ද සාරය ද එය ම ය.

සුත්‍ර පිටකයෙහි එන කරුණු වලින් එක්තරා කොටසක් නුවණ දියුණු කළ සාමාන්‍ය ජනයාට ද වැටහෙන සාමාන්‍ය කරුණු ය. ඒවා අවබෝධ කිරීමට කල්ප ගණනක් පෙරුම් පුරා ලැබිය යුතු විශිෂ්ඨ ඥානයක් නුවමනා ය. එබැවින් ඒ කරුණු අන්‍යාගම්වල ද දක්නා ලැබේ. අන්‍ය පණ්ඩිතයන්ගේ පොත් වල ද දක්නා ලැබේ. ශුද්ධ වූ අභිධර්මය බුදු සස්තෙන් පිටත ඇතියක් නොවේ. සුත්‍ර පිටකයේ එන කරුණුවලින් බොහොවක් අභිධර්ම පිටකයේ ඇති කරුණු ම ය. එහෙත් එහි ඒ ධර්ම අභිධර්ම පිටකයෙහි සේ විස්තර කර ද නැත. ක්‍රමානුකූලව විභාග කර ද නැත. පැහැදිලි කර ද නැත. එබැවින් බුදු සමය පිළිබඳ සම්පූර්ණ දැනුමක් නිරවුල් දැනුමක් සුත්‍ර පිටකය පමණක් උගෙනීමෙන් නො ලැබිය හැකිය. නිරවුල් ලෙස දහම් දෙසිය හැකි ධර්ම කථිකයකු වීමට නම් අභිධර්මය උගත යුතු ම ය. ධර්මදේශනයක වරද නිවරද සොයා ගත හැකි වීමට, ඇදකුද සොයා ගත හැකි වීමට, අඩු වැඩි කම් සොයා ගත හැකි වීමට ඇත්තා වූ නූල ද ලඹය ද මට්ටම් ලෑල්ල ද කෝදු ලිය ද අභිධර්ම පිටකය ය. අභිධර්මය නො දන කරන ධර්මදේශනය දික් නූල පාවිච්චි නො කොට ලඹය පාවිච්චි නො කොට මට්ටම් ලෑල්ල පාවිච්චි නො කොට කනන ගෘහයක් වැනි ය.

ඇතුළත "අභිධර්ම පිටකය බුද්ධ දේශිතයක් නොවේ ය, එය පසු කාලයේ දී යම් කිසිවකු විසින් ඇති කරන ලද්දක් ය, ප්‍රථම ධර්ම සංගීතියේ දී එය සංගායනා නො කරන ලද්දේය" යි කියති. එය ඔවුන්ගේ මති මාත්‍රයෙකි. අභිධර්ම පිටකය අබුද්ධ දේශිතයකැයි කියන්නාවුන්, බුදුගොස් හිමියන් අටුවා ලියන්නට ද කලින් විසූ බව අත්පසාලිනි නම් වූ විජම් අටුවාවෙන් පෙනේ. බුදුගොස් මා හිමියන් විසින් ඔවුන්ගේ ඒ වාදය ගැන දීර්ඝ විවේචනයක් කොට එසේ කියන්නාවුන් තද ප්‍රභාරයකට ද ලක් කොට තිබේ. අත්පසාලිනියේ නිදාන කථාව බලනු.

තථාගතයන් වහන්සේ විසින් සමාක් සම්බෝධි සමධිගමයෙන් සිවුවන සතියෙහි රතනසරයෙහි වැඩ සිට අභිධර්ම පිටකය සම්මර්ශනය කළ බව බුදු සස්තෙහි අතිප්‍රසිද්ධ කරුණකි. ඒ බව අභිධර්ම පොත්වල පමණක් නොව සූත්‍ර විනය අටුවා පොත්වල ද දක්වා තිබේ.

"වතුන්ටේ සත්තාහෙ බොධිතො පච්ඡිමුත්තරදිසාභාගෙ දෙවතා රතනසරං මාපයිංසු. තත්ථ පල්ලංකෙන නිසිදිත්වා අභිධම්මපිටකං විචින්නො සත්තාහං විතිනාමෙසි. තං ධානං රතනසරවෙනියං නාම ජාතං" මේ බුද්ධවංස අටුවාවෙහි ඒ කාරණය දක්වන පාඨය ය.

"තතො පච්ඡිමදිසාභාගෙ දෙවතා රතනසරං මාපයිංසු. තත්ථ පල්ලංකෙන නිසිදිත්වා අභිධම්ම පිටකං විසේසතො චෙත්ථ අනන්ත නය සමන්ත පටිධානං විචින්නො සත්තාහං විතිනාමෙසි. තං ධානං රතනසර වෙනියං නාම ජාතං" මේ සමන්තපාසාදිකා නම් වූ විනය අටුවාවෙහි ඒ කාරණය දක්වූ පාඨය ය.

අභිධර්ම ප්‍රකරණයන් අතුරෙනුදු අනන්ත නය සමන්තවාගත ප්‍රස්ථාන මහා ප්‍රකරණය විශේෂයෙන් ඥාන වර්ධනය කරන්නා වූ, ඥානය ප්‍රසන්න කරන්නා වූ, ඥානය නියුණු කරන්නා වූ ප්‍රකරණයෙකි. තථාගතයන් වහන්සේ බෝධි මූලයේ දී සවි කෙලෙසුන් නසා බුදු වූයේ වී නමුදු සම්බුද්ධත්වයට පැමිණි පළමුවන දෙවන තුන්වන සති වලදී නීල පීතාදී රශ්මිහු නො නික්මුණාහුය. සතරවන සතියෙහි රතන සරයෙහි වැඩහිඳු ධම්මසංගණියේ පටන් ක්‍රමයෙන් අභිධර්ම ප්‍රකරණයන් මෙනෙහි

කරමින් ගොස් තථාගත ඥානය ප්‍රස්ථාන මහා ප්‍රකරණයට බස්වා එය මෙනෙහි කරන්නට පටන්ගත් කල්හි ඒ අනන්ත නය සමන්වාගත මහා ප්‍රකරණයෙහි උන් වහන්සේ ගේ ඥානයට රිසි සේ හැසිරෙන්නට ලැබීමෙන් එය අභිශයින් ප්‍රසන්න විය. ඥානය ප්‍රසන්න වනු සමග ම තත් සම්ප්‍රයුක්ත කාමාවචර මහාක්‍රියා චිත්තය ද තත් සම්ප්‍රයුක්ත අන්‍ය වෛතසිකයෝ ද ප්‍රසන්න වූහ. ප්‍රසන්න චිත්තයට නිශ්ශ්‍රය වන හෘදය වස්තුව ද ප්‍රසන්න විය. අභිප්‍රසන්න වූ චිත්තයෙන් උපදවන චිත්තජ රූපයෝ ද චිත්තය සේ ම ප්‍රසන්න වූහ. ප්‍රසන්න චිත්තජ රූපයන්ගේ ස්පර්ශයෙන් තථාගතයන් වහන්සේගේ සකල ශරීරය ම ප්‍රසන්න විය. ප්‍රසන්න වූ තථාගත ශරීරයේ ඒ ඒ තැන්වලින් නීල පීත ලෝහිතාවදාන මාඤ්ජිෂ්ඨ ප්‍රභාස්වර සංඛ්‍යාත ෂඩ්වර්ණය ඇති ආලෝක ධාරාවෝ අධිෂ්ඨානාදි ක්‍රියාවක් නැතිව ම ලෝකය ඒකාලෝක කෙරෙමින් නික්මෙන්නට පටන් ගත්හ. තථාගත ශරීරයෙහි කේශාදි නීලවර්ණ ස්ථානයන්ගෙන් නීලරශ්මි ධාරාවෝ නික්මුණාහු ය. සම ආදි පීතවර්ණ ස්ථානයන්ගෙන් පීත වර්ණ රශ්මිධාරාවෝ නික්මුණාහුය. ලේ ආදි රක්ත වර්ණ ස්ථානයන්ගෙන් ලෝහිත රශ්මිහු නික්මුණාහුය. දන්තාදි ශ්වේතවර්ණ ස්ථානයන්ගෙන් අවදාන රශ්මිහු නික්මුණාහුය. ශරීරයේ ඒ ඒ තැන්වලින් මාඤ්ජිෂ්ඨ ප්‍රභාස්වර රශ්මිහු ද නික්මුණාහු ය. එදින පටන් තථාගත ශරීරයෙන් අසුරියනක් තැන පැතිරෙන රශ්මියක් සෑම කල්හි ම විහිදෙන්නට පටන් ගත්තේ ය.

අති දීර්ඝ කාලයක් මුළුල්ලෙහි රැස් කළ පාරමිතා කුශල බලයෙන් ලත් තථාගතයන් වහන්සේ ගේ අභිශයින් තීක්ෂණ වූ ඥානය පරමාර්ථ ධර්ම විෂයයෙහි අභිවේගයෙන් ගමන් කෙළේය. එබැවින් ඒ සතියෙහි සම්මර්ෂණය කරන ලද ධර්මය මෙනෙකැයි පමණ නො කළ හැකිය. අතිදීර්ඝ වූ ඒ අභිධර්මය ටවනවලට නඟා දේශනය කරන හොත් වර්ෂ සියයකින් වුව ද දහසකින් ලක්ෂයකින් වුව ද නො නිම කළ හැකි බව:

“සත්ථා පන එවං සත්තාහං මනසා චින්තිත ධම්මං වච්භෙදං කත්වා දෙසෙන්නො වස්ස සතෙනපි වස්ස සහස්සෙනපි වස්ස සතසහස්සෙනපි මත්ථකං පාපෙත්වා දෙසෙතුං සක්කොතිති න වත්තබ්බං.”

යනුවෙන් අත්පසාලිනි නම් වූ විජම් අවුචාවේ දක්වා තිබේ.

සතර වන සතියෙහි සිතින් සිතු ඒ අතිදීර්ඝ අභිධර්මය තථාගතයන් වහන්සේ සමයක් සම්බෝධි සමධිගමයෙන් සත්වන වර්ෂයෙහි තීර්ථකයන් ගේ මාන මර්දනය පිණිස සැවැත් නුවර සම්පයෙහි කණ්ඩම්බ නම් වෘක්ෂමූලයෙහි යමක ප්‍රාතිහාර්ය දක්වා අතීත බුදුවරයන්ගේ චාරිත්‍රයට අනුව තවතිසා දෙව් ලොවට වැඩ වදාරා එහි පාරිච්ඡත්තක නම් වූ දිව්‍ය වෘක්ෂ මූලයෙහි පිහිටි පාණ්ඩුකම්බල නම් වූ දිව්‍ය ශෛලාසනය මත උදාහිර මුදුනට පත් හිරු මඩල සේ බුදුරැස් විහිදුවමින් වැඩ සිට, දසදහසක් සක්වළින් පැමිණි දිව්‍ය බ්‍රහ්ම සමුභයා මධ්‍යයෙහි මාතෘ දිව්‍ය පුත්‍රයා ප්‍රධාන කොට දෙව් ගණයා අමතා "කුසලා ධම්මා, අකුසලා ධම්මා, අව්‍යාකතා ධම්මා" යනාදීන් තෙමසකින් දේශනය කොට නිම කළ හැකි පමණට හකුළුවා දේශනය කළ සේක.

පර්වතයකින් ගහක් ගලා බස්නාක් මෙන් තුන් මසක් මුළුල්ලෙහි නොනවත්වා ම අතිසීඝ්‍රයෙන් කළ ඒ අභිධර්ම දේශනය ද ඉතා දීර්ඝය. එපමණ දීර්ඝ දේශනයක් හික්මුන් වහන්සේලාට නුගත හැකිය. නො දැරිය හැකිය. දෙව්ලොව අභිධර්ම දේශනය කරන්නා වූ තථාගතයන් වහන්සේ දේශනය නො නැවතී පවතිනු සඳහා ඒ අසුන මත බුදුරුවක් මවා ඒ බුදුරුව මෙනෙක් ධර්මය දේශනය කෙරෙත්වා යි ඉටා ආහාර වැළඳීම් ආදිය පිණිස දිනපතා මිනිස් ලොවට වඩනා සේක. ඒ බව ඇතැම් දෙව් කෙනෙක් දනිති. ඇතැම් දෙව් කෙනෙක් නො දනිති. මිනිස් ලොවට වඩනා වූ තථාගතයන් වහන්සේ උතුරුතුරු දිවයිනෙන් පිටු සිඟා ගෙන අනවතස්ස විල් තෙරට වැඩ එහිදී දන් වළඳා දිවා විහරණය පිණිස සඳුන් වනයට වඩනා සේක. දම් සෙනෙවි සැරියුත් මහ තෙරුන් වහන්සේ ද දිනපතා තථාගතයන් වහන්සේ දක්නට එතැනට වඩනා සේක. තථාගතයන් වහන්සේ ඒ ඒ දිනයෙහි දෙසූ අභිධර්මය වෙරළ තීරයෙහි සිට අත දිගු කොට මහ සයුර දක්වන්නාක් මෙන් ඉතා කොටින් වචන ස්වල්පයකින් දේශනය කරන සේක. සිවුපිළිසිඹියාපත් ඒ මහ රහතන් වහන්සේ තථාගතයන් වහන්සේ විසින් අති සංකෂ්පයෙන් දේශනය කළ ඒ ධර්මය නය සියයෙන් නය දහසින් නය දස දහසින් අවබෝධ කර ගැනීමට සමත් වන

සේක. උන්වහන්සේ බුදුන් වහන්සේගෙන් උගන්නා වූ ඒ අභිධර්මය හික්ෂුන්ට උගෙනීමට දර්මට ප්‍රමාණ වන සැටියට මඳක් විස්තර කර ඒ ඒ දිනවලදී ම තමන් වහන්සේගේ අතවැසි හික්ෂුන් පන්සියයකට උගැන්වූ සේක. ඒ හික්ෂුන් පන්සිය දෙනා වහන්සේ බුදුන් වහන්සේගේ අභිධර්ම දේශනය නිමවනු සමග ම ආභිධර්මිකයෝ වූහ. අද පවත්නා අභිධර්ම පිටකය දම් සෙනෙවි සැරියුත් මහ තෙරුන් වහන්සේ විසින් උගැන් වූ ඒ අභිධර්මය ය. එය තථාගතයන් වහන්සේගෙන් ලත් නය අනුව තථාගතයන් වහන්සේ ගේ අදහසට අනුව උගන්වන ලද්දක් බැවින් සැරියුත් මහ තෙරුන් වහන්සේ විසින් උගන්වන ලද්දක් වුව ද බුද්ධ දේශනය සැටියට ම පිළිගනු ලැබේ.

ප්‍රථම ධර්ම සංගායනයේ දී අභිධර්ම පිටකයක් නො තිබුණැයි ඇතැමුන් කියතත්, විනය පිටකයට අයත් වුල්ලවග්ග පාළියෙහි ප්‍රථම ධර්මසංගායනය විස්තර කරන පඤ්චසතික බන්ධකයෙහි-

“උපාලිං විනයං පුච්ඡි - සුත්තන්තානන්ද පණ්ඩිතං.
පිටකං තිණි සංගීතිං. - අකංසු ජිනසාවකා” යි

පිටකත්‍රයක් සංගායනය කළ බව දක්වා තිබේ. අභිධර්ම පිටකය එකල නො පැවතියේ නම් තුන් පිටකයක් වීමට අභිධර්ම පිටකයෙන් අන්‍ය තවත් පිටකයක් තිබිය යුතුය. සූත්‍ර පිටකය, විනය පිටකය, අභිධර්ම පිටකය යන මේ තුන් පිටකය හැර තවත් පිටකයක් නැති බැවින් අභිධර්ම පිටකය ද සූත්‍ර, විනය පිටක දෙක මෙන් ම බුද්ධ කාලයේ පටන් ම පැවතුන බව කිය යුතු ය. ප්‍රථම සංගීති සමයෙහි අභිධර්ම පිටකය නො තිබිණැයි කීම ප්‍රතිෂ්ඨා විරහිත හිස් කියුමක් බව ද දත යුතුය.

ප්‍රථම ධර්ම සංගීති සමයේ දී උපාලි මහ තෙරුන් වහන්සේට විනය පිටකයත්, ආනන්ද ස්ථවිරයන් වහන්සේට දීර්ඝ නිකායත්, සැරියුත් මහ තෙරුන් වහන්සේගේ ශිෂ්‍යයනට මජ්ඣිම නිකායත්, මහ කසුප් තෙරුන් වහන්සේට සංයුක්ත නිකායත්, අනුරුද්ධ මහ තෙරුන් වහන්සේට අංගුත්තර නිකායත් භාර කළ බව සුමංගල විලාසනී නම් වූ දීඝනිකායට්ඨ කථා නිදානයේ සංගීති කථාවෙහි

දක්වා තිබේ. අභිධර්ම පිටකය යම් කිසිවකුට භාර කළ බවක් එහි සඳහන් නොවේ. අභිධර්ම පිටකය භාර කළ කෙනකු එහි සඳහන් කර නැත්තේ අභිධර්ම පිටකය සංගායනා නො කළ නිසා යයි කියති. අභිධර්ම පිටකය යම් කිසිවකුට භාර කළ බව එහි සඳහන් නැත ද අභිධර්ම පිටකය සංගායනා කළ බව එහි පැහැදිලි ලෙස ම දක්වා තිබේ.

“තතො අනන්තරං

ධම්මසංගණී විභංගඤ්ච - කථාවත්ථු ච පුග්ගලං

ධාතු යමක පටිඨානං - අභිධම්මොති චුව්චති ති

එවං සංවණ්ණිකං සුබ්බමඤ්ඤාණගොචරං තන්තිං සංගායිත්වා ඉදං අභිධම්මපිටකං නාමාති වත්වා පඤ්චඅරහන්තසනාති සථිකධායමකංසු. චුත්තනසෙනෙව පඨවි කම්පො අහොසි.”

මේ සුමංගල විලාසිනියෙහි අභිධර්මය සංගායනය කළ අයුරු දක් වූ පාඨය ය. මෙතරම් පැහැදිලි ලෙස කියා තිබෙන අභිධර්ම සංගායනය භාර කළ කෙනකු නො දැක්වෙන පමණින් ප්‍රතික්ෂේප කිරීමට කිසි යුක්තියක් නැත. ඒ ඒ තෙරුන් වහන්සේලාට ඒ ඒ පොත් භාර කළ බව කියා තිබෙන්නේ සුමංගල විලාසිනියේ සංගීති කථාවේ පමණකි. අත්පසාලිනියේ හා විනය අටුවාවෙහි ද වුල්ලවග්ග පාළියෙහි ද එන සංගීති කථාවල කාහටවත් පොත් භාර දුන් බවක් සඳහන් වී නැත. එ බැවින් ඒ භාර දීම එ තරම් සැලකිය යුතු කරුණක් වශයෙන් නො සැලකිය හැකිය. අභිධර්ම පිටකය සංගායනය කළ බව සංගායනය දක්වන සෑම පොතක ම කියා තිබේ. එබැවින් සංගායනය කරන කාලයේ අභිධර්ම පිටකයක් නො පැවැත්තේ ය යනු පිහිටක් නැති කථාවක් බව දත යුතු ය.

“බුදුන් වහන්සේ විසින් අභිධර්ම පිටකය දේශනය කරන ලද්දේ දෙවියන්ට ය. එය මිනිසුන්ට වුවමනා ධර්මයක් නොවේය” යි ද ඇතුළු කියති. දෙවියන්ට පමණක් නොව මිනිසුන්ටත් අභිධර්මය දේශනය කළ සැටි ඉහත කියන ලදී. දෙවියන්ට හා මිනිසුන්ට වෙන වෙනම නිවන් දෙකක් නැත්තේය. සෑම ම අත්තේ එක ම නිවනය. සෑම දෙනා විසින් ම ඒ නිවනට පැමිණිය යුත්තේ

ඒ නිවන ලැබිය යුත්තේ චතුරාර්යා සත්‍යය අවබෝධ කර ගැනීමෙනි. එයට අත් මගක් නැත්තේ ය. බුදුන් වහන්සේ දහම් දෙසනුයේ සත්ත්වයනට ඒ චතුරාර්යා සත්‍යය අවබෝධ කරවීම පිණිස ය. දෙව් මිනිස් කාහටත් ඇත්තේ එක ම නිවන බැවින් සෑම දෙනා විසින් ම එය ලැබිය යුත්තේ ද එක ම ක්‍රමයෙන් නිසා දෙවියන්ට වෙත ම ධර්මයකුත් මිනිසුන්ට වෙත ම ධර්මයකුත් නැත. තථාගතයන් වහන්සේගේ සකල ධර්මය දෙව් මිනිස් සෑමට ම සාධාරණය. එබැවින් අභිධර්මය දෙවියනට මිස මිනිසුන්ට වුවමනා නැත යයි කීම නො දැනීමෙන් කියන්නක් බව දත යුතුය.

චතුරාර්යා සත්‍යය අවබෝධ කර ගැනීමට දැනට ඇත්තාවූ ඉතා ම හොඳ ක්‍රමය අභිධර්ම පිටකය උගෙනීම ය. සූත්‍ර පිටකයේ සූත්‍රවල තිබෙන කරුණු කෙනකුට චතුරාර්යා සත්‍යය පිළිබඳ සෑහෙන අවබෝධයක් ඇතිකර ගැනීමට ප්‍රමාණ නොවේ. අහස් යානය ගැන එය ගිගුම් දෙමින් අහස්හි ගමන් කරනු දක්නා ගැමියෝ ද දනිති. එය පදවන ඇදුරෝ ද දනිති. සූත්‍ර ධර්ම ඇසීමෙන් කියවීමෙන් චතුරාර්යා සත්‍ය දැන ගන්නා තැනැත්තන්ගේ එය පිළිබඳ දැනුම අහස් යානය ගැන ගැමියන්ට ඇති දැනුම වැනිය. අභිධර්ම පිටකය උගෙන චතුරාර්යා සත්‍යය දැනගන්නාහුගේ දැනුම අහස්යානය පදවන ඇදුරකුට එය ගැන ඇති දැනුම වැනිය. චතුරාර්යා සත්‍යය පිළිබඳ වූ පරිපූර්ණ දැනුමකින් මිස මඳ දැනුමකින් මග එල ලබා නිවන් නොදැකිය හැකිය. එබැවින් නිවන් දකිනු රිසියන් විසින් තරමක් දුරටත් අභිධර්මය උගත යුතුය. එසේ කරන තැනැත්තා ම බුදු සස්තෙන් ලැබිය යුතු උසස් ප්‍රයෝජන ලබන්නේ ය.

මහාසමය සුත්තේ ව අපේ මංගලසුත්තකෙ,
සමච්ඡිත්තේ රාහුලෝවාදේ ධම්මචක්කේ පරාභවෙ

දෙවතා සමිති තත්ථ අප්පමෙය්‍යා අනප්පිකා
ධම්මාභිසමයො චෙත්ථ ගණනාපේ අසංඛියා

මහාසමය සූත්‍රය, මංගල සූත්‍රය, රාහුලෝවාද සූත්‍රය, ධර්මවක්‍ර සූත්‍රය, පරාභව සූත්‍රය යන මේ සූත්‍ර ධර්මයන් අසා ගණනින් අප්‍රමාණ සත්ත්ව සමූහයකට ධර්මාභිසමය වූ බව මෙයින්

දක්වේ. තවත් නොයෙක් තැන්වල ද සුත්‍ර ධර්ම ඇසීමෙන් බොහෝ සත්ත්වයින් නිවන් දුටු බව පොත් පත් හි දක්වා තිබේ. එසේ දක්වා තිබෙන්නේ ඒ ඒ සුත්‍රයට අයත් ඒ වචන ටික ඇසීමෙන් ම ඒ සත්ත්වයනට ධර්මාභිසමය වූ නිසා නොවේ. ඒවායින් කියනුයේ ඒ ඒ සුත්‍රය දේශනා කළ අවස්ථාවෙහි ඒ ඒ සත්ත්වයනට ධර්මාභිසමය වූ බවය. තථාගතයන් වහන්සේගේ එක් එක් ධර්ම දේශනයක් ඉතා දිග ය.

“බුද්ධානං හි භත්තානුමොදන කාලෙපි ථෝකං වඩ්ඪෙත්වා අනුමෝදෙන්තානං දෙසනා දීඝමජ්ඣිම නිකායප්පමාණං හොති. පච්ඡාභත්තං පන සම්පත්තපරියාය ධම්මං දෙසෙන්තානං දෙසනා සංයුක්ත අංගුත්තරික ද්වෙ මහා නිකායප්පමාණා හොති.”

“භත්තානුමෝදන කාලයේ දී මදක් වැඩි කොට අනුමෝදනා කරන බුදුන් වහන්සේගේ දේශනය දීර්ඝ මධ්‍යම දෙතිකාය පමණ වේ. පසු බත් කාලයේ පැමිණි පිරිසට දහම් දෙසන්නා වූ බුදුන් වහන්සේගේ දේශනය සංයුක්ත අංගුත්තරික මහා නිකාය දෙක පමණ වේය” යනු එහි තේරුමයි.

සුත්‍ර පිටකයට අයත් නිකායන් අතුරෙන් දීඝනිකායෙහි දීර්ඝ සුත්‍ර දෙතිසක් ඇත්තේ ය. මජ්ඣිම නිකායෙහි මධ්‍ය ප්‍රමාණ සුත්‍ර එකසිය පනස් දෙකක් ඇත්තේ ය. අංගුත්තර නිකායෙහි සුත්‍ර නව දහස් පන්සිය සත් පනසක් ඇත්තේ ය. සංයුක්ත නිකායෙහි සුත්‍ර සත් දහස් සත්සිය දෙසැටක් ඇත්තේ ය. සංයුක්ත අංගුත්තර නිකාය දෙක පමණට දික් වන තථාගතයන් වහන්සේගේ එක් ධර්ම දේශනයක් සුත්‍ර ප්‍රමාණයෙන් කියන හොත් සුත්‍ර (17319) සතළොස් දහස් තුන්සිය දහ නවයක් පමණ දික් බව කිව යුතුය.

ධර්මදේශනයකදී තථාගතයන් වහන්සේ දානකථාවය, ශීල කථාවය, ස්වර්ග කථාවය, කාමයන්ගේ ආදීනවය ය, කාමයන්ගේ ලාමක බව ය, කාමයන්ගේ කිලිටි බව ය, කාමයන් ගෙන් වෙන්වීමේ අනුසස්ස යන මේවා ප්‍රකාශ කොට අවසානයේ දී සාමුක්කාසික චතුරායඝී සත්‍යය දේශනය ද කරන සේක. සුත්‍ර දහස් ගණනක් පමණ දික් වූ ඒ දීර්ඝ දේශනයට, චතුරායඝී සත්‍යය ජනයාට අවබෝධ කර ගැනීමට සෑහෙන තරමට කරුණු ඇතුළු

වන්නේ ය. එබැවින් ඒ දීර්ඝ දේශනය අසා බොහෝ සත්ත්වයෝ ධර්මාවබෝධය කොට ගෙන සෝවාන් ආදී මාර්ග ඵලවලට පැමිණ නිවන් දකිති. කථාගතයන් වහන්සේගේ ඒ දීර්ඝ දේශනය අද කිසි පොත පතක නැත්තේ ය. දැනට ඇති කිසිම සූත්‍ර ධර්මයක නාමරූප ධර්ම ගැන ද චතුරායඝී සත්‍යය ගැන ද සැහෙන විස්තරයක් නැත්තේ ය. සූත්‍ර පිටකයට අයත් පොත්වල ඇති සූත්‍රවල එකිනෙකට සම්බන්ධයක් නැත්තේය. එක සූත්‍රයක කියවුණු කරුණ සමහර විට තවත් සූත්‍ර සියයක ඇත්තේය. එබැවින් සූත්‍ර පිටකය මහත් වී තිබෙන තරමට එය කරුණු වලින් මහත් වී නැත. දැනට ඇත්තාවූ කථාගතයන් වහන්සේ ගේ එක ම දීර්ඝ දේශනය අභිධර්ම පිටකය ය. අභිධර්ම පිටකය ප්‍රකරණ වශයෙන් සතක් වුව ද ධර්ම ප්‍රමාණයෙන් සූත්‍ර පිටකයට ද විනය පිටකයට ද වඩා මහත් ය. විනය පිටකයෙහි ඇත්තේ ධර්මස්කන්ධ විසි එක් දහසෙකි. සූත්‍ර පිටකයෙහි ඇත්තේ ද ධර්මස්කන්ධ විසි එක් දහස ම ය. අභිධර්ම පිටකයෙහි ධර්මස්කන්ධ දෙසාලිස් දහසෙකි. සුවාසූ දහසක් ධර්මස්කන්ධයන් ගෙන් බාගයක් අභිධර්ම පිටකය ය. ඒ අභිධර්ම පිටකය එකිනෙකට සම්බන්ධය ඇති බැවින් එක් සූත්‍රයක් වැනිය. එහි ක්‍රමානුකූලව ධර්මය විස්තර වන්නේය. ඒ අභිධර්ම පිටකය බුද්ධදේශනයක් වුවත් නොවුවත් ධර්මය ගැන මනා අවබෝධයක් ඇති කර ගත හැකි විමට ඇති එක ම ක්‍රමය ඒ අභිධර්ම පිටකය උගෙනීම ය. ධර්මසංගණී ප්‍රකරණය, විභංග ප්‍රකරණය, ධාතුකථා ප්‍රකරණය, පුද්ගල ප්‍රඥප්ති ප්‍රකරණය, කථාවස්තු ප්‍රකරණය, යමක ප්‍රකරණය, ප්‍රස්ථාන ප්‍රකරණය යි අභිධර්ම පිටකයේ ප්‍රකරණ සතකි. ඒ සප්ත ප්‍රකරණයන් අතුරෙන් ධර්මසංගණී මාතෘකාවය. ධාතුකථා ප්‍රකරණය, යමක ප්‍රකරණය යන මේවා කට පාඩමෙන් ම උගත යුතු පොත් ය. ඒ පොත් බුරුමයේ උගන්වන්නේ රාත්‍රියේ අන්ධකාරයේ ය. අභිධර්මය උගැන්වීමේ ආකාරයෙන් දිවාචාචනය, රාත්‍රිචාචනය යයි දෙකකට බෙදා තිබේ. ඉහත කී කට පාඩමෙන් උගත යුතු පොත් රාත්‍රිචාචනය ය. ඉතිරි අභිධර්ම පොත් දිවාචාචනය ය.

අභිධර්ම රාත්‍රිචාචනය කුඩා අය බාලාවතාර සිදත්සභරාදිය පාඩම් කරන්නාක් මෙන් අමාරුවෙන් පාඩම් කළ යුත්තක් නොවේ. එසේ පාඩම් කරන්නට ගියහොත් මුළු ජීවිත කාලයත් එයට මද

වේ. අභිධර්මාර්ථ සංග්‍රහය ආදී පොත් ක්‍රමානුකූලව උගත් ශිෂ්‍යායාහට ගුරුවරයා විසින් කරුණු පහදා දුන් කල්හි රාත්‍රීවාචනය තමාට යොදා ගෙන කිය හැකි වන්නේය. අභිධර්මය උගෙනීම යයි කියනුයේ පොත් බැලීම නොව ඒ ප්‍රකරණ පාළි වශයෙන් හා ස්වරූපාර්ථ වශයෙන් ද අවබෝධයෙන් තමාට යොදා කිය හැකි වන පරිදි දැනුම ඇති කර ගැනීමය.

අභිධර්ම ප්‍රකරණවලට බැස ගෙන ඒවා උගත හැකිවීමට පළමුවෙන් කොටින් අභිධර්මය උගත යුතුය. එසේ නො කොට සජ්ඣා ප්‍රකරණයට අයත් පොත්වලින් ම අභිධර්මය උගෙනීම දුෂ්කරය. එබැවින් අභිධර්ම පිටකයට බැස ගැනීමට බලාපොරොත්තු වන්නවුන්ට පටන් ගැනීමේ දී උගෙනීමට පෞරාණික ධර්මධරයන් වහන්සේලා විසින් අභිධර්ම ග්‍රන්ථ නිපදවා තිබේ. අභිධර්මාර්ථ සංග්‍රහය, අභිධර්මාවකාරය, නාමරූප පරිච්ඡේදය, පරමාර්ථ විනිශ්චය, නාමරූප සමාසය යන මේ පොත් ඒ සඳහා විරචිත ඒවාය. ඒ පොත් වලින් අභිධර්මය උගන්නවුන් අතර වඩා ප්‍රසිද්ධියට පැමිණ තිබෙන්නේ අභිධර්මාර්ථ සංග්‍රහය ය. අන් සියල්ලට ම වඩා උගෙනීමට හොඳ පොත සැටියට පිළිගෙන තිබෙන්නේ ද එය ය. එබැවින් සත්ත ටිකාදී පරිවාර ග්‍රන්ථ රාශියක් එයට තිබේ. එ පමණ පරිවාර ග්‍රන්ථ ඇති අන්‍ය බෞද්ධ ග්‍රන්ථයක් තැනි තරම්ය. මෑත කාලයේ දී අභිධර්මය උගෙනීම සඳහා හෙළබසින් පිළියෙළ කර තිබෙන ග්‍රන්ථ රාශියක් ද ඇත්තේ ය. ඒවා කර තිබෙන්නේ ද අභිධර්මාර්ථ සංග්‍රහය අනුව ම ය. එබැවින් ඒවා ද අභිධර්මාර්ථ සංග්‍රහයේ පරිවාර ග්‍රන්ථ සැටියට ම සැලකිය හැකිය.

“අභිධර්මයේ මූලික කරුණු” නමැති මේ පොත අප විසින් ‘සම්පාදනය කරන ලද්දේ මෙයින් ම අභිධර්මය උගෙනීමට නොවේ. පරමාර්ථධර්ම අනිසුක්ෂම බැවින් දුරවබෝධය. එබැවින් පොතපත කියවීමෙන් හා ගුරුන් ගෙන් ඇසීමෙන් ද ඒ ධර්මය උගන්නා තැනැත්තන්ට නොයෙක් විට වැරදි හැඟීම් ඇති වෙයි. වැරදි හැඟීම් ඇතිවීම යයි කියනුයේ පරමාර්ථ ධර්ම වැරදි ලෙස තේරුම් ගැනීමය. මෙකල අභිධර්මය උගෙන ගෙන සිටින අය අතර ද බොහෝ දෙනා ඇතැම් කරුණු වරදවා තේරුම් කරගෙන සිටින බව ඔවුන්ගේ කථා වලින් ද ඇතැම් ලියවිලි වලින් ද අපට පෙනිණ.

අපට මේ පොත ලිවීමේ අදහස පහළ වූයේ ද එහෙයිනි. වැරදි හැඟීම් ඇති වීමේ ප්‍රධාන හේතුව වචනවල අවුලය. දන් කිබෙන පරමාර්ථ ධර්ම දක්වන පොත් සියල්ල ම වාගේ සම්පාදනය වී කිබෙන්නේ වචන ප්‍රධාන කර ගෙනය. වචනය විග්‍රහ කොට වචනයට අනුව ම ධර්මය තේරුම් කරන්නට ඒ ගත් කරුවන් උත්සාහ කර තිබේ. විග්‍රහ කොට වචනය වර්ණනා කිරීම් වශයෙන් කරන ධර්ම විවරණයෙන් ඒ ඒ ධර්මය තේරුම් ගැනීම අපහසුය. ධර්මය උගනුවන්ට වැරදි හැඟීම් ඇති වීමට වචන වර්ණනා කිරීම් වශයෙන් ධර්මය දක්වීම ද එක් හේතුවකි. එබැවින් අප විසින් ඒ ක්‍රමය නොගෙන ධර්මය ම ප්‍රධාන කර ගෙන ධර්මය විවරණය කිරීම් වශයෙන් මේ ග්‍රන්ථය සම්පාදනය කරන ලදී. අභිධර්මය උගත්තකුට වඩාම පිරිසිදු දැනුමක් වුවමනා වන්නේ අභිධර්මයේ මෞලික කරුණු ගැනය. එබැවින් ඒ කරුණු ගැන දැනුම පිරිසිදු කර ගැනීමට උපකාර වීමේ අදහසින් ශක්ති පමණින් මේ පොත සම්පාදනය කරන ලදී.

අභිධර්මාර්ථ සංග්‍රහය ආදී පොත්වලින් අභිධර්මය උගන්නා වූ ද, උගත්තා වූ ද, අභිධර්මය උගන්වන්නා වූ ද කාහටත් මෙයින් මහත් ප්‍රයෝජනයක් වනු ඇතය යනු අපගේ විශ්වාසය ය.

විරං කිට්ඨකු සද්ධම්මො

මීට - ශාසනස්ථිතිකාමී,

රේරුකානේ වන්දවීමල මහා ස්ථවිර.

2495
1951 අගෝස්තු මස 01 වැනි දින.

පොතුණුවිට - ශ්‍රී විනයාලංකාරාමයේදී ය.

දහම් පොත් සංරක්ෂණ මණ්ඩලයෙන් ප්‍රකාශිත රේරුකානේ නාහිමියන්ගේ පොත් සහ වෙනත් පොත්

විනය ග්‍රන්ථ

ශාසනාවතරණය
විනය කර්ම පොත
උපසම්පදා ශිලය
උභය ප්‍රාතිමෝක්ෂය (අනුවාද සහිත)

අභිධර්ම ග්‍රන්ථ

අභිධර්ම මාර්ගය
අභිධර්මයේ මූලික කරුණු
පටිඨාන මහා ප්‍රකරණ සන්නය
අනුවාද සහිත අභිධර්මාර්ථ සංග්‍රහය

භාවනා ග්‍රන්ථ

විදර්ශනා භාවනා ක්‍රමය
පෞරාණික සතිපට්ඨාන භාවනා ක්‍රමය
වත්තාරිසාකාර මහා විපස්සනා භාවනාව
සතිපට්ඨාන භාවනා විවේචනය හා වෙනත් කෘති

ධර්ම ග්‍රන්ථ

චතුරායඝී සත්‍යය
පාරමිතා ප්‍රකරණය
බෝධිපාක්ෂික ධර්ම විස්තරය
පටිච්ච සමුප්පාද විවරණය
ධර්ම විනිශ්චය
බෞද්ධයාගේ අත් පොත
මංගල ධර්ම විස්තරය
පුණ්ණ්‍යපදේශය
සූට්ඨි මහා ගුණය
පොතොය දිනය
කෙලෙස් එක්දහස් පන්සියය
චක්ඛවක ධර්ම හා චිත්තෝපක්ලේශ ධර්ම
බුද්ධනීති සංග්‍රහය
තිථාණ විනිශ්චය හා පුනරුප්පත්ති ක්‍රමය
බෝධි සූජාව
Four Noble Truths (චතුරායඝී සත්‍යය පරිවර්තනය.)

වෙනත්

මෙකල නිවුණු ඇත්තෝ
(නාහිමී වර්ත වන හා අනුමෙවෙනි දම් දෙසුම් 15 ක්.)
සුරාධුර්තය හෙවත් මද්‍යලෝලය (වෛද්‍ය නිල් කෙසල් - පරිවර්තන)
බුදුසසුන පුබුදු කළ ශ්‍රී ලංකා ශ්වේරීන් නිකාය සියවස (ආස්ත්‍රීය සමරු කලාපය)

විමසිම් :- ගරු ලේකම්

ශ්‍රී වන්දවිමල ධර්ම පුස්තක සංරක්ෂණ මණ්ඩලය,
ශ්‍රී විනයාලංකාරාරාමය, පොකුණුවිට.

දුරකථනය : 034-2263958, (2263979) ෆැක්ස් : 034-2265251

අභිධර්මයේ මූලික කරුණු

නමො තස්ස භගවතො අරහතො
සම්මා සම්බුද්ධස්ස

අතට ගත් වීදුරු බෝලයක ඇතුළු පිට දෙක දක්නාක් මෙන් සකල ලෝකයේ ඇතුළු පිට දෙක දැකීමෙන් හා වර්තමානය පමණක් නොව අතීතානාගත දෙක ද දැකීමෙහි සමත් වූ සකලක්ලේශ මලාපගමනයෙන් පරම නිර්මල වූ, පරම සුන්දර වූ ඥානයෙන් යුක්ත වූ සමාසක් සම්බුද්ධයන් වහන්සේ විසින් අවිද්‍යාවෙන් අන්ධව දුකින් දුකට පත් වෙමින් සසර සැරිසරන අසරණ සත්ත්ව සමූහයා කෙරෙහි පතළා වූ මහා කරුණාවෙන් ඔවුනට නිවන් මග දක්වීම් වශයෙන් පත් සාලිස්වසක් මුළුල්ලෙහි පවත්වන ලද දේශනය වනාහි ධර්ම විනය වශයෙන් දෙවැදෑරුම් වන්නේ ය.

එහි විනය යනු ඒ තථාගතයන් වහන්සේගේ ශ්‍රමණ ශ්‍රාවකයන් වහන්සේලාගේ ප්‍රතිපත්ති ක්‍රමය දක්වන්නා වූ දේශනය ය. පෘථිවි වෘක්ෂ පර්වතාදි සංස්කාරයන් ගේ හා මනුෂ්‍ය දේව බ්‍රහ්මාදි සත්ත්වයන්ගේ ද තත්ත්වය ස්කන්ධාදි වශයෙන් අනේකාකාරයෙන් විභාග කොට දක්වන්නාවූ ද, නැවත නැවත ජාතියෙන් ජාතියෙහි සත්ත්වයාගේ උත්පත්තිය සිදුවන සැටි දක්වන්නාවූ ද, සත්ත්වයාට සෑප දුක් ලැබෙන සැටි දක්වන්නා වූ ද, පරම සුන්දර ලෝකෝත්තර නිර්වාණ ධාතුව දක්වන්නාවූ ද, ඒ නිවනට පැමිණෙන සැටි දක්වන්නාවූ ද, දේශනය ධර්ම නම් වේ. ඒ ධර්මයෙහි ද සූත්‍ර පිටකය අභිධර්ම පිටකය යි කොටස් දෙකක් ඇත්තේ ය. එයින් අභිධර්ම පිටකය යනු ධම්මසංගණිය ය, විභංගයය, ධාතු කථාව ය, පුග්ගල පඤ්ඤාත්තියය, කථාවත්ථුවය, යමකය ය, පටිඨානය ය යන ප්‍රකරණ සතය. ඒ සප්ත ප්‍රකරණය වූ අභිධර්ම පිටකය එක පාඩමක් සේ එකිනෙකට සම්බන්ධය

ඇත්තාවූ දීර්ඝ දේශනයකි. ඉහත කී ස්කන්ධාදි ධර්ම අඩුවක් නැතිව විස්තර වශයෙන් ක්‍රමානුකූලව අභිධර්ම පිටකයෙහි දක්වා තිබේ. බුද්ධ ධර්මය පිළිබඳව මනා දැනුමක් ඇති කරගත හැකි වන්නේ අභිධර්ම පිටකය උගෙනීමෙනි. තථාගතයන් වහන්සේ විසින් ඒ ඒ ස්ථානවලදී ඒ ඒ පුද්ගලයන් හට සුදුසු පරිදි පවත්වන ලද කෙටි දේශනයෝ සූත්‍ර නම් වෙති. ඒ දේශනා සමූහයකට සූත්‍ර පිටකය යි කියනු ලැබේ. ඒ සූත්‍රවල එකිනෙකට සම්බන්ධයක් නැත්තේය. කෙටි දේශනයකින් ඉහත කී කරුණු පිළිබඳ විස්තරයක් නොකළ හැකි බැවින් ලෝක තත්ත්වය මැනවින් විස්තර කරන සූත්‍රයක් නැත්තේ ය. සූත්‍ර ධර්ම වනාහි වෛද්‍යවරයකු විසින් රෝගීන් පරීක්ෂා කර ඒ ඒ රෝගියාට සුදුසු හැටියට ලියන ලද බෙහෙත් සිටිටු රැසක් වැනිය. අභිධර්ම පිටකය ඒ වෛද්‍යවරයා දැන සිටින වෛද්‍ය ශාස්ත්‍රය වැනිය. ක්‍රමානුකූලව වෛද්‍ය ශාස්ත්‍රය උගෙනීමෙන් මිස බෙහෙත් සිටිටු කියැවීමෙන් වෛද්‍යවරයකු නොවිය හැකි වන්නාක් මෙන් බෙහෙත් සිටිටු රැසක් බඳු වූ සූත්‍ර පිටකය උගෙනීමෙන් බුද්ධ ධර්මය මනා කොට දන්නකු නොවිය හැකිය. හොඳ ධර්ම ධරයකු හොඳ ධර්ම කථිකයකු නොවිය හැකිය. අභිධර්මය නොදත් තැනැත්තාගේ ධර්ම ඥානය ද අවුල්ය. ධර්ම දේශනය ද අපරිශුද්ධය. එහි ඇති අවුල් එහි ඇති වරද ආභිධර්මිකයන්ට මිස සෙස්සන්ට නො දැනෙන්නේ ය. එබැවින් සෙස්සෝ ඒ අවුල් දෙසුමට ද පසස්නාහ. දේශකයා ද තමාගේ දේශනයෙහි තතු නොදන්නා බැවින් එය උසස් කොට සිතා සතුටු වන්නේ ය. සමහර විට තමා ගැන ආඩම්බර ද වන්නේය. අභිධර්මය දැන ගන්නා තෙක් ඒ වැරදි හැඟීම ඔහුගෙන් නො දුරුවන්නේ ය. අභිධර්මය නුගත් තැනැත්තාගේ ධර්ම දේශනය ගැන “අත්ථසාලිති” නම් වූ අබිදම් අටුවාවෙහි මෙසේ දක්වා තිබේ.

“ආභිධම්මික භික්ඛු යෙව කිර ධම්මකථිකා නාම, අවසෙසා ධම්මං කථෙන්නාපි න ධම්මකථිකා. කස්මා? තෙ හි ධම්මං කථෙන්නා කම්මන්තරං විපාකන්තරං රූපාරූපපරිවිජෙදං ධම්මන්තරං ආලෝලෙන්වා කථෙන්නි. ආභිධම්මිකා පන ධම්මන්තරං න ආලෝලෙන්ති. තස්මා ආභිධම්මිකො භික්ඛු ධම්මං කථෙතු වා මා වා පුච්ඡිත කාලෙ පන කථෙස්සති ති සො යෙව ධම්ම කථිකො නාම භෝති.”

“ආභිධම්මික භික්ෂුහුම ධර්ම කථිකයෝ නම් වෙති. සෙස්සෝ දහම් දෙසන්නාහු ද ධර්ම කථිකයෝ නො වෙති. කුමක් හෙයින් ද යත්? ඔවුහු දහම් දෙසන්නාහු එක් කර්මයක් තවත් කර්මයක් හා අවුල් කොට ද එක් විපාකයක් තවත් විපාකයක් හා අවුල් කොට ද රූපාරූප දෙක අවුල් කොට ද එක් ධර්මයක් තවත් ධර්මයක් හා අවුල් කොට ද දහම් දෙසති. ආභිධම්මිකයෝ වනාහි ධර්මය අවුල් නො කෙරෙති. එබැවින් අභිධර්මය දන්නා භික්ෂුව බණ කියන්නේ හෝ වේවා නො කියන්නේ හෝ වේවා අනුත් විසින් ඇසූ විටෙක නො වරදවා කාරණය කියන බැවින් හෙතෙමේ ම ඒකාන්තයෙන් ධර්මකථිකයා නම් වේ” ය යනු එහි අදහසයි. කරුණු මෙසේ හෙයින් බුදු සමය නිරවුල් ලෙස දනු කැමති සෑම දෙනා විසින් ම අභිධර්ම පිටකය උගත යුතුය.

අභිධර්මය ඉතා ගැඹුරු විද්‍යාවෙකි. එහි උගන්වන ධර්ම අතිශයින් සුක්ෂම ඒවා ය. කුඩා දේ මහත් කොට දක්වන කණ්ණාඩි ආදී නවීන විද්‍යාඥයන් පාවිච්චි කරන උපකරණවල ආධාරයෙන් ඒ ධර්ම නො දන හැකි ය. ඒවා ශුද්ධ ඥානයෙන් ම දන යුතු ධර්මයෝ ය. ඒවා මැනවින් තේරුම් ගත හැකි වීමට උත්පත්තියෙන් පිහිටි ශුද්ධ බුද්ධිය තිබිය යුතුය. උත්පත්තියෙන් පිහිටි ඥානය නැතියවුන්ට ඒවා අවබෝධ කර ගැනීම අපහසුය. ඒ නිසා පොත පත උගත් සෑම දෙනාට ම ඒවා ගැන මනා වැටහීමක් ඇති නො වේ.

ගුරුන්ගෙන් හා පොත පතින් අභිධර්මය උගත් මන්ද බුද්ධිකයන් සමත් වන්නේ ධර්ම පාඨ කීමට හා පරමාර්ථ ධර්මයන්ගේ නම් හා ගණන් කීමට පමණෙකි. එයින් අභිධර්මය දනිමු යයි ඔවුහු රැවටෙති. ක්‍රමානුකූලව ඉගෙනීමක් නො කොට අභිධර්මය දැන ගන්නට සිතා අතතින් මෙතතින් පොත පත කියවන්නන්ට ද බොහෝ සෙයින් ඇති වන්නේ පරමාර්ථ ධර්ම පිළිබඳ වැරදි හැඟීම් ය. එසේ වැරදි හැඟීම් ඇතිවීම නිසා පරමාර්ථ ධර්මය දනිමු යි රැවටී සිටින්නෝ ද බොහෝ ය.

පරමාර්ථ ධර්ම අතිසුක්ෂම බැවින් දුරවබෝධ ය. එබැවින් ඒ ධර්මයන් ගුරුන් ගෙන් අසන කල්හි ද පොත පතින් බලන කල්හි

ද වැරදි හැඟීම් ඇති වීමෙන් උත්පත්තියෙන් පිහිටි නුවණ ඇත්තෝ ද නොයෙක් විට රැවටෙති. වැරදි දැනුම නො දැනීමට වඩා තසුරු ය. එබැවින් සෑම කරුණක්ම පිරිසිදු ලෙස දැන ගැනීමට උත්සාහ කළ යුතුය. තමා ඒ කාරණය දැන සිටින සැටි හරි ද වැරදි ද යන බව දැන ගැනීමට නැවත නැවත පොත පත කියවිය යුතුය. එක පොතකින් තේරුම් ගත් කරුණු තවත් පොත්වල විස්තර කර තිබෙන සැටි ද බැලිය යුතුය. ඒවා එකිනෙකට සසඳා බැලිය යුතු ය. දන්නා වූ අන්‍යයන් ගෙන් ද කරුණු විමසිය යුතු ය. එසේ කොට සෑම පරමාර්ථ ධර්මයක් පිළිබඳ වූ ම දැනුම පිරිසිදු කර ගත යුතුය.

සිත්තය, චෛතසික දෙපනසය, රූප අටවිස්සය, නිවනය යි අභිධර්මයේ මෛලික ධර්ම දෙ අසූවෙකි. අභිධර්මය උගන්නා තැනැත්තන් විසින් උගතීමේ අඩිතාලම වශයෙන් ඒ ධර්ම අසූ දෙක මැනවින් උගත යුතුය. මෛලික ධර්ම පිළිබඳ දැනුමෙහි වරදක් ඇති වුවහොත් ඒ වරද දිගට ම යන බැවින් සෑම තැන දී ම එයින් අවුල් ඇති වේ. ඒ ධර්ම ටික හොඳින් තේරුම් ගත හොත් අභිධර්ම පිටකය පහසුවෙන් උගත හැකි වේ. ඒ ධර්ම ටික හොඳින් තේරුම් නොගෙන අභිධර්ම පිටකය කීප වාරයක් අවසන් වන්නට උගතත් ධර්මය ගැන පිරිසිදු අවබෝධයක් ඒ තැනැත්තාට නො වන්නේ ය. එබැවින් මෛලික ධර්ම සමූහය මනා කොට තේරුම් ගැනීමට අභිධර්මය උගනුවත් විසින් විශේෂයෙන් උත්සාහ කළ යුතුය.

පරමාර්ථය හා භිතාර්ථය

පරමත්ථ (පරමාර්ථ) යනු අභිධර්මයේ මූලික කරුණු වූ ඉහත කී ධර්ම දෙඅසූවට ම කියන සාමාන්‍ය නාමයකි. අභිධර්මය උගන්නා තැනැත්තා විසින් පළමුවෙන් ම කළ යුත්තේ පරමාර්ථය හා එහි ලක්ෂණ මැනවින් තේරුම් ගැනීමය. එය වෙන් වෙන් වූ පරමාර්ථ ධර්මයන්ගේ තතු දැන ගත හැකි වීමට අත්තිවාරම වන්නේය.

සිතට දැනෙන සිතට හසුවන සිතින් ගන්නා යමක් වේ නම් ඒ සියල්ලට ම අර්ථය යි කියනු ලැබේ. අර්ථ යන්නෙහි තේරුම සිතින් දැන ගන්නා දෙය ම යනුයි. සියල්ල ම සිතට දැනෙන බැවින් අර්ථ නොවන කිසිවක් කොතැනකවත් නැත්තේය. සිතට දැනෙන

සියල්ල අර්ථයයි කී කල්හි සිත අර්ථයක් වන්නේ කෙසේද? එය අර්ථ භාවයෙන් බැහැර වන්නේ නොවේද? යන ප්‍රශ්නය ඇති වන්නේය. එක් සිතකට තවත් සිතක් දැනෙන බැවින් සිත ද අර්ථය වේ. තවත් ක්‍රමයකින් කියතහොත් වචනයෙන් කියවෙන්නා වූ අසන්නහු ගේ සිතට වචනානුසාරයෙන් දැනෙන්නා වූ දෙය අර්ථ නම් වේ. එක් වචනයකින් තවත් වචනයක් ද කිය හැකි බැවින් වචනය ද අර්ථ භාවයෙන් නො මිඳේ. හැම දෙය ම වචනවලින් කියවෙන බැවින් ලොව ඇති සියල්ල ම අර්ථයෝ වෙති.

සාමාන්‍යයෙන් එකක් වූ ඒ අර්ථය හිනාර්ථයය, පරමාර්ථයයි දෙකොටසකට බෙදේ. ඇතැම් වචනයක් ඇසුණු කල්හි එහි අර්ථය වශයෙන් සිතට දැනෙන දෙය ඉතා මහත් දෙයක් හැටියට දැනුණත් ඒ දැනුණු දෙය සත්‍යය වශයෙන් නැති දෙයක් විය හැකිය. ඇතැම් වචනයක් ඇසුණු කල්හි එහි අර්ථය වශයෙන් දැනෙන දෙය ඉතා සිදුම් අප්‍රකට දෙයක් වුවද එය සත්‍යය වශයෙන් ඇති දෙයක් විය හැකිය. මේසය යන වචනය ඇසුණු කල්හි එයින් විශාල වස්තුවක් සිතට දැනෙයි. එය වැඩිදුර විමසා බැලුවහොත් එහි කෙලින් තැබූ ලී කැබලි සතරක් ද, ඒවා එකිනෙකට සම්බන්ධ කිරීමට යෙදූ ලී කැබලි සතරක් ද, ඒවා මත අතුළ ලැලි කැබලි කීපයක් ද, ඇණ ටිකක් ද, දැකිය හැකිය. ඒවායින් එක් දෙයකුදු මේසය නො වේ. ඒ සියල්ල ද මේසය නොවේ. ඒ සියල්ල මේසය නම්, ඒ සියල්ල මිටියක් බැඳ තැබූ කල්හි ද ඒ ලී මිටිය මේසයක් විය යුතුය. එසේ නො වන්නේ ඒ සියල්ල මේසය නොවන බැවිනි. ලී කැබලි ටික හැර මේසය කියා දෙයක් ද නැත. මේසය යන වචනය ඇසීමෙන් සිතට දැනුණු දෙය ලී කැබලි ටික ඒ ආකාරයෙන් එකිනෙකට සම්බන්ධ කළ කල්හි ඒ ලී කැබලිවල සම්බන්ධ වී තිබෙන ආකාරය අනුව ඇති සැටියට සිතට හැඟෙන සත්‍ය වශයෙන් නො ලැබෙන දෙයකි. අප භාවිත කරන වචනවලින් බොහෝවක් ම ඇසුණු කල්හි ඒවායින් සිතට දැනෙන අර්ථ, මේසය යන වචනයෙන් දැනෙන අර්ථය සේම සත්‍යය වශයෙන් නො ලැබෙන්නා වූ අර්ථයෝය. පුටුව, ගෙය, දවස, මාසය, උතුර, දකුණ, ගොනා, මිනිසා යන මේ වචනවල අර්ථ විමසා බලනු. ඇතැම් වචනයක් ඇසුණු කල්හි එයින් අසන්නහු ගේ සිතට හැඟෙන දෙය ඉතා අප්‍රකට දෙයක් වතුදු එය සත්‍ය වශයෙන් ඇතියක් විය හැකිය. චිත්ත, එස්ස, වේදනා,

ලෝභ, දෝස, මෝහ යනාදී වචනවලින් හැඟෙන්නා වූ අර්ථයෝ මේසාදිය සේ මහත්ව නො වැටහෙන ඒවා වුවද සත්‍යය වශයෙන් ඇත්තා වූ අර්ථයෝ ය. සත්‍යය වශයෙන් නැත්තා වූ අර්ථයය, සත්‍ය වශයෙන් ඇත්තා වූ අර්ථයය යන මේ දෙකින් සත්‍ය වශයෙන් නො ලැබෙන අර්ථයට වඩා සත්‍යය වශයෙන් ලැබෙන අර්ථය උසස්ය. සත්‍ය වශයෙන් නො ලැබෙන අර්ථය පහත්ය. එබැවින් සත්‍යය වශයෙන් ලැබෙන අර්ථය පරමාර්ථ නම් වේ. සත්‍යය වශයෙන් නොලැබෙන අර්ථය භිනාර්ථ නම් වේ.

භිනාර්ථ පරමාර්ථයන්ගේ ලක්ෂණ

සත්‍යය වශයෙන් නො ලැබෙන බව භිනාර්ථයා ගේ ලක්ෂණයයි. සත්‍යය වශයෙන් ඇති බව පරමාර්ථයාගේ ලක්ෂණයයි. විමසන්නට මත්තෙන් මහත්ව පෙනී විමසන කල්හි නැතිවී යන බව භිනාර්ථයේ ලක්ෂණයයි. විමසන්නට මත්තෙන් නො පෙනී විමසත් විමසත් ම මතු වෙවී ඒම පරමාර්ථයාගේ ලක්ෂණයයි. දුර සිට බලන කල්හි මහා ප්‍රදේශයක් වසා ගෙන සිටින මහත් දෙයක් සේ පෙනී ළංවූ කල්හි කිසිවක් නො පෙනෙන මීදුම මෙන් භිනාර්ථය විමසන කල්හි නැතිවී යන්නේය. දුරින් බලන කල්හි කිසිවක් නොපෙනී අත ගැ කල්හි තදින් දනෙන යකඩයක ගිතියම සේ පරමාර්ථය විමසන්නට මත්තෙන් නොපෙනී තිබී විමසන කල්හි ඇති බව තදින් දනෙන්නට වන්නේය.

පරමාර්ථය සොයාගත යුතු ආකාරය

ඇසුණු වචනානුසාරයෙන් දැනුණා වූ ද ඇසින් දක දැනුණා වූ ද අර්ථයක්, පරමාර්ථයක් ද නැතහොත් භිනාර්ථයක්ද යන බව දනගැනීම පිණිස විමසිය යුත්තේ ඒ දෙය බෙදා බැලීමෙනි. බෙදන කල්හි ද මතු දක්වෙන නීති දෙක සිත්හි තබා ගෙන එය කළ යුතු ය.

- (1) එක එකමය, කිසි කලෙක එක දෙකක් නොවේ.
- (2) දෙක දෙකමය, කිසි කලෙක දෙක එකක් නොවේ.

යම්කිසි දෙයක් දෙකට කැඩිය හැකි වේ නම් එසේ කළ හැකි වනුයේ එය පළමුවෙන් ම දෙකක් ව තිබූ බැවිනි. එක් දෙයක් හැටියට සලකන දෙයක් හත අටකට විස්සකට තිහකට කැඩිය

හැකි වෙතොත් එසේ කළ හැකි වනුයේ එය පළමුවෙන් ම හත අටක් විස්සක් තිහක් වූ බැවිනි. වස්තු දෙකක් ළංවී ඇලී එකක් මෙන් තිබිය හැකිය. එහෙත් ඇලීමෙන් දෙක එකක් නො වේ. එය ඇලී තිබෙන දෙකකි. නැවත වෙන් කළ හැකි වන්නේ ඇලී වුව ද දෙක වෙන් වෙන් ව ම පැවති බැවිනි. එක නම් සැම කල්හි ම එක ම ය. කිසිම ආකාරයකින් ඒ එක දෙකක් නො කළ හැකි ය. මුලින් එකක් ලෙස පෙනුණු දෙයක් දෙකට කැඩිය හැකි නම් දෙකට පැළිය හැකි නම් මුලින් පෙනුණු දෙය සත්‍ය වශයෙන් ඇති අර්ථයක් නොව භිතාර්ථයක් බව දත යුතු ය. එකක් වශයෙන් සිතට පෙනුණු දෙයක් බෙද බෙදා බලන කල්හි අන්තිමට නො බෙදිය හැකි දෙයක් ලැබෙන තුරු බෙදනු. අන්තිමට ලැබෙන්නා වූ නො බෙදිය හැකි ඒ දෙය සත්‍ය වශයෙන් ඇති දෙය බැවින් එය පරමාර්ථයයි දත යුතු. යම්කිසි වචනයක් ඇසුණු කල්හි එයින් සිතට දනුණු දෙය කවරාකාරයකින් වත් නො බෙදිය හැකි දෙයක් නම් එය පරමාර්ථය කැයි දත යුතුයි. චිත්ත, එස්ස, වේදනා, පඨවි, ආපේ, තේජෝ, ආදි වචන ඇසුණු කල්හි දනෙන අර්ථ නො බෙදිය හැකි ඒවාය. එබැවින් ඒවා සත්‍ය වශයෙන් ඇත්තා වූ පරමාර්ථයෝ ය. මේසය, පුටුව, ඇඳ, පිහාන, කෝප්පය, රෙද්ද, ගස, ගල, ගොනා, මිනිසා, දෙවියා යනාදි වචනානුසාරයෙන් දනෙන අර්ථයෝ බෙදිය හැකි ඒවා ය. එබැවින් ඒවා සත්‍ය වශයෙන් නැත්තා වූ භිතාර්ථයෝ ය. සම්මුතිය පඤ්ඤාත්තිය යන වචන දෙක ද භිතාර්ථය ප්‍රකාශ කිරීම සඳහා භාවිත කරන වචන දෙකකි.

පරමත්ථ යන වචනය

පරම + අත්ථ යන වචන දෙක එක් වූ කල්හි පරමත්ථ කියා වේ. පරම යනු උත්තමය යන අර්ථය දක්වන වචනයකි. ලෝකයෙහි උත්තමය, උසස් ය යන වචන භාවිත කරනුයේ හොඳ වස්තූන්ට හා හොඳ පුද්ගලයන්ට ය. එහෙත් පරම යන වචනයෙන් අදහස් කරන උත්තම බව නම් හොඳ බව හෝ තරක බව හෝ නොව හොඳ බැවිහි හෝ තරක බැවිහි වැඩි බව ය. එබැවින් ඉතා ම හොඳ කුශලයට පරම කුශල යයි ද, ඉතා ම තරක පාපයට පරම පාපය යි ද, ඉතා ම හොඳ සැපයට පරම සුඛය යි ද, ඉතා ම තරක දුකට පරම දුක්ඛය යි ද කියනු ලැබේ. තව ද ඉතා ම හොඳ මිතුරාට

පරම මිත්‍රයා යයි ද, ඉතා ම නරක සතුරාට පරම සතුරාය යි ද, ඉතා උසස් ලාභයට පරම ලාභය යි ද, ඉතා උසස් ධනයට පරම ධනය යි ද කියනු ලැබේ. මේ සෑම තැන ම පරම යන වචනයෙන් ගැනෙනුයේ ඒ ඒ ස්වභාවයා ගේ වැඩි බව ය. මෙහි උත්තම බව යයි කියනුයේ ඒ වැඩි බවට ය. භිනාර්ථය යි කී සත්‍ය වශයෙන් නො ලැබෙන අර්ථය ද සත්‍ය වශයෙන් නැතත් එක්තරා ආකාරයකින් ලෝකයා ගේ පිළිගැනීමේ සැටියට ඇති අර්ථයකි. ඒවායේ ඇති බවට වඩා මහත් වූ ඇති බවක් සත්‍ය වශයෙන් ලැබෙන අර්ථයෙහි ඇත. එබැවින් එය සත්‍ය වශයෙන් නො ලැබෙන අර්ථයට වඩා ඇතිකමින් හෙවත් විද්‍යමානත්වයෙන් උසස් ය. ඒ උසස් බව සලකා සත්‍ය වශයෙන් ලැබෙන ධර්මයන්ට පරමාර්ථය යි කියනු ලැබේ. හොඳ නරක දෙක නිසා කියන උතුම් බව හා භීත බව අනෙකකි. ඒ ක්‍රමයේ සැටියට කියන කල්හි කුශල පක්ෂයට ගැනෙන පරමාර්ථයෝ උත්තම ධර්මයෝ ය. අකුශල පක්ෂයට ගැනෙන පරමාර්ථයෝ භීතයෝ ය. මේ ක්‍රම දෙක අවුල් නො කර ගත යුතු ය.

නො පෙරළීම ය, නො වෙනස්වීම ය යන අර්ථ දැක්වීම සඳහා පරම යන පදය යෙදුණු තැනක් දක්නට නැත. ඇතමුන් නො පෙරළීමක් නො වෙනස් වීමක් ගැන හා පහත් පඬිකම් උපමා වගයකුත් පරමාර්ථය විස්තර කිරීමෙහි ලා කියතත් ඒවා මෙහි අනුවිත ය. ඒවායින් වනුයේ පරමාර්ථය තව දුරටත් අවුල් වී යෑමය. වැසී යෑම ය. ඒ නො පෙරළීම් කථාව නිසා ඇතැම්හු නො පෙරළෙන නො වෙනස් වන දෙය නම් නිවන පමණ ය, පරමාර්ථය වනුයේ ඒ නිවන පමණක් ම යයි වරදවා ගත්හ. පෙරළීමේ කථාව අත් හැර දමුව හොත් එබඳු අවුල් නො වනු ඇත. ආභිධර්මිකයන් අතරට හා ඇතැම් අභිධර්ම පොත්වලට ද මේ නො පෙරළීමේ කථාව වැදී තිබෙන්නේ "පරමො උත්තමො අවිපරිනො අත්ථො පරමත්ථො" යන ටිකා පාඨයෙහි අවිපරිනො යන පදය වරදවා තේරුම් ගැනීමෙනි යි සිතමු. නො පෙරළීම යන අර්ථය දැක්වීම සඳහා අවිපරිත ශබ්දය ත්‍රිපිටක පාළියෙහි යෙදුණු තැනක් දක්නට නැත. ත්‍රිපිටක පාළියෙහි ඒ ශබ්දය යෙදී තිබෙනු දක්නට ලැබෙන්නේ සත්‍යය යන අර්ථය දැක්වීම පිණිස ය. විභාවිනී ටිකාකාරයන් වහන්සේ එය යොදා තිබෙන්නේ ද සත්‍යය යන අර්ථය

දීම සඳහා ම ය. විකාවායයීයත් වහන්සේ පරම යන වචනයේ අර්ථය උත්තම යන වචනයෙන් කියා ඒ උත්තම බව කුශලාදී වශයෙන් නත් අයුරින් කිය හැකි බැවින් එහි අදහස් කරන උත්තම භාවය නම් සත්‍ය වශයෙන් ඇති බවය යන වග දක්වනු පිණිස සත්‍යාර්ථවාචී අවිපරිත ශබ්දය යොදා තිබේ. “පරමො උත්තමො අවිපරිතො අත්ථො පරමත්ථො” යන්නෙහි තේරුම උත්තම වූ සත්‍ය වූ අර්ථය පරමාර්ථය ය යනුයි. ව්‍යාකරණ පොත්වල පෙරළිය දක්වීම පිණිස විපරිත යන වචනය යොදා තිබේ. මේ අවුල සිදුවී තිබෙනුයේ “අවිපරිතො” යන විකාවචනයෙහි අර්ථය, විසරණ පොත්වල ආ විපරිත යන්නට අනුව වරදවා ගැනීමෙනුයි සිතිය හැකිය.

අර්ථය වනාහි මූලාර්ථය විකෘත්‍යාර්ථය යි දෙවැදෑරුම් වේ. මූලින් ම තුබූ දෙය මූලාර්ථය යි. මූලාර්ථයක් වෙතස් කොට තනන ලද වස්තූන් විකෘත්‍යාර්ථයෝ ය. මැට්ට මූලාර්ථයෙකි. එයින් තැනූ සැළි ආදීහු විකෘත්‍යාර්ථයෝ ය. ලෝහය මූලාර්ථයෙකි. එයින් තැනූ ආයුධ භාජනාදීහු විකෘත්‍යාර්ථයෝ ය. ලීය මූලාර්ථයෙකි. එයින් කළ පුටු මේස ආදීහු විකෘත්‍යාර්ථයෝ ය. මූලාර්ථය සැබෑවට ම ඇතියකි. විකෘත්‍යාර්ථය නම් සැබෑවට ම නැති පෙනෙන්නට පමණක් ඇති හරයෙන් හිස් දෙයකි. මැටි, ලෝහ, ලී යන මේවා මූලාර්ථයයි කියේ ඒවා සැබෑවට ම මූලාර්ථ නිසා නොව මූලාර්ථ විකෘත්‍යාර්ථ දෙක හඳුන්වා දීමට උපමාවක් වශයෙනි. සජීව අජීව වස්තු සම්භාරයක් වූ ලෝකය තුළට තමන් වහන්සේගේ ඉතා නියුණු නුවණ බස්වා ලෝකයේ එක් තැනකුදු නොහැර ඉතා ගැඹුරු තැන ඉතා සියුම් තැන දක්වා ඥාන නමැති හස්තය යවා එයින් සියුම් ලෙස පිරිමදිමින් ලෝක තත්ත්වය ඉතා සියුම් ලෙස විමසූ බුදුන් වහන්සේ විසින් දක්නා ලද ඉතා සියුම් වූ මූලාර්ථ කොටසක් ඇත්තේය. පරමාර්ථයයි කියනුයේ ඒවාට ය. ඒවාට පරමාර්ථය යි කියනුයේ සැබෑවට ම ඇති නිසාය. සජීවාජීව සකල වස්තූන් ම ඇතිවී තිබෙනුයේ ඒවායිනි. එබැවින් ඔවුහු මූලාර්ථ නමුදු වෙති. ලෝ තතු විමසන්නකුට එහි සාරය වශයෙන් ලැබෙන්නේ ද ඒවාය. එබැවින් ඒවාට සාරාර්ථයයි කියන්නට ද වටනේය. තථාගතයන් වහන්සේ විසින් කළ පරීක්ෂණය යි කියේ මහ බෝ මැඩදී ලොවතුරා බුදු වීම සඳහා උත්වහන්සේ විසින් කළ

විදර්ශනාවට ය. එතැන දී උන්වහන්සේ නුදුටු උන්වහන්සේ ගේ නුවණට හසු නොවූ කිසිදු අර්ථයක් නැත. උන් වහන්සේ දුටු පරමාර්ථ ධර්ම කොතෙක් ද යන බව උන් වහන්සේ ම මිස අනෙකෙක් නො දනිති. එහෙත් පරමාර්ථ ධර්ම ඉතා බොහෝ ගණනක් නම් නැති බව කිය යුතුය. අභිධර්ම පොත්වල දක්නා ලැබෙන ප්‍රමාණයෙන් නම් ඇත්තේ පරමාර්ථ ධර්ම දෙ අසූවකි. ඒ දෙ අසූව කොටින් කියන කල්හි චිත්තය, චෛතසිකය, රූපය, නිර්වාණය යි කියා සතරෙක් වේ.

පරමාර්ථ ධර්මයෝ වනාහි ගස් ගල් සේ මහත් ව ඇසට පෙනෙන්නට ඇත්තානු නො වෙති. පරමාර්ථ සියල්ල ම ක්‍රියාවෝ ය. අද්‍රව්‍යයෝ ය. ක්‍රියා තත්ත්වය මැනවින් නො වටහා ගත් තැනැත්තාට පරමාර්ථයන්ගේ තත්ත්වය වටහා ගැනීම අපහසු ය. පරමාර්ථ ධර්ම තත්ත්වය දැන ගනු රිසි තැනැත්තා විසින් පළමුවෙන් ක්‍රියා තත්ත්වය පිළිබඳ හොඳ අවබෝධයක් ඇති කර ගත යුතුය. ක්‍රියා තත්ත්වය අවබෝධ කරගත් පසු ඔහුට පරමාර්ථ තත්ත්වය අවබෝධ කර ගැනීම පහසුය. එබැවින් මෙහි පළමු කොට ක්‍රියා තත්ත්වය පිළිබඳ කුඩා විවරණයක් කරනු ලැබේ.

ද්‍රව්‍ය ගුණ ක්‍රියා වශයෙන් ලොව ඇති සියල්ල තුනට බෙදිය හැකිය. එයින් වට බව, සතරැස් බව, දික් බව, කොට බව, පළල බව, පටු බව ආදී ගුණයන්ට ආධාර ස්ථාන වන සත්ත්ව වූ ද අසත්ත්ව වූ ද සියල්ල ද්‍රව්‍යයෝ ය. ද්‍රව්‍යයන් ගේ සෛලීම්ය, ඇතිවීමය, නැතිවීමය, පැවතීමය යන මේවා ක්‍රියා ය. කැම පීම යෑම ඒම කැපීම තැළීම පිසීම යන ආදිය ද්‍රව්‍යයන් ගේ සෛලීම්ය ය. ලෝකයෙහි ක්‍රියා වශයෙන් සලකන දෙයින් වැඩියක් ම ද්‍රව්‍ය චලනයෝ ම ය. ද්‍රව්‍යය ඇසට පෙනෙන්නකි. ක්‍රියාව එසේ ඇසට පෙනෙන්නක් නො වේ. එය ද්‍රව්‍ය බලා එය අනුව සිතින් දත යුත්තකි. අනුමානයෙන් සලකා ගත යුත්තකි. ක්‍රියා පෙනෙතැයි සිතනුයේ ක්‍රියා තත්ත්වය නො දැනීම නිසා ය. මාර්ගයේ රථයක් යන කල්හි පෙනෙන්නේ රථය පමණෙකි. යෑම නො පෙනේ. එය ඇසට අවිෂය ය. යන රථය එක තැනකදී ඇසට පෙනී සැණෙකින් එතැන නො පෙනී එයින් ඔබ පෙනෙයි. එතැන ද නොපෙනී එයින් ඔබ පෙනෙයි. මෙසේ මාර්ගයේ තැනින් තැන රථය පෙනීමෙන්

රථයේ යෑම අනුමානයෙන් මනසට දෑතේ. මිනිසකු යන කල්හි මිනිස් සිරුර එක තැනක පෙනී එය ළඟ තැන ද එතැන පෙනී එය ළඟ තැන ද පෙනෙන්නට වන්නේ ය. එසේ මිනිස් සිරුර තැනින් තැන පෙනීමෙන් මිනිසාගේ ගමන ක්‍රියාව මනසට අනුමානයෙන් දෑතේ. අතක් ඔසවන කල්හි ඔසවන අත එක් තැනක පෙනී දෙවනුව ඊටත් උඩින් තිබෙනු පෙනේ. තුන්වෙනුව ඊටත් උඩින් තිබෙනු පෙනේ. සතරවෙනුව ඊටත් උඩින් පෙනේ. පස් වෙනුව ඊටත් උඩින් පෙනේ. මෙසේ අත පළමු තුබූ තැන්වල නො පෙනී උස් උස් ව පෙනීමෙන් “අත ඔසවන බව” සිතට දනෙන්නේය. ඇසට පෙනෙන්නේ අත ම ය. “අත ඔසවනු පෙන්නේය” යි කීම ලෝකයාගේ පිළිගැනීම් මාත්‍රයෙන් සත්‍යයක් වතුදු පරම සත්‍යයක් නො වේ. එසවීම ක්‍රියාවය යනු අත නිසා ඇති වන්නා වූ එක්තරා වේගයකි. මිනිසාගේ ගමනය යි කියනුයේ ද මිනිස් සිරුර නිසා ඇති වූ වේගයකි. රථයේ ගමන යනු ද රථය නිසා ඇති වූ එක්තරා වේගයකි.

ක්‍රියාවල දීර්ඝ කාලයක් පවත්නා ස්වභාවයක් නැත. කර අවසන් කරනු සමඟ ම අභාවප්‍රාප්ත වීම සෑම ක්‍රියාවක ම සැටිය ය. යන තෙක් ගමන ක්‍රියාව පවතී. යෑම නවත්වනු සමඟ ම අවසන් කරනු සමඟ ම ගමන ක්‍රියාව අභාවප්‍රාප්ත වේ. ඉදිරියට එයින් ඉතිරි වන කිසිවක් නැත. අත එසවීම ක්‍රියාව පවත්නේ අත ඔසවමින් සිටින තෙක් පමණකි. එසවීම අතහිම තැනට අත පැමිණෙනු සමඟ ම එසවීමේ ක්‍රියාව අභාවප්‍රාප්ත වේ. මෙසේ සෑම ක්‍රියාවක් ම අභාවප්‍රාප්ත වන බව දත යුතු ය. පැය ගණන් දින ගණන් මාස ගණන් වර්ෂ ගණන් පවත්නා ක්‍රියා ඇති සැටියට ලෝකයා සලකනුයේ එක මෙන් පෙනෙන සේ බැඳී පවත්නා වූ ක්‍රියා වැල් ක්‍රියා පරම්පරාවල් එක් කොට එක් ක්‍රියාවක් සැටියට සිතා ගැනීමෙනි. ඇත්ත වශයෙන් කියන කල්හි පැයක් නො ව විනාඩියක් තත්පරයක් පමණ කල් පවතින ක්‍රියාවකුදු ඇති බව නොකිය හැකි ය. මතු දක්වෙන කරුණු නුවණින් සලකා ඒ බව තේරුම් ගත යුතු ය.

යෑම එක් ක්‍රියාවකි. සිටීම එයට විරුද්ධ වූ අනෙක් ක්‍රියාවකි. යමෙක් යේ නම් එකල්හි හේ නො සිටී. යමෙක් සිටී නම් එකල්හි හේ නො යයි. එක් අයකුට අන්‍යෝන්‍ය විරුද්ධ වූ ඒ

වැඩ දෙක එක වර සිදු නො කළ හැකිය. මිනිසකු සැතපුමකින් ඔබ පිහිටි ගමනකට පැයකින් ගිය හොත් එය පැයක් පැවති සැතපුමක් දිග ගමන ක්‍රියාවක් සැටියට සාමාන්‍යයෙන් සලකනු ලැබේ. ඇත්ත වශයෙන් කියන හොත් එය එක් ක්‍රියාවක් නොව ගමන ක්‍රියා වැලකි. එය ක්‍රියා වැලක් බව මෙසේ තේරුම් ගත යුතුය. සැතපුමක් දිග මාර්ගයේ යන තැනැත්තා එහි නො සිටි තැනක් නැත. සිටිය දී ඔහු නො ගියේය. යඳ්දී නො සිටියේය. එසේ කියනුයේ ඒ දෙක එක් අයකුට එක වර සිදු කළ නො හෙන බැවිනි. පය ඔසවා ඉදිරියට ගෙන යෑම යෑම ය. පය බිම තැබීම සිටීම ය. යන තැනැත්තා නිතර ම එක් පයක් ඔසවා ඉදිරියට ගෙන එයි. එය ඔහුගේ යෑම ය. අනෙක් පය ඔසවනු පිණිස හේ ඒ පය බිම තබයි. එය ඔහුගේ සිටීමය. ගමන සිටීමෙන් අවසන් වෙයි. සිටීම ගමනින් අවසන් වෙයි. යන්ත්‍රය යනුයේ පියවරක් පාසා ම සිටීමෙනි. සැතපුමක් යන තැනැත්තා විසින් පියවරයක් පාසා කළ සිටීම් සියල්ල ම ගණනට නො ගෙන ඒ සිටීම් අතර සිදු කළ චේන් චේන් වූ යෑම් රාශිය එක් කොට එකක් වශයෙන් සලකන කල්හි සැතපුමක් දිග ගමනක්, පැයක් පැවැති ගමනක් පෙනේ. එහි සත්‍යය නම් සැතපුමක් දිග මාර්ගයෙහි පැවති සිටීම් ක්‍රියා වැලක් හා යෑම් ක්‍රියා වැලක් බවය. සැතපුමක් යෑමට දහස් වරක් පය ඉදිරියට තබන්නට වේ නම් ඒ ක්‍රියා වැලට සිටීම් දහසක් හා යෑම් දහසක් ඇති බව කිය යුතු ය. එසේ ගත් කල්හි එක් සිටීමක එක් යෑමක කාලය ඉතා ලුහුඬු බව වැටහෙනු ඇත. ඒ එක් එක් ක්‍රියාවක ආයුෂය පැයෙන් දෙදහසෙන් පංගුවක් බව කිය යුතු ය. මෙය ද ක්‍රියාව ඇති සැටියට බෙදා දක්වීමක් නොව එහි සැටි තේරුම් ගැනීමට පමණක් කියන ලද්දකි. සත්‍යය නම් පැයකින් දෙදහසින් පංගුවක් නොව ලක්ෂයෙන් පංගුවක් වත් පවත්නා ක්‍රියාවක් නැති බව ය. ක්‍රියා තත්ත්වය තවත් මඳක් දුරට වටහා ගැනීමට තවත් කාරණයක් කියනු ලැබේ.

පොළොවේ පෙරළී යන රෝදයක ගමන ගැන කල්පනා කරනු. නො පෙරළී තිබෙන කල්හි රෝදය බිමට බර වී තිබන්නාක් මෙන් ම යන කල්හි ද එය බිමට බර වී සිටීමෙන් ම යන්නේ ය. රෝදයක් පෙරළී ගිය බිමෙහි එය නො සිටි තැනක් නැත. රෝදයේ පෙරළීම එක් ක්‍රියාවකි. බිමට බරවී සිටීම එයට විරුද්ධ වූ අනෙක්

ක්‍රියාවකි. කොතෙක් වේගයෙන් පෙරළියන රෝදයක් වුව ද පෙරළෙන වරක් පාසා ම බිම සිටින්නේ ය. සිටින කල්හි නො පෙරළෙන්නේය. එක වස්තුවකට ඒ ක්‍රියා දෙක එක වර සිදු නො කළ හැකි බැවින් රෝදයේ ගමනය යි කියනුයේ පෙරළීමක් ළඟට සිටීමක් ද, සිටීමක් ළඟට පෙරළීමක් ද ඇත්තා වූ ක්‍රියා වැලකට ය. සාමාන්‍ය ලෝකයා විසින් ඒ ක්‍රියා වැල, එයට අයත් සිටීම් සියල්ල ම ගණනකට නො ගෙන හැර දමා පෙරළීම් රාශිය එක් කොට ගෙන එක් ක්‍රියාවක් ලෙස සලකනු ලැබේ. කාරණය ඇති සැටියට කියන හොත් රෝදයක අභලක් දුර පෙරළීමේ දී ම එකින් එකට පෙර පසු වී සිදුවන පෙරළීම් හා සිටීම් ක්‍රියා බොහෝ ගණනක් සිදුවන බව කිය යුතු ය. එහි නිශ්චිත සංඛ්‍යා ප්‍රමාණයක් නො දැක්විය හැකිය. අභල යම් පමණ කොටස්වලට බෙදිය හැකි වේ නම් ඒ ප්‍රමාණයෙන් ක්‍රියා සංඛ්‍යාව කිව යුතුය. රෝදය අභලේ කොටස්වලින් එක් කොටසක සිට එය ළඟ කොටසකට පෙරළෙයි. එහි සිට එය ළඟ කොටසට පෙරළෙයි. එහි සිට එය ඊළඟ කොටසට පෙරළෙයි. මෙසේ පෙරළී යන බැවින් අභලේ සෑම කොටසක දී ම පෙරළීම් සිටීම් වශයෙන් රෝදය පිළිබඳ ක්‍රියා දෙකක් සිදු වෙයි. අභල නොයෙක් ක්‍රමවලට කොටස් කළ හැකිය. තුනී කරදාසි දෙසියයක් එක් කළ කල්හි අභලක් පමණ සන වේ. එබැවින් තුනී කරදාසිවල සන ප්‍රමාණයෙන් අභල කොටස් කළ හොත් එය කොටස් දෙසියයකට බෙදේ. අභලක් වූ බිම එක කරදාසියක සන ප්‍රමාණයේ සිට එය ළඟ කොටසට පෙරළීම එක් ක්‍රියාවකි. රෝදය එයට බර වී සිටීමෙන් ඒ ක්‍රියාව අවසන් වේ. නැවත එය ළඟ කොටසට පෙරළෙයි. එකල්හි සිටීම් ක්‍රියාව අවසන් වෙයි. මෙසේ සෑම කොටසක දී ම පෙරළීම් සිටීම් වශයෙන් ක්‍රියා දෙකක් සිදුවන බැවින් කරදාසිවල සන ප්‍රමාණයෙන් අභල බෙදා කියන කල්හි රෝදය අභලක් පසු කිරීමේ දී එකකට එකක් පෙර පසු වී සිදුවන පෙරළීම් දෙසියයක් හා සිටීම් දෙසියයක් දැයි ක්‍රියා සාරසියයක් සිදුවන බව කිය යුතුය. වේගයෙන් ගමන් කරන රියක රෝදයකට අභලක් දුර යෑමට ගත වන කාලය තත්පරයකුත් නො වන්නේ ය. ඒ ගණනින් බලන කල්හි තත්පරයක් තුළදී එකකට එකක් පෙර පසු වී සිදුවන රෝදය පිළිබඳ ක්‍රියා සාරසියයක් සිදුවන බව කිය යුතුය. එසේ ගන්නා කල්හි එක් ක්‍රියාවක ආයුෂ්‍ය තත්පරයෙන්

සාරාංශයෙන් පංගුවක් බව කිය යුතුය. මෙය ද උපමා කථාවකි සත්‍ය නම් තත්පරයෙන් ලක්ෂයෙන් පංගුවක් පමණ වත් ක්‍රියාවක් නො පවත්නා බව ය. පරමාර්ථ ධර්මයෝ යි කියනු ලබන විත්ත වෛතසික රූපයෝ තත්පරයෙන් ලක්ෂයෙන් පංගුවක් පමණට වත් ආයු නැත්තා වූ ක්‍රියාවෝ ය. ලෝකයෙහි දික් ක්‍රියා සැටියට, කල් පවත්නා ක්‍රියා සැටියට සලකන සියල්ල ම එක් එක් ක්‍රියාවක් නොව ක්‍රියා වැල්, ක්‍රියා පරම්පරාවල් බව දත යුතුය.

පරමාර්ථය හා භාෂාවේ වචන

පරමාර්ථ ධර්මයන් නිවැරදි සැටියට තේරුම් ගත හැකි ලෙස කීමට හා ලිවීමටත් ඇති ප්‍රධාන අපහසුව ප්‍රධාන බාධාව භාෂාවේ වචන හිඟ කම ය. කිසිම ආකාරයකින් වෙන් නො කළ හැකි සැටියට එකිනෙක ගැටී බැඳී උපදින්නා වූ ද, සමූහ සන්තති ඝනයන්ගෙන් වැසී පවත්නා වූ ද, පරමාර්ථ ධර්ම වෙන් වෙන් වශයෙන් සාමාන්‍ය මනුෂ්‍යයන්ගේ වක්ෂුරාදීන්ට හා මනසට ද හසු නොවේ. භාෂාවේ ඇති වචන නම් මිනිසුන්ගේ සිතට හසු වූ අර්ථයන් පැවසීමට ඔවුන් විසින් ඇති කළ ඒවාය. නොදත් අර්ථයන් පැවසීමට ඇති කළ වචන නැත. පරමාර්ථය සාමාන්‍ය මිනිසා විසින් නුදුටු දෙයක් බැවින් ඒවා පැවසීමට සුදුසු වචන භාෂාවල හිඟය. එහෙත් පරමාර්ථය ප්‍රකාශ කළ යුතුව තිබෙන්නේ අපරමාර්ථයන් පැවසීම සඳහා ලෝකයා විසින් ඇති කර ගෙන තිබෙන වචන වලිනි. එහෙත් ඒ වචන අතර යම්කිසි පරමාර්ථ ධර්මයක් නිවැරදි ලෙස පිරිසිදු ලෙස සර්වාකාරයෙන් අසන්නාට අර්ථය හැඟෙන සැටියට ප්‍රකාශ කළ හැකි තනි තනි වචන දුර්ලභය. අපරමාර්ථයන් පවසනු පිණිස ඇති කර ගෙන තිබෙන වචනවලින් පරමාර්ථය ප්‍රකාශ කරන කල්හි ප්‍රකාශ කරන්නට යන අර්ථය පිළිබඳ අඩු වැඩි කම් නොයෙක් විට සිදු වේ. පොල් ගසින් හටගන්නා ගෙඩිය හැඳින්වීමට “පොල් ගෙඩිය” යයි කියන කල්හි ඇටිට ගෙඩිය කුරුමිබා ගෙඩිය අත හැරී පොල් ගසින් හට ගන්නා ගෙඩියේ එක් අවස්ථාවක් පමණක් කියවෙන්නාක් මෙන් ඇතැම් වචනයකින් පරමාර්ථ ධර්මයක් කී කල්හි ධර්ම ශරීරය අත හැරී එහි යම් කිසි ගුණයක් පමණක් කියැවෙන්නේ ය. ගොතකු හැඟවීමට “අං ඇති සත්‍යය” යි කියුව හොත් එයට තවත් සතුන්

අප්‍රධාන වී එන්නාක් මෙන් ඇතැම් වචනයකින් පරමාර්ථ ධර්මයක් කී කල්හි අදහස් කරන අර්ථයෙන් අන්‍ය අර්ථ ද එයට හසු වී එන්නේය. වචන හිඟකම නිසා තිබෙන වචනවලින් කියන කල්හි අර්ථය පිළිබඳ වූ නොයෙක් අඩු වැඩි කම් ඇති වන බැවින් ධර්මය සොයන්නාවූ විසින් වචනය ම ප්‍රමාණ නො කොට වචනානුසාරයෙන් දැන ගන්නා ලද අර්ථය කාරණානුකූල ව නැවත නැවත සිතා පිරිසිදු කර ගත යුතුය.

මේ වචන දුර්ලභත්වය නිසා එක් එක් පරමාර්ථ ධර්මයක් දැක්වීමට වචන බොහෝ ගණනක් කියන්නට සිදු වේ. ධම්මසංගනී පකරණයෙහි ලෝභය නමැති එක ම අර්ථය දක්වා තිබෙන්නේ වචන සියයකිනි. ද්වේෂය දක්වා තිබෙන්නේ වචන සවිස්සකිනි. මෝහය දක්වා තිබෙන්නේ වචන සූවිස්සකිනි. අන්‍ය පරමාර්ථ ධර්මයන් දක්වා තිබෙන්නේ ද එසේම බොහෝ වචනවලිනි. එක් එක් ධර්මයක් දැක්වීම සඳහා ගෙන තිබෙන වචන අතුරෙන් ඇතැම් වචනයකින් දක්වන්නට යන ධර්මයාගේ යම්කිසි එක් අවස්ථාවක් කියැවේ. ඇතැම් වචනයකින් එහි යම්කිසි ගුණයක් කියැවේ. ඇතැම් වචනයකින් ඒ ධර්මය පහළ වීමට ඇති ප්‍රධාන හේතුවක් කියැවේ. ඇතැම් වචනයකින් ධර්මයෙන් ඇති වන ඵලයක් කියැවේ. ඇතැම් වචනයකින් තවත් ධර්මයක් සමඟ ඒ ධර්මය කියැ වේ. ධර්මය තේරුම් ගන්නා තැනැත්තා විසින්, එය නිවැරදිව තේරුම් ගැනීමට නම් ඒ හැම වචනයක් ම හොඳින් විමසා සියල්ලේ ම අර්ථය පිළි කොට ගෙන පරමාර්ථය පිරිසිදුව සොයා ගත යුතු ය. එය එතරම් ලෙහෙසියෙන් කළ හැකි දෙයක් ද සෑම දෙනාට ම කර ගත හැකි දෙයක් ද නොවේ. බුදුන් වහන්සේ විසින් වචන සියයකින් ලෝභය වදාළේ මෙසේ ය.

“තත්ථ කථමො ලොභො? යො රාගො, සරාගො, අනුතයො, අනුරාධො, නන්දි, නන්දිරාගො, චිත්තස්ස සරාගො, ඉච්ඡා, මුච්ඡා, අජ්ඣෝසානං, ගෙධො, පළිගෙධො, පංගො, සංකො, එඡා, මායා, ජනිකා, සඤ්ජනනී, සිබ්බනී, ජාලනී, සරිතා, විසත්තිකා, සුත්තං, විසවා, ආයුහිනී, දුතියා, පණ්ඩි, භවනෙත්ති, වනං, වනථො, සන්ථවො, සිනෙහො, අපෙක්ඛා, පටිබන්ධු, ආසා, ආසිංසනා, ආසිංසිතත්තං, රූපාසා, සද්දාසා, ගන්ධාසා, රසාසා,

ඵොට්ඨබ්බාසා, ලාභාසා, ධනාසා, පුත්තාසා, ජීවිතාසා, ජප්පා, පජ්ජපා, අභිජප්පා, ජප්පනා, ජප්පිකත්තං, ලොලුප්පං, ලොලුප්පායනා, ලොලුප්පායිකත්තං, පුච්ඡඤ්ඡිකතා, සාධුකමානා, අධම්මරාගො, විසමලොභො, නිකන්ති, නිකාමනා, පත්ථනා, පිහනා, සම්පත්තනා, කාමතණ්හා, භව තණ්හා, විභවතණ්හා, රූපතණ්හා, අරූපතණ්හා, නිරෝධතණ්හා, සද්දතණ්හා, ගත්ඨතණ්හා, රස තණ්හා, ඵොට්ඨබ්බතණ්හා, ධම්මතණ්හා, ඔසො, යොගො, ගත්ථො, උපාදානං, ආවරණං, නීවරණං, ඡාදනං, බන්ධනං, උපක්කිලෙසො, අනුසයො, පරිසුට්ඨානං, ලතා, වෙට්ඨිජං, දුක්ඛමූලං, දුක්ඛනිදානං, දුක්ඛජපභවො, මාරපාසො, මාරපලිසං, මාරවිසයො, තණ්හානදී, තණ්හාජාලං, තණ්හාගද්දල්ලං, තණ්හා සමුද්දො, අභිජ්ඣා, ලොභො, අකුසලමූලං අයං වුවිච්ඡි ලොභො.”

සිංහල භාෂාවේ හා පාළි භාෂාවේ ව්‍යවහාර ක්‍රම එකිනෙකට බොහෝ වෙනස් බැවින් පාළිය ඇති සැටියට සිංහලට නඟා කීයේ ද එයින් සිංහලයාට අර්ථය පහසුවෙන් අවබෝධ නො වේ. ඒ ඒ අර්ථය හැඟවීමට සිංහලයන් ව්‍යවහාර කරන වචන ම සොයා ඒ වචනවලින් පරමාර්ථයන් දැක්විය යුතු ය. එසේ දැක්වීම ඉතා අමාරු වැඩකි. එහෙත් ඒ ඒ අර්ථය පැවසීමට සිංහලයන් ව්‍යවහාර කරන වචන හැකි පමණින් සොයා ඒ වචනවලින් මෙහි පරමාර්ථ ධර්ම විස්තර කරනු ලැබේ.

චිත්තය

චිත්තය හෙවත් සිත යනු පරමාර්ථ වශයෙන් හා අපරමාර්ථ වශයෙන් ද ඇත්තා වූ අනේක ප්‍රකාරාර්ථයන් පිළිබඳ වූ දැනීම ය, “චේත, මන, විඤ්ඤාණ, හදය, මානස,” යන මේවා ද චිත්තය ම දක්වන පාළි වචනයෝ ය. ඇසය, කනස, නාසයය, දිවය, කයය, හෘදයය යන මේ ස්ථානයන්හි සිත පහළ වේ. එය ක්‍රියාවක් වුවද ව්‍යවහාර පහසුව පිණිස දැනීම කරන කර්තෘ ශක්තිය ඇති ද්‍රව්‍යයක් සේ ද කරණ ශක්තිය ඇති ද්‍රව්‍යයක් සේ ද ව්‍යවහාර කරනු ලැබේ. දැකීමය, පෙනීමය, ඇසීමය යනාදි වශයෙන් ඒ ඒ ආකාරයෙන් උපදනා සිත් හැඳින්වීමට පාවිච්චි කරන වචන ව්‍යවහාර භාෂාවේ බොහෝ ගණනකි. ඇසෙහි රූපයක් ගැටුණු කල්හි එය පිළිබඳ දැනුමක් හෙවත් සිතක් පහළ වේ. එය ප්‍රකාශ කිරීමේ දී දැනීමය යන වචනය ව්‍යවහාර නො කොට පෙනීමය දැකීමය යන වචන ව්‍යවහාර කරති. ඇසට හමුවීමෙන් යමක් දත් කල්හි පෙනුණේය කියා හෝ දුටුයේය කියා හෝ කියති. වචනය අනෙකක් වුවද එයින් හඟවන්නේ දැනීම මය, හෙවත් සිත ම ය. කනෙහි ශබ්දයක් ගැටුණු කල්හි, ඒ හඬ දැන ගන්නා සිතක් උපදී. එයට හඬ දැනුම යයි නො කියා ඇසීමය යි කියනු ලැබේ. ඇසීම යන වචනයෙන් දැක්වෙන්නේ හඬ දන්නා වූ සිතය. නාසයට දුගඳක් පිටිසි කල්හි සමහර විට ගඳක් දැනේය යි කියති. සමහර විට දැනීමය යන වචනය නො ගෙන ගඳයයි ම කියති. එබඳු අවස්ථාවලදී ගඳය යන වචනයෙන් හඟවන්නේ ද ගඳ දැන ගන්නා සිත ම ය. රසයක් මුඛයට පැමිණි කල්හි ද සමහර විට රසක් දැනේයයි කියති. සමහර විට එසේ නො කියා තිත්තය ඇඹුල්ය යනාදීන් රසයේ තම ම කියති. එබඳු අවස්ථාවල දී රසයේ තමින් පවසන්නේ ද ඒ රසය දන්නා සිත ම ය. ශරීරයෙහි යම් කිසිවක් සැපුණු කල්හි සමහර විට සැපෙන බව දැනේය යි කියති. සමහර විට එසේ නො කියා සැපීමෙන් වන ඵලය හඟවන රිදීමය, ශීතලය, උෂ්ණය යන වචන කියති. එබඳු අවස්ථාවල දී ඒ වචනවලින් කියැවෙන්නේ ද ස්ප්‍රෂ්ටව්‍යය දන්නා සිතය. පඤ්චප්‍රසාද සම්බන්ධයක් නැතිව සිතක් ඇති වූ කල්හි සමහර විට සිතූණේය යි කියති. සමහර විට දැනුණේය, කල්පනා වූණේය, ඕනෑ වූනේය, වැටහුණේය,

තේරුණේය, හැඟුණේය යනාදී වචන කියති. ඒ සියල්ලෙන් ම කියැවෙන්නේ සිත ම ය. කරුණු මෙසේ හෙයින් දක්ෂිමය, පෙතීමය, ඇසීමය, ගඳය, සුවඳය, තිත්තය, කසටය, ශීතය, උෂ්ණය, කල්පනාවය, ඕනෑකමය යනාදී වචනවලින් දක්වන්නා වූ අර්ථය චිත්තපරමාර්ථය යි දත යුතුය. මේ වචනයන් අතුරෙන් ඇතැමකින් අධිකාර්ථ ද කියැවේ. නිවැරදිව ම සිතා ගැනීමට අධිකාර්ථ හළ යුතුය.

රථයේ ගමන ක්‍රියාව රථයෙන් ම එන වේගයකි. මිනිසකුගේ ගමන ක්‍රියාව ශරීරයෙන් නැඟෙන වේගයකි. අතක එසවීම ක්‍රියාව අතින් නැඟෙන වේගයකි. එමෙන් සිතය යි කියන ආරම්භණ විජානන ක්‍රියාව ආරම්භණ ග්‍රහණ ක්‍රියාව චිත්ත පරම්පරාවේ අගින් නැග එන වේගයකි. පෝර ලැබෙන ලැබෙන සැටියට වැලක අගින් දළ ලියලන්නාක් මෙන් අරමුණු ලැබෙන ලැබෙන සැටියට ඒ ඒ අරමුණු ගැනීම් වශයෙන් චිත්ත පරම්පරාවේ අගින් අළුත් අළුත් සිත් පහළ වේ. සිත් පහළ වනුයේ වක්ෂුරාදී වස්තූන්හි ය. එහෙත් සිත ඒවායින් නැග එන්නක් සැටියට නො ගත යුතු ය. සිත වක්ෂුරාදී වස්තූන්ගෙන් නැග එන්නක් නම් වස්තු කීපයක එකවර රූප ශබ්දාදී අරමුණු ගැටුණු කල්හි ඒ ඒ වස්තුවල එකවර ම ඒ ඒ අරමුණු පිළිබඳ සිත් පහළ විය යුතු ය. එක් සන්නාතයක එකවර සිත් දෙකක් පහළ නොවන බැවින් ශරීරයේ කොතැනක සිත පහළ වුව ද පහළ වන සෑම සිතක් ම චිත්ත පරම්පරාවේ අගින්ම පහළ වන බව දත යුතුය. සිත: චිත්ත පරම්පරාවේ අගින්ම නැග නැග එන වේගයක් සැටියට නො ගෙන ශරීරයෙන් හෙවත් නි:ශ්‍රය වස්තූන් ගෙන් නැඟෙන වේගයක් සැටියට ගතහොත් අරූප භූමියක් ඇති බව ඔප්පු කළ නො හැකි වන්නේ ය. පුනරුත්පත්තියක් ඇති බව ද ඔප්පු කළ හැකි නො වන්නේ ය. සිත: චිත්ත සන්නතියේ අගින් ම නැඟෙන දෙයක් සැටියට දක්නා තැනැත්තා හට පුනරුත්පත්තියක් ඇති බව ද පහසුවෙන් ම පෙනෙන්නේ ය.

ඇතැමෙක් සිත් ඇතිවීමේ ප්‍රධාන හේතුව අරමුණයයි කියති. අරමුණු සෑම තැන ම ඇත. කොතෙක් අරමුණු ඇත්ත් පැවත එන සිත් පරම්පරාවක් නැති නම් සිතක් නූපදී. ආරම්භණාදී හේතූන්ට සිත ඉපිද විය හැකි වන්නේ පැවත එන සිත් පරම්පරාවක් ඇති

කල්හි පමණෙකි. එබැවින් සිත් ඇති වීමේ ප්‍රධාන හේතුව ආරම්භණය නොව පැවත එන සිත් පරම්පරාව බව දත යුතුය. අරමුණක් නැති ව සිතට ඇති විය නොහෙන බැවින් අරමුණ ද සිත් ඇති වීමේ බලවත් හේතුවක් බව කිය යුතුය.

සිතේ ආයුෂය

අහසේ හටගන්නා විදුලිය සැණෙකින් කිසිවක් ඉතිරි නො වී නැති වන්නාක් මෙන් ද, බෙරයකින් තිකුත් වන හඬ සැණෙකින් කිසිවක් ඉතිරි නොවී නැති වන්නාක් මෙන් ද, කර අවසන් වනු සමඟ ම සිදුවී අවසන් වනු සමඟ ම එයින් කිසිවක් ඉතුරු නොවී ක්‍රියා අභාවප්‍රාප්ත වන බව ඉහත කියන ලදී. සිත ද ක්‍රියාවක් බැවින් ක්‍රියාවන්ට අයත් වූ ඒ ස්වභාවය නො ඉක්මවා ඉපද මොහොතකුදු නො පැවතී වහා අභාවප්‍රාප්ත වේ. පරමාර්ථ ධර්මයන්ගේ ඒ අභාවප්‍රාප්තියට නිරෝධය යි ද භංගය යි ද කියනු ලැබේ. එක් සිතකට උපදනා කාලයය, පවත්නා කාලයය, බිඳෙන කාලයය යි කාල තුනක් ඇත්තේ ය. ඒ තුන් කාලය ප්‍රමාණයෙන් සමය. එකකවත් දිගින් අඩු වැඩි කමක් නැත. උපදින්නට යම් පමණ කාලයක් වේ නම් එපමණ ම කාලයක් පැවතී එපමණ ම කාලයකින් බිඳී යාම විත්ත වෛතසික පරමාර්ථයන්ගේ ස්වභාවය ය. රූප පරමාර්ථයන්ගේ ජීවන කාලය සිත මෙන් සතළොස් ගුණයකි. සිතේ ඉපදීමට උත්පාදය යි ද, පැවැත්වීමට ස්ථිතිය යි ද, අභාවප්‍රාප්තියට භංගය යි ද කියනු ලැබේ. උත්පාදස්ථිති භංග යන මේ තුන් කාලයට විත්තක්ෂණය යි කියනු ලැබේ. විත්තක්ෂණය ඉතා ලුහුඬු කාලයකි. එක් සන්නාතයක එක් සිත් පරම්පරාවක එකවර සිත් දෙකක් නූපදනේය. දෙවන සිතක් උපදින්නේ උපන් සිත සම්පූර්ණයෙන් අභාවප්‍රාප්ත වූ පසුය. සාමාන්‍ය ලෝකයා විසින් ඉතා කෙටි සැටියට සලකන්නේ අසුරක් ගැසීමට ගත වන කාලය හා ඇසිපිය හෙළීමට ගත වන කාලය යි. “සො පන බණො අච්ඡරාසංඝාත බණ්ඨස අක්ඛිනිමිථිලන-බණ්ඨස ච අනෙකකොටි සතසහස්ස භාගො දට්ඨබ්බො” යනුවෙන් සිතක ජීවන කාලය, අසුරු ගසන කාලයෙන් ඇසිපිය හෙළන කාලයෙන් කොටි ලක්ෂ ගණනකින් කොටසක් තරමට කුඩා බව දක්වා තිබේ.

උපන් සිත කෙතරම් ඉක්මනින් කොතෙක් වේගයෙන් නිරුද්ධ වෙතත් තැන සිස් නොවන ලෙස නිරුද්ධ වන සිත හා බැඳී උපදින සේ අලුත් අලුත් සිත්: එළඹ සිටින අනේකප්‍රකාර ආරම්භණයන් ගනිමින් උපදනේ ය. නිරෝධසමාපත්ති අවස්ථාව හා අසංඤභූමියේ ඉපද සිටින අවස්ථාවන් හැර විත්ත පරම්පරාවේ සිත් නූපදනා අවස්ථාවක් නැත. විශේෂාරම්භණයක් නො ලද කල්හි ප්‍රතිසන්ධියට අරමුණු වූ කර්මාදීන් ගෙන් එකක් අරමුණු කරමින් වැල නො කැඩී සිත් උපදනේය. භවාංග සිතය යි කියන කර්මාදිය ගෙන උපදනා ප්‍රකෘති සිත් ඇති බව අපට නො දනේ. එය ගැන විස්තරයක් කිරීමට මෙය අවස්ථාව නොවේ. සිතේ ජීවන කාලය ඉතා ලුහුඬු බැවින් හා අතරක් ඇති නො වන සැටියට නිරුද්ධ වන සිත සමඟ බැඳී උපදනාක් මෙන් අලුත් අලුත් සිත් ඉපදිය යුතු බැවින් ද සිත් උපදනා තැන සිදු වන්නේ ඉතා වේගවත් වැඩ පිළිවෙලකි. එබඳු වේගවත් වැඩ පිළිවෙලක් කෙරෙන අන් කිසි යන්ත්‍රයක් නැත. විත්තායුෂය ඉතා ලුහුඬු බැවින් එක් සත්තානායක එකකට එකක් පෙර පසු වී අසුරුසැණක් තුළදී ඉපද නිරුද්ධ වන සිත් කෝටි ලක්ෂ ගණනක් වන බව දක්වා තිබේ. නාගසේන මහරහතන් වහන්සේ මිළිඳු රජුට අසුරුසැණක් තුළදී ඉපද නිරුද්ධ වන සිත්වල ප්‍රමාණය උපමාවකින් දක්වන්නාහු "වාහසකං බො මහාරාජ, විහිනං අඛස්සුළඤ්ච වාහා විහිසත්තම්මණානි ද්වේ ච තුම්බා එකච්ඡරක්ඛණෙ පචත්තචිත්තස්ස එත්තකා විහි ලක්ඛං යපියමානෙ පරික්ඛයං පරියාදානං ගච්ඡෙය්‍යං" යනු වදාළ සේක. එක්සිය පණස් යාළ සතමුණු දෙලාසෙක වී ඇට එක් අසුරු සැණෙක උපදනා සිත්වලට එක එක ඇටය බැගින් තැබුව හොත් වී සියල්ල ම අවසන් වේය යනු එහි අදහසයි. යාළ නම් වී කරත්තයකි. මෙය එක් අසුරුසැණක උපදනා සිත්වල නියම ප්‍රමාණය දක්වීමක් නොව බහුභාවය දක්වීමකි. නිශ්චිත වශයෙන් ම එහි ගණනක් නො දක්විය හැකිය. එක් අසුරු සැණෙකදී එක් පුද්ගලයකුට මෙපමණ මහත් රාශියක් සිත් උපදිය යන්න මෙය කියවන්නවුන්ට නො පිළිගැණෙන කරුණකි. එය පිළි ගත හැකි වන්නේ විත්ත තත්ත්වය ගැන වැඩිදුර උගෙනීමක් ලැබූ පසුවයි. ඒ තැනට පැමිණීමට උත්සාහ කෙරෙන්නා.

සිතේ විසිතුරු බව

ලෝකය ඉතා විචිත්‍ර ය. එහි විසිතුරු බව නම් එකිනෙකාට වෙනස් වූ අප්‍රමාණ සත්ත්ව සමූහයක් හා එකිනෙකාට වෙනස් වූ වෘක්ෂලතාදී අප්‍රමාණ වස්තු රාශියක් ඇති බව ය. සිත ද අරමුණේ සැටියට වෙනස් වුවකි. පොල් ගසක් අරමුණු කරන සිතට පුවක් ගසක් අරමුණු කරන සිත වෙනස් ය. කොස් ගසක් අරමුණු කරන සිත ඒ දෙකට ම වෙනස් ය. ගලක් අරමුණු කරන සිත ඒ තුනට ම වෙනස් ය. මෙසේ අරමුණෙන් අරමුණට ඇති වන සිත් එකිනෙකට වෙනස් වන බැවින් ද ලොව ඇති හැම දෙයක් ම අරමුණු කරන සිත් ඇති වන බැවින් ද ලොව ඇති වස්තු ගණනට, පුද්ගල ගණනට එකිනෙකට වෙනස් සිත් ඇති වේ. එ බැවින් ලෝකය විචිත්‍ර වන තරමට චිත්තය විචිත්‍ර යයි කිය යුතුය. ලෝක විචිත්‍රත්වයේ ප්‍රමාණයෙන් චිත්ත විචිත්‍රත්වය දක්වීම මුහුදු ජලය ලිඳක ජලයට සම කිරීමක් වැනි ය. සත්‍ය වශයෙන් කියන හොත් ලෝක විචිත්‍රත්වයට වඩා ලක්ෂ ගුණයෙන් කෝටි ගුණයෙන් ප්‍රකෝටි ගුණයෙන් සිත ම විචිත්‍රය. ලෝකයෙහි ඇති එක් දෙයක් ගැන ඇති වන්නා වූ සිත් ද එකිනෙකට වෙනස් වන බැවිනි. එක ම වස්තුවක් ගැන දශ දෙනකුට ඇති වන සිත් දශය දශාකාර ය. සිය දෙනකුට ඇති වන සිත් සියය සියක් ආකාර ය. ලක්ෂයකට ඇති වන සිත් ලක්ෂය ලක්ෂාකාර ය. එක ම අරමුණක් ගැන එක ම සත්තානයක ඇති වන සිත ද දහස් වරක් ඇති වන්නේ දහස් ආකාරයකිනි. කරුණු මෙසේ හෙයින් සිත සේ විචිත්‍ර වූ අනෙකක් ලොව නැත යයි කිය යුතු ය. සත්ත්වයන් ගේ විසිතුරු බව ඇති වී තිබෙන්නේ ද සිතේ විසිතුරු බව නිසා ම ය.

සිතේ බලය

සිත ඇසට නො පෙනෙන කයින් ස්පර්ශ කළ නො හෙන පරම සුක්ෂම ධර්මයක් වුව ද එහි මහා බලයක් ඇත්තේ ය. ලොව ඇති අන් සියල්ල ම සිතට යටත් ය. එහෙත් දුබල සිත ලොව ඇති සියල්ලට ම යටත් ය. අරමුණු නිසා එය නොයෙක් අතට පෙරලෙන්නේ ය. සත්ත්ව ලෝකය පවත්නේ සිත නිසා ය. සත්‍ය දර්ශනයක් නැත්තවුන්ට නම් සිත පමණ උතුම් වටිනා තවත් දෙයක්

නැත. ඔහු එහි පරමාත්මය කොට ගෙන හැසිරෙති. සත්‍ය දර්ශනය ඇතියවුන්ට පෙනෙන සැටියට නම් සිත පමණ තවත් නපුරක් ද නැත. සැම දුක ම ඇත්තේ සිත ඇති නිසා ය. සිත නැතහොත් කවර දුකක් ද? එය ම නිවන ය. මිනිසා හොඳ මිනිසකු කරන්නේ ද තරක මිනිසකු කරන්නේ ද සිත ය. ඔහු දෙව්ලොවට බඹලොවට යවන්නේ ද තරකයට ප්‍රේත බවට තිරිසන් බවට යවන්නේ ද සිත ම ය. සත්ත්වයාට සියලු සැප සම්පත් ගෙන දෙන්නේ ද සිත ම ය. සියලු දුක් සියලු විපත් පමුණුවන්නේ ද සිත ම ය.

සිතේ දුරවබෝධත්වය

අසංඤ භවයේ සත්ත්වයන්ට හැර අන් සැම දෙනාට සිත ඇත්තේ ය. ඔවුන් සැම දෙය ම දැන ගන්නේ ද සිතියි. සිතක් ඇති බව ද ඔහු සැම දෙන ම දනිති. එහෙත් සිතේ සැටි නම් ඔහු නො දනිති. ඇසින් ලෝකය බැලිය හැකිය. එහෙත් ඇසට ඒ ඇස නො පෙනෙන්නේය. පිහියෙන් අනෙකක් කැපිය හැකි ය. ඒ පිහියෙන් එය ම නම් නො කැපිය හැකිය. එමෙන් සිතින් අනෙකක් දත හැකිය. අනෙකක් දැන ගන්නා වූ දක්නා වූ සිත තමාගේ සැටි නො දන්නේ ය. තමා නො දක්නේ ය. අනෙකක් දැන ගන්නා වූ සිත දැක ගන්නට නම් තවත් සිතක් ඇති විය යුතුය. තවත් සිතක් ඇති වන කල්හි තිබුණු සිත නැත. එබැවින් සිතේ සැටි දැන ගැනීම අතිශයින් දුෂ්කර ය. සිතේ සැටි සොයා ගැනීමට බොහෝ වෙහෙස විය යුතුය.

වෛතසිකය

සිත තනි ව උපදින දෙයක් නො වේ. තනි ව ඉපදිය හැකි ශක්තියක් ද එයට නැත. සිතක් උපදනා කල්හි එය හා සර්වාකාරයෙන් මිශ්‍ර බවට පැමිණ එය හා එක වර ම ඉපද එකට පැවතී එකට ම බිඳෙන සිතෙහි ගුණ වැනි වූ ක්‍රියා කොටසක් ඇත්තේ ය. වෛතසික යයි කියනුයේ ඒවාය. සිත හා එකට ඉපදීම ය, එකට බිඳීම ය, එක අරමුණක් ඇති බවය, එක් වස්තුවක් ඇසුරු කොට පවත්නා බව ය යන මේ කරුණු සතර වෛතසිකයේ ලක්ෂණය යි පූර්වාචාර්යවරයෝ පැවසූහ. චිත්ත වෛතසිකයන් ගේ තත්ත්වය ප්‍රකාශ කිරීමේ දී කසායෝපමා, මල්පොකුරු උපමා ආදිය ආචාර්යවරයෝ දක්වති. ද්‍රව්‍ය නොවූ ක්‍රියා මාත්‍රම වූ චිත්ත වෛතසිකයන් ගේ තත්ත්වය දක්වීම ඒවායින් සිදුකළ හැකිය යි නො සිතමි. චිත්ත වෛතසික තත්ත්වය අප විසින් උපමාවෙන් දක්වන්නේ මෙසේ ය.

මිනිසකු ගෙයක සිට ගසක් වෙත යන කල්හි මිනිසා ගේ ගමන ක්‍රියාව හා එකවර පටන් ගෙන එකට පැවත එකවර අභාවප්‍රාප්ත වන්නාවූ කවර ආකාරයකින් වත් ඔවුනොවුන් වෙන් නො කළ හැකි සේ එකට බැඳී පවත්නා වූ සර්වාකාරයෙන් මිශ්‍රව පවත්නා වූ තවත් ක්‍රියා දෙකක් සිදු වේ. එනම් මිනිසා ගෙයින් ඇත් වීම හා ගසට ළං වීම ය. ගමන ක්‍රියාව සිදු කරන මිනිසාගේ පියවරක් පාසා ම ඔහුට ගෙය දුර වීමත් ගස ළං වීමත් සිදු වේ. යෑමේ පටන් ගැනීම දුර වීම, ළං වීම දෙකේ ද පටන් ගැනීම ය. යෑමේ පැවැත්ම දුර වීම, ළං වීම දෙකේ ද පැවැත්මය. යෑමේ නැවැත්ම දුර වීම ළං වීම දෙකේ නැවැත්ම ය. දුර වීම, ළං වීම දෙක සිදු නොවන්නට කවර ආකාරයකින් වත් යෑම නො කළ හැකිය. එබැවින් දුර වීම, ළං වීම, දෙකින් යෑම හෝ යෑමෙන් දුර වීම ළං වීම දෙක හෝ කවර ආකාරයකින් වත් වෙන් නො කළ හැකි ය.

එහෙත් දුර වීම් ළං වීම් දෙක සිදු වනුයේ ගමන ක්‍රියාව නිසා ය. එබැවින් ගමන ක්‍රියාව එහි ප්‍රධාන ය. ඉතිරි දෙක අප්‍රධාන ය. මේ අප විසින් චිත්ත චෛතසික තත්ත්වය දැක්වීමට ගන්නා වූ උපමාව ය. මේ උපමාව ද මඳක් ගැඹුරු ය. පළමු කොට උපමාව හොඳින් තේරුම් ගෙන පසුව අර්ථය හා සසඳා බලනු.

මෙහි ප්‍රධාන වූ ගමන ක්‍රියාව මෙන් සිත දත යුතුය. අප්‍රධාන වූ දුර වීම්, ළං වීම් දෙක මෙන් චෛතසික දත යුතු ය. දුර වීම්, ළං වීම් දෙක නො වන්නට ගමන ක්‍රියාව නො කළ හැකිවාක් මෙන් චෛතසිකයන්ගෙන් තොර ව සිතට නූපදිය හැකි බව දත යුතු ය. දුර වීම්, ළං වීම් දෙකින් ගමන ක්‍රියාව හෝ ගමන ක්‍රියාවෙන් දුර වීම්, ළං වීම් දෙක හෝ වෙන් නො කළ හැකිවාක් මෙන් චෛතසිකයෙන් සිත හෝ සිතින් චෛතසිකය හෝ වෙන් නො කළ හැකි බව දත යුතුය. ගමනය, දුරවීමය, ළංවීමය යන මේවා එකට පටන් ගෙන එකට පැවතී එකට නවත්නාක් මෙන් සිතේ හා චෛතසිකයන්ගේ එකට ඉපදීම ය, එකට පැවැත්මය, එකට බිඳීමය යන මේ තුන දත යුතු ය. ගමනාදී ක්‍රියා තුන, යන පුද්ගලයා ඇසුරු කොට පවත්නාක් මෙන් චිත්ත චෛතසිකයන් එක වස්තුවක් ඇසුරු කොට පවත්නා බව දත යුතු ය.

රූපය

රූප යනු නොයෙක් අර්ථයන්හි වැටෙන නාමයකි. බොහෝ සෙයින් රූප යන නම ව්‍යවහාර කරනුයේ ශරීරවලට ය. ශරීර යන නම ද ලෙව්නි බොහෝ සෙයින් ව්‍යවහාර කරනුයේ දෙව් මිනිස් ආදී ජීවීන්ගේ ශරීරවලට ය. මෙහි ශරීරය යි කියනුයේ දික් බව, කෙටි බව, වට බව, සතරැස් බව ආදී සටහන් ඇත්තා වූ ද, කුඩා බැව් මහත් බැව් ආදී ප්‍රමාණ ඇත්තා වූද, පැහැයක් ඇත්තාවූ ද, සත්ත්ව වූද, සත්ත්ව නොවූ ද, සියල්ලට ම ය. දෙවියා ගේ මිනිසා ගේ කිරිසනා ගේ කය ද ශරීරයකි. ගලත් ගසත් වැලත් කොළයත් ගෙඩියත් ශරීරයෝ ම ය. ගින්නත් දියත් සුළඟත් අවිවත් ශරීරයෝ ම ය. චිත්ත වෛතසික ධර්මයෝ වනාහි ක්‍රියා මාත්‍ර ම වන බැවින් හා සමූහ වී සටහනක් නො දක්වන්නවුන් බැවින් ශරීර නැත්තෝ ය, චිත්ත වෛතසිකයන් ශරීර නැතියවුන් බව:

“දුරංගමං එකවරං - අසරීරං ගුහාසයං

යෙ චිත්තං සඤ්ඤමෙස්සන්ති - මොක්ඛන්ති මාරඛන්ධනා”

යන තථාගත වචනයෙන් ද දක්වේ. රූප පරමාර්ථ වූ පෘථිව්‍යාදීහු ක්‍රියා වූව ද බොහෝ ගණනක් එක් තැන් වූ කල්හි යම්කිසි සටහනක් ඇත්තා වූ ශරීරයක් හෙවත් ද්‍රව්‍යයක් ඇති සේ දක්වන්නෝ ය. ලෝකයෙහි ද්‍රව්‍ය වශයෙන් හෙවත් ශරීර වශයෙන් සලකන සියල්ල ම පෘථිව්‍යාදී ධාතුන් ගේ සමූහයෝ ය. ද්‍රව්‍ය හෙවත් ශරීරය පරමාර්ථ වශයෙන් ඇතියක් නො වේ. ඇති සැටියට පෙනෙන ද්‍රව්‍යයක තතු සොයන්නකුට ඒවායින් සත්‍ය වශයෙන් ඇති දෙය සැටියට ලැබෙනුයේ පෘථිව්‍යාදී ධාතු සමූහයකි. ඒවා ද්‍රව්‍ය නො වතුදු ශරීර නො වතු දු ශරීරයන් සේ පෙනෙන බැවින් ශරීරයන් හැදින්වීමට ව්‍යවහාර කරන රූප යන නාමය ඒවාට ද කියනු ලැබේ.

පරමාර්ථ ධර්මයෝ නාම රූප වශයෙන් දෙවැදෑරුම් වෙති. ඒවායින් ශරීර සංඛ්‍යාත රූපයක් නො ලැබෙන චිත්ත වෛතසික නිර්වාණ යන පරමාර්ථ ධර්ම තුනට ශරීරය බලා නො දත හැකි බැවින් නම පමණක් අසා නමේ අනුසාරයෙන් ම දත යුතු වන

බැවින් නාමය යි කියනු ලැබේ. බොහෝ ගණනක් එක් තැන් වූ කල්හි යම් කිසි සටහනක් ඇත්තා වූ ශරීරයක් හෙවත් රූපයක් පෙනෙන්නා වූ පරමාර්ථ ධර්ම කොටස ඒ රූපය බලා රූපයාගේ අනුසාරයෙන් දක හැකි බැවින් ඒවාට රූපය යි කියනු ලැබේ. කොටින් කියන හොත් සමූහ වී ශරීර සංඛ්‍යාත රූපයක් දක්වන්නා වූ පරමාර්ථ ධර්ම කොටස රූපයෝ ය. මේ එක්තරා ක්‍රමයකින් රූප පරමාර්ථය හැඳින්වීමකි.

තථාගතයන් වහන්සේ විසින් රූපය හඳුන්වා තිබෙන්නේ, රූප යන වචනය විස්තර කර තිබෙන්නේ ගැඹුරු ක්‍රමයකිනි. "රූප්පතිනි බො භික්ඛවෝ! තස්මා රූපන්ති වුවවති" යනු තථාගතයන් වහන්සේ විසින් රූපය වර්ණනා කළ ආකාරයයි. "මහණෙනි රූප්පනය වන බැවින් රූප නම් වේය" යනු එහි තේරුම යි. දන් දක යුත්තේ රූප්පනය යනු කුමක් ද කියා ය. දම් සෙනෙවි සැරියුත් මහ තෙරුන් වහන්සේ "රූප්පති" යන තථාගත වචනය කාමසූත්‍රය වර්ණනා කිරීමේ දී වර්ණනා කර තිබෙනුයේ "කුප්පති සට්ඨියති පිළියති" යන වචනවලිනි. ඒ වචනවල තේරුම "කිපේය, විරුද්ධ ප්‍රත්‍යයෙන් පහර ලබා ය, විරුද්ධ ප්‍රත්‍යයෙන් පෙළනු ලබා ය" යනුයි. එහි සැටියට රූපය කවරෙක් ද යි කියන හොත් කිය යුත්තේ කිපෙන්නා වූ විරුද්ධ ප්‍රත්‍යයෙන් පහර ලබන්නා වූ විරුද්ධ ප්‍රත්‍යයෙන් පෙළනු ලබන්නා වූ ධර්මය රූපය කියා ය.

එහි විරුද්ධ ප්‍රත්‍යය නම් ශීතෝෂ්ණාදිය ය. රූපයා ගේ කිපීම වනාහි නයාගේ කිපීම, කොටියාගේ කිපීම, රජුගේ කිපීම වැන්නක් නොව සෙම කිපුණේය, වාතය කිපුණේය, පිත කිපුණේය යනාදීන් හි කියැවෙන කිපීම බදු කිපීමකි. ඒ කිපීම විරුද්ධ ප්‍රත්‍යයෙන් පහර ලැබීමේ හා පෙළනු ලැබීමේ එලයකි. චිත්ත වෛතසිකයන් ඉතා සියුම් බැවින් හා අන්‍ය ධර්මයකගේ ප්‍රහාරයට ලක් වීමට තරම් කාලයක් නො පවත්නා බැවින් ද ඒවායේ රූප්පනයක් නැත. රූපයාගේ ජීවන කාලය සිතේ ජීවන කාලයට වඩා සොළොස් ගුණයක් දික් බැවින් විරුද්ධ ප්‍රත්‍යයා ගේ ප්‍රහාරයට ඒවා ලක් වේ. එබැවින් රූප්පනයක් ඇත්තේ රූපයන්හි පමණෙකි.

රූප උපදිනුයේ කලාප හෙවත් සමූහ වශයෙනි. තමන් නිරුද්ධ වන්නට මත්තෙන් තමන්ගේ ජාතියට අයත් තවත් රූප

කලාප එකක් හෝ වැඩි ගණනක් ඉපදවීම බොහෝ රූප කලාපයන්ගේ ස්වභාවයකි. විරුද්ධ ප්‍රත්‍යයාගේ ප්‍රභාරයට ලක් වූ රූපකලාපයෝ තමන්ගේ පරම්පරාවට තමන් හා සමාන රූප කලාප ඉපදවීමට අසමත් වෙති. ඉටිපන්දමක රූප කලාපයන්ට උණුසුම නමැති විරුද්ධ ප්‍රත්‍යය සෑදුණ හොත් ඒවා තමන් හා සමාන කැටි වූ රූප කලාප ඉපදවීමට අසමත් වේ. එබැවින් උණුසුම ස්පර්ශ වීමෙන් පසු ඒවාට ඉපදවිය හැකි වන්නේ තමන් හා සම නොවූ දියාරු රූප කලාපයෝ ය. මෙහි කිපීම යයි කියන ලද්දේ ඒ තමන් හා සමාන රූප ඉපදවීමට අසමත් බවට පැමිණීමට ය. කලින් කැටිව තිබූ ඉටිවල දියාරු බවට පැමිණීමට නො වේ. ඉටි දියාරු බවට පැමිණීම කලින් කැටිව තිබූ ඉටිවල රූප්පනයේ එලයකි. රූප්පනය රූපයා ගේ අවස්ථාන්තරයකට පැමිණීම යයි ගැනීම ධර්ම විරෝධ ය. පරමාර්ථ ධර්මයකට ඇත්තේ උත්පාදය, ස්ථිතිය, භංගය කියා අවස්ථා තුනකි. සතර වන අවස්ථාවක් ඒවාට නැත. ශීතෝෂ්ණාදියේ ස්පර්ශයෙන් තිබෙන රූපයක් අන්‍යාකාරයකට අන්‍යාවස්ථාවකට පැමිණේ යයි කියන හොත් එය රූපයාගේ සතර වන අවස්ථාවක් ඇති බව කීම ය. එ බන්දක් නො ලැබෙන බැවින් එසේ නො ගත යුතුය. මෙය තේරුම් ගැනීම තරමකට අමාරු ගැඹුරු කරුණෙකි. මෙය මෙ පමණ දිගට කියන ලද්දේ බොහෝ පොත්වල ද අවුල් කර තිබෙන බැවිනි. මෙය නැවත නැවත කියවා හොඳින් කාරණය තේරුම් ගැනීමට උත්සාහ කෙරෙත්වා.

නිර්වාණය

නිර්වාණය වනාහි ආර්යයන් ගේ පරම විශුද්ධ ලෝකෝත්තර ඥානයට මිස සෙස්සන් ගේ දුබල ඥානයට හොඳින් අසු නොවන්නා වූ ඇති වීමක් නැතිව ඇත්තා වූ, නො දිරන්නා වූ, නොබිඳෙන්නා වූ, සෑම කල්හි ම පවත්නා වූ, අනන්තාපරිමාණ ගුණයන් ගෙන් යුක්ත වූ, පරම සුක්ෂ්ම වූ පරම ගම්භීර වූ එක්තරා සුබස්වභාවයෙකි. ආගම් අදහන්නවුන් විසින් ඒ ඒ ආගමට අනුව පිළිපැදීමෙන් බලාපොරොත්තු වන්නා වූ ඉතා උසස් දෙයක් සෑම දෙනාට ම ඇත්තේ ය. බුද්ධාගම ඇදහීමෙන් බෞද්ධයන් විසින් බලාපොරොත්තු වන ඉතා ම උසස් දෙය මේ නිර්වාණය ය. බුදුන් වහන්සේ කෙට්ටිට නම් ගෘහපතියාට නිවන හඳුන්වනු පිණිස මේ ගාථා දෙක වදාළ සේක.

“විඤ්ඤාණං අනිදස්සනං - අනන්තං සබ්බතො පහං
එත්ථ ආපො ව පඨවි - කෙජො වායො න ගාධිති,
එත්ථ දීඝඤ්ච රස්සඤ්ච - අණුං ථූලං සුභාසුභං
එත්ථ නාමඤ්ච රූපඤ්ච - අසෙසං උපරුජ්ඣති,
විඤ්ඤාණස්ස නිරෝධෙන - එත්ථෙතං උපරුජ්ඣති.”

“පටන් ගැනීම, අවසන් වීම් ආදී කොන් නැත්තා වූ හැම කර්මස්ථාන මාර්ගයකින් ම යා හැකි බැවින් හැම පැත්තෙන් ම බැස ගැනීමට තොට ඇත්තා වූ ඇසට නො පෙනෙන්නා වූ ඥානයෙන් ම දත යුතු වූ තැනක් ඇත. හැම තැනම ඇත්තා වූ ආපෝ පඨවි තේජෝ වායෝ යන මේ ධාතුහු එහි නැත. හැම තැනම ඇත්තා වූ ද දික් වූ ද කොට වූ ද කුඩා වූ ද මහත් වූ ද හොඳ වූ ද නොහොඳ වූ ද වස්තුහු එහි නැත. එයට පැමිණ නාම රූප දෙක ඉතුරු නැතිව ම නිරුද්ධ වේ. අන්තිම විඥානයාගේ නිරෝධයෙන් නොහොත් කර්ම විඥානයාගේ නිරෝධයෙන් එයට පැමිණ නාම රූප සියල්ල ම නිරුද්ධ වේ ය” යනු එහි තේරුම යි.

මේ දේශනයෙහි “විඤ්ඤාණ” යන වචනය දෙතැනක යෙදී තිබේ. එයින් අගට යෙදී තිබෙන විඤ්ඤාණ යන්නෙන් කියැවෙන්නේ

සිත ය. මුල යෙදී තිබෙන විඤ්ඤාණ යන වචනයෙන් කියැවෙන්නේ නිවන ය. ඇතැම්හු මෙය තේරුම් නො ගෙන නිවනෙහි විඤ්ඤාණයක් ඇත ය කියා හෝ විඤ්ඤාණය ම නිවන ය කියා හෝ වරදවා ගනිති. එය බුද්ධ මතයට විරුද්ධ බව දෙ වන ශාඛාවේ “එත්ථ නාමඤ්ච රූපඤ්ච අසෙසං උපරුජ්ඣති” යනුවෙන් හොඳට ම පැහැදිලිය. සිත නම් නාමයෙකි. නාම රූප දෙක ම ඉතිරි නොව ම නිරුද්ධ වන තැන යයි දැක්වුණ නිවනෙහි තවත් විඤ්ඤාණයක් කොයින් ඉතිරි වේද? දුෂ්කයෙන් අමිශ්‍ර වූ ශුද්ධ විඤ්ඤාණය ම නිවනය යි කියන හොත් සතර වන පරමාර්ථය නැති වී පරමාර්ථ තුනක් පමණක් වීමෙන් ධර්ම විරෝධයක් වන්නේ ය. එබැවින් එසේ ගැනීම ද නො මැනවි.

මෙහි චිත්තය කියැවෙන විඤ්ඤාණ පදය “විජානාතීති විඤ්ඤාණං” යි කර්තෘ සාධන වශයෙන් ද “විජානාති එතෙනාති විඤ්ඤාණං” යි කරණ සාධන වශයෙන් ද, “විජානනං විඤ්ඤාණං” යි භාව සාධන වශයෙන් ද විග්‍රහ කරනු ලැබේ. නිර්වාණය කියැවෙන විඤ්ඤාණ යන්න “විජානිතබ්බන්ති විඤ්ඤාණං” යි කර්ම සාධන වශයෙන් විග්‍රහ කළ යුතුය. එහි යු ප්‍රත්‍යය කර්මාර්ථයෙහි ය. පාන හෝඡන යනාදි වචනයන්හි මෙති.

පළමුවන ගයෙහි “අනිදස්සනං” යනුවෙන් නිර්වාණ ධාතුව ඇසට නො පෙනෙන බව දක්වන ලදී. ඇසට නො පෙනෙන නුමුත් එය ඤාණයෙන් දකිය හැකි බව “විඤ්ඤාණං” යන වචනයෙන් දක්වන ලදී. “අනන්තං” යන වචනයෙන් නිර්වාණයා ගේ සර්වකාලිකත්වය හා සර්වව්‍යාපිකත්වය දක්වන ලදී. සංස්කාරයෝ වනාහි පෙර නො තිබී ඉපද ඉපද බිඳී යන්නෝ ය. එබැවින් ඒවාට පටන් ගැනීම වූ මුල් කොන ද ඇත්තේ ය. අවසාන වූ අන්තිම කොන ද ඇත්තේ ය. භාත්පස පරිච්ඡේදය වූ පරිච්ඡේදාන්තය ද ඇත්තේ ය. පරම්පරාවන් ගේ කෙළවර වූ සන්තතාන්තය ද ඇත්තේ ය. “අසවල් කාලයෙන් පෙර නිවන නො පැවැත්තේය. එය ඇත්තේ අසවල් කාලයේ පටන්ය” යි දැක්වීමට නිවනට පටන් ගැනීම වූ පූර්වාන්තය ද නැත. එය කිසි කලෙක දිරා බිඳී අතුරුදහන් නොවන බැවින් එයට අවසාන කොන වූ අපරාන්තය ද නැත්තේ ය. යමක ඒ කොන් දෙක නො ලැබේ නම් එය සර්වකාලික ය. නිවනෙහි

ඒ දෙක නො ලැබෙන බැවින් එය සර්වකාලික ය. සංස්කාරයන්ට පර්යන්ත පරිච්ඡේදයක් ඇත්තේ ය. හැම සංස්කාරයක් ම පවත්නේ තම තමාට අයත් වූ ඒ පර්යන්ත පරිච්ඡේදය තුළ ය. ඒ පරිච්ඡේදයෙන් ඔබ ඒවා නැත. නිවනට එබඳු පර්යන්ත පරිච්ඡේදයක් නැත. එබැවින් එය සැම තන්හි ම ඇතියකැ යි කීම යුතුය. නිවන ඇතත් එය ද්‍රව්‍යයක් නොවන බව හා එහි සටහනක් නො ලැබෙන බවද “එත්ථ දීඝඤ්ච රස්සඤ්ච අණුං ථූලං සුභාසුභං” යනුවෙන් දක්වන ලදී. කියන ලද දේශනයෙන් දක්වෙන සැටියට නිවන ඇසට නො පෙනෙන නුවණට පමණක් ඇති බව දැනෙන සටහන් නැත්තා වූ හැම තන්හි ම ලැබෙන්නා වූ ඉපදීමක් බිඳීමක් නැත්තා වූ සර්වකාලික වූ දුරනුබෝධ සුක්ෂ්ම ධර්මයක් බව කිය යුතුය. එය ලෞකික ඤාණයට දැනෙන්නේ ද අනුමාන වශයෙනි.

චිත්තයේ ප්‍රභේද

චිත්තයේ ප්‍රභේද බොහෝ ය. ඒවා අන්‍ය අභිධර්ම පොත්වලින් උගත යුතුය. මෙහි විස්තර කරනුයේ අභිධර්මය උගන්නවුන් විසින් අවශ්‍යයෙන් ම දත යුතු මූලික කරුණු වන ප්‍රභේද කීපයක් පමණෙකි.

භවාංග චිත්තය

සත්ත්වයකු භවයේ ප්‍රථම කොට උපදනා කල්හි ඔහුගේ අතීත භවයේ මරණාසන්න චිත්තයන්ට අරමුණු වූ කර්මය, කර්ම නිමිත්ත, ගති නිමිත්ත යන තුන අතරෙන් එක් දෙයක් අරමුණු කොට භවයේ පළමු වන සිත අතීත කර්මයක විපාක වශයෙන් උපදී. ඒ පළමු වන සිත ඉපදීමෙන් සත්ත්වයා උපන්නේය යි ද අභිනව භවයට පැමිණියේ යයි ද කියනු ලැබේ. අභිනව භවයෙහි පළමු කොට උපදනා ඒ සිත අතීත භවය හා වර්තමාන භවය සම්බන්ධ කරන්නක් වැනි බැවින් එයට ප්‍රතිසන්ධි චිත්තය යන නම කියනු ලැබේ.

චිත්තයාගේ ආයුෂය ඉතා කෙටි බැවින් එය සැණෙකින් බිඳෙන්නේ ය. එක පිට එක පිහිටි වස්තු සමූහයක යටි දෙය ඇද ගතහොත් එය මත තිබෙන දෙය එතැනට වහා පැමිණෙන්නාක් මෙන් ප්‍රතිසන්ධි සිත නිරුද්ධ වනු සමග ම චිත්ත පරම්පරාවේ අතරක් නො දැනෙන ලෙස ඒ ප්‍රතිසන්ධි චිත්තයෙන් ගත් අරමුණ ම ගෙන ප්‍රතිසන්ධි චිත්තය හා සර්වාකාරයෙන් සමාන වූ සිතක් ඉපදීම් වශයෙන් එතැනට පැමිණේ. එය නිරුද්ධ වනු සමග ම ඒ ජාතියේ ම තවත් සිතක් එතැනට පැමිණේ. මෙසේ ඒ සිත් පරම්පරාව අත් සිතක් උපදනා සෑම අවස්ථාවකදී ම පවත්නේ ය. භවය යනු ද සත්ත්වයා යනු ද පුද්ගලයා යනු ද එසේ එකින් එකට පෙර පසුවී උපදනා නාමරූප ධර්ම පරම්පරාවන්ට කියන නාමයෝ ය. ඒ නාමරූප ධර්ම පරම්පරාවන් ගේ නො සිදී පැවැත්වීමට ප්‍රතිසන්ධි චිත්තයෙන් පටන් ගත් ඒ චිත්ත පරම්පරාව අනිශ්චිත් උපකාර වන බැවින් එයට භවාංග යන නම ව්‍යවහාර කරනු ලැබේ. අංග යනු අර්ථ කීපයක වැටෙන නාමයකි. භවාංග යන තනහි අංග යන වචනය වැටෙන්නේ "භේතුව" යන අර්ථයෙහි ය.

“හවාංග” චිත්ත යන වචනයේ තේරුම හවයාගේ පැවැත්මට ඉවහල් වන සිත ය යනුයි. රූපාදි තානාරම්මණයන් ගන්නා වූ ද, නා නා ක්‍රියාවන් සිදු කරන්නා වූ ද, ආගන්තුක චිත්ත පරම්පරාවෝ හවාංග චිත්ත පරම්පරාවෙන් ම නැග එන්නෝ ය. අත් කරුණක් පිළිබඳ වූ සිත් නූපදනා සෑම අවස්ථාවේ ම හවාංග චිත්ත පරම්පරාව නො සිදී පවතී. ඒ හවාංග චිත්තයට මූල චිත්තය යි ද ප්‍රකෘති චිත්තය යි ද කියනු ලැබේ. නොයෙක් කරුණු පිළිබඳ ව උපදනා වීම් චිත්තයන්ගේ උත්පත්තියට හේතු වන බැවින් එයට මනෝද්වාරය යි ද කියනු ලැබේ.

බුදුන් වහන්සේ විසින් “පහස්සරම්ඳං භික්ඛවෙ චිත්තං” යි සිත පැහැපත් දෙයකැයි වදාළේ ද මේ හවාංග චිත්තය ගැන ය. එහි පැහැපත් බව නම් පරිශුද්ධත්වය යි. ඒ පරිශුද්ධත්වය ඔපයක් වැනි ය. සම්පයේ ඇති දේවල ඡායා තමන් තුළට ගන්නා බව ඔපයේ ස්වභාවය ය. එබඳු ස්වභාවයක් හවාංග චිත්තයෙහි ඇත්තේ ය. රූප ශබ්දාදි සකලාරම්මණයන්ගේ ම ඡායා හවාංග චිත්තයෙහි ස්පර්ශ වන්නේ ය. ඒ අරමුණු වක්ෂුරාදියෙහි සැපුණේ වී නමුත් මනෝද්වාර සංඛ්‍යාත හවාංග චිත්තයෙහි නො සැපුණේ නම් දැකීම් ඇසීම් ආදි වශයෙන් පහළ වන සිත් පහළ නොවේ. සිත් පහළ වනුයේ හවාංග චිත්තයෙහි අරමුණු ගැටීමෙන් ය. හවාංග චිත්තයෙහි අරමුණු ගැටීම පඤ්චද්වාරානුසාරයෙන් ද වේ. පඤ්චද්වාර සම්බන්ධයක් නැතිව ද වේ. යම් කිසි අරමුණක් හවාංග චිත්තය නමැති ඔපයෙහි නො සැපුණ හොත් එතෙක් ඒ පුද්ගලයාගේ සත්තානායෙහි හවාංග සිත් ම මිස අනෙකක් පිළිබඳ සිතක් නූපදී. නිදන අවස්ථාව සත්ත්වයන් තුළ හවාංග සිත් පමණක් උපදනා අවස්ථාවෙකි. එහෙත් සිහින දැකීම වනුයේ හවාංගයෙහි අරමුණු ගැටී වීම් සිත් පහළ වීමෙනි.

සාමාන්‍යයෙන් සෑම හවාංග සිතක ම ආරම්මණ ඡායාවන් වැටීමට සුදුසු වන පැහැපත් බවක් ආලෝකවත් බවක් ඇත ද, ඒවායේ වෙනස් කම් තැත්තේ නො වේ. සෑම මැණිකක ම පැහැපත් බවක් ඇත ද ඒවායේ හොඳ නරකකම්වල සැටියට පැහැපත් බැවිහි අඩු වැඩි කම් ඇතුළත් මෙන් හවාංග සිත්වල සැටි සැටියට ඒවායේ පැහැපත් බැවිහි අඩු වැඩි කම් ඇත්තේ ය. යමක පැහැපත් බව

ඔපය යම් පමණකට වැඩි නම් එපමණට සියුම් සියුම් දේවල ඡායා ද එහි පහළ වී පෙනීම ද අඩු වේ. එමෙන් හවාංග චිත්තයා ගේ පැහැපත් බව ආලෝකවත් බව යම් පමණකට වැඩි නම් ඒ ඒ පමණට සියුම් වූ ද ගැඹුරු වූ ද අරමුණු හවාංග චිත්තයේ සැපේ. යම් යම් පමණට ඒ පැහැපත් බව අඩු වී නම් ඒ ඒ තරමට සියුම් සියුම් වූ අරමුණුවල එහි ගැටීම අඩු වේ. සත්ත්වයන්ගේ දැනීම පිළිබඳ අඩු වැඩි කම් වනුයේ හවාංග චිත්තයාගේ ශුද්ධාසුද්ධත්වයේ ප්‍රමාණයට ය. ශුද්ධ වූ ඇසට ඉතා කුඩා වස්තූන් ගේ ද, දුර තිබෙන වස්තූන්ගේ ද ඡායා වැටේ. එබැවින් ශුද්ධ ඇස් ඇතියහුට ඉතා කුඩා වස්තු හා දුර තිබෙන වස්තු ද පෙනේ. එමෙන් සුපරිශුද්ධ වූ හවාංග චිත්තයෙහි සියුම් වූ ද ගැඹුරු වූ ද කරුණු ගැටෙන නිසා සුපරිශුද්ධ හවාංගයට සියුම් වූ ද ගැඹුරු වූ ද කරුණු හසු වන නිසා සුපරිශුද්ධ හවාංග චිත්තය ඇති පුද්ගලයාට සියුම් වූ ද ගැඹුරු වූ ද කරුණු අරමුණු කරන්නා වූ සිත් පහළ වේ. එබැවින් ඔහුට සෙස්සන්ට දැන ගත නො හෙන සියුම් වූ ගැඹුරු වූ කරුණු දැන හැකි වේ. ලෝකයෙහි නුවණැති අයය, ඉගෙනීමේ සමත් අයය, සිතීමේ විමසීමේ කල්පනා කිරීමේ සමත් අයයයි කියනුයේ සුපරිශුද්ධ හවාංග චිත්තය ඇතියවුන්ට ය.

වාතයෙන් හෝ පිනෙන් හෝ සෙමෙන් හෝ ලෙයින් හෝ බොර වූ ඇසෙහි සියුම් වූ ද දුර තිබෙන්නා වූ ද වස්තූන් ගේ ඡායා නො වැටෙන බැවින් එබඳු ඇස් ඇති තැනැත්තාට සියුම් වූ වස්තු හා දුර තිබෙන වස්තු නො පෙනේ. එමෙන් පිරිසිදු බව මඳ වූ දුබල වූ අඳුරු වූ හවාංග චිත්තයෙහි සියුම් වූ ද ගැඹුරු වූ ද කරුණු නො සැපෙන බැවින් එබඳු හවාංග චිත්තයට සියුම් වූ ගැඹුරු වූ කරුණු නො හසු වන බැවින් අපරිශුද්ධ හවාංග චිත්තය ඇතියන් ගේ සන්නානයන්හි සියුම් වූ ගැඹුරු වූ කරුණු අරමුණු කරන්නා වූ සිත් නුපදී. එබැවින් එබඳු පුද්ගලයන්ට දුරවබෝධ වූ ගැඹුරු වූ කරුණු නො දැනේ අනුත් කියනු ඇසුයේ ද අවබෝධ නො වේ. පොතපත කියවුයේ ද ඒවායේ දක්වෙන ගැඹුරු කරුණු අවබෝධ නො වේ. ලෝකයෙහි මෝඩයෝ ය, උගෙනීමට කල්පනා කිරීමට අසමත්තු යයි කියනුයේ පැහැපත් බව, පිරිසිදු බව මඳ වූ හවාංග චිත්තය ඇතියවුන්ට ය.

භවාංග චිත්තය අතීත කර්ම හේතුවෙන් වන්නක් බැවින් එක් සත්ත්වයකු හට එක් ජාතියකදී ඇති වන්නේ එක ම වර්ගයේ භවාංග සිත් ය. උත්පත්තියෙන් අඳුරු වූ දුබල වූ භවාංග චිත්තයක් ලැබූ, ගැඹුරු කරුණු දන හැකි සිත් පහළ නොවන්නා වූ පුද්ගලයකු පසු කාලයේ දී යම්කිසි උපක්‍රමයකින් ආලෝකවත් භවාංග සත්තානායක් ඇතියකු නො කළ හැකි ය. උත්පත්තියෙන් ම හිමි වූ මෝඩ කම මහලු වුවත් එසේ ම පවත්නේ එහෙයිනි. බුදුන් වහන්සේ විසින් :

“යාවජීවම්පි වෙ බාලො - පණ්ඩිතං පයිරුපාසති
න සො ධම්මං විජානාති - දබ්බි සුපරසං යථා”

යනු වදාලේ ද එහෙයිනි. “කොතෙක් කල් හැදී ගැටත් ගෙවී යනු මිස සැන්ද වාඤ්ජන රසය දැන ගැනීමට නො සමත් වන්නාක් මෙන් බාලයා දිවි ඇති තාක් පණ්ඩිතයන් ඇසුරු කළේ ද ධර්මය නොම දැන ගන්නේය.” යනු එහි තේරුමයි.

කර්මය ද සිත පිළිබඳ පවත්නා බැවින් සිත සේ ම විචිත්‍රය. භවාංග චිත්තයා ගේ නානත්වය සිදු කරන්නේ කර්මය ය. මුහුණ නිසා කැඩපතේ පහළ වන ජායාව මුහුණට අනුව ස්වභාවය නො ඉක්මවා පහළ වන්නාක් මෙන් කර්ම හේතුවෙන් උපදනා භවාංග චිත්තය කර්ම ස්වභාවය නො ඉක්මවා කර්මයට අනුව උපදී. එබැවින් කර්මනානත්වයෙන් භවාංග චිත්තයාගේ නානත්වය වේ.

කර්මය කුශලාකුශල වශයෙන් දෙවැදෑරුම් වේ. එයින් අකුශල කර්මය ලෝභ ද්වේෂ මෝහාදී කෘෂ්ණ ධර්මයන්ගෙන් ක්ලිෂ්ට ය. අඳුරු ය. අකුශල කර්මය කිලිටි බැවින් එහි විපාක වශයෙන් පහළ වන්නාවූ භවාංග ද සියුම් අරමුණු, ගැඹුරු අරමුණු ගැනීමට අපොහොසත් අඳුරු භවාංගයක් වෙයි. නිරිසනුන්ට ඇත්තේ අකුශල කර්මයෙන් ජනිත භවාංග සත්තානායෙකි. එබැවින් ඔවුහු මිනිසුන් දැන ගන්නා වූ, මිනිසුන්ට දන හැකි වූ කරුණු දැන ගැනීමට නො සමත් වෙති. නිරිසනුන් පමණක් නොව සතර අපායට ම අයත් සත්ත්වයෝ අකුශල විපාක භවාංග ඇත්තෝ ය. කුශලය ද ඥානසම්ප්‍රයුක්ත කුශලය ඥාන විප්‍රයුක්ත කුශලයයි දෙවැදෑරුම් වේ. හීන වූ ඥානවිප්‍රයුක්ත කුශල කර්මයෙන් හීන වූ

අහේතුක හවාංගයක් උපදවනු ලැබේ. එය චිත්තාංග වශයෙන් අකුශල කර්මයෙන් උපදවන හවාංගයට සමාන වුවකි. මිනිස් ලොව උත්පත්තියෙන් ම අත්ත වූ ද, බිහිරි වූ ද, ගොළු වූ ද, නපුංසක වූ ද, තවත් එබඳු දුබල කම් ඇත්තා වූ ද පුද්ගලයන්ට ඇත්තේ හීන ඥානවිප්‍රසූක්ත කුශලයෙන් උපදවන අහේතුක හවාංගය ය. එය තිරිසනුන්ගේ හවාංගයට වඩා මඳක් උසස් ය. උත්කෘෂ්ට ඥානවිප්‍රසූක්ත කුශලයෙන් හා හීන ඥානසම්ප්‍රසූක්ත කුශලයෙන් ද මධ්‍යම ප්‍රමාණයට ආලෝකවත් වූ ඥානවිප්‍රසූක්ත සහේතුක හවාංගයක් උපදවනු ලැබේ. සාමාන්‍ය මනුෂ්‍යයන්ගේ සන්තානයන්හි ඇත්තේ ඒ ඥානවිප්‍රසූක්ත හවාංගය ය. උත්කෘෂ්ට ඥානසම්ප්‍රසූක්ත කුශලයෙන් අතිශයින් පරිශුද්ධ වූ ඥානසම්ප්‍රසූක්ත හවාංගයක් උපදවනු ලැබේ. එය අභිධර්ම පොත්වල ත්‍රිසේතුක හවාංග නාමයෙන් හඳුන්වනු ලැබේ. ඒ ත්‍රිසේතුක හවාංග අතිපරිශුද්ධ බැවින් ඉතා සියුම් වූ ද ගැඹුරු වූ ද කරුණු එහි සැපයේ. එබැවින් ඒ හවාංගය ඇති සන්තානයෙහි ස්කන්ධ ධාත්වායතන ඉන්ද්‍රිය සත්‍ය ප්‍රතීත්‍යසමුත්පාදාදී ධර්ම දෑන ගන්නා වූ ද ධර්මයන්ගේ අනිත්‍යාදී ලක්ෂණ දනගන්නා වූ ද සිත් වලට පහළ වීමට අවකාශ ලැබේ. එබැවින් ඔවුහු ම ධ්‍යාන මාර්ගඵලාදී උත්තරී මනුෂ්‍ය ධර්මයන් ලැබීමෙහි සමත් වෙති. සෙස්සෝ නො සමත් වෙති. ධ්‍යානාදිය ඒ ආත්මයේ දී ම ලැබීමට තිසේතුක පුද්ගලයකු ම විය යුතුය යි කියනුයේ සුපරිශුද්ධ හවාංග සන්තානය නැතියවුනට ඒ ගැඹුරු ධර්ම සිතින් හසු කර ගත නො හෙන බැවිනි.

අපගේ සන්තානවල නිතර හවාංග චිත්තය ඇති වන නමුත් ඒ බව අපට නො දනෙන්නේ එය ම මනෝද්වාරය වූ බැවිනි. එය ඇසට අනෙකක් පෙනෙනවා මිස ඒ ඇස ම නො පෙනීම මෙන් තේරුම් ගත යුතුය. ඇති නැති බව දැන ගැනීමට පරම දුෂ්කර වූ මේ හවාංග චිත්තය අති ගම්හීර ධර්මයකි.

ජවන චිත්තය

අරමුණ දැන ගැනීම පිළිබඳ වූ ද, ඒ ඒ ක්‍රියා සිදු කිරීම පිළිබඳ වූ ද අධික වේගයක් හෙවත් අධික වීර්‍යයක් ඇත්තා වූ සිත ජවන චිත්තය යි. ඉක්මන් බවට ද ජවය යි කියනු ලැබේ. සිත්වල

ඉපදීමේ බිඳීමේ කාලය පිළිබඳ වෙනසක් නැති බැවින් මෙහි ජවය හෙවත් වේගය යි අදහස් කරනුයේ ඉපදීම පිළිබඳ වූ ඉක්මන් බව නොවේ. (මෙය බොහෝ දෙනා වරදවා තේරුම් ගෙන සිටින කරුණකි.) ක්‍රියා සිදු කරන්නා වූ ශක්ති විශේෂයකට ජවය යි ද වේගය යි ද කියනු ලැබේ. එයට වියඟී යි කියන්නට ද වටහේය. අතින් බරක් ඔසවන්නා වූ තැනැත්තා ගේ අතෙහි බර එසවීමේ වේගයක් ඇත්තේය. බර ඉහළ යන්නේ ඒ වේගය හෙවත් තල්ලු කිරීමේ ශක්තිය නිසා ය. බර එසවීමේ දී රාත්තලක් එසවීමට තරම් වූ වේගයෙන් හෙවත් වියඟීයෙන් රාත්තල් දෙකක් නො එසවිය හැකිය. රාත්තල් දෙකක් එසවීමට රාත්තල ඔසවන වියඟීයට වඩා අධික වියඟීයක් තිබිය යුතුය. රාත්තල් තුනක් එසවීමට රාත්තල් දෙක ඔසවන වියඟීයට අධික වියඟීයක් තිබිය යුතුය. එබැවින් ක්‍රියා සිදු කිරීමේ වේගය නොයෙක් ප්‍රමාණයෙන් යුක්ත වන්නේ ය. අතෙහි බර එසවීමේ වේගයක් ඇතුළත් මෙන් ම සිතෙහි ද අරමුණ ගැනීම පිළිබඳ වූ ද, නොයෙක් ක්‍රියා සිදු කිරීම පිළිබඳ වූ ද වේගයක් ඇත්තේ ය. අතෙහි වේගය නොයෙක් තරාතිරමින් යුක්ත වන්නාක් මෙන් ම සිතට ඇත්තා වූ ඒ වේගය ද නොයෙක් තරාතිරම්වලින් යුක්ත වේ. නොයෙක් ප්‍රමාණ වේගයන් ඇති සිත් අතුරෙන් අරමුණු දැනීම පිළිබඳ වූ ද ක්‍රියා සිදු කිරීම පිළිබඳ වූ ද අධික වේගය ඇත්තා වූ සිත්වලට ජවන චිත්තයයි කියනු ලැබේ. වියඟී මඳ වූ චිත්තයෝ අජවන චිත්තයෝ ය. ඉහත කී හවාංග චිත්තය අතීත කර්මයාගේ විපාක වශයෙන් නිරුක්සාහයෙන් උපදනා සිතකි. එහි ඇත්තේ මන්ද වේගයකි. එබැවින් එය අජවන චිත්තයෙකි.

ජවන චිත්තය පහළ වන්නේ මෙසේය. කැඩපත ඉදිරියට පැමිණෙන වස්තූන් ගේ ඡායා එහි පහළ වන්නාක් මෙන් ඇස ඉදිරියට පැමිණෙන වස්තූන්ගේ ඡායා ඇසෙහි පහළ වේ. එයට ඇස හා රූපයන් ගේ ගැටීමය යි කියනු ලැබේ. ඇසෙහි ගැටෙන්නා වූ රූපවිඡායාව එකෙණෙහි ම හවාංග සන්නතියෙහි ද ගැටේ. ඒ හේතුවෙන් හවාංග චිත්තයේ ප්‍රකෘතිය මඳක් වෙනස් වේ. එයට හවාංග වලනය යි කියනු ලැබේ. එයින් හවාංගයන්ගේ පහළ වීම නැවතී චිත්ත සන්නතිය ඇසෙහි ගැටුණු අරමුණ දෙසට යොමු වේ. ඒ යොමු වීම නම් ඇසෙහි ගැටුණු දෙය අරමුණු කරන්නා වූ

ගන්නා වූ අළුත් සිතක් පහළ වීම ය. ඒ සිතට “ආවර්ජන චිත්තය” යි කියනු ලැබේ. ආවර්ජන චිත්තය නිරුද්ධ වනු සමග ම ඇසෙහි ගැටුණ රූපය වඩා හොඳට ගන්නා වූ සිතක් ඇසෙහි ම පහළ වේ. එයට “චක්ෂුර්විඥානය” යි කියනු ලැබේ. දැකීමය පෙනීමය කියනුයේ ද ඒ සිත පහළ වීමටය. එය බිඳුණු වහා ම චක්ෂුර් විඥානයෙන් දුටු සැටියට ඒ රූපය ගන්නා වූ සිතක් නැවතත් පහළ වේ. චක්ෂුර් විඥානයෙන් දුටු රූපය පිළිගැනීමක් වැනි බැවින් ඒ සිතට “සම්පට්චිජ්ජන චිත්තය” යි කියනු ලැබේ. එයට අනතුරුව ඒ ආරම්භණයේ සැටි විමසන්නා වූ සිතක් පහළ වේ. එයට “සන්තිරණය” යි කියනු ලැබේ. එයට අනතුරුව විමසීමෙන් ලැබෙන ඵලය ගන්නා වූ සිතක් හෙවත් විමසු දෙයෙහි සැටි විනිශ්චය කරන්නා වූ සිතක් පහළ වේ. එයට “ව්‍යවස්ථාපන චිත්තය” යි කියනු ලැබේ. ඇසෙහි හා හවාංග සන්තති‍යෙහි රූප ඡායාව ගැටීමේ හේතුවෙන් කෙනකුගේ උත්සාහයෙන් තොරව පිළිවෙලින් මේ සිත් ටික ඉපද නිරුද්ධ වූ පසු ව්‍යවස්ථාපනය කරන ලද රූපය ඉතා හොඳින් දැන ගන්නා වූ එහි රසය විඳින්නා වූ බලවත් සිතක් පිළිවෙලින් සත් වරක් ම පහළ වේ. ආවර්ජන චිත්තයේ පටන් ව්‍යවස්ථාපන චිත්තය දක්වා පහළ වූ චිත්තයන් ගේ වේගයට වඩා වියඪියට වඩා අධික වියඪියක් ඇති ව පහළ වූ ඒ චිත්තයට “ජවන චිත්තය” යි කියනු ලැබේ.

ශබ්ද ගන්ධ රස ස්පර්ශ යන මේවා ශ්‍රෝත්‍ර ස්‍රාණ ජිහ්වා කාය යන ඉන්ද්‍රියයන්හි ගැටීමෙන් ද කියන ලද පරිද්දෙන් ඒ ඒ ආරම්භණයන් තත්ත්වාකාරයෙන් ගනිමින් ඒවායේ ඉෂ්ටානිෂ්ටාකාරය විඳිමින් ජවන චිත්තය පහළ වේ. ජවනයන් අතර ද ඇති වී අනාගතයට කිසි බලයක් ඉතිරි නොවී අභාවප්‍රාප්ත වන්නා වූ දුබල ජවනයෝ ද වෙති. නැවත නැවතත් ඒ ආරම්භණය හවාංග චිත්ත සන්තති‍යෙහි ගටා නැවත නැවත බොහෝ ජවනයන් ඇති කරවන්නා වූ බලවත් ජවනයෝ ද වෙති. රුවන්වැලි සෑය දක්නට ගිය කැනැත්තකු සිය ගමට පෙරළා ආ පසු ද එහි දී ඇති වූ ජවනයන්ගෙන් ඉතිරි වූ එක්තරා බල විශේෂයක් නිසා ඔහු ගේ හවාංග සන්තති‍යට රුවන්වැලිසෑය නැවත නැවතත් යොමු වේ. එයින් ඇසේ සම්බන්ධයක් නැතිව ඒ කැනැත්තා තුළ රුවන්වැලි සෑය අරමුණු කරන්නා වූ ජවනයෝ ඇති වෙති. ඒ ජවනයන්ගේ

බලයෙන් සම්භර විට ඔහුගේ සන්තානයෙහි නැවතත් රුවන්වැලි සෑය දකිනු කැමැත්ත සහිත වූ එය වදිනු පුදනු කැමැත්ත සහිත වූ ජවනයෝ පහළ වෙති. ඒවායේ බලයෙන් නැවත රුවන්වැලි සෑය කරා යෑම සිදු කරන්නා වූ එයට වැදීම පිදීම කරන්නා වූ ජවන චිත්තයෝ පහළ වෙති. මෙසේ අනේක ක්‍රියා සිදු කරන්නා වූ ජවනයෝ පහළ වෙති. පඤ්චද්වාරයන්ගේ සම්බන්ධයක් නැතිව භවාංග සන්තතියට ම අරමුණ යොමු වූ කල්හි එයින් භවාංගය සැලී සන්තතිය සිදී යොමු වූ අරමුණ පිළිබඳ ආවර්ජන චිත්තය ඇති වූ පසු ජවනය පහළ වේ. සත්ත්වයන් විසින් සිදු කරන ක්‍රියා සැටියට සලකන අනේක ප්‍රකාර ක්‍රියා සිදු වන්නේ ඒ ජවන චිත්තයන් ගෙනි. පින් පව් වනුයේ ද ජවන චිත්තය ම ය. ජවන චිත්තය කුශල ජවන චිත්තය ය, අකුශල ජවන චිත්තය ය, කුශලාකුශල නො වන ජවන චිත්තය යයි තෙ වැදෑරුම් වේ.

කුශල චිත්තය හා අකුශල චිත්තය

කුශලය කුමක් ද? අකුශලය කුමක් ද? ඇතැම් ධර්මයක් කුශල වනුයේ කවර හේතුවකින් ද? ඇතැම් ධර්මයක් අකුශල වනුයේ කවර හේතුවකින් ද? යන මේ කරුණු සාමාන්‍ය ජනයාට අවිෂය වූ ගැඹුරු කරුණු ය. සාමාන්‍ය ජනයා අනුන් කියනු ඇසූ නිසා ඇතැම් කරුණු කුශලයන් වශයෙන් ද ඇතැම් කරුණු අකුශලයන් වශයෙන් ද පිළිගෙන සිටිනවා මිස ධර්මයන් ගේ කුශලාකුශලත්වය ගැන කිසිවක් නො දන්නෝ ය. කුශලාකුශලයන් පිළිබඳව නොයෙක් වාද ඇති වන්නේ ද ඒ නොදැනීම නිසාය. මේවා පිළිබඳ හොඳ දැනුමක් ඇති අය පැවිදි පක්ෂයේ ද සුලබ නො වෙති. කාරුණානුකූලව බැලීමෙන් මිස වචනාර්ථානුසාරයෙන් ද මේ ධර්මය තේරුම් නො ගත හැකිය.

ජවන චිත්තයාගේ කුශලාකුශල භාවය සිදු වන්නේ එය හා මිශ්‍ර වන වෛතසික ධර්මයන් ගෙනි. වෛතසිකයන් අතර ඒවා උපදනා සන්තානය දවන තවන පෙළන අශාන්ත ස්වභාවය ඇති වෛතසික කොටසක් වේ. උපදනා සන්තානය පිනවන වඩන සෞම්‍ය වෛතසික කොටසක් ද වේ. ලෝභ ද්වේෂ මෝහාදීහු සන්තානය දවන තවන වෛතසිකයෝ ය. ශ්‍රද්ධා ප්‍රඥා මෛත්‍රී කරුණාදීහු සන්තානය පිනවන සෞම්‍ය වෛතසිකයෝ ය. ද්වේෂ

වෛතසිකයා ගේ දවන තවන ස්වභාවය ඉතා ප්‍රකට ය. බලවත් ද්වේෂය ඇතිවුවහු ගේ මුහුණ කළු වේ. ශරීරයෙන් ඩනදිය ගලයි. ශරීරය වෙවුලයි. ඒවා වනුයේ ද්වේෂයා ගේ දෘවීම තැවීම නිසාය. රාගය යනු ද ඒ ආකාරය ගත් ලෝභය ම ය, බලවත් රාගය ඇති වූ තැනැත්තේ එය සන්සිඳුවා ගැනීම පිණිස කොතෙක් වුවත් වියදම් කරයි. වෙහෙසෙයි. සමහර විට බොහෝ අත්තරායදායක නපුරු ක්‍රියා ද කරයි. සමහර විට එයින් වන පුළු හානි තබා ජීවිත හානිය ගැනවත් නො තකා ක්‍රියා කරයි. එසේ කරනුයේ ඒ පුද්ගලයාට රාගයෙන් කරන දෘවීම තැවීම ඉවසා සිටිය නො හැකි හෙයිනි. මෝඩයෝ මේ රාගය ඉතා උසස් දෙයක් කොට සිතති. "දිව්‍යමය ප්‍රේමය" යි එය වර්ණනා කරති. අකුශල වෛතසිකයන්ට අයත් සෑම වෛතසිකය ම මේ සන්තානය දවන තවන පෙළන ස්වභාවය මඳ වශයෙන් වුව ද ඇත්තේ ය. මඳ වශයෙන් ඇති දවන තවන ස්වභාවය අප්‍රකට ය. ශ්‍රද්ධා ප්‍රඥා මෙත්‍රී කරුණාදියෙන් යුක්ත සිත් ඇති වන කල්හි පුද්ගලයා ගේ මුහුණ පැහැපත් වෙයි. බබලයි. ශරීරය පිනා යයි. එයින් ඒ ධර්මයන්ගේ සන්තානය පිනවන බවක් ඇති බව ප්‍රකට ය. අකීර්ති තාපසයන්ට තමන්ගේ ආහාරය දන් දී තෙ දිනක් නිරාහාර ව විසීමෙන් ද පිඩාවක් නො දනුනේ ශ්‍රද්ධාදි ධර්මයන්ගේ පිනවීම නිසා ය. පිරිත් දහම් ඇසීමෙන් රෝග සුව වන්නේ ද ඒ ධර්මය අසන තැනැත්තා ගේ සන්තානයෙහි පහළ වන ශ්‍රද්ධාදි ධර්මයන්ගෙන් සිත කය පිනවන බැවිනි. කුශලයේ ලක්ෂණය ඉෂ්ට විපාකයක්, සැප විපාකයක් ඇති කරවන බව ය. අකුශලයේ ලක්ෂණය නො මනා විපාකයක් ඇති කරවන බව ය. කරවිල ඇටයට කරවිල කරලක් ම මිස මුද්‍රික ඵලයක් ඇති නො කළ හැකි ය. එසේ ම මිහිරි වූ මිදි ඇටයට මුද්‍රික ඵලයක් ම මිස කරවිල කරලක් ඇති නො කළ හැකිය. එමෙන් දවන තවන පෙළන අශාන්ත ස්වභාවය ඇති වෛතසික ධර්මයන් හා සංයෝගයෙන් ඒ ස්වභාවයට පත් සිතකට එවැනි ම අනිෂ්ට ඵලයක් මිස ඉෂ්ට ඵලයක් ඇති නො කළ හැකිය. අනිෂ්ට ඵලයක් ගෙන දෙන බැවින් ලෝභාදියෙන් යුක්ත වූ චිත්තයෝ අකුශලයෝ ය. සන්තානය පිනවන ශ්‍රද්ධාදි ධර්මයන් ගෙන් යුක්ත වීමෙන් සෞම්‍ය ස්වභාවයට පත් සිතකට ද එබඳු සෞම්‍ය ඵලයක් ඉෂ්ට ඵලයක් ම මිස අනිෂ්ට ඵලයක් ඇති නො කළ හැකි ය. ඉෂ්ට ඵලය ඇති කරන බැවින්

ශ්‍රද්ධාදි ධර්මයන්ගෙන් යුක්ත වීමෙන් යහපත් බවට පත් වීත්තයෝ කුශලයෝ ය. ද්වේෂාදී දවන ධර්මයකින් යුක්ත සිතකින් මිස සෞම්‍ය සිතකින් ප්‍රාණයක් නො නැසිය හැකිය. ඒ රෝද සිතින් අනාගතයෙහි උපදවන්නේ ද එබඳු ඵලයකි. එබැවින් ප්‍රාණසාත්‍ය අකුශලයකි. අනෙකකුට උපකාරයක් කරන තැනැත්තේ එය කරන්නේ මෙහි කැරුණාදි ධර්මයන් ගෙන් යුක්ත වූ සෞම්‍ය සිතකිනි. ඒ සිතින් අනාගතයෙහි ඇති කරන්නේ ද එබඳු සෞම්‍ය ඵලයෙකි. එබැවින් පරෝපකාරය කුශලයෙකි. මෙසේ ඒ ඒ ධර්මයන් ගේ කුශලාකුශලත්වය, ඒ ඒ ධර්මවල ලක්ෂණයේ සැටියට ම වනු මිස යම් කිසිවකු ගේ නියමයකට අනුව වන්නක් නො වේ. බුදුන් වහන්සේ ඒ කුශලාකුශලයන් තමන් වහන්සේ ගේ නුවණින් දැන ලොවට ප්‍රකාශ කළ සේක.

විපාක විත්තය

කුශල වූ හෝ අකුශල වූ හෝ අතීතයෙහි උපන්නා වූ ජවනයක් නිසා ඒ සන්තානයෙහි අනාගතයෙහි පහළ වන්නා වූ ක්‍රියා සාධනය නො කරන්නා වූ මන්ද වේගය ඇත්තා වූ විත්තයෝ විපාකයෝ ය.

වී ඇටයක් රෝපණය කළ කල්හි එයින් ගොයම් ගසක් පහළ වේ. වී ඇටය ක්‍රමයෙන් දිරා අභාවයට පැමිණෙයි. එහෙත් අනාගතයෙහි වී ඇට ඇති වීමට හේතුවන එක්තරා ශක්ති විශේෂයක් වී ඇටයේ පරම්පරාව වූ ගොයම් ගස හා සම්බන්ධ වී ඉතිරි ව පවතී. ගොයම් ගසේ ඇට හට ගන්නා කාලය පැමිණි කල්හි එහි අන් ඇට වර්ගයක් පහළ නොවී වී ඇට ම පහළ වන්නේ ගොයම් ගස හා බැඳී පළමු රෝපනය කළ බීජයෙන් ඉතිරි වී තිබුණු ඒ ශක්ති විශේෂය නිසා ය. ගොයම් ගසෙහි හටගන්නා ඒ ඇට රෝපනය කළ වී ඇටයේ ඵලයෝ ය. එමෙන් කුශලාකුශල ජවන විත්තයක් පහළ වූ කල්හි එය නිරුද්ධ වූ පසු ඒ විත්ත පරම්පරාව හා සම්බන්ධ වී අනාගතයෙහි ඵල භවත් විපාක සිත් ඇති කිරීමේ ශක්තියක් ඉතිරි වේ.

“න හි පාපං කතං කම්මං - සජ්ජු ධීරං ව මුච්චති,
ඛහන්තං බාලමත්ථෙති - භස්මච්ඡන්තෝ ව පාවකෝ”

යනුවෙන් “පාප කර්මය අලුයෙන් වැසුණු ගිනි අඟුරු මෙන් බාලයා අනුව යන්නේය” යි බුදුන් වහන්සේ විසින් වදාළේ ජවන චිත්තය නිරුද්ධ වූ පසු සන්තානයෙහි ඉතිරි වන්නා වූ ශක්ති විශේෂය සඳහා ය. ගොයම් ගස හා බැඳී පවත්නා වූ බීජ ශක්තිය අනුක්‍රමයෙන් මේරීමෙන් ගොයම් ගසෙහි නැවත වී ඇට පහළ වන්නාක් මෙන් චිත්ත සන්තානය හා බැඳී ඉතිරි ව පවත්නා වූ කුශලාකුශල ශක්තිය මේරීමට පැමිණීමි වශයෙන් ඒ සන්තානයෙහි ඒවාට අනුකූල වූ චිත්ත වෛතසික ධර්ම පිණ්ඩයෝ පහළ වෙති. “පාක” යනු මේරීමට පැසීමට නමෙකි. අතීත කුශලාකුශල ජවනයන්ගෙන් ඉතිරි වූ ශක්ති විශේෂය මේරීම් වශයෙන් පහළ වන බැවින් එසේ පහළ වන චිත්ත වෛතසික පිණ්ඩයන්ට “පාක” යන නම කියනු ලැබේ. කුශලාකුශල දෙක ස්වභාව වශයෙන් ඔවුනොවුන්ට විරුද්ධ ය. විපාක යන මෙහි “වි” යන්නෙන් කියැවෙන්නේ අන්‍යෝන්‍ය විරුද්ධ වූ කුශලාකුශලයෝ ය. ඒවායේ මේරීම් වශයෙන් පහළ වූ ධර්මයෝ විපාකයෝ ය. ධර්ම වශයෙන් නො දැක්විය හැකි දැක්වීමට ලකුණක් නැති චිත්ත පරම්පරාව හා සම්බන්ධව පවත්නා වූ ශක්ති විශේෂය කුශලාකුශල ජවනයාගේ එක්තරා අවස්ථාවකි. විපාක චිත්තය එහි තවත් අවස්ථාවකි. ගොයම් ගස හා බැඳී පවත්නා බීජ ශක්තිය වී ඇට ඇති වීමෙන් කෙළවර වේ. එයින් නැවත නැවතත් එල හට ගැනීමක් නො වේ. එමෙන් ජවනයෙන් ශේෂ වන ශක්ති විශේෂය ද පැසීමට පැමිණීමි වශයෙන් නැවත සිත් බවට පැමිණීමෙන් කෙළවර වේ. විපාක යන නාමය චිත්ත වෛතසිකයන්ට මුත් අනෙකකට නො කියනු ලැබේ.

උත්සාහවත් බව හා ශාන්ත බවත් අනිෂ්ට විපාක ඇති කරන බවත් අකුශලයන් ගේ ලක්ෂණයෝ ය. උත්සාහවත් බව හා ශාන්ත බවත් ඉෂ්ට විපාකය ඇති කරන බවත් කුශලයන්ගේ ලක්ෂණයෝ ය. නිරුත්සාහ භාවය හා ශාන්ත භාවය ද විපාකයක් ඇති නො කරන බව ද විපාකයන් ගේ ලක්ෂණයෝ ය. උත්සාහවත් බව හා ශාන්ත බව ද විපාක නො දෙන බව ද ක්‍රියා චිත්තයන් ගේ ලක්ෂණයෝ ය.

මෙතෙකින් චිත්ත විස්තරය නිමියේ ය.

වෛතසික ප්‍රභේද

සර්වචිත්ත සාධාරණ වෛතසික

එස්ස, වේදනා, සංස්කෘත, චේතනා, ඒකගතා, ජීවිතන්ද්‍රිය මනසිකාර යන මේ වෛතසිකයෝ සත් දෙන සෑම සිතක ම ලැබෙන බැවින් සර්වචිත්ත සාධාරණයෝ ය.

එස්සය

සිතින් දත හැකි සිතට දනෙන දේවලට අරමුණු යයි කියති. ඒ අරමුණු පිළිබඳ දැනුම සිතය, එය ක්‍රියාවෙකි. එහෙත් කපා කිරීමේදී පහසුව පිණිස දැනීම කරන කර්තෘ කෙනකු සැටියට ද පුද්ගලයකු විසින් කරන දැන ගැනීමට උපකරණයක් වශයෙන් ද ගෙන සිත පිළිබඳව කපා කරනු ලැබේ. "සිතට සෑම දෙය ම දනේ ය" යි කියනුයේ සිත "දැනීම" කරන කර්තෘ කෙනකු වශයෙන් ගැනීමෙනි. "මිනිසා සිතින් දැන ගන්නේය" යි කියනුයේ සිත උපකරණයක් වශයෙන් ගැනීමෙනි. කීම කෙසේ කළත් සෑම කල්හි ම සිත ක්‍රියාවක් වශයෙන් ම සැලකිය යුතු ය. තේරුම් ගත යුතුය. අදුරෙහි අතගාන්නා වූ කෙනකුට දනෙනුයේ අතේ සැපුණ දෙයක් පමණකි. නො සැපුණු දෙයක් නො දනේ. එමෙන් සිතට දනෙනුයේ ද සිතෙහි සැපුණු දෙයක් පමණෙකි. කැපිය යුතු වස්තුවක සම්බන්ධයක් නැතිව කැපීමක් නො විය හැකිවාක් මෙන් ද, කෑ යුතු දෙයක සම්බන්ධයක් නැතිව කෑමක් නොවිය හැකිවාක් මෙන් ද, ඇල්ලිය යුතු දෙයක් නැතිව ඇල්ලීමක් නොවිය හැකිවාක් මෙන් ද, දත යුතු දෙයක සම්බන්ධයෙන් තොරව දැනීමක් ද නො විය හැකිය. දැනීමක් ඇතිවීමට සෑම කල්හි ම දත යුතු දෙයක සම්බන්ධයක් තිබිය යුතු ය. සිත සෑම කල්හි ම උපදිනුයේ දත යුතු දෙය හා ගැටි එය බදාගෙන ම ය. දැනීම අනෙකකි. එය විඤ්ඤාණය ය. දත යුත්ත හා ගැටීම; දැනීම නමැති ප්‍රධාන ක්‍රියාව සිදු වීමෙහි දී එය හා බැඳී සිදු වන්නා වූ අත් ක්‍රියාවෙකි. අප්‍රධාන ක්‍රියාවක් වූ එය ස්පර්ශ වෛතසිකය ය. දැනීම නොවී ගැටීම නො විය හැකි ය. ගැටීම නො වී දැනීම නො විය හැකිය. එබැවින් ඒ දෙකට පෙර පසු වී සිදු නො විය හැකිය. වෙන්වී ද සිදු නො විය හැකිය. එකකට

වඩා දික් කලක් අනෙකට නො පැවතිය හැකි ය. ඒ ධර්ම දෙක එකට ම ඉපද එකට ම පැවතී එකට ම බිඳී යා යුතු ය. අඳුරේ අතගාන තැනැත්තාට අත නො පැමිණී තැන නො දැනෙන්නාක් මෙන් ස්පර්ශ වීම් වශයෙන් සිත නො පැමිණී තැන සිතට නො දැනෙන්නේ ය. යම් පමණක් පිළිබඳ දැනීමක් වේ නම් එතැනට සිත පැමිණියේ යයි කිය යුතුය. එබැවින් ස්පර්ශයාගේ වශයෙන් සිතේ ප්‍රමාණය හෙවත් කුඩා මහත් බව කිය යුතුය. කුඩා වස්තුවක් අරමුණු කරන සිත කුඩා ය. ලොකු දෙයක් අරමුණු කරන සිත මහත් ය. මහත් දෙයකින් කොටසක් අරමුණු කරන සිත කුඩා ය. සියල්ල අරමුණු කරන සිත මහත් ය. මෙසේ ස්පර්ශය අනුව සිතේ ප්‍රමාණය සැලකිය යුතු ය.

මෙහි අදහස් කරන ස්පර්ශය වස්තු දෙකක ඔවුනොවුන්ට ලං වීම වැනි දෙයක් හෝ ආලෝක ධාරාවක් බිත්ති ආදියක සැපීම වැනි ස්පර්ශයක් හෝ නොවේ. රූප ධර්ම කෙරෙහි මුත් මේ නාම ධර්ම විෂයෙහි එබඳු ස්පර්ශයක් නො ලැබිය හැකි ය. එබඳු ස්පර්ශයක් වීමට නම් කොළඹ සිට රුවන්වැලි සෑය ගැන සිතන්නහු ගේ සිත අනුරාධපුරය දක්වා දික් විය යුතුය. එංගලන්තය ගැන සිතන්නහු ගේ සිත එංගලන්තය දක්වා දික්විය යුතු ය. සිතෙහි එවැනි ස්වභාවයක් නැත. සිත් උපදිනුයේ ශරීරය තුළ ම ය. ශරීරයෙන් පිටතට එයින් කොසටක් යන්නේ නැත. සිතක් ඉපදීමට ඇත්ත වශයෙන් ම ආරම්භණයේ ස්පර්ශයක් වුවමනා නම් නැති දේවල් අරමුණු කරන සිත් වලට ඉපදිය හැකි බවක් නැත. නැතිම දේවල් අරමුණු කොට ද අතීතයේ තිබී දන් නැති දේවල් අරමුණු කොට ද මෙතෙක් ඇති නොවූ අනාගත දේවල් අරමුණු කොට ද සිත් උපදනා බැවින් සිත ඇත්ත වශයෙන් ම ආරම්භණයේ හැපීමක් නොවී උපදනා බව තේරුම් ගත හැකිය. අතීත් යම් කිසිවක් ගත හැකි වීමට, අත ගනු ලබන වස්තුවෙහි සැපීමක් විය යුතුය. සිතීමත් අරමුණු ගැනීමකි. එබැවින් සිතක් ඇති වීමට ද ගැටීමක් විය යුතුය. එබැවින් සිත හා ආරම්භණයන් ගේ ස්පර්ශයක් ඇති බව ද කිය යුතුය. ස්පර්ශ වෛතසික යයි කියනුයේ එයට ය. එය වස්තු දෙකක ලං වීම වූ ගැටීමට වෙනස් වූවකි. වස්තු දෙකක ගැටීම නම්, දෙකින් එකකටවත් අයත් නොවන පරමාර්ථ වශයෙන් දැක්විය හැකි කිසිවක් නැති දෙයකි. වෛතසික ස්පර්ශය

වනාහි පරමාර්ථ වශයෙන් ලැබෙන චිත්තාංගයකි. හෙවත් සිතට අයත් වූවකි. එයට ස්පර්ශය යි කියනුයේ ඒ අර්ථය පැවසීමට සුදුසු අත් වචනයක් නැති නිසාත් ස්පර්ශයෙන් වන ඵලය එයින් සිදුවන නිසාත් ය. අතින් යම් කිසිවක් ගත හැකි වීම, අත ඒ වස්තුවේ ස්පර්ශවීමේ ඵලය ය, සිතට අරමුණ ගත හැකි වීම වෛතසික ස්පර්ශයාගේ ඵලය ය. ස්පර්ශ වෛතසිකය කුමක් ද යන බව තේරුම් ගැනීමේ දී අනෙහි යම් කිසිවක් ගැටීමෙන් සිදුවන ඵලය බඳු ඵලයක් සිදු කරන එක්තරා චිත්තාංගයක් සැටියට තේරුම් ගත යුතු ය.

ශරීරය කුඩා දෙයකි. එහි ගස් ගල් කඳු සේ මහත් වූ චිත්ත වෛතසිකයන් උපදින්නේ කෙසේ ද? යනු මෙහි ඇති වන ප්‍රශ්නයකි. ශරීරය කුඩා බවත් සැබෑ ය. ප්‍රමාණය කියන හොත් එයට වඩා ඉතා මහත් චිත්ත වෛතසිකයන් උපදනා බවත් සැබෑ ය. එය මෙසේ තේරුම් ගත යුතු ය. චිත්ත වෛතසික සංඛ්‍යාත නාම ධර්මයන්ගේ ස්වභාවය ගස් ගල් ආදී රූප ධර්මයන්ගේ ස්වභාවයට ඉතා වෙනස් ය. ඒවා ප්‍රසාදයන්හි හෙවත් ඔපවල පහළ වන ඒවාය. ඉතා කුඩා කැඩපතක් ගෙන මුහුණ බැලූව හොත් මුහුණේ ඡායාව කුඩා නොවී නියම ප්‍රමාණයට ම එහි තිබෙනු දකිය හැකිය. කුඩා කැඩපත තුළ එයට වඩා මහත් වූ ඡායාවක් තිබෙන්නට බැරිය යි වාද කිරීමට එහි කරුණක් නැත. පිහිටි වස්තුවට වඩා මහත් වූ අභ්‍යන්තරයක් ඇති බව ඔපයේ ස්වභාවය ය. ඡායාවන්ට මිස වස්තූන්ට ඔපය තුළට නො වැදිය හැකි ය. කුඩා කැඩපත ඔස්සේ අභ්‍යන්තරය ද ඉතා විශාල බැවින් ඔපය පිහිටි වස්තුවට වඩා සිය ගුණයෙන් දහස් ගුණයෙන් මහත් වූ ඡායාවන්ට ඒ ඔපයෙහි ඉඩ තිබේ. කුඩා වූ ශරීරය තුළ ගස් ගල් කඳු පමණට මහත් බව කිය යුතු චිත්ත වෛතසිකයන්ට ඉඩ ඇති බව ද කැඩපත් වල ඡායා පහළ වීමට අනුව සලකා ගත යුතු ය.

චිත්තයේ හා ස්පර්ශයේ සැටි තත් වූ පරිදි තේරුම් ගැනීම පහසු කරුණක් නො වේ. එය ඉතා ගැඹුරු කරුණකි. එය නිවැරදි ලෙස තේරුම් ගත හොත් අභිධර්මයේ උගන්වන ඉතිරි ධර්මයන් ගේ සැටි තේරුම් ගැනීමට පහසු වන්නේ ය. චිත්ත ස්පර්ශ දෙක නිවැරදි ලෙස තේරුම් ගැනීම අභිධර්මය ඉගෙනීමේ අත්තිවාරම ය.

මෙය මැනවින් අවබෝධ කර ගැනීමට උත්සාහ කෙරෙන්නවා. ඒ ධර්ම දෙක මැනවින් තේරුම් නො ගත් පින්වත්හු අභිධර්මය දනුම්හ යි කියතත් ඔවුහු සත්‍ය වශයෙන් අභිධර්මය දන්නෝ නො වෙති.

වේදනාව

හොඳ බව ය, නරක බව ය, මධ්‍යම බව ය යන මේ තුන අතුරෙන් එක්තරා ස්වභාවයක් සෑම ධර්මයක ම සෑම වස්තුවක ම ඇත්තේ ය. ඒවාට ආරම්භණ රසයයි කියනු ලැබේ. ඒ රසය අරමුණ වසාගෙන එහි පැතිර පවත්නා ස්වභාවයකි. අරමුණ අනෙකකි. රසය අනෙකකි. අරමුණ ද්‍රව්‍ය වශයෙන් ද රසය එහි ගුණයක් වශයෙන් ද සැලකිය යුතු ය. සිතින් කරනුයේ අරමුණ දැන ගැනීම ය. සිතින් අරමුණ ගන්නා කල්හි එය සමග ම අරමුණ වසා ගෙන සිටින්නා වූ එහි රසය ගැනීමක් ද වේ. රසය අරමුණේ අනෙකක් වන්නාක් මෙන් ම රසය ගැනීම ද අරමුණ ගන්නා විඤානයෙන් අනෙකකි. රසය අරමුණ නිසා වන්නාක් මෙන් ම රසය ගැනීම ද අරමුණ ගැනීම කරන විඤානය නිසා ඒ හා බැඳී පවත්නකි. එබැවින් එය වෛතසිකයෙකි. ඒ රසය ගැනීම රස විඳීමකි. එබැවින් එයට වේදනාව යන නම කියනු ලැබේ. රසයෙන් තොරව අරමුණක් ඇති නොවන්නාක් මෙන් ම අරමුණ වසා සිටින රසය ගන්නා ස්වභාවය වූ වේදනාවෙන් තොරව වේදනාව හා අමිශ්‍රව කිසි කලෙක විඤානයට පමණක් ඇති නො විය හැකි ය. විඤානය සෑම කල්හි ම ඇති වන්නේ වේදනාවක් සමග ම ය. එබැවින් වේදනාව සර්වවිත්ත සාධාරණ වෛතසිකයක් වේ. ඒ වේදනාව තුන් ආකාර වූ ආරම්භණ රසයාගේ වශයෙන් තුන් ආකාර වේ. ආරම්භණයාගේ හොඳ බව ගන්නා වූ වළඳන්නා වූ ස්වභාවය සුඛ වේදනා නම් ද සෝමනස්ස වේදනා නම් ද වේ. ආරම්භණයා ගේ නරක බව ගන්නා වූ විඳින්නා වූ ස්වභාවය දුඃඛ වේදනා නම් ද දෝමනස්ස වේදනා නම් ද වේ. ආරම්භණයාගේ මධ්‍යම ස්වභාවය ගන්නා වූ විඳින්නා වූ ස්වභාවය උපේක්ෂා වේදනා නම් වේ. සායම නිසා වතුරේ ආකාරය වෙනස් වන්නාක් මෙන් වේදනාව නිසා සිතේ ආකාරය වෙනස් වේ.

සත්ත්වත්ව

සෑම ධර්මයක ම සෑම වස්තුවක ම ඒ ඒ ධර්මය ඒ ඒ වස්තුව අන්‍ය ධර්ම අන්‍ය වස්තූන්ගෙන් වෙන් කොට හැඳින් ගැනීමට උපකාර වූ එක්තරා ස්වභාවයක් ඇත්තේ ය. එය ද ඒ ඒ ධර්මයන්ගේ ඒ ඒ වස්තූන්ගේ ගුණයෙකි. සිතින් අරමුණක් ගන්නා කල්හි එය සමග ම එය හා මිශ්‍රව ආරම්භණයාගේ ගුණයක් වූ හැඳින් ගැනීමට උපකාර වන ස්වභාවය ගැනුමක් ද වේ. ඒ ස්වභාවයට සංඥා චෛතසිකය යි කියනු ලැබේ. හැඳින් ගැනීමට උපකාර වන ස්වභාවය නැති අරමුණක් නැතිවූයේ මෙන් ම සංඥාව හා අමිත්‍ර සිතක් ද නැත. සිතින් අරමුණු ගැනීමක් වෙත හොත් ඒ සමග ම ආරම්භණයාගේ ලක්ෂණය ගැනීම ද ඒකාන්තයෙන් සිදු වේ. එය නැතිව සිතක් නූපදිය හැකි ය. එබැවින් සංඥාව සර්වචිත්ත සාධාරණය. යම් කිසි අරමුණක් පිළිබඳව ප්‍රථමයෙන් ඇතිවන්නා වූ සංඥාව මතු ඒ අරමුණ හැඳින් ගැනීමට උපකාර වේ. ඒ අරමුණ පසු කාලයේ නැවත නැවත සිතින් ගැනීමේ දී ඒ සිත් සමග උපදනා සංඥාව පළමු සංඥාව අනුව උපදී. එබැවින් සංඥාව මතු හැඳින් ගැනීමට සලකුණු කරන ධර්මයකැයි ද පෙර කරන ලද සලකුණෙන් අරමුණ හැඳින් ගන්නා ධර්මයකැයි ද කියනු ලැබේ. සංඥාව සෑම කල්හි ම ඇති සැටියට ම ඇති වන්නක් නො වේ. නොයෙක් විට එය වැරදි ලෙස ද ඇති වේ. තිරිසනුන්ට ගොවිපළවල තිබෙන රූපයන් පිළිබඳව (පඹයන් පිළිබඳව) ඇතිවන මනුෂ්‍ය සංඥාව බඳු සංඥාවෝ වැරදි ලෙස උපදනා සංඥාවෝ ය. වැරදි ලෙසින් හෝ ඇති සැටියෙන් ම හෝ ඇතිවන්නා වූ කවර සංඥාවක් වුවත් නැවත නැවත ඇතිවීමෙන් බලවත් වී අමතක නො වන සංඥාවක් බවට පැමිණේ. වැරදි සංඥාවක් වුව ද, නැවත නැවත ඇති වීමෙන් බලවත් වූ කල්හි අත හැරීමට දුෂ්කර තැනට පැමිණේ. සංඥා විඤාන දෙක මඳක් ඔවුනොවුන්ට සමාන ධර්ම දෙකකි. ආරම්භණය ගැනීම විඤානය යි ද ආරම්භණයා ගේ ආකාරය ගැනීම සංඥාව යි ද ගත් කල්හි එහි වෙනස පෙනෙනවා ඇත.

වේතනාව

වේතනා වෛතසිකයේ සැටි අන්‍යයන්ට අවබෝධ වන ලෙස ලිඛිත දුෂ්කර ය. එය අපගේ දුබල කමක් ද අපේ භාෂාවේ දුබල කමක් ද ධර්මයේ ගැඹුරු කමක් දැයි නොදනිමි. මේ විස්තරය කරනුයේ අපට දැනට පුළුවන් සැටියට ය. සිත නම් අරමුණු දැනීම ම ය. එයට තවත් කිසි ම ක්‍රියාවක් සිදු කිරීමේ ශක්තියක් නැත. පහ වූ සිත ඇති කය, දරකඩක් සේ නොසැලී තුබූ තැන ම තිබෙන දෙයකි. එබැවින් කයට ද ක්‍රියා සිදුකිරීමේ ශක්තියක් හෝ ඕනෑ කමක් නැති බව කිය යුතුය. සිත කය දෙකේ ම ස්වභාවය එසේ වුවද යාමී ඊමී සිටිමී කැමී ඵිමී ආදී දහස් ගණන් ක්‍රියා සිදු වනු දක්නා ලැබේ. ඒවා සිදුවන්නේ සිත සමග ම උපදනා වූ එක්තරා ශක්ති විශේෂයකිනි. වේතනාවය යි කියනුයේ කායික වූ ද වාචසික වූ ද මානසික වූ ද ඒ ක්‍රියා සිදු කරන්නා වූ ශක්ති විශේෂයට ය.

මිනිසකු විසින් බල්ලකුට පහරක් ගසන කල්හි සිතින් සිදුවනුයේ බල්ලා තමාහි ආරම්භණය ගැනීම පමණෙකි. පහර දීමේ උත්සාහය පහර දීමේ වේගය වූ වේතනාවක් සමග ඒ සිත උපන් කල්හි එයින් ඇතිවන්නා වූ වායු වේගයට අනුකූලව යම් කිසි ශරීරාවයවයක් බල්ලාගේ ශරීරය කරා යාමෙන් පහර වැදීම සිදු වේ. බල්ලා අරමුණු කිරීම හැර අනෙකක් නො කළ බැවින් සිත ඒ පහර ගැසීම නො කෙළේය. ස්පර්ශ වේදනාදී වෛතසිකයෝ ද එය නො කළෝ ය. පහර දීමේ අදහසක් ශරීරයට නැති බැවින් ශරීරය ද එය නො කළේය. ඒ පහර වැදීම වූයේ සිත හා උපන් වේතනාව නිසා ය. වේතනාවේ ඒ ක්‍රියාවට ශරීරය හා සිත ද අන්‍ය වෛතසිකයන් ද සහාය වූ නමුත් වේතනාවක් නූපන්නොත් එය නො කෙරෙන බැවින් ඒ සිද්ධිය පිළිබඳ ප්‍රධාන හේතුව මූල හේතුව වේතනාව ය. එබැවින් කර්ම කථාවෙහි මේ වේතනාව ම ප්‍රධාන කොට ගනු ලැබේ. ඒ ඒ ක්‍රියා සිදු කිරීමට වේතනාවට සහාය වන්නා වූ චිත්ත එස්සාදීහු ද කර්ම භාවයෙන් නො ගනු ලැබෙත්.

වේතනාව සාමාන්‍යයෙන් එකක් වුව ද ප්‍රාණඝාත වේතනාව ය, අදක්කාදාන වේතනාව ය, මිථ්‍යාවාර වේතනාව ය, දාන වේතනාව ය, වන්දනා වේතනාව ය යනාදීන් ආකාර තාත්ත්වයෙන් එය බහුප්‍රභේද වේ.

චේතනාව ක්‍රියා සිදු කරන්නේ යයි කියන්න විත්ත ස්පර්ශාදියෙන් වෙන්ව ඒවායේ සභායත්වය නැතිව එයට ඉපදීමට ද නුපුළුවන. චේතනාව උපදනා කල්හි එයට අනුව විත්තස්පර්ශාදි ධර්මයෝ ද උපදිති. ක්‍රියා සාධනයෙහි ප්‍රධාන ධර්මය වූ චේතනාව උපදනා කල්හි විත්තස්පර්ශාදීන් ද ඒකාන්තයෙන් උපදනා බැවින් චේතනාවේ ඉපදීම විත්තාදීන් උපදවා ගෙන ඉපදීමක් වැනි ය. යම්කිසි චේතනාවක් උපදනා කල්හි විත්තාදි ධර්මයෝ ආරම්භ විජානනාදි තම තමා අයත් කෘත්‍යයන් සිදුකරමින් උපදිති. එබැවින් චේතනාව සම්ප්‍රයුක්ත ධර්මයන් උපදවන්නා වූ සම්ප්‍රයුක්ත ධර්මයන් ඒ ඒ කෘත්‍යයෙහි යොදවන්නා වූ ධර්මයකැයි කියනු ලැබේ. ප්‍රාණඝාතාදි චේතනාවක් උපදනා කල්හි උපදනා වූ විත්ත චෛතසික ධර්මයෝ ඒ ප්‍රාණඝාත චේතනාවට අනුව එයට තුඩු දී ගෙන එය හා බැඳී උපදිති. එබැවින් චේතනාව සම්ප්‍රයුක්ත ධර්මයන් සංග්‍රහ කරන්නා වූ පිඩු කරන්නා වූ ධර්මයක් ලෙස කියනු ලැබේ. චේතනාව උපදනා කල්හි ඒ ඒ කෘත්‍ය සිදු කරමින් සම්ප්‍රයුක්ත ධර්මයන් ද උපදනා බැවින් එය තමා අයත් කෘත්‍යය සිදු කරමින් විත්ත ස්පර්ශාදි ධර්මයන්ට අයත් කෘත්‍යයන්ද සිදු කරවන්නා වූ ධර්මයකැ යි කියනු ලැබේ.

සිත ද චේතනාවට අනුකූලව ඉපදීමෙන් ක්‍රියා සාධනයෙහි චේතනාවට උපකාර වන බැවින් සිත ප්‍රධානස්ථානයෙහි තබා කථා කිරීමේ දී ක්‍රියා සිදු කරන ධර්මයක් ලෙස කියනු ලැබේ. චේතනාව අනෙක ප්‍රභේද බැවින් චේතනාවට අනුකූල වී එක සිතකින් අනෙක ක්‍රියා සිදු කරනු ලැබේ. කම්පල අදහන මිනිසෙක් පහන් සිතින් කාශේවත් මෙහෙයීමක් නො මැනිව මල් නෙලන්නට යයි. මල් නෙලා විහාරයකට ගෙන යයි. පැන් ගෙනෙන්නට යයි. මල්වලට පැන් ඉසී. මලසුනේ පරමල් ඉවත් කරයි. මලසුන පවිත්‍ර කරයි. මල් පුදයි. වඳී. මේ ක්‍රියා සියල්ල ම සිදු කිරීමේ දී ඒ පුද්ගලයාට ඇතිවූයේ සෝමනස්ස සහගත ඤාණසම්ප්‍රයුක්ත අසංඛාරික කාමාවචර කුසල සිත ය. චේතනාව හැර ඒ සිතේ ලැබෙන චෛතසික ගණන දෙතිසකි. ඒ පුද්ගලයා කෙරෙහි ඇති වූ ලක්ෂණයෙන් හා යෙදෙන චෛතසිකයන් ගෙන් ද වෙනසක් නැත්තා වූ එක ම සිතින් අනෙක ක්‍රියා සිදුවූයේ චේතනාවේ නානත්වය නිසා ය. යාමෙහි දී සිත හා සම්ප්‍රයුක්ත වූයේ ගමන

වේතනාව ය. සිත හා වෛතසික දෙකිස එයට අනුව පැවැත්තේය. මල් නෙලීමේ දී ඒ සිත හා සම්ප්‍රයුක්ත වූයේ මල් නෙලන වේතනාව ය. සිත හා වෛතසික දෙකිස එයට අනුව පැවැත්තේ ය. පැත්තෙන් ඒමේදී ඒ සිත හා සම්ප්‍රයුක්ත වූයේ පැත්තෙන් වේතනාව ය. සිත හා වෛතසික දෙකිස එයට අනුකූලව පැවැත්තේ ය. මෙසේ වේතනාවගේ නානත්වයෙන් එක් සිතකින් අනෙක් ක්‍රියා සිදු වන බව තේරුම් ගත යුතුය.

වේතනාව ප්‍රකටව පවත්නේ කුශලාකුශල ක්‍රියා සිත්වල ය. විපාක විත්තයෙහි යෙදෙන වේතනාව දුබල ය. එබැවින් එය අප්‍රකටය. වේතනාව ගේ සර්ව විත්ත සාධාරණත්වය දක්වන්නට යතොත් නොයෙක් ආකාර සිත්වල එය ලැබෙන සැටි දක්විය යුතු ය. ශ්‍රත්ථය ඉතා දීර්ඝ වන බැවින් එය නො කරනු ලැබේ.

ඒකශ්මතාවය

ඇසට පෙනෙන එක් එක් වස්තුවක දැකිය හැකි ආකාර බොහෝ ඇත්තේ ය. යම් කිසි වස්තුවක් ඉතා ළඟ සිට බලන කල්හි පෙනෙන්නේ එක් ආකාරයකිනි. මඳක් දුර සිට බලන කල්හි එය පෙනෙන්නේ අන් ආකාරයකිනි. ඉතා දුර සිට බලන කල්හි පෙනෙන්නේ තවත් ආකාරයකිනි. එක පැත්තකින් බලන කල්හි පෙනෙන්නේ එක් ආකාරයකිනි. තවත් පැත්තකින් බලන කල්හි පෙනෙන්නේ තවත් ආකාරයකිනි. එසේ වෙනස් වෙනස් අයුරින් පෙනෙන්නේ එක වස්තුවක ගත හැකි දැකිය හැකි ආකාර බොහෝ ගණනක් ඇති බැවිනි. ගෙයක් වැනි මහත් වස්තුවක එසේ දැකිය හැකි ආකාර දහස් ගණනක් ලක්ෂ ගණනක් ඇති බව කිය යුතුය. එක වස්තුවක දැකිය හැකි ආකාර බොහෝ වන්නාක් මෙන් ම සිතට අරමුණු වන සෑම ධර්මයක ම සෑම වස්තුවක ම සිතින් ගත හැකි දත හැකි ආකාර ද බොහෝ ඇත්තේ ය.

යම්කිසි අරමුණක් ගන්නා වූ සිත, ඒ අරමුණෙහි ගත හැකි ආකාර සියයක් වේ නම් ඉන් අනුනවයක් හැර එක් ආකාරයක් ගෙන ඒ ආකාරයෙහි පිහිටා ඒ අරමුණ ගත යුතුය. එක් සිතකට එක් වරකදී එක ආරම්භණයක් එක් ආකාරයකින් ම මිස අනේකාකාරයෙන් නො ගත හැකි ය. අනේකාකාරයෙන් ගන්නට

ගිය හොත් එක් ආකාරයකින් වත් අරමුණ හසු නො වන්නේ ය. එබැවින් සෑම සිත ම තමන් ගන්නා ආරම්භණයේ ඇති අනේකාකාරයන් හැර එක් ආකාරයක පිහිටා එක් ආකාරයකින් අරමුණ ගන්නේ ය. සිතෙහි ඇත්තා වූ ඒ ආරම්භණයේ එක් ආකාරයක පිහිටන ස්වභාවය ඒකග්ගතාව ය. එය සිතින් අන්‍ය වූ ධර්මයක් බැවින් වෛතසික ය කැයි කියනු ලැබේ. සෑම අරමුණක ම අනේකාකාර ඇති බැවින් මේ වෛතසිකය නැතිව සිතකට නුපදිය හැකි ය. එබැවින් මෙය සර්වචිත්ත සාධාරණය. එක ම අරමුණක ගත හැකි නොයෙක් ආකාර තිබීම අරමුණ ගන්නා සිතට බාධාවකි. සෑම සිතකට ම ඒකග්ගතාවය උචමතා වන්නේ ඒ නිසාය.

නානාරම්භණයන් කරා නොගොස් එක අරමුණක පිහිටන ස්වභාවය ඒකග්ගතාවය යි ගැනීම නුසුදුසු ය. එක් අරමුණක් ගැනීමේ දී එය හා සම්බන්ධයක් නැති දුර තිබෙන අරමුණු වලින් ඒ ගැනීමට වන බාධාවක් නැති නිසා නානාරම්භණයන් කරා නො ගොස් එක් අරමුණක පිහිට වීමට අමුතු ධර්මයක් සිතට නුච්චමනා ය. මෙය බොහෝ දෙනා වරදවා තේරුම් කරගෙන තිබෙන කරුණකි.

සමාධි යනු ද ඒකග්ගතාවට නමෙකි. මහදගත ලෝකෝත්තර චිත්තයන්හි සමාධිය බලවත් ය. කාමාවචර සමාධිය දුබල ය. උද්ධච්ච සහගත සිතේ සමාධිය වඩාත් දුර්වල ය.

පිටිතින්දියය

රූප ධර්ම පරම්පරාවෝ කලක් පැවතී සිඳී යෙති. කොතෙක් බලවත් රූප පරම්පරාවක් වුව ද කල්ප විනාශයේ දී හෝ සිඳී යේ. සත්ත්වයකු ගේ චිත්ත පරම්පරාව වනාහි කල්ප කොපමණ කෝටි ගණනක් වුවත් නිවනට නො පැමිණියේ නම් නො සිඳී පවතී. කොතෙක් වර මළත් කොතෙක් සිත් නිරුද්ධ වුවත් භවයෙන් භවයට නැවත නැවතත් සිත් ඉපදීම් වශයෙන් සත්ත්වයාගේ චිත්ත සත්තකිය නැවත නැවතත් ජීවත් වන්නේ ය. එය අන් කිසිවකුට නැති චිත්ත සත්තකියට පමණක් ඇති සුදුම බලයෙකි. යම් බලයක් නිසා චිත්ත සත්තකිය නැවත නැවතත් එසේ ජීවත් වේද ඒ බලය

ජීවිතේන්ද්‍රිය ය. චිත්ත සන්තතිය නො සිඳෙන සේ ජීවිතේන්ද්‍රියෙන් පාලනය කරනු ලැබේ. ඒ ජීවිතේන්ද්‍රිය අත් තැනක තිබෙන්නක් නොව සිතේ ම ඇති ධර්මයකි. බිඳි බිඳී යන සිත ඇසුරු කරගෙන එහි අංගයක් ව නො බිඳෙන ධර්මයක් නො තිබිය හැකි ය. එබැවින් සන්තතිය පාලනය කරන ජීවිතේන්ද්‍රියය ද සිත අනුව නැවත නැවත ඉපද ඉපද බිඳි බිඳී යන්නේ ය. එහෙත් පවත්නා අවස්ථාවේ දී එයින් චිත්ත සන්තතිය පාලනය කරනු ලැබේ. පාලක ධර්මය බැවින් ජීවිතේන්ද්‍රියය නො නැසෙන බලයක් සැටියට නො ගත යුතු ය.

මනසිකාරය

මනසිකාරය අභිධර්ම පාළියෙහි වෙන් වශයෙන් උදුරා නො දක්වන ලද වෛතසිකයෙකි. එබැවින් එය පිළිබඳ නිර්දේශයක් ද අභිධර්මපාලියේ නැත. එය දක්වා තිබෙන්නේ අටුවාවෙහි ය. එහි ද එය ගැන වැඩි විස්තරයක් නැත. එය ඇති බව තේරුම් ගැනීමට දුෂ්කර වන තරමට අප්‍රකට ධර්මයකි. එය අටුවාවෙහි දක්වෙන සැටියට සිතට හා සම්ප්‍රයුක්ත වෛතසික ධර්මයන්ට අරමුණු ගැනීම සිහි කර වන්නාක් මෙන් ඒවා අරමුණු ගැනීමෙහි යොදවන ධර්මයකැ යි කිය යුතුය. උපනුපත් සිත අරමුණු හැර නිරුද්ධ වේ. නැවත නැවත අළුත් සිත් උපදවා අරමුණෙහි යෙදවීම අරමුණු ගැන්වීම මේ වෛතසිකයෙන් කරනු ලැබේ. භවාංග චිත්ත පරම්පරාවට වෙනස් වූ අභිතච චිත්ත පරම්පරාවන් ඇති කරවන්නා වූ අර්ථයෙන් ආවර්ජන චිත්තයන්ට ද මනසිකාර යන නම කියනු ලැබේ. "යෝනිසෝ මනසිකාර, අයෝනිසෝ මනසිකාර" යන නම කියනුයේ ආවර්ජන සිත්වලටය.

ප්‍රතිර්ණක වෛතසිකයෝ

විතක්කය, විචාරය, අධිමොක්ඛය, විරියය, පීතිය, ඡන්දය යි ප්‍රතිර්ණක වෛතසිකයෝ සඳහෙති. ඒවා කියන ලද සර්ව චිත්ත සාධාරණ වෛතසිකයන් මෙන් එකකුදු නො හැර සෑම සිතක ම නො ලැබී, එකුත් අනුවක් වූ චිත්තයෙහි බොහෝ සිත්වල ලැබීම් වශයෙන් විසිර පවත්නා බැවින් ඒවාට ප්‍රතිර්ණක යන නම කියනු ලැබේ.

චිත්තක්කය

නො දත් දෙය දැන ගැන්ම සඳහා සිතින් කරන උත්සාහයට කල්පනා කිරීම යයි කියති. එය එතෙක් නො පැමිණි අරමුණකට සිත පමුණුවනු සඳහා කරන උත්සාහයකි. චිත්තක්ක යනු ඒ උත්සාහය ය. ඒ ව්‍යාපාරය ය. සිතක් උපදින්නේ අරමුණට පැමිණ අරමුණෙහි එල්ලී ගෙන ම ය. ඉපදීමට කලින් ද සිත නැත. උපන් සිතක් අත් තැනකට අත් අරමුණකට පැමිණවීම ද නො කළ හැකි වැඩකි. එබැවින් සිතක් අරමුණකට පමුණුවන බලයක් ඇති ධර්මයක් හෝ පුද්ගලයෙක් හෝ සිතින් පිටත නැත. මේ කියන, සිත අරමුණට පමුණුවන චිත්තක්කය සිතින් බැහැර ඇතියක් නොව, අරමුණට පැමිණෙන සිත සමග ඉපදී වෙන් නො කළ හැකි ලෙස සිත හා බැඳී පවත්නා ධර්මයක් බව දැන යුතු ය. සිතත් චිත්තක්කයත් වෙන්කර ගත යුත්තේ ඒ ධර්ම දෙකෙන් කැරෙන කෘත්‍ය නානත්වයෙනි. සිත නම් ආරම්භණ ග්‍රහණ ව්‍යාපාරය යි. චිත්තක්කය අරමුණ කරා යාමේ ව්‍යාපාරයයි. ආරම්භණය කරා යාමේ ව්‍යාපාරය සිදුවන කල්හි එයට අනුකූල වීම් වශයෙන් සිත ද අවශේෂ වෛතසිකයෝ ද තම තමා අයත් කෘත්‍යය සිදු කිරීම් වශයෙන් අරමුණට යෙති. එබැවින් සම්ප්‍රයුක්ත ධර්මයන් අරමුණ කරා පමුණුවන ධර්මය චිත්තක්කයයි කියනු ලැබේ.

අරමුණ කරා පමුණුවන ධර්මය වූ චිත්තක්කය සෑම සිතට ම නුචුම්නා ය. චක්ඛුවිඤ්ඤාණය, සෝත විඤ්ඤාණය, ඝාණ විඤ්ඤාණය, ජිව්හා විඤ්ඤාණය, කාය විඤ්ඤාණය යන මේ සිත් පස රූපාදි අරමුණු චක්ෂුරාදි වස්තූන්හි ගැටීම නිසා ඒ ඒ ස්ථානයන්හි ම චිත්තක්කයාගේ මෙහෙයීමක් නැතිව උපදී. ද්විතීය ධ්‍යාන චිත්තාදීහු පූර්ව භාගයෙහි චිත්තසන්තති සුරු කිරීමේ බලයෙන් ඒ ඒ හුරු කරන ලද අරමුණුවලට චිත්තක්ක විරහිතව පැමිණ උපදිති.

විචාරය

ආරම්භණයට පැමිණියා වූ සිතෙහි ඇති ඒ අරමුණ ඔබා බලන්නාක් මෙන් අතගා බලන්නාක් මෙන් එහි හැසිරෙන ස්වභාවය විචාරය ය. එයට පිරිමැදීම යයි ද, පිරිමැදීම කරන

ධර්මය යි ද කියනු ලැබේ. ඔබා බලා දන යුතු දෙයක් දන ගැනීමට ඒ වස්තුව කරා අත යැවීමය, තද කිරීමය යන දෙක ම කළ යුතුය. තද නො කළ හොත් අත පැමිණි පමණින් ඒ දෙය පිළිබඳ පරිපූර්ණ දැනුමක් ඇති නොවේ. එමෙන් බොහෝ සිත්වලට අරමුණු ගත හැකි වීමට ආරම්භණයට පැමිණීමේ ව්‍යාපාරය හා එහි හැසිරීමේ ව්‍යාපාරය තිබිය යුතුය. හැසිරීමේ ව්‍යාපාරය යනු ඔබා ගැනීම වැලඳ ගැනීම වැනි ක්‍රියාවකි. පැමිණීමේ ව්‍යාපාරය යනු විතර්කය ය. ඔබා ගැනීමේ වැලඳ ගැනීමේ ව්‍යාපාරය යනු විචාරය ය. විතර්ක විචාර දෙකින් විචාරය වඩා සියුම් ස්වභාවයකි. එය විතර්කය අනුව පවත්නා ක්‍රියාවෙකි. මෙසේ විතර්ක විචාර දෙදෙනාගේ ලක්ෂණ කී කල්හි විචාරය විතර්කයට පසුව ඇතිවන ධර්මයක් සේ හැඟෙන්නට පුළුවන. එසේ හැඟෙනහොත් එතෙක් මේ ධර්ම දෙක අවබෝධ නො වුණු බව දන යුතුය. මේ ධර්ම දෙක දනගන්නා වන්නේ චිත්තය සමග ඒ දෙක පෙර පසු නො වී එක වරම ඇති වන ධර්ම දෙකක් සැටියට දුටහොත් පමණෙකි.

රෝද දෙකකින් යා යුතු කරත්තයට තනි රෝදයකින් නො යා හැකිවාක් මෙන් සිතකට ද ඒ සිතට එක්විය යුතු වෛතසිකයන් ගෙන් එකකදු අඩු ව ඉපදිය හැකි බවක් නැත. සිත හා එක වර ම මිස පසුව ඉපදිය හැකි බවක් වෛතසිකයකට ද නැත. උපත් සිතකට ද පසුව යම් කිසි ධර්මයකට එක් විය හැකි බවක් ද නැත. එබැවින් විතර්ක විචාර දෙදෙනාගේ ම සහයෝගය ලැබිය යුතු සිත ඒ දෙක සමග ම ඉපදිය යුතුය. මෙසේ කාරණානුකූලව සලකා විතර්ක විචාර දෙදෙනාගේ එකවර ඉපදීම බිඳීම ඇති බව සොයා ගත යුතු ය. චිත්ත වෛතසිකයෝ කර්තෘ විරහිත ශක්ති විශේෂයෝ ය. ඒවාට ක්‍රියා ය කියනුයේ කර්තෘ කෙනකු ඇති ද්‍රව්‍යයන්ගේ සම්බන්ධය ඇති ක්‍රියා හා ඒවා සර්වාකාරයෙන් සමාන නිසා නොව හැඳින්විය හැකි අන් ආකාරයක් නැති නිසාය. ඒවා ද්‍රව්‍ය පිළිබඳ ක්‍රියා අනුව කියතත් ඒවාට සර්වාකාරයෙන් වෙනස් වූ, ක්‍රියා ස්වභාවයෙන් හඳුනා ගත යුතු ශක්ති විශේෂයන් බව තේරුම් ගෙන කල්පනා කිරීමෙන් විතර්ක විචාරයන් ගේ තත්ත්වය තේරුම් ගත යුතු ය.

සිත් අතුරෙන් ඇතුළු සිතක විතර්ක විචාර දෙක ම ඇත්තේ ය. ඇතුළු සිතක විචාරය මුත් විතර්කය නැත. ඇතුළු සිතක විතර්ක විචාර දෙක ම නැත. සාමාන්‍ය ජනයාට ඇති වන සිත් අතුරෙන් විතර්ක විචාර දෙක ම නැත්තේ පඤ්චවිඤ්ඤාණයන්හි ය. ඒවා ප්‍රසාදානුසාරයෙන් සිත උපදනා තැනට ම පැමිණි අරමුණු ගැනීම වශයෙන් උපදනා සිත් බැවින් ඒවාට අරමුණට පැමිණීමේ ව්‍යාපාරයක් හෝ පැමිණි අරමුණේ හැසිරීමේ ව්‍යාපාරයක් හෝ වුවමනා නැත. එබැවින් පඤ්චවිඤ්ඤාණයන්හි විතර්ක විචාර නැත. විචාරය පමණක් ඇත්තා වූ ද දෙක ම නැත්තා වූ ද සිත් ධ්‍යාන සිත් ය. ඒ සිත්වලට එසේ ඇතිවිය හැකි වන්නේ භාවනා කිරීම් වශයෙන් චිත්ත සන්තති ය හුරු කිරීමේ බලයෙනි.

අධිමෝක්ෂය

එක් පුද්ගලයකු කෙරෙහි හෙවත් එක් සිත් පරම්පරාවක එක වරකට ඉපදිය හැක්කේ එක් සිතකට ය. ඒ සිතට ගත හැකි වූ ලෝකයේ තිබෙන අරමුණු ඉතා බොහෝ ය. ඒවායේ ප්‍රමාණය පවා නො කිය හැකිය. උපදනා සිතට ඒ බොහෝ අරමුණු අතුරෙන් තමා ගන්නා වූ අරමුණ මේය කියා නියම කර ගැනීමක් ද තිබිය යුතු ය. එබඳු නියමයක් හෙවත් විනිශ්චයක් නැති ව අරමුණ මනා කොට නො ගත හැකිය. නො දත හැකි ය. සිත නම් අරමුණ ගැනීම ම ය. සිත හා එක්ව පවත්නා වූ ඒ ගනු ලබන ආරම්භණය විනිශ්චය කර ගන්නා ස්වභාවය සිතෙන් අනෙකකි. එය අධිමෝක්ෂ වෛතසිකය යි.

එක් අරමුණක ම සිතට ගත හැකි බොහෝ ආකාර ඇත්තේ ය. සිතකට එක වරක දී එක් අරමුණක් එක් ආකාරයකින් මිස ආකාර කීපයකට නො ගත හැකිය. එබැවින් යම්කිසි අරමුණක් ගෙන උපදනා සිතකට ඒ අරමුණ මෙසේය කියා ගන්නා ආකාරය පිළිබඳ නියමයක් ද තිබිය යුතුය. ඒ නියමය ද අධිමෝක්ෂ වෛතසිකය ම ය.

තව ද දානාදී වූ හෝ ප්‍රාණසාකාදී වූ හෝ ක්‍රියාවක් සිදු කිරීම් වශයෙන් උපදනා සිතකට එය කෙරෙම් ද? නො කෙරෙම් ද? කියා දෙපසට වැනෙන ස්වභාවය ඇති කල්හි ඒ ක්‍රියාව සිදු නො කළ

හැකි ය. ක්‍රියා සාධක චිත්තයකට එය සිදු කළ හැකි වීමට දෙ පැත්තට වැනෙන අවිනිශ්චිත ස්වභාවයට විරුද්ධ වූ නිශ්චය කර ගන්නා ස්වභාවයක් තිබිය යුතු ය. ක්‍රියා සාධක චිත්තයන්හි ලැබෙන ඒ විනිශ්චය කරගන්නා ස්වභාවය ද අධිමෝක්ෂ වෛතසිකය ය.

මේ අධිමෝක්ෂ වෛතසිකය අවබෝධ කර ගැනීමට දුෂ්කර වූ අප්‍රකට ස්වභාවයක් හෙයින් ධම්මසංගණියේ යෝවාපනක වශයෙන් මිස නාමයෙන් දක්වා නැත. එබැවින් ඒ වෛතසිකය ගැන ධම්මසංගණි පාළියේ නිර්දේශයක් හෙවත් විස්තරයක් දක්වා නැත. මේ වෛතසිකය ගැන කොටින් කියතහොත් අරමුණ විනිශ්චය කරන ස්වභාවය අධිමෝක්ෂය යි කිය යුතු ය. විනිශ්චය කරන බව එහි ලක්ෂණය යි කිව යුතු ය. එසේ අධිමෝක්ෂ වෛතසිකය හැඳින්වීමේ වරදක් නම් නැත. එහෙත් එය අසන ශිෂ්‍යයා හට එයින් ඇති වන්නේ අධිමෝක්ෂ වෛතසිකය පිළිබඳ මහත් වැරදි හැඟීමකි.

“මෙයින් කැමති එකක් තෝරා ගනුව” යි කියා කෙනකුට යම්කිසි වස්තු දෙකක් දුන්නොත් ඒ තැනැත්තේ ඒ වස්තු දෙක දෙස නැවත බලා, ගත යුතු දෙය මේ යයි විනිශ්චය කර ගෙන එකක් ගනී. අධිමෝක්ෂ වෛතසිකය යි කියනුයේ එබඳු විනිශ්චයකට නො වේ. බඩුව ගත් තැනැත්තාගේ ඒ විනිශ්චය සිත් දහස් ගණනකට අයත් ක්‍රියාවෙකි. මිනිසෙක් පයක් ඔසවයි. ඉදිරියට ගෙන යයි. නැවත බිම තබයි. ශරීරය ඒ පසට බර කරයි. අනික් පය ඔසවයි. ඉදිරියට ගෙන යයි. බිම තබයි. ඒ පසට ශරීරය බර කරයි. මෙසේ මිනිසකු විසින් කර ගෙන යන ඒ ක්‍රියා රාශිය වෙන් වෙන් වූ ක්‍රියා රාශියක් සැටියට නො ගෙන එක් කොට ගෙන “මිනිසා යන්නේය” යි කියනු ලැබේ. ඒ ක්‍රියා සමූහය යෑම නමැති එක් ක්‍රියාවක් වශයෙන් ලෝකයෙහි පිළිගනු ලැබේ. පය එසවීම් ආදී ක්‍රියා රාශිය හැර, යෑමය කියා අන් දෙයක් නම් නැත. යෑම කුමක් ද කියා විමසන හොත් පය එසවීම් ආදී ක්‍රියා සමූහයට යි කිය යුතු ය. වස්තු දෙකින් ගත යුතු දෙය තෝරා ගත් තැනැත්තා ගේ විනිශ්චය ද යෑම වැනි සාමූහික ක්‍රියාවෙකි. එය ඒ පුද්ගලයා තුළ ඇති වූ දහස් ගණනක් සිත් එක්කොට සලකනු ලබන්නකි. ඔහුගේ විනිශ්චය කුමක් ද කියා සොයා බැලූව හොත් ලැබෙන්නේ ඔහු තුළ ඇති වූ

සිතිවිලි දහස් ගණනකි. “ආරම්භය විනිශ්චය කරන ස්වභාවය අධිමෝක්ෂය” යි කියනු අසන ශිෂ්‍යයාට හැඟෙන්නේ අධිමෝක්ෂ වෛතසිකය ගත යුතු වස්තුව තෝරා ගත් තැනැත්තා ගේ විනිශ්චය බඳු දෙයක් සැටියට ය. ශිෂ්‍යයාට වැරදි හැඟීම් ඇති වෙතැ” යි කියන ලද්දේ එහෙයිනි. වෛතසික අධිමෝක්ෂය එබඳු දෙයක් නොව එක් එක් සිතක වෙන් වෙන් වශයෙන් ලැබෙන පරම සුක්ෂම ස්වභාවයකි. තේරුම් ගැනීමට මහත්සි ගත යුතු ය.

විවිකිවිඡාවට විරුද්ධ ස්වභාවයක් බැවින් විවිකිවිඡා සහගත චිත්තයෙහි අධිමෝක්ෂය නො ලැබේ. ප්‍රසාදයන්හි ගැවුණු අරමුණක් ම ගෙන උපදනා බැවින් පඤ්චවිඤ්ඤාණයන්හි ද අධිමෝක්ෂය නො ලැබේ. ඉතිරි සිත් සියල්ලෙහි ම එය ලැබේ.

වීරියය

වැඩ කිරීමෙන් ශරීරය වෙහෙසට පත්ව දුබල වී ඉදිරියට වැඩ නො කළ හැකි තත්ත්වයට පැමිණෙන්නාක් මෙන් දුෂ්කර ක්‍රියා සිදු කිරීමෙහි යෙදීමෙන් හා එක ම ක්‍රියාවක වුව ද බොහෝ කල් යෙදීමෙන් සිත ද වෙහෙසට පත්ව දුබල වී බලාපොරොත්තු මුදුන් පත් වන තුරු බලාපොරොත්තු තැනට පැමිණෙන තුරු ක්‍රියා සිදු කිරීම් වශයෙන් ඉදිරියට ගමන් කිරීමට නො සමත් බවට පැමිණේ. එයින් සිත පසු බස්නට පටන් ගනී. “ක්‍රියා විෂයයෙහි සිතේ නැවතීමය පසු බැසීමය” යනු පටන් ගත් ක්‍රියාව හැර දමා අන් මහත් ගැනීම ය. දුබලව ක්‍රියා කිරීමට අසමත් බවට පැමිණ තිබෙන ශරීරය ආහාර බෙහෙත් ආදියේ අනුග්‍රහය ලදහොත් නැවත ද ක්‍රියාවෙහි යෙදීමට සමත් වන්නේ ය. එමෙන් සිත ද යම් කිසි අනුබලයක් ලදහොත් නැවත ද හළ මහ ගෙන ගමන් කිරීමට සමත් වන්නේ ය. නො නැවතී නො පසු බැස කායා සිද්ධිය දක්වා ගමන් කිරීමට සමත් වන්නේ ය. දුබල වූ කයට අනුබල දෙන ආහාරාදිය මෙන් දුබල වූ සිතට අනුබල දෙන වෛතසික ධර්මයක් ඇත්තේ ය. වීරිය යයි කියනුයේ එයට ය. එය ආහාරය අත් තැනක තිබී කයට පැමිණෙන්නාක් මෙන් අත් තැනකින් දුබල සිතට එන දෙයක් නොව සිත සමඟ ම ඉපද සිතට අනුබල දෙන ධර්මයෙකි.

පටන් ගත් කටයුත්ත නොනිමවා නො නවත්වන්නා වූ, සෑම දෙනාට ම නො කළ හැකි දුෂ්කර දේ කරන්නා වූ තැනැත්තාට වීරයා යයි කියනු ලැබේ. පුද්ගලයාට ඒ වීර බව ඇති වන්නේ කළ යුත්ත නො නිමවා විත්ත සන්නතිය ඇද වැටෙන්නට නොදී එයට අනුබල දෙන ධර්මය නිසා ය. එය ඇද වැටෙන්නට යන ගෙයකට නො වැටෙනු සඳහා දෙන මුක්කුවක් වැනි ය. පුද්ගලයා වීර වනුයේ ඒ ධර්මය නිසා ය. එබැවින් එයට වීරයාගේ බවය යන අර්ථයෙන් වීරය යයි කියනු ලැබේ.

බර සාමාන්‍යයෙන් එකක් වුව ද එහි අඩු වැඩි කම්වල සැටියට මංවාඩියය, කලඳය, පලමය, රාත්තලය යනාදීන් බහු ප්‍රභේද වන්නේය. එමෙන් වියඝීය ද එහි බලයේ අඩු වැඩි කම්වල සැටියට අනෙක ප්‍රභේද වන්නේ ය. මේ වියඝීය කුශලාකුශල දෙපක්ෂයෙහි ම ලැබෙන්නේ ය. අව්‍යාකෘත පක්ෂයෙහි ද ලැබෙන්නේ ය. කෙලෙස් සහිත සත්ත්වයා හට අකුශලය මිහිරි ය. ඔහුගේ සිත අකුශල පක්ෂයෙහි පවත්නා කල්හි සැඩ පහරට අනුව ගහේ පහළට යාත්‍රා කරන ඔරුවක් මෙන් අකුශල පක්ෂයේ පහසුවෙන් ම ඉදිරියට යන්නේය. අමාරුව නම් එහි ඉදිරියට යැවීම නොව නැවැත්වීම ය. එබැවින් අකුශල ක්‍රියා සිදු කිරීමට බලවත් වියඝීයක් වුවමනා නැත. කෙලෙස් සහිත සත්ත්වයා හට කුශලය අමිහිරි ය. ඔහුගේ සිතට කුශල පක්ෂයේදී ආස්වාදයක් නැත. එබැවින් කුශල පක්ෂයේදී ඔහුගේ සිත් පරම්පරාව පවත්නේ බරක් කරට ගන්නකුගේ කඳු නැඟීමේ විලාසයෙනි. ඒ සිත කුශල ක්‍රියා විෂයෙහි ඉදිරියට යන්නේ ඉතා අමාරුවෙනි. එය එහි දී නිතර ම නවතින්නට ම පසු බසින්නට ම බලන්නේ ය. කෙලෙස් සහිත තැනැත්තා හට දන් දීම බරෙකි. අකුශලයෙන් වැළකීම වූ ශීලය බරෙකි. භාවනාව බරෙකි. එබැවින් ඒ සිතට පටන් ගත් කුශල ක්‍රියාව නිමවිය හැකි වීමට බලාපොරොත්තුව මුදුන් පත් කර ගත හැකි වනු පිණිස බලාපොරොත්තුව වන තැනට පැමිණිය හැකි වීමට බලවත් වියඝීයක අනුග්‍රහය ලැබිය යුතුය. කුශල පක්ෂයේ දී කෙලෙස් සහිත සත්ත්වයාගේ සිත ඉදිරියට යන්නේ බලවත් වියඝීයක අනුග්‍රහය ඇති කල්හි ය. බලවත් වියඝීය යනු දියුණු කර ගන්නා ලද වියඝීය යි. වියඝීය දශපාරමිතාවට ඇතුළු කර තිබෙන්නේ ද බෝධිපාක්ෂික ධර්මයන්හි ස්ථාන නවයකට ඇතුළු

කර තිබෙන්නේ ද දියුණු කර ගත යුත්තක් බැවිනි. සමාන්තරාන සතරය, විරිශිතද්‍රිය ය, විරිය බලය ය, විරිද්ධිපාදය ය, විරිය සම්බෝජකංගය ය, සම්මාවායාම ය යන බෝධිපාක්ෂික ධර්මයෝ ඒ ඒ ආකාරයට පැමිණි වියහිය ම ය.

බර එසවීම් ආදිය සිදු කරන ශාරීරික වේගයට ද වියහිය යි කියනු ලැබේ. ඒ කායික වියහිය නම්. ඒ ආකාරයෙන් පවත්නා වූ වායෝ ධාතුව ය. කායික වියහිය හා වියහී වේගසිකය එක ම ධර්මයක් සැටියට නොව ධර්ම දෙකක් සැටියට තේරුම් ගත යුතු ය. ඒ දෙක එකක් වශයෙන් ගෙන කාරණය අවුල් කර නො ගත යුතු ය.

පඤ්චද්වාරාවජ්ජනය, ද්විපඤ්චවිඤ්ඤාණය, සම්පට්ඨිතය, සන්තිරණය යන මේ සිත්වල වියහිය නො ලැබේ. ඒ සිත් ප්‍රසාදයන්හි අරමුණු ගැටුණු කල්හි චිත්තනියාමය වූ පරිද්දෙන් ඇති වන සිත් බැවින් ඒවාට වියහියක් නො වුවමනාය. ඉතිරි කුශලාකුශල අව්‍යාකෘත සිත්වල වියහිය ලැබේ.

පිතිය

සම්ප්‍රයුක්ත ධර්ම සහිත වූ සිත පුම්බවන ස්වභාවය ප්‍රිතිය ය. එය බත් සැළියේ පත්ලෙන් නඟින, එහි ජලය උතුරුවන උණුසුම් වායුව වැනි යයි කීමට වටනේය. සැළියේ පත්ලෙන් නඟින උණුසුම් වායුවෙන් එහි ජලය පුම්බවනු ලැබේ. එයට ඉතිරීමය යි කියති. සැළි පත්ලෙන් නඟින උණුසුම් වායුව එහි වතුර පුම්බවන්නාක් මෙන් ප්‍රිතිය සම්ප්‍රයුක්ත ධර්ම සහිත වූ සිත පුම්බවයි. පිම්බුණු බැවින් ප්‍රිති සහගත චිත්තය පුබුදු වූ පියුමක් වැනිය යි කියන්නට ද වටනේය. ද්‍රව්‍ය නො වූ සිතක ඇත්ත වශයෙන් පිම්බීමක් නම් නැත. පිම්බීම ද්‍රව්‍යයන්හි ම ලැබෙන ස්වභාවයකි. සිතෙහි පිම්බීම යයි කියනුයේ පිම්බුණු දෙයක ආකාරයෙන් හැදින්විය යුතු වූ ස්වභාවයකටය. ප්‍රිති සහගත සිතින් ශරීරය පුම්බවන වේගයක් ඇති වායුවක් ශරීරයෙහි උපදවනු ලැබේ. ඒ වායුව නිසා ප්‍රිති සහගත සිත් ඇති තැනැත්තා ගේ ශරීරය ද පිම්බෙයි. මුහුදෙහි රළ නගින්නාක් මෙන් ප්‍රිති සහගත චිත්තය නිසා නූතන නූතන එන වායුවෙන් සිතාවා ඇති වේ. බලවත්ව ඇති වන ඒ වායුවෙන් ප්‍රිති

සහගත සිත් ඇත්තහු ගේ ශරීරය උඩට නංවයි. නටවයි. මිනිසුන්ට නැටීම පුරුදු වූයේ ද එයින්ම සිතිය හැකිය. ප්‍රීතිය ඇසට නොපෙනෙන ස්වභාවයක් වන නමුත් එයින් ඇති වන පිම්බීම නැටීම් සිතාසීම දකිමෙන් හා ඇසීමෙන් එය පහසුවෙන් තේරුම් ගත හැකි වන බැවින් ප්‍රීතිය ප්‍රකට ධර්මයකැයි කිය යුතුය.

බුද්දක පීතිය, බණික පීතිය, ඔක්කන්තික පීතිය, උබ්බේග පීතිය, ඵරණ පීතිය යි ප්‍රීතිය පඤ්චප්‍රකාර බව දක්වා තිබේ. ශරීරයේ ලොම් නැගිටීම පමණක් සිදු කරන දුර්වල පීතිය බුද්දක පීතිය යි. එය ඉපද වහා බිඳෙයි. නැවත නැවත නැග නො එයි. එක් වරකින් ම කෙළවර නො වී අහසෙහි විදුලිය මෙන් නැවත නැවත නැගෙන ප්‍රීතිය බණික පීතිය යි. මුහුදේ රළ වෙරළෙහි පැතිර පැතිර බිඳි බිඳි යන්නාක් මෙන් ශරීරය පිනවමින් එහි පැතිර පැතිර බිඳී යන ප්‍රීතිය ඔක්කන්තික පීතිය ය. ශරීරය උඩ විසි කරන බලවත් වූ ප්‍රීතිය උබ්බේග පීතිය ය. සකල ශරීරයේ පැතිර සකල ශරීරය ම ස්පර්ශ කර ගෙන උපදනා අතිප්‍රණීත ප්‍රීතිය ඵරණ පීතිය ය. ප්‍රීතිය උපදින්නේ සෝමනස්ස සහගත සිත්වල ය. ප්‍රීති සෝමනස්ස දෙකේ වෙනස ද දත යුතුය. සෝමනස්ස යනු ආරම්භණයාගේ ඉෂ්ට රසය වැළඳීම ය. එය වෛතසිකයන් අතුරෙන් වේදනා වෛතසිකය ය. ප්‍රීතිය විඳීම නිසා ඇති වන ප්‍රබෝධය ය. පිම්බීම එකට බැඳී ඇති වන නිසා දෙකේ වෙනස තේරුම් ගැනීම අපහසු ය. උපමාවකින් කියනහොත් කාමුක පුරුෂයකු විසින් සරණ කර ගැනීමට නියම කර ගෙන සිටින කාන්තාව දක්නා අවස්ථාව හා ඇය හා කථා කරන අවස්ථාව මෙන් ප්‍රීතිය දත යුතු ය. ඇය හා එකව එක් යහනක නිදන අවස්ථාව මෙන් සෝමනස්සය දත යුතුය.

ජන්දය

ජන්දය යනු කරනු කැමැත්ත ය. කිරීමේ ඕනෑ කම ය. කරනු කැමැත්ත යන වචනයේ අර්ථය ඉතා මහත් ය. බලනු කැමැත්ත, අසනු කැමැත්ත, කියනු කැමැත්ත, සිතනු කැමැත්ත, ලබනු කැමැත්ත, රක්ෂා කරනු කැමැත්ත, දෙනු කැමැත්ත, නො දෙනු කැමැත්ත යනාදි සියල්ල ම කරනු කැමැත්ත යන වචනයේ අර්ථ වශයෙන් ගත යුතුය. කිරීමේ ඕනෑ කමය යන වචනයෙන් ද ඒ

සියල්ල ම ගැනේ. ඡන්දය යන පාළි වචනය හා කැමැත්තය ඕනෑ කමය යන සිංහල වචනය ද තෘෂ්ණාවය යන අර්ථය දීමට ද ව්‍යවහාර කරනු ලැබේ. ඡන්ද වෛතසිකය හා තෘෂ්ණාව වෙන් වෙන් වූ පරමාර්ථ ධර්ම දෙකක් වුව ද ඒ දෙක ම හැඟවීමට සමාන වචන භාවිත වී තිබෙන්නේ පහසුවෙන් එකිනෙක වෙන් කර ගැනීමට තෝරා ගැනීමට අපහසු වන පමණට සම බවකුත් ඒ දෙකෙහි ඇති බැවිනි. ඡන්ද තෘෂ්ණා දෙක කැමති වීමේ ආකාරයෙන් සම වුව ද ආරම්භණය ආස්වාදනය කරන, ආරම්භණයට ඇලුම් කරන, ආරම්භණයෙහි ගැලෙන ස්වභාවය තෘෂ්ණාවට මිස ඡන්දයට නැත. ඡන්දයට ඇත්තේ ඒ ඒ අර්ථය සිදුකිරීමට පමණක් කැමති බවය. ඡන්දය තෘෂ්ණාවට විරුද්ධ ස්වභාවයක් නො වේ. ලෝභ සහගත සිතෙහි ද එය ලැබේ. ඡන්දය ලෝභසහගත සිත්හි ලෝභයට අනුකූලව පවතී. ඊෂ්ඨා සහගත සිත්හි ඊෂ්ඨාවට අනුකූලව පවතී. මාන සහගත සිත්හි මානයට අනුකූලව පවතී. අලෝභ සහගත සිත්හි අලෝභයට අනුකූලව පවතී. මෛත්‍රී සහගත සිත්හි මෛත්‍රියට අනුකූලව පවතී. කරුණා සහගත සිත්හි කරුණාවට අනුකූලව පවතී.

ඡන්දය ලෝභයට අනුකූලව ලෝභ සහගත සිත්හි උපදනේ වී නමුදු දියුණු වූ කල්හි ලෝභයට වඩා බලවත් වූ ලෝභය මැඩීමට දුරු කිරීමට සමර්ථ ධර්මයක් වේ. දියුණු වූ ඡන්දය අධිපති භාවයට හා සෘද්ධිපාද භාවයට පැමිණේ. ඡන්දය සෑම කල්හි ම තෘෂ්ණාවට අනුකූලව පවත්නේ නම් මේ සත්ත්වයන්ට තෘෂ්ණාවට ආහාර වන කාම වස්තූන් හැර, කාම තෘෂ්ණාව මැඩ ධ්‍යානාදී උසස් ධර්ම උපදවා ගත හැකි නො වන්නේ ය. කාම තෘෂ්ණා හව තෘෂ්ණා දෙක ම මැඩ, දෙක ම ප්‍රභාණය කොට, ලෝකෝත්තර මාර්ගඵල ධර්ම උපදවා නිවනට ද නො පැමිණිය හැකි වන්නේ ය. සත්ත්වයන්ට ඒවා සිදු කර ගත හැකි වන්නේ ඡන්දය ලෝභය නැති කිරීමට සමත් වන තරමට දියුණුවන හෙයිනි.

අකුශල වෛතසික තුදස

මෝහය, අහිරිකය, අනොත්තප්පය, උද්ධවචය, ලෝභය, දිට්ඨිය, මානසය, දෝසය, ඉස්සාවය, මච්ඡරිය, කුක්කුච්චය, ථිනය, මිද්ධය, විචිකිච්ඡාවය යි අකුශල වෛතසික තුදසෙකි.

මෝහය

සිතට ආරම්භණයේ ඇති සැටිය හසු කර ගත නොහෙන සැටියට, යම් කිසි කරුණක සැබෑ ආකාරය හසු කර ගත නොහෙන සැටියට ආවරණය කරන්නා වූ, කාරණය වරදවන්නා වූ ධර්මය මෝහය ය. එය සිතට ආරම්භණයාගේ සැබෑ තත්ත්වය වසන්තේ කාරණය වරද වන්නේ අන් තැනක සිට ගෙන නොව සිතේ ම සිට ගෙන ය. එබැවින් එය සිතේ රෝගයකි. එය ඇස වසන පටලයක් වැනි යයි ද, අඳුරක් වැනි යැයි ද, කීමට වටනේය. මෝහයෙන් සිතට කාරණය වරදවන බැවින් මේ සත්ත්වයනට සකල දුඃඛයන්ගේ ම පැවැත්මට ස්ථාන වූ පඤ්චස්කන්ධය තපුරක් සැටියට නොව සොඳ දෙයක් මිහිරක් සැටියට පෙනේ. ඒ දුක් ඇති වීමේ හේතුව වූ තෘෂ්ණාව සැපයේ හේතුවක් සේ පෙනේ. සත්‍ය වූ සුඛය තපුරක් සැටියට පෙනේ. දුකින් මිදීමේ ප්‍රතිපදාව තපුරක් හැටියට පෙනේ. එබැවින් මේ මෝහය නිසා සත්ත්වයෝ හොඳ මහ නො යෙති. නො මහ යෙති. මේ මෝහය නොයෙක් විට පවත්නේ ප්‍රඥාවගේ මුහුණුවරිනි. එබැවින් සත්ත්වයෝ මෝහය වැඩි වැඩි තරමට තුමු පණ්ඩිතයයි සිතති. අකුශල ක්‍රියාවන්හි උපාය චිත්තක වශයෙන් පවත්නා කල්හි එය විශේෂයෙන් ම ප්‍රඥා රූපය ගන්නේය. මිථ්‍යා ඥානයයි කියනුයේ ඒ මෝහයට ය. මෝහය, ලෝහය, දෘෂ්ටිය, විකර්කය, විචාරය, චිත්තය යන මේ ධර්මයෝ සදෙන අකුශල පක්ෂයෙහි ඥානය මෙන් පවත්නාහ. ප්‍රකෘතියෙන් නුවණ ඇත්තා වූ උගත් ජනයා කෙරෙහි උපදනා වූ ඒ ධර්මයෝ ඔවුන් නොයෙක් උපාය යොදා පවි කිරීමෙහි සමතුන් කෙරෙති. පවි කිරීමෙහි දක්ෂයන් බවට පමුණුවති. ආදීනව බොහෝ බැවින් අකුශලය නො කළ යුත්තකි. මේ සත්ත්වයනට අනේකාදීනවයෙන් යුක්ත වූ ඒ අකුශලය පැකිළීමක් පසු බැසීමක් නැති ව මිහිරි දෙයක් වශයෙන් එඩිතරව කළ හැකි වන්නේ එහි ආදීනවය අකුශල චිත්තයට නො ගත හැකි පරිද්දෙන් වසන මෝහය නිසාය. මෝහයෙන් තොරව අකුශල චිත්තයක් නූපදී. මෝහය හැම අකුශල චිත්තයක ම ලැබෙන්නේ ය.

අභිරික්කය

සත්ත්වයාගේ ප්‍රකෘති චිත්තය වූ භවාංග චිත්තය පච්ත්‍රය. ලෝභාදි කෙලෙසුන් ගෙන් යුක්ත වූ අකුසල් සිත කෙලෙසුන් විසින් දූෂිත බැවින් අපචිත්‍ර ය. අනිෂ්ට විපාක දායක චේතනා සහිත වූ කෙලෙසුන් ගෙන් අපචිත්‍ර වූ අකුසලය පිළිකුල් කළ යුතු දෙයකි. මිනිසුන්ට පිළිකුල් වූ අසුචිය සුකරයාට සුතබයාට අනුභව කළ හැක්කේ එහි අපචිත්‍රතාව ඉවසිය හැකි ස්වභාවයක්, එහි ගන්ධය ඉවසිය හැකි ස්වභාවයක් ඒ සතුන්ට ඇති බැවිනි, එබඳු ස්වභාවයක් නැති මිනිසාට එය නො කෑ හැකිය. එහි ගන්ධය නො ඉවසිය හැකි ය. සුකරයාට සුතබයාට තිබෙන ඒ බලය බඳු බලයක් නොමැති නම් පච්ත්‍ර ප්‍රකෘති චිත්තය ඇති සත්ත්වයනට එහි අපචිත්‍ර වූ කෙලෙස් සහිත චිත්තයන් ගේ පහළ වීම නො ඉවසිය හැකිය. එය සත්ත්වයනට ඉවසිය හැකි වන්නේ අකුසල ක්‍රියා සිදු කිරීම් වශයෙන් උපදනා චිත්තයන්හි එබඳු බලයක් ඇති නිසාය. අභිරික්ක චෛතසිකය යි කියනුයේ ඒ බලයට ය. එය පාපය පිළිකුල් කරන ස්වභාවය වූ හිරියට විරුද්ධ ධර්මයකි. එය නොමැතිව අකුසල සිතකට නුපදිය හැකි බැවින් සෑම අකුසල චිත්තයක ම එය ලැබේ.

අනොත්තප්පය

ආපායික දූෂාදි අනේක දූෂයන් ඇති කරන්නක් බැවින් අකුසලය බිය විය යුක්තකි. යන්නවුනට විපත් සිදුවන භය ජනක තැනකට යා හැකි වන්නේ එයට පිහිට කර ගත හැකි බලයක් ඇති කල්හිය. පිහිටක් නැතිව එතැනට නො යා හැකිය. එමෙන් බිය විය යුතු වූ අකුසලය පැකිළීමක් පසු බැස්මක් නැති ව එඩිතරව කළ හැකි වීමට හෙවත් සන්නාතයෙහි අකුසල චිත්තයනට ඉපදීමට ඉඩ දිය හැකි වීමට බිය දුරු කරන බලයක් තිබිය යුතුය. එසේ නැතිව අකුසලය නො කළ හැකිය, සන්නාතයෙහි අකුසල චිත්තයට ඉපදීමට ඉඩ නොදිය හැකිය. බිය දුරු කරන්නා වූ බලයක් සෑම අකුසල චිත්තයක ම ඇත්තේ ය. සත්ත්වයන් බියක් නැතිව එඩිතර ව අකුසලය කරන්නේ සන්නාතයෙහි අකුසල චිත්තයනට ඉපදෙන්නට ඉඩ දෙන්නේ, අකුසල චිත්තයන්ට ඉපදිය හැකි වන්නේ ඒ බලයේ අනුග්‍රහයෙනි. අනොත්තප්පය යි කියනුයේ ඒ බලයට ය.

අනොත්තප්ප යන වචනයේ තේරුම පවට බිය නොවන ස්වභාවය යනුයි. පාපධර්මයක් වූ ඒ බලය අඤ්ඤා උපයෝගී කොට සලකති. තමන් තුළ ඇති ඒ බලය ගැන තුමු ම ආධිමුඛ වෙති. අභිරුකය අනොත්තප්ප යන දෙක අකුශල පක්ෂයේ මහා බල දෙක ය.

උද්ධව්වය

බිම දැමූ කල්හි අමු මැටි ගුලිය පොළව බදා ගෙන නිශ්චල ව සිටී. බිම දුර බර් බෝලය එසේ නිශ්චල ව නොසිට සැලී සැලී සිටී. සිත් අතරින් ද ඇතැම් සිත්කන් බිම දුර අමු මැටි ගුලිය සේ අරමුණෙහි නිශ්චලව සිටී. ඇතැම් සිත්කන් බිම දුර බර් බෝලය මෙන් ආරම්භයෙහි සැලෙමින් පවතී. ආරම්භයෙහි නො සැලෙන සිත්වල ඒ ස්ථිර භාවය සිදු කරන්නේ සමාධිය යි කියනු ලබන ඒකග්ගතා වෛතසිකයෙනි. සැලෙන සිතෙහි සැලීම සිදු කරනුයේ උද්ධව්වයෙනි. සිතෙහි සැලෙන ස්වභාවය හෙවත් උඩ පනින ස්වභාවය උද්ධව්වය ය. තවත් ක්‍රමයකින් කියන හොත් සිත සොලවන ස්වභාවය උද්ධව්වය යි කිය යුතුය. අරූප ධර්මයෝ රූප ධර්මයන් මෙන් සැලෙන්නාහු නො වෙති. මෙහි සැලීම යි කියනුයේ මැනවින් ආරම්භයෙහි නො පිහිටන බවය.

ක්ලේශයෝ වනාහි සම්ප්‍රයුක්ත ධර්ම සහිත වූ සිත ද සිතේ නිශ්ශ්‍රය වස්තුව ද ශරීරය ද දවන තවන ස්වභාවයෝ ය. තද වේදනාවකින් පෙළෙන තැනැත්තාට නිශ්චලව නො සිටිය හැකිය. දහළීම ඔහුට පිහිටකි. එබැවින් හේ දහළයි. එමෙන් කෙළෙසුන් විසින් දවන තවන පෙළෙන චිත්තයට ද නිශ්චලව නො පැවතිය හැකි ය. ඒ සිතට දහළීම වුවමනා ම ය. එබැවින් කෙළෙස් සහිත වූ අකුශල සිත් සියල්ලෙහි ම චිත්තාංගයක් වශයෙන් උද්ධව්වය ඇත්තේ ය. දොළොස් වන අකුශල චිත්තය බලවත් වූ මෝහය කරුණකොට ගෙන අභිශයින් මුළා වූ චිත්තයක් වන බැවින් එය අධිකව ම සැලෙයි. එබැවින් තථාගතයන් වහන්සේ විසින් සෙසු අකුශල චිත්තයන්හි උද්ධව්වය යේවාපනක වශයෙන් වදාරා අනිතිම චිත්තයේ දී ම ස්වරූප වශයෙන් වදාරන ලද්දේ ය.

සර්වචිත්ත සාධාරණ වෛතසිකයක් වූ ඒකාග්‍රතාව අකුශල් සිත් සියල්ලෙහි ම ලැබෙන්නේය. සිටීම හා යෑම මෙන් ඔවුනොවුන්ට ප්‍රතිපක්ෂ වූ ඒකාග්‍රතා ඖද්ධතා දෙක අකුශල චිත්තයන්හි එකවර ලැබිය හැක්කේ කෙසේද යන ප්‍රශ්නය විසදා ගත යුතු ය. ඒකාග්‍රතා ඖද්ධතා දෙක ම ලැබෙන සිත්හි පැවැත්ම ගැස්සෙන කරත්තයක වාඩි වී සිටින්නකු මෙන් දත යුතු ය. ගැස්සෙන කරත්තයේ වාඩි වී සිටින තැනැත්තා කරත්තයේ පිහිටා ද සිටී. කරත්තය ගැස්සෙන සැටියට ගැස්සෙන්නේ ද වේ. එමෙන් ඒකාග්‍රතා ඖද්ධතා සම්ප්‍රයුක්ත චිත්තය ඒකාග්‍රතාවගේ වශයෙන් ආරම්භණයේ පිහිටා සිටිමින් ඖද්ධතායාගේ වශයෙන් සැලෙන්නේ ය.

ලෝභය

ආරම්භණය ආශ්වාදනීය දෙයක් වශයෙන් ගෙන එහි ඇලෙන ස්වභාවය ලෝභය ය. ප්‍රාර්ථනාවය, ප්‍රේමයය, ආලයය, ආදරයය, ඕනෑකමය, ලොල් බවය, හිප්‍රබවය යනාදී නම්වලින් කියැවෙන්නේ ද ලෝභය ම ය. අඹුදරු ආදීන් කෙරෙහි පවත්නා ලෝභයට සමහර විට මෛත්‍රිය කරුණාව යන නම් ද ධර්ම විභාග නො දන්නෝ කියති. පැවිද්දන් සම්බන්ධයෙන් පවත්නා ලෝභයට ශ්‍රද්ධාව යයි ද සමහරු කියති. මේ ලෝභය මාගේ ය, මාගේ යයි ආරම්භණයන් අල්ලා ගන්නා ස්වභාවයෙන් මක්කටාලේපය වැනිය. මක්කටාලේපය යනු වදුරන් ඇල්ලීම පිණිස ගස්වල තබන තද ලාටු වර්ගයකි. එහි සැපුණු වදුරාට යන්නට නො දී ඒ ලාටුවෙන් අල්ලා ගනු ලබන්නේය. එමෙන් ලෝභය ද මාගේ භාය්‍යාවය, මාගේ හිමියා ය, මාගේ දරුවාය, මාගේ ගෙයය, මාගේ වත්තය, මාගේ කුඹුරය යනාදීන් හසු වූ දෙය තදින් අල්ලා ගන්නේය. ආරම්භණයෙහි එල්ලෙන ස්වභාවයෙන් ලෝභය රත් වූ කබලෙහි ලූ මස් කැබෙල්ලක් බඳු ය. රත් වූ කබලෙහි ලූ මස් කැබෙල්ල දැවී දැවී එහි ම ඇලෙන්නාක් මෙන් ලෝභය භාය්‍යාවක් ඕනෑය, හිමියකු ඕනෑය, දරුවන් ඕනෑය, මිල මුදල් ඕනෑය, ඇඳුම් පැළඳුම් ඕනෑය යනාදීන් කාමනීය වස්තූන්හි එල්ලෙන්නේය. තෙල් සායම වස්ත්‍රාදී යමක තැවරුණ හොත් පහ කිරීමට ඉතා දුෂ්කරය. කොතෙක් සේදුව ද එය නො යයි. ලෝභය ද අල්ලා ගත් දෙය

ලෙහෙසියෙන් නො හරනා බැවින් තෙල් සායමක් බඳුය. දිගින් දිගට යන ස්වභාවයෙන් එය ගහක් වැනිය. ආරම්භණයෙහි වෙළෙන්තා වූ ස්වභාවයෙන් වැලක් බඳු ය. නො ලැබූ දෑ සෙවීම පිළිබඳ ලෝභයය, ලැබූ දෑ අයත් කර ගෙන සිටීම පිළිබඳ ලෝභයය, විෂය රස විඳීම පිළිබඳ ලෝභයය යි පවත්නාකාරයන්ගේ වශයෙන් ලෝභය තුන් ආකාර බව කිව යුතු ය. මෙය තවත් නොයෙක් ක්‍රමවලින් විභාග කර දක්වා තිබේ.

දිට්ඨිය

දිට්ඨිය යන වචනය සමාග්දෘෂ්ටි මිථ්‍යාදෘෂ්ටි දෙකට ම සාධාරණ වුව ද මේ අකුශල චෛතසික කථාවෙහි එයින් අදහස් කරනුයේ මිථ්‍යාදෘෂ්ටිය ය. නොයෙක් හේතු යුක්තිවලට අනුව කාරණය සත්‍ය වශයෙන් ප්‍රඥාවෙන් හෙවත් සමාග්දෘෂ්ටියෙන් දක්නාක් මෙන් වරදවා ගන්නා ලද දක්නා ලද හේතු යුක්තිවලට අනුව කාරණය වරදවා ගන්නා වූ වරදවා දක්නා වූ ස්වභාවය දෘෂ්ටිය ය. එය දෘෂ්ටි ගතිකයනට පෙනෙන්නේ ප්‍රඥාව හෙවත් සමාග්දෘෂ්ටිය ලෙසට ය. එබැවින් ඔවුහු සමාග්දෘෂ්ටිය මිථ්‍යාදෘෂ්ටියක් වශයෙන් ගනිති. වරදවා දැකීම් වශයෙන් දෘෂ්ටිය සාමාන්‍යයෙන් එකක් වුව ද ගන්නා වූ ආකාරයන්ගේ වශයෙන් අනෙක ප්‍රභේද වේ. ශාශ්වත දෘෂ්ටිය ය, උච්ඡේද දෘෂ්ටියය යන දෙක ප්‍රධාන දෘෂ්ටි දෙක ය. තවත් ඇත්තා වූ බොහෝ දෘෂ්ටිහු ඒ දෙකින් ලියලා යන දෘෂ්ටිහු ය. දෘෂ්ටින් බොහෝවක් ශාශ්වත දෘෂ්ටියෙන් ම ලියලූ ඒවා ය. නාස්තික දෘෂ්ටිය, අහේතුක දෘෂ්ටිය, අක්‍රිය දෘෂ්ටිය යි කර්ම පථ බවට පැමිණෙන දෘෂ්ටි තුනෙකි. දන් දීමෙන් පලක් නැත යනාදීන් පවත්නා වූ නාස්තික දෘෂ්ටියේ ම ප්‍රභේද වූ දෘෂ්ටි දශයෙකි. එයට දශවස්තුක මිථ්‍යාදෘෂ්ටිය යි කියනු ලැබේ. සත්කායදෘෂ්ටි විස්සෙකි. බ්‍රහ්මජාලයෙහි දක්වෙන දෘෂ්ටි දෙසැටකි.

මානය

කෙසෙල් ගෙඩි ලෙල්ලක්, පොල් ලෙල්ලක් මෙන් අහක දෑමය යුක්තකු නොව, තමා ද ගත යුතු සැලකිය යුතු එක්තරා කෙනෙකු යි තමා උසස් කොට ගන්නා ස්වභාවය මානය ය. උගත් කම්

ධනවත් කම් සිල්වත් කම් කුලවත් කම් ආදියේ අනුග්‍රහය ලත් කල්හි එය දියුණු වී කොඩියක් මෙන් කොතක් මෙන් ජනයා අතර තමා මුදුන් කොට ගන්නා ස්වභාවයට පැමිණේ. එය උමතු කමක් වැනිය. ධනවත්කම් ආදිය නිසා එසේ වැඩුණු මානය ඇත්තෝ හිස උදුම්මා ගෙන කාහට වත් ගරු නො කරමින් කාගේවත් කීමක් නො පිළිගනිමින් අන්‍යයන්ට අවමන් කෙරෙමින් හැසිරෙති. මේ කියන ලද්දේ සෙය්‍යමානයා ගේ ආකාරය ය. මානය තමා ගේ තත්ත්වය මැන ගැනීමේ ලක්ෂණයෙන් සාමාන්‍යයෙන් එකක් වුව ද, සෙය්‍යමානය, සදිස මානය, හීන මානය යි ත්‍රිවිධ වේ. අන්‍යයන්ට වඩා තමා උසස් යයි ගැනීම සෙය්‍යමානය ය. උන්නති ලක්ෂණය ඇත්තේ එහි ය. අන්‍යයෝත් මිනිස්සු ය, මම ද මිනිසෙක්මි. අන්‍යයන්ට ඇත්තේ ද දෙපයක් හා දෑතකි. මට ඇත්තේ ද දෙපයක් හා දෑතකි. අන්‍යයන්ගේ හා මාගේ ඇති වෙනස කවරේ ද යනාදීන් අන්‍යයන් හා තමා සම කොට ගන්නා වූ ස්වභාවය සදිස මානය ය. මට අන්‍යයන්ට මෙන් ධනය නැත. නෑයන් නැත. උගත් කම් නැත යනාදීන් තමා පහත් කොට ගන්නා ස්වභාවය හීනමානය ය.

තවද සැබෑ මානය බොරු මානය යි ද මානය දෙවැදෑරුම් වේ. එය පොත්වල දැක්වෙන්නේ යථාවමාන අයථාවමාන යන නම්වලිනි. සත්‍ය වශයෙන් ඇත්තා වූ උසස් බව නිසා රාජ රාජ මහාමාත්‍යාදී උසස් අයට ඇති වන්නා වූ මානය සැබෑ මානය ය. සත්‍ය වශයෙන් උසස් බවක් නැති ව උසස් කම් ආරූඪ කරගෙන ඇති කර ගන්නා වූ මානය බොරු මානය ය. සදිසමාන හීනමානයන්හි ද ඒ හේදය ලැබෙන්නේ ය.

සෙය්‍යමාන සදිසමාන දෙක ගැන මිස හීනමානය ගැන බොහෝ දෙනාට දැනුමක් නැත. එබැවින් බොහෝ දෙනා හීනමානය නිහතමානී බව වූ ගුණය යයි වරදවා තේරුම් ගෙන සිටිති. සෙය්‍ය සදිස මාන දෙකටත් වඩා නපුරක්, වඩා පිරිහීමක් හීනමානය නිසා වේ. මේ මානයන් අතුරෙන් එක් අයකුට ඇත්තේ එකක් ම නො වේ. හැම මානය ම හැම දෙනාට ම ඇත්තේ ය. වෙනසකට ඇත්තේ ඒ ඒ පුද්ගලයන්ට ඇති මානයේ අඩු වැඩි කම පමණකි. දුප්පත් අපට කෙසේ උගත හැකි ද? කෙසේ දන් දිය හැකි

ද? කෙසේ පවත් වැළකිය හැකි ද? සසර පුරුදු කර නැති අපට කෙසේ සිල් පිරිය හැකි ද? භාවනා කොට කෙසේ ධ්‍යානාදිය ඉපද විය හැකි ද? වාසනාව නැති අපට කෙසේ උසස් විය හැකි ද? ධනවත් විය හැකි ද? යනාදීන් නීනමාන්‍ය ඇත්තෝ තමන් ගේ දෙ ලොව යහපත පිණිස කළ යුතු සියල්ල ම හැර හැකිළී සිට දෙලොවින් ම පිරිහෙති.

දෝෂය

සිත්හි ඇත්තා වූ, ගනු ලබන ආරම්භණයට විරුද්ධ ස්වභාවය ද්වේෂය යි. රෝදු භාවය එහි ලක්ෂණයකි. ගින්න තමාගේ නිශ්ශ්‍රයය වූ දර ආදිය දවන්නාක් මෙන් ද්වේෂය ද සම්ප්‍රයුක්ත ධර්ම සමූහයා තමා ගේ නිශ්ශ්‍රය වස්තුව වූ හෘදය වස්තුව ද ශරීරය ද දවන ධර්මයකි. විෂක් මෙන් වහා නහින ස්වභාවයකි. අනිෂ්ට රූප උපදවා ලීමෙන් ශරීරය වඤ්චල කර වන්නා වූ දුර්වර්ණ කරවන්නා වූ ද ධර්මයෙකි. අවකාශ ලත සතුරකු මෙන් විපත් පමුණුවන්නා වූ ධර්මයකි.

ද්වේෂයාගේ පවත්නා ආකාර කීපයකි. සමහර විටෙක එය ආරම්භණයට විරුද්ධව ඉදිරිපත් වන්නා වූ ආකාරයෙන් පහල වේ. එයට කෝපය යි කියනු ලැබේ. එය දණ්ඩෙන් ගසනු ලැබූ සර්පයකු සේ, මද කිපුණු ඇතකු සේ නපුරු ය. විරුද්ධ වන අරමුණ බලවත් කල්හි එය ඒ අරමුණෙන් ඇත් වන්නා වූ පසු බසින්නා වූ ආකාරයෙන් පහළ වේ. එසේ පහළ වන ද්වේෂයට භය යයි කියනු ලැබේ. එයින් සිත කය දෙක අතිශයින් දවනු ද, කම්පා කරවනු ද ලැබේ. ඒ දැවීමෙන් හා කම්පනයෙන් ශරීරයට වන අමාරුවලට සමහර විට බොහෝ කල් ප්‍රතිකාර කරන්නට ද සිදු වේ. සමහරු ඒ කම්පනයෙන් එකෙණෙහි ම මිය යෙති. අසුවි මලකුණු ආදි අනිෂ්ට වස්තූන් දුටු කල්හි හා ඇතැම් පුද්ගලයන් දුටු කල්හි ද සිතෙහි අප්‍රියතාවයක් ඇතිලෙන ආකාරයක් ඇති වේ. එය හැකිලෙන්නා වූ ආකාරයෙන් ඇති වන ද්වේෂය ය. එයට පිළිතුල යයි කියනු ලැබේ. ප්‍රිය විප්‍රයෝගාදිය වූ කල්හි ඒවා අරමුණු කරන්නා වූ සිත්හි ඇත්තා වූ දෑවෙන තැවෙන ස්වභාවය ද ද්වේෂය හා දොර්මනසාය ය. එයට කණගාටුව යයි කියනු ලැබේ. යම් කිසි

ක්‍රියාවක් කර ගෙන යන තැනැත්තා හට එය කලින් සිතුවාට වඩා අපහසු වන කල්හි ද බලාපොරොත්තු වන පමණට එයින් එල නො ලැබෙන කල්හි ද කටයුත්ත පිළිබඳ නො සතුටක් ඇති වේ. එද ඒ ආකාරයෙන් පහළ වන්නා වූ ද්වේෂය ම ය. අනභිරතිය යි කියනුයේ ද ඒ ද්වේෂයට ම ය. පැහැදිය යුතු පුද්ගලයකු විසින් නො මනා දෙයක් කරනු ඇසූ දුටු කල්හි ඒ පුද්ගලයා ගැන නො සතුටු වීම් ආකාරයෙන් ද්වේෂය පහල වේ. එයට අප්‍රසාදය යයි කියනු ලැබේ. මෙසේ ද්වේෂය නොයෙක් ආකාරයෙන් ඇති වේ. ලෝභය අරමුණ ගන්නේ මවක් අත දරුවකු ගන්නාක් මෙන් මෘදු ආකාරයෙනි. ද්වේෂය අරම්මණය ගනුයේ වස්තු හිමියකු විසින් සොරකු අල්ලන්නාක් මෙන් රෝද්‍රාකාරයෙනි, ආරම්මණයට රිදවන්නා වූ ආකාරයෙනි.

ඉස්සාව

ලබා තිබෙන්නා වූ ද, මතු ලැබෙන්නට ඇත්තා වූ ද, අනුන්ගේ සම්පත් නො ඉවසන ස්වභාවය ඊෂ්ඨාව ය. එයින් යුක්ත තැනැත්තේ අනුන්ගේ සම්පත් දෑක ද අසා ද නො සතුටු වෙයි. එහි විනාශය කැමැති වෙයි. අනුන්ට ලැබෙන්නට යන සම්පත් “නො ලැබේවා” යි සිතයි. අනුන්ගේ සම්පතට කළ හැකි දෙයක් නැති කල්හි, ඒවා විනාශ කරන්නට තමා සමත් නො වන කල්හි, එහි සුළු බව හෝ නුගුණ හෝ අනිත්‍යතාව හෝ සිතා කියා සැනසෙයි.

ලෝභ කරුණු ස්වල්පයක්

ලෝභය ගින්නක් මෙන් සත්ත්ව සන්තානය දවන තවන ධර්මයෙකි. යම් කිසිවක් පිළිබඳ ලෝභය ඇති වූ කල්හි ඒ දෙය ලබනු පිණිස සත්ත්වයන් බොහෝ වෙහෙසෙන්නේ බොහෝ දුක් ගන්නේ ලෝභයෙන් කෙරෙන ඒ දූවීම තැවීම ඉවසා සිටීමට අපහසු බැවිනි. සාගින්නෙන් පෙළෙන තැනැත්තා හට එය නිවෙන්නේ ඒ අමාරුව සන්සිඳෙන්නේ ආහාරයක් ගැනීමෙනි. එමෙන් ලෝභාග්නිය නිවෙන්නේ ද ලෝභ කළ දෙය ලැබීමෙනි. ලෝභනීය වස්තුව ලෝභයේ ආහාරය ය. මෙහි ආහාරය යි කියනුයේ යම් කිසිවක් ඇති වීමට හේතු වන බව ගැන නොව නිවන බව ගැන ය. ලෝභාග්නිය නිවන ආහාරයක් වන බැවින් සත්ත්වයනට කාමනීය

වස්තු ඉතා ප්‍රිය ය. ඒවා ලැබීමට උපකාර කරන අය හා දෙන අය ද ලෝභියාට ඉතා ප්‍රියයෝ ය. කොතරම් ගුණ භීතියකු වුව ද තමාට යමක් දෙන තැනැත්තා ගුණවතකු සැටියට ලෝභියාට පෙනෙන්නේ ය. එබැවින් ලෝභියා ඔහුට පසසන්නේ ය. ඔහුගේ ගුණ කියන්නේ ය.

ඊර්ෂ්‍යාව ද ලෝභය මෙන් ම සත්ත්ව සත්තාන්‍යය දවන තවන ධර්මයෙකි. එය නිවෙන්නේ අනෙකකු ගේ විපත හෝ දුක හෝ දුප්පත්කම හෝ දකීමෙනි. අන්‍යයන් ගේ විපත දුක දුප්පත්කම ඊර්ෂ්‍යාව නමැති ගින්න නිවන ආහාරය ය. අන්‍යයන් ගේ සැපය හා පොහොසත්කම ඊර්ෂ්‍යාව නමැති ගින්න වඩන දෙය ය. එබැවින් ඊර්ෂ්‍යාව නමැති ගින්නෙන් පෙළෙන්නහුට අනුන් ගේ දුක්, අනුන් ගේ දුප්පත්කම් මිහිරි ය. විපතට පැමිණි අයට හා පිරිහී සිටින අයට ද සැප හළවුන්ට ද ඊර්ෂ්‍යා කාරයා කැමති ය. පොහොසතුන්ට හා සැප විඳින්නවුන්ට නො කැමති ය. රුක්ෂ ප්‍රතිපත්ති පුරන දුක් විඳින පැවිද්දන්ට බොහෝ දෙනා කැමති වන්නේ ද පසසන්නේ ද ඒ රුක්ෂ ප්‍රතිපත්තිය සැපය හැර සිටින බව ඔවුන්ගේ සත්තානවල අනුශයිත ඊර්ෂ්‍යාවට ආහාරය වන බැවිනි. එහෙත් ඒ බව ඒ හවත්නු නො දනිති.

වස්තුව නැති වීම ලෝභය දල්වන කරුණකි. එබැවින් ගන්නා තැනැත්තාට ලෝභියා සතුරුය. එමෙන් ම අන්‍යයන්ගේ සම්පත ඊර්ෂ්‍යාව නමැති ගින්න අවුලවන දෙයකි. එය ඊර්ෂ්‍යාකාරයාට පීඩාවෙකි. එබැවින් ඊර්ෂ්‍යාකාරයා සැප ඇතියවුන්ට සැප විඳින්නවුන්ට සතුරුය. බොහෝ දෙනා සුවසේ කල් යවන පැවිද්දන්ට නො සතුටු වන්නේ ද ගර්භා කරන්නේ ද ඊර්ෂ්‍යාව නිසා ය. එහෙත් ඒ හවත්නු ඒ බව නො දනිති.

ඊර්ෂ්‍යාව ද නොයෙක් කරුණු සම්බන්ධයෙන් ඇති වන්නකි. අනුන් ගේ ගුණවත් බව පිළිබඳ ව ද ඊර්ෂ්‍යාව ඇති වේ. ගුණවත් බව පිළිබඳ ඊර්ෂ්‍යාව ඇති තැනැත්තා ගුණවතුන්ට සතුරු ය. ගුණවතුන්ට නො පසසන්නේ ය. ගුණභීතයන්ට කැමති ය. මිතුරු ය. ඇතමුන් බොහෝ දුක් ගනිමින් ගුණදම් රකින හෙවත් සිල් රකින පැවිද්දන්ට ගර්භා කරන්නේ ඔවුන් ගේ ප්‍රතිපත්ති සැහැල්ලු කොට

හෝ නිෂ්ඵල කොට හෝ කථා කරන්නේ ගුණදම් පිළිබඳ ඊෂ්ඨාව නිසා ය. ඒ බව ඒ හචන්ත්‍ර නො දනිති. ගුණදම් පිළිබඳ ඊෂ්ඨාව ඇති තැනැත්තේ ගුණදම් නො පුරන කාමභෝගී පැවිද්දන්ට කැමති ය. හෙතෙමේ එබඳු පැවිද්දන් සෘජු පුද්ගලයන් වශයෙන් ද ලොවට වැඩ ඇතියන් වශයෙන් ද දක්නේ ය. ඔවුන්ට පසසන්නේ ය. එහෙත් එය ඊෂ්ඨාව නිසා කෙරෙන වැඩක් බව ඒ හචන්ත්‍ර නො දනිති. මෙයින් හැම දෙනාගේ ම පැවිද්දන් කෙරෙහි පැහැදිලි කලකිරීම් ඊෂ්ඨාව නිසාම සිදු වන්නක් බව නො කියනු ලැබේ. කාරණය අවුල් කර නො ගෙන තේරුම් ගනිත්වා, මේවා සාමාන්‍ය ජනයා තබා උගතුන් පවා නො දන්නා ගුප්ත කරුණු ය. වෛතසික ධර්ම සම්බන්ධයෙන් කිය හැකි මෙබඳු කරුණු බොහෝ ඇත්තේ ය. මහ දැක්වීමක් වශයෙන් මේ ස්වල්පය මෙයට ඇතුළු කරන ලදී.

මච්ඡරිය

තමා අයත් දෙයක් අනෙකකුට අයිති වීම නො ඉවසන්නා වූ ද, තමා අයත් දෙයකින් අනෙකකුට ප්‍රයෝජනයක් වීම නො ඉවසන්නා වූ ද, තමා ගේ සම්පත්තිය වැනි සම්පත්තියක් අනෙකකුට ඇති වීම නො ඉවසන්නා වූ ද, තමාගේ සම්පත්තිය අන්‍යයන් දැක ගැනීම නො ඉවසන්නා වූ ද ස්වභාවය මාත්සයයීය යි. අධික මසුරු බව ඇත්තේ තමාට ප්‍රයෝජනයක් නැති නිසා අත් හළ දෙයක් වුව ද අනෙකකු විසින් ගැනීම නො ඉවසයි. තමා අයත් දෙයක් දීම ගැන කියනු කීම? ඇතමෙක් තමන් සතු දෙයක් දීම තබා අනෙකකු ගේ දීම පවා නො ඉවසති. දෙන අන්‍යයන්ට ද ගර්භා කෙරෙහි. අනුන් ගේ දීම පවා නො ඉවසන ඒ තද මසුරු බවට කදරියතාවය යි කියනු ලැබේ.

ඇති වීමට හේතු වන වස්තූන් ගේ වශයෙන් ආවාස මච්ඡරියය, කුලමච්ඡරියය, ලාභමච්ඡරියය, වණණමච්ඡරියය, ධම්මමච්ඡරියය යි මාත්සයයී පසක් ධම්මසංගණියේ දක්වා තිබේ.

ආවාසය යනු වාසය කරන තැන ය. වාසස්ථානය පිළිබඳ වූ මසුරු බව ආවාස මච්ඡරිය ය. තමන් වසන පත්සලේ වකින් සම්පූර්ණ තවත් ගුණවත් හික්මුන් ගේ විසීමට නො කැමති බව හා තවත් හික්මුන් ගේ පැමිණීමට නො කැමති බව ආවාස මච්ඡරිය

ය. කෝලාහල කිරීම් ආදියෙන් අන්‍යයන්ට කරදර කරන, ආරාමය දූෂණය කරන හික්ෂුන් ගේ පැමිණීමට වාසය කිරීමට නො කැමති වීම ආවාස මච්ඡරිය නොවේ. ගිහියන්ගේ වාසස්ථාන තම තමන්ට අයිති ඒවා බැවින් ඒවායේ අනිකකුගේ වාසයට නො කැමති වීම ආවාස මච්ඡරිය නො වේ. එහෙත් අයිතියක් ඇතියකු ගේ පැමිණීමට වාසයට නො කැමති වීම ආවාස මච්ඡරිය යි කිය යුතුය.

තමාගේ නෑ ගෙයකට හෝ දායක ගෙයකට හෝ අන්‍ය හික්ෂුවක ගේ පැමිණීම හා ඒ ගිහියන් විසින් අන්‍ය හික්ෂුවකට උපස්ථාන කිරීම නො ඉවසන්නා වූ ස්වභාවය කුල මච්ඡරිය ය. ගිහියන් ගේ ශ්‍රද්ධාව නැති කොට ඔවුන් බුදු සස්තට කලකිරවන්නා වූ ද, ගිහියන් නො මහ යවන්නා වූ ද ශ්‍රමණයන්ගේ පැමිණීම නො ඉවසීම කුලමච්ඡරිය නො වේ. කුලමච්ඡරිය වනුයේ ගුණවත් හික්ෂුන් ගේ පැමිණීම නො ඉවසීම ය.

ලාභමච්ඡරිය යනු අන්‍ය හික්ෂුන්ට විවරාදී ප්‍රත්‍යයන් ලැබීම නො ඉවසන ස්වභාවය ය. ඇතැම් හික්ෂුහු සැදහැවතුන් විසින් පුදන ප්‍රත්‍යයන් නො මනා කොට පරිභෝග කිරීමෙන් විනාශ කෙරෙති. ඇතැම් හික්ෂුහු පින් කැමතියන් දෙන සිව්පසය තුමු ද පරිභෝග නොකොට අන්‍යයන්ට ද නොදී කුණු වී යන්නට දිරා යන්නට හැර විනාශ කෙරෙති. එබඳු හික්ෂුන්ට පමණට වඩා සිව්පසය ලැබෙනු දක ඉදින් මේවා යහපත් හික්ෂුවක් ලබා නම් යෙහෙකැයි සිතීම ලාභ මච්ඡරිය නොවේ.

වර්ණය වනාහි ශරීර වර්ණ, ගුණ වර්ණ වශයෙන් දෙවැදෑරුම් වේ. ඒ දෙක ගැන ම මච්ඡරිය උපදී. තමාගේ ශරීරය සේ අන්‍යයන්ගේ ශරීර වර්ණවත් වෙනවාට නො කැමැත්ත ශරීර වර්ණ මාත්සය්‍යීය ය. තමා මෙන් අන්‍යයන් ගුණවත් වීමට නො කැමැත්ත ගුණ වර්ණ මාත්සය්‍යීය ය. ශරීර වර්ණ මාත්සය්‍යීය ඇති තැනැත්තා අන්‍යයන්ගේ ලස්සන ගැන කථා කරන්නට හෝ අන්‍යයන්ගේ ලස්සන කියනු ඇසීමට හෝ නො කැමති ය. ගුණවර්ණ මාත්සය්‍යීය ඇති තැනැත්තෙ අනුන්ගේ ශීලාදී ගුණ ගැන කථා කරන්නට හා අනුන්ගේ ගුණ කියනවා අසන්නට ද නො කැමති ය.

ධර්මය ද ප්‍රතිවේද ධර්ම, පයඝීෂ්ණි ධර්ම වශයෙන් දෙවැදෑරුම් වේ. ප්‍රතිවේද ධර්ම යනු මාර්ගඵල නිර්වාණයෝ ය. ඒවා ප්‍රතිවේද කර ගෙන සිටින්නෝ ආයඝීයෝ ය. ප්‍රතිවේද ධර්මය පිළිබඳ මසුරු බවක් ආයඝීයන් කෙරෙහි නැත්තේය. සෑම දෙනා ම ඒවා ප්‍රතිවේද කර ගන්නවාට ආයඝීයෝ කැමැත්තෝ ය. ධම්ම මච්ඡරිය ඇත්තේ පයඝීෂ්ණි ධර්මය පිළිබඳව ය. ධම්ම මච්ඡරිය ඇත්තෝ තමන් දත් අප්‍රසිද්ධ ධර්ම අන්‍යයන්ට කියා දෙන්නට නො කැමැත්තෝ ය. ඔවුහු එය කියා දෙන්නාහු ගුරුමුණ්ඩිය යි කියා කොටසක් ඉතිරි කර ගනිති. තමන් වෙත ගුරු මුණ්ඩි ඇති බව කියන්නේ දහම් මසුරෝ ය. ඔවුහු ධර්මය උගැන්මට උත්සාහ කරන අන්‍යයින් දුටු විට ද ඒවායේ දුෂ්කර කම් ආදිය කියා පසුබස්වති. වෙන අතකට හෝ හරවති. ධර්මය නුගැන්විය යුත්තේ ද වෙති. ඇතැම්හු දහමට පහර ගැසීමේ බලාපොරොත්තුවෙන් ධර්මය සොයති. එවැනි අයට ධර්මය නො දීම ධම්මමච්ඡරිය නො වේ. ඇතැම් ලෝල පුද්ගලයෝ උසස් ධර්ම උගෙන තමන් කෙරෙහි නැති උත්තරීය මනුෂ්‍ය ධර්මයන් ප්‍රකාශ කර අපාය ගාමී වෙති. ධර්මය නිසා ම විපතට පත් විය හැකි එබඳු පුද්ගලයන්ට පුද්ගලානුග්‍රහයෙන් ධර්මය නො දීම ද ධම්මමච්ඡරියය නො වේ.

ඒ පඤ්චප්‍රකාර මාත්ස්‍යඝීයන් අතුරෙන් ආවාස මච්ඡරියෙන් මසුරු කම් කළවුන් ආවාසවල කුණු කසළ හිස මත තබා හැසිරෙන යක්ෂයන් ප්‍රේතයන් වන බව ද, කුලමච්ඡරියෙන් ලේ වමනය ලේ අතීසාර හටගන්නා බව ද, ලාභමච්ඡරියෙන් යක්ෂයන් ප්‍රේතයන් පිඹුරන් වන බව ද, වණ්ණ මච්ඡරියෙන් විරූප වන බව ද, ධම්මමච්ඡරියෙන් මෝඩයන් වන බව ද, අත්ථසාලිනී අටුවාවෙහි දක්වා තිබේ. තවද අවාස මච්ඡරියෙන් නරකයෙහි උපදනා බව ද, කුලමච්ඡරියෙන් අල්ප ලාභී වන බව ද, ලාභමච්ඡරියෙන් ගුප්ත නරකයෙහි උපදනා බව ද, වණ්ණ මච්ඡරියෙන් උපදින උපදින ජාතිවල විරූප වන බව ද, ධම්මමච්ඡරියෙන් කුක්කුල නරකයෙහි උපදනා බව ද එහි ම දක්වා ඇත්තේ ය.

කුක්කුච්චය

කළ පච්චි පිළිබඳ ව හා නො කොට හළ පින් පිළිබඳ ව ද පසු කාලයේ දී සිත්හි හටගන්නා තැවෙන ස්වභාවය කුක්කුච්ච නම් වේ. දහම් අසන්නට හා සත් පුරුෂයන් ඇසුරු කරන්නට ද නො ලැබ හොඳ නරක නො දැන පච්චි කම් කොට පසුව තමන් කළ දෑ පච්චි බව දත් තැනැත්තකුහට ද ජීවිත මද යෞවන මදාදියෙන් මත් ව තමන් මැරෙන කෙනකුත් බව නො සිතා පච්චි කම් කොට මරණය ලං වූ කල්හි ඒ බව දත් තැනැත්තන්හට ද තම තමා විසින් කළ පච්චි කම් සම්බන්ධයෙන් "මා විසින් බොහෝ පච්චි කම් කරන ලද්දේය. මට වූයේ මහා වැරදීමෙක, මට නරකයට යන්නට සිදුවෙනවා ඇත." යනාදි සිහිවිලි පහළ වන්නට පටන් ගනී. කළ පච්චි සම්බන්ධයෙන් ඇති වන්නා වූ ඒ සිත් සමඟ කුක්කුච්චය ඇති වේ. එය ප්‍රීතියට ප්‍රතිපක්ෂ ස්වභාවයකි. ලැබූ හෝ මතු ලබන්නට ඇත්තා වූ හෝ ලාභයක් සුවයක් සිහි කරන්නා වූ සිත ප්‍රීතිය යි කියනු ලබන පිතා යන ස්වභාවයෙන් යුක්ත වන්නාක් මෙන්, කියන ලද පරිදි කළ පච්චි ගැන ඇති වන්නා වූ සිත්වල තැවෙන ස්වභාවය කුක්කුච්චය නම් වේ. මා විසින් පච්චි කරන ලද්දේය යනාදීන් සිතීම ම කුක්කුච්චය යි වරදවා නො ගත යුතු ය.

කළ හැකි අවස්ථාවේ පින් නො කොට පින් පසුවට කරන්නට තබා ගෙන සිටියවුන්ට පින් කළ හැකි අවස්ථාව ඉක්ම ගිය කල්හි ද මරණාසන්න වූ කල්හි ද, නො කොට හළ කුශලයන් පිළිබඳ වූ කුක්කුච්චය ඇති වේ. කළ වරද ගැන කණගාටු වීමය යි කියනුයේ කුක්කුච්ච සහගත සිත් ඇති වීමට ය. ඇතුමෙක් කළ වරද ගැන කණගාටු වීම ගුණයක් සේ සිතති. එයින් පාපය තුනී වෙතැයි ද සිතති. එහෙත් එයින් පාපයේ තුනී වීමක් සිදු නො වේ. සමහරවිට එයින් සිදු වන්නේ පාපයේ ශක්තිය තවත් වැඩිවීමකි. කළ වරද ගැන පසු තැවීමෙන් ඒ වරද තැති වන්නේ ද නො වේ. කරන්නට නුසුළුවන් වූ කුශලය ගැන තැවීමෙන් ඒ කුශලය සිදු වන්නේ ද නො වේ. එබැවින් තැවීම කුශලයක් නො වේ. ඒ පසුතැවිල්ල කණගාටුව ද්වේෂ මෝහ යන අකුශල මූලයන් ගෙන් යුක්ත වූ තන්හි ම ඇති වන්නක් බැවින් පාපයක් ම වේ. කලින් දුබල වූ පින් පච්චි අපර වේතනාවේ අනුග්‍රහයෙන් බලවත් වන්නාක්

මෙන්, කුක්කුච්චය නිසා ද කලින් දුබල වූ අකුශලය බලවත් වන බව සැලකිය යුතු ය. කලින් සත්ත්වයකු අපායට යැවීමට තරම් ශක්තියක් තැනි අකුශලය මරණාසන්නයේ දී ඇති වන කුක්කුච්චයා ගේ අනුග්‍රහෙන් බලවත් වී සත්ත්වයා අපායට යවන්නේ ය.

මානස, යථාචමානස අයථාචමානස යි දෙ වැදෑරුම් වන්නාක් මෙන් කුක්කුච්චය ද යථාචකුක්කුච්චය අයථාච කුක්කුච්චය යි දෙ වැදෑරුම් වේ. කළ අකුශලය හා නො කළ කුශලය පිළිබඳ ව පසුතැවීම යථාචකුක්කුච්චය යි. සමහර විට සමහර කෙනෙක් නො කළ අකුශලය පිළිබඳව හා කළ කුශලය ගැන ද පසු තැවෙයි. එය අයථාචකුක්කුච්චය යි. පළමුවෙන් කුශල් කොට පසු කාලයේ දී මිථ්‍යාදෘෂ්ටිය ගැනීමෙන් තමා පළමු කළ කුශල් අකුශල්ය යන හැඟීම ඇති වූ තැනැත්තාට "මා විසින් කුසල්ය යි සිතා අකුසල් කරන ලද්දේය" යි පසුතැවිල්ල ඇති වේ. අකුසල් නො කර හැර පසුව මිසදිටු ගැන්ම නිසා පෙර නො කොට හළ අකුසල් කෙරෙහි කුශල සංඥාව ඇති වුවහුට ඒ හළ අකුසල් නිසා මම පෙර කළ හැකි ව තිබූ කුසලයන් අකුසල් යයි සිතා නො කෙළෙමිය, මට වූයේ මහ පාඩුවෙකැයි නො කළ අකුශලය නිසා පසුතැවිල්ල ඇති වේ. එසේ අස්ථානයෙහි ඇති වන්නා වූ ඒ පසුතැවිලි අයථාචකුක්කුච්චයෝ ය. පින් සලකා ගෙන යම් කිසිවක් දුන් තැනැත්තා හට නැවත ඒ දෙය වුවමනා වීමෙන් සමහර විට ඒ දෙය නුදුන්නා නම් කොපමණ හොඳ ද? දීමෙන් මට වූයේ මහා පාඩුවෙකැයි තමා කළ දීම පිළිබඳ ව පසුතැවිල්ල ඇති වේ. ප්‍රාණඝාතයෙන් වැළකීම් වශයෙන් සර්පයා නො මරා හළ තැනැත්තාට ඒ සර්පයා විසින් දෂ්ට කරනු ලැබීම වැනි අවස්ථාවල දී නො කළ අකුශලය පිළිබඳ පසුතැවිල්ල ඇති වේ. එසේ ඇති වන්නා වූ කුක්කුච්චයෝ ද අයථාචකුක්කුච්චයෝ ය.

කුක්කුච්චය යන වචනය කියන ලද අකුශල වෛතසිකයෙන් අන්‍ය වූ අර්ථයන්හි ද යෙදේ. "හත්ථ කුක්කුච්චය පාදකුක්කුච්චය" යනාදීන්හි කුක්කුච්ච යනුවෙන් කියැවෙන්නේ ඒ ශරීරාවයවයන්ගේ නො තැත්පත් බව ය. හෙවත් නො සන්සුන් බව ය. චිතයෙහි "කුක්කුච්චායන්තො න පටිග්ගහෙසි" යනාදි තැත්වල දක්වෙන කුක්කුච්චයට චිතය කුක්කුච්චය යි කියනු ලැබේ. එනම් තමාට

අවිෂය කරුණක් ගැන එය කැප ද නො කැපදැයි විමසීම් ආකාරයෙන් පවත්නා විත්තයයි. එය කුශල හෝ ක්‍රියා හෝ වෙයි. අකුශල නොවේ. නො දන්නා කරුණු පිළිබඳව කුක්කුච්චය ඇති වන්නා වූ භික්ෂුහු ම ශික්ෂාකාමීහු ය. ඒ ශික්ෂාකාමීහු අවිනිශ්චිත දෙය නො කෙරෙති. එබඳු කරුණු වලදී විනිශ්චයක් නැති ව යම් භික්ෂුවක් සැක පිට කැප දෙයක් වුව ද කෙළේ නම් එයින් ද ඒ භික්ෂුවට ඇවැත් වේ. “කුක්කුච්ච පකතතාය ආපත්තිං ආපථ්ථන්ති” යනුවෙන් ඒ බව දක් වේ.

ථිනය හා මිද්ධය

විත්තයා ගේ හිලන් බව, දුබල බව, ක්‍රියා සිදු කිරීමේ අසමත් බව, විත්ත වේගයේ මඳ බව ථිනය ය. වෛතසිකයන් ගේ හිලන් බව, දුබල බව, ක්‍රියා සිදු කිරීමේ අසමත් බව මිද්ධය ය. මේ වෛතසික දෙක ඔවුනොවුන්ගෙන් වෙන් නො වන ධර්ම දෙකකි. යම් සිතක ථිනය වේ නම් මිද්ධය ද එහි ඇත්තේ ය. නිවරණ දේශනයෙහි ථිනමිද්ධ නිවරණය යි මේ ධර්ම දෙක එක ම නිවරණයක් වශයෙන් ගෙන තිබෙන්නේ ද මේ ධර්ම දෙක ඔවුනොවුන් ගෙන් වෙන් නො වන බැවිනි. රෝගය ශරීර ශක්තිය නසා එය දුබල කරන්නාක් මෙන්, ක්‍රියා කිරීමට අසමත් බවට පමුණු වන්නාක් මෙන් මේ ධර්ම දෙක සිත් සතන්හි ඇති වී නාමකායයාගේ ශක්තිය නසා එය දුබල කරනු ලැබේ, ක්‍රියා කිරීමෙහි අසමත් බවට පමුණුවනු ලැබේ. එබැවින් මේ ධර්ම දෙක නාම කයට වැළඳෙන රෝගයන් වැනි ය. මෙය ඇති වූ කල නාම කය හැකිළේ. බර වේ. අකර්මණ්‍ය වේ. බොහෝ සෙයින් ඇති වන කල්හි පුද්ගලයාට නිදිමත ඇති වේ. මේ සත්ත්ව ශරීරයෙන් ගමනාදි ඉරියව් සිදු කරන්නේ සිතේ බලයෙනි. ථිනමිද්ධ නමැති රෝගය වැළඳීමෙන් දුබල වූ සිත ගමනාදි ඉරියව් පැවැත්වීමට ද අසමත් වේ. ථිනමිද්ධ සහගත සිත පවත්නා කල්හි ශරීරය ඉරියව්වට අනුරූප වන සේ පිම්බී නොසිට හැකිළී ඒ ඒ අතට බර වේ. නිදා වැටේ. මෙය බොහෝ සෙයින් ශෛක්ෂයන්ට හා පෘථග්ජනයන්ට නිද්‍රාවට පූර්වාපර භාග දෙකකි ඇති වේ. මෙය අර්භත් මාර්ගයෙන් ප්‍රභාණය කරනු ලැබේ.

එබැවින් රහතුන්ට මෙය ඇති නො වේ. රහත්හු කය වෙහෙසට පත් කළහි එයට විවේක දෙනු පිණිස සිහි නුවණින් යුක්ත ව තිද්‍රාවට යෙති. එකල්හි උන් වහන්සේලාගේ චිත්ත සන්තති ය හවාංගයට පැමිණේ. නින්ද සෑම සත්ත්වයකුට ම වුවමනා දෙයකි. නින්දෙන් තොර ව ශරීරය පැවැත්වීමට දුෂ්කරය. කය වෙහෙසට පත් කළහි සිහි නුවණින් නින්දට යන ශෛක්ෂ පෘථග්‍යතයන්ට ඒ ඒ අවස්ථාවල දී ඒනම්ද්ධය ඇති වෙතැ යි නො කිය හැකි ය. යම් කිසි වැඩෙක නො යෙදී හිස් ව කල් යවන්නා වූ පුද්ගලයාට එක් ඉරියව්වකින් සිටීමේ දී ඇති වන නිදිමත හා පිබිදි කල්හි ඇති වන අලස භාවයක් තිද්‍රාවට පූර්වාපර භාග දෙකහි ඇති වන ඒනම්ද්ධය යයි කිය යුතු ය.

පමණට වඩා ආහාර වැළඳීමය, අපථ්‍යාහාර ගැනීමය, යැපෙන පමණට ආහාර නො ලැබීමය, අපථ්‍ය සෘතු ගුණය යනාදිය නිසා ඒනම්ද්ධය ඇති වේ. පොත පත කියවීම, බණ ඇසීම, භාවනා කිරීම යනාදි නිශ්චල ව සිට කළ යුතු දේවල් වඩා මිනෑ කමක් නැතිව ඒවා ගැන ප්‍රීතියක් නැතිව කරන්නා හට සමහරවිට ඒනම්ද්ධය ඇති වේ. පොත පත කියවීමේ දී බණ ඇසීමේ දී භාවනා කිරීමේ දී බොහෝ දෙනා නිදා වැටෙන්නේ ඒ නිසා ය.

ඒනම්ද්ධය ලැබෙනුයේ සසංස්කාරික අකුශල සිත් පසෙහි ය. ඒවායේ ද සමහර විටක මිස සෑම කල්හි ම ඇති නො වේ. එබැවින් ඒනම්ද්ධයේ අනියතයෝගී වෛතසිකයෝ ය. කිසි ම කුශල සිතක ඒනම්ද්ධය නො ලැබේ. අප්‍රීතියෙන් බණ අසන්නවුන්ට වුව ද බණ ඇසීමේ දී දිගට ම කුශලචිත්තයන් ම ඇති වුව හොත් ඒනම්ද්ධයට අවකාශයක් නො ලැබේ. සෑම කුශල චිත්තයක ම ඒනම්ද්ධයට ප්‍රතිපක්ෂ වූ කායලඝුතා, චිත්තලඝුතා, කායමුද්‍රතා, චිත්තමුද්‍රතා, කාය කම්මඤ්ඤතා, චිත්තකම්මඤ්ඤතා, කායපාගුඤ්ඤතා, චිත්තපාගුඤ්ඤතා යන මේ වෛතසිකයන් ලැබෙන හෙයිනි. අප්‍රීතියෙන් බණ අසන තැනැත්තා නිදා වැටෙන්නට වන්නේ ඔහු තුළ ඔහුට නො දැනීම බණට විරුද්ධ වූ සුක්ෂම ද්වේෂ සහගත සිත් හෝ බණ නැවැත්වීම පතන්නා වූ හෝ අනෙකක් පිළිබඳ වූ සුක්ෂම ලෝභ සහගත සිත් හෝ බණ අසන වේලාවේ දී ඇති වීමෙනි.

ඒනමිද්ධය වියහියට ප්‍රතිපක්ෂය ය. එහෙත් ඒනමිද්ධ සහගත සිත්වල වියහී වෛතසිකය නො ලැබෙන්නේ නො වේ. ඒනමිද්ධ සහගත සිත්හි ඇති වියහීය තෙත් මැටි පිඩක් සේ දුබලය. උද්ධවිච සහගත විචිකිචිතා සහගත සිත්වල ලැබෙන ඒකාග්‍රතා වෛතසිකය මෙන් ඒ වියහීය ද දත යුතු ය.

විචිකිචිතාව

අරමුණු කරන දෙය පිළිබඳ විනිශ්චයක් නැති බව, ආරම්භණය පිළිබඳ සැකය, අවිශ්වාසය, විචිකිචිතාව ය. මෙය ශ්‍රද්ධාවට සහ ඥානයට ප්‍රතිපක්ෂය. කුලලය ආවරණය කරන බැවින්, ඥානය ආවරණය කරන බැවින් එය නිවරණයෙකි. සැකය නිවරණ වන සැකය, නිවරණ නොවන සැකය යි දෙ වැදෑරුම් වේ. විචිකිත්සා වෛතසිකය වශයෙන් ගනු ලබන්නේ නිවරණ විචිකිචිතාව ය. නො දන්නා කරුණු පිළිබඳ ව එසේ ද මෙසේ ද කෙසේ ද යනාදීන් පහළ වන්නා වූ සැකය අනිවරණ විචිකිචිතාව ය. එය වෙන් වූ වෛතසික ධර්මයක් නො වන ඒ ආකාරයෙන් පහළ වන්නා වූ නාමස්කන්ධයෝ ය. ඒ ආකාරයෙන් ශෛක්ෂයන් කෙරෙහි හා පෘථග්ජනයන් කෙරෙහි පහළ වන නාම ධර්මයෝ කුසල් ද වෙති. අකුසල් ද වෙති. රහතුන්ගේ සන්තානයෙහි පහළ වන්නාවු ක්‍රියා වෙති. නිවරණ විචිකිචිතාව -

"සත්ථරි කංඛති විචිකිචිතති, ධම්මෙ කංඛති විචිකිචිතති, සංඝෙ කංඛති විචිකිචිතති, සිත්ඛාය කංඛති විචිකිචිතති, පුබ්බන්තේ කංඛති විචිකිචිතති, අපරන්තෙ කංඛති විචිකිචිතති, පුබ්බන්තාපරන්තේ කංඛති විචිකිචිතති, ඉද්දපච්චයතා පටිච්චසමුප්පන්නෙසු ධම්මේසු කංඛති විචිකිචිතති."

යනුවෙන් අෂ්ටාකාර කොට ධම්මසංගණියේ දක්වා තිබේ. ශාස්තෘන් වහන්සේ කෙරෙහි සැක කිරීමය යනු දෙතිස් මහා පුරිස් ලකුණෙන් යුත් ශරීරයක් ඇති කෙනකු ඇති විය හැකිද? කියා බුදුන්වහන්සේගේ ශරීරය ගැන හෝ කාලත්‍රයට අයත් සියල්ල දත හැකි ඥානයක් ඇත් ද? නැත් ද? කියා බුද්ධඥානය ගැන හෝ ඒ දෙක ම ගැන හෝ සැක කිරීමය.

ධර්මය ගැන සැක කිරීමය යනු සතර මාර්ග සතර ඵල නිර්වාණ සංඛ්‍යාත ධර්මයක් ඇත් ද? නැත් ද? කියා හෝ මේ ධර්මය නෛයඝාණික ද? නැද්ද? කියා හෝ සැක කිරීමය.

සංඝයා කෙරෙහි සැක කිරීමය යනු මාර්ගස්ථයෝ සතර දෙනා, ඵලස්ථයෝ සතර දෙනා යන අෂ්ටායථී පුද්ගල සංඝරත්නයක් ඇත් ද? නැත් ද? කියා හෝ සංඝරත්නය සුප්‍රතිපන්න ද? නැත් ද? කියා හෝ මේ සංඝරත්නයට දීමෙන් ඵලයක් ඇත් ද? නැත් ද? කියා හෝ සැක කිරීම ය.

ශික්ෂාව ගැන සැක කිරීමය යනු ත්‍රිශික්ෂාවක් ඇත් ද? නැත් ද? කියා හෝ ත්‍රිශික්ෂාවෙන් පලක් ඇත් ද? නැත් ද? කියා හෝ සැක කිරීම ය.

පූර්වාන්තය ගැන සැක කිරීමය යනු මම අතීතයේ වූයෙමි ද? නො වූයෙමි ද? මේ සත්ත්වයෝ අතීතයෙහි වූවාහු ද? නො වූවාහුදැයි අතීත භවයන්ට අයත් ස්කන්ධායතන ධාතුන් ඇති නැති බව පිළිබඳ ව සැක කිරීම ය.

අපරාන්තය ගැන සැක කිරීමය යනු මම අනාගතයෙහි උපදින්නෙමි ද? නො වෙමි ද? මේ සත්ත්වයෝ අනාගතයෙහි උපදනාහු ද? නැත්දැයි අනාගත ස්කන්ධායතන ධාතුන් පිළිබඳ ව සැක කිරීම ය.

පූර්වාන්තාපරන්ත දෙක ගැන සැක කිරීමය යනු අතීතානාගත දෙපක්ෂයට ම අයත් ස්කන්ධායතන ධාතුන් ගැන සැක කිරීම ය.

“ඉදජ්ජච්චයතා පටිච්ච සමුප්පන්නෙසු ධම්මෙසු කංඛති” යනුවෙන් දක්වෙන අට වන විචිකිච්ඡාව නම් පටිච්චසමුප්පාදය පිළිබඳ ව සැක කිරීම ය. සබ්බාසව සූත්‍රයේ ෂෝචශාකාරයකින් විචිකිච්ඡාව වදාරා තිබේ.

උද්ධච්ච විචිකිච්ඡා යන වෛතසිකයෝ දෙදෙන ම ආරම්භණයෙහි සැලෙන්නා වූ ධර්මයෝ ය. උද්ධච්චය අනෙකක අපේක්ෂාවක් නැති ව එක ආරම්භණයක ම සැලෙන්නේ ය. විචිකිච්ඡාව එසේ ද මෙසේ ද එය ද මෙය දැයි අනාගාරම්භණයක් අපේක්ෂා කිරීම් වශයෙන් සැලෙන්නේ ය. මේ ඒ වෛතසික දෙකෙහි වෙනස ය.

සෝභන චෛතසික

සද්ධාවය, සත්තියය, හිරියය, ඔක්තජ්ජයය, අලෝභයය, අදෝසයය, තත්ත්වසංකතාවය, කායපස්සද්ධියය, චිත්තපස්සද්ධියය, කායලභ්‍යතාවය, චිත්තලභ්‍යතාවය, කාය මුද්‍රතාවය, චිත්තමුද්‍රතාවය, කායකම්මඤ්ඤතාවය, චිත්තකම්මඤ්ඤතාවය, කායපාගුඤ්ඤතාවය, චිත්ත පාගුඤ්ඤතාවය, කායුප්ප්‍රකතාවය, චිත්තුප්ප්‍රකතාවය යන මේ චෛතසිකයෝ එකුත් විසිදෙන ශෝභන සාධාරණ චෛතසිකයෝ නම් වෙති.

සද්ධාව

ඇදහිය යුතු වූ බුද්ධාදි වස්තූන් කෙරෙහි පැහැදීම, බුද්ධාදි වස්තූන් කෙරෙහි විශ්වාසය ශ්‍රද්ධාව ය. පැහැදීම යනු පිළිගන්නා ස්වභාවය ය. ශුද්ධ ජලයෙහි සම්පයේ පිහිටි වස්තූන්ගේ ඡායා පෙනේ. වස්තූන් ගේ ඡායා පිළිගන්නා ස්වභාවයක් හෙවත් ඡායාවන්ට ප්‍රවේශ වීමට ඉඩ දෙන ස්වභාවයක් ශුද්ධ ජලයෙහි ඇත්තේ ය. එය ජලයා ගේ පැහැදීම ය. එසේ ම බුද්ධාදීන් පිළිගන්නා ස්වභාවයක් බුද්ධාදීන් ගේ ගුණයන්ට පිවිසෙන්නට ඉඩ දෙන ස්වභාවයක් සිත්හි ඇත්තේ ය. එය සිතේ පැහැදීම ය. විශ්වාසය යි කියනුයේ ද ඒ පැහැදීමට ය. සක්විති රජුගේ උදක ප්‍රසාදක මාණික්‍යය බොර දියේ ලූ කල්හි එම මඩ සෙවෙල් ආදිය ගිලා බැස ජලය පැදෙන්නාක් මෙන් ශ්‍රද්ධාව උපන් කල්හි සිතේ බොර ගතිය වූ කුශලයට බාධක වූ අකුශලයට හිත වූ නීවරණ ධර්මයෝ නූපදීම් වශයෙන් සිතින් පහ වෙති. එය සිතේ පැහැදීම ය. ඒ හේතුවෙන් පැකිළීමක් නැති ව ශ්‍රද්ධාව ඇතියහුට දන් දිය හැකි වේ. සිල් රැකිය හැකි වේ. භාවනා කළ හැකි වේ. තවත් පින් කම් කළ හැකි වේ. පුණ්‍ය ක්‍රියා විෂයෙහි ඉදිරියෙන් ගමන් කරන බව ද ශ්‍රද්ධාවේ ලක්ෂණයකි. නපුරු සතුන්ගෙන් ගහන ගංගාවක දෙපසෙහි රැස්ව එතෙර වීමට බියෙන් සිටින ජන සමූහයා වෙතට පැමිණ තමා පළමුවෙන් ගහට බැස අන්‍යයන් කැඳවා ගෙන ඉදිරියෙන් යමින් අන්‍යයන් ගහින් එතෙර කරවන්නා වූ වීර පුරුෂයෙක් වේ නම් ශ්‍රද්ධාව ඔහු වැනිය. කුශල ක්‍රියා විෂයෙහි ශ්‍රද්ධාව ඉදිරිපත් වන කල්හි සම්ප්‍රයුක්ත ධර්මයෝ එයට අනුකූලව

තම තමා අයත් ක්‍රියාවෙහි යෙදෙති. තමාට අනුකූල කරවා ගැනීමි වශයෙන් සම්ප්‍රසූක්ත ධර්මයන් කෙරෙහි අධිපතිකම කරන බැවින් ශ්‍රද්ධාව ඉන්ද්‍රියයෙකි. ප්‍රතිපක්ෂ ධර්මයන් විසින් නො සෙල්විය හැකි බැවින් බලයෙකි. පින් කම් කිරීමේදී මහා බලය ශ්‍රද්ධාවය. එය කුශලයන් ගන්නා වූ ස්වභාවයෙන් අතක් වැනි ය. සකල සම්පත් ලබා දෙන්නා වූ ස්වභාවයෙන් ධනයක් වැනි ය. නිර්වාණ සංඛ්‍යාත ඵලය ලැබිය හැකි වන ස්වභාවයෙන් බීජයක් වැනි ය.

මිථ්‍යාදෘෂ්ටිකයනට ඔවුන් ගේ පරිකල්පිත දෙව් වරුන් කෙරෙහි ද ශාස්තෘවරයන් කෙරෙහි ද ඔවුන් ගේ ශ්‍රාවකයන් කෙරෙහි ද ඇති වන්නා වූ පැහැදීම කියන ලද ශ්‍රද්ධාව නො වේ. එය ශ්‍රද්ධාවේ ආකාරයෙන් පවත්නා වූ මිථ්‍යාධිමෝක්ෂමය ය.

සිහිය

සිහිය හෙවත් කුශල පක්ෂය මතක් වන ස්වභාවය සහිය ය. කෙලෙස් සහිත සත්ත්වයාගේ සිත අකුශල පක්ෂයට ම බර වී පවත්නාකි. අකුශල පක්ෂයේ ම විහිදී යන්නකි. ගලා යන දියෙහි දූ ලඬු කබල නො නැවතී ම පාවී යන්නාක් මෙන් අකුශල පක්ෂයේ ම ගමන් කරන්නකි. සිහියෙන් එසේ යන්නා වූ සිතට යන්නට නො දී කුශල පක්ෂයෙහි නවත්වනු ලැබේ. සත්ත්වයා අතින් කුශල ක්‍රියා සිදු වන්නේ සත්ත්වයන්ට කුශල සිත් වන්නේ ඒ සිහිය නිසාය. පෙර ඇසූ දුටු කළ කී දෙයක් නැවත සිතීමට හා කරන්නට තිබෙන දෙයක් කරන්නට ඕනෑයයි සිතීමට ද ලෝකයෙහි සිහිය යයි කියනු ලැබේ. මේ වෛතසික කථාවෙහි සිහිය ය, මතක්වන බව යයි කියනුයේ එයට නොවේ. ඇසූ දුටු කළ කී දෙයක් නැවත සිතීම හා කරන්නට තිබෙන දෙයක් ගැන සිතීම වෛතසික සහිත වූ සිත් බොහෝ ගණනකින් සිදු වන ක්‍රියාවෙකි. මෙහි අදහස් කරන සහිය සෑම කුසල සිතක ම අංගයක් වශයෙන් ලැබෙන සුක්ෂම ස්වභාවයෙකි. යම් කිසි වස්තුවක් ලද හොත් එය තමාගේ සැපය පිණිස යොදා ගැනීම හා සහවා ආරක්ෂා කර තබා ගැනීම කෙලෙස් සහිත සත්ත්වයා ගේ ප්‍රකෘතිය ය. එය පූජා වශයෙන් හෝ අනුග්‍රහ වශයෙන් පරහට දීම ඔහුගේ ප්‍රකෘතියට වෙනස් ක්‍රියාවෙකි. සත්ත්වයා හට ඒ වස්තුව අනෙකකුට දෙන්නා වූ සිතක් පහළ වීමට

නම්, ප්‍රකෘතියෙන් සිත පැවතී ගෙන යන ස්වභාවයෙන් යන්නට නො දී, නවත්වා ගන්නා වූ ස්වභාවයක් ද ඒ සිතේ අංගයක් වශයෙන් ඇති විය යුතුය. එය සතිය ය. පාපකරණය කෙලෙස් සහිත සත්ත්වයා ගේ ප්‍රකෘතිය ය. පාපයෙන් වැළකීම එයට විරුද්ධ ස්වභාවයෙකි. ඔහුගේ සන්නානායෙහි පාපයෙන් වළක්නා වූ පාපය දුරු කරන්නා වූ සිතක් පහළ වීමට නම් ප්‍රකෘතියෙන් පැවතීගෙන යන සැටියට යෑම වළක්වන ස්වභාවක් ඒ සිතට තිබිය යුතු ය. පාපයෙන් වළක්නා සිත්වල හෙවත් සිල් රක්නා සිත්වල ඇත්තා වූ ඒ ස්වභාවය සතිය ය. පස්කම් සැපය සෙවීම විඳීම වශයෙන් ගමන් කිරීම සත්ත්වයාගේ සිතේ ප්‍රකෘතියයි. නිර්වෘණ මාර්ගයේ ගමන් කිරීම එයට විරුද්ධ ස්වභාවයකි. භාවනා කිරීම් වශයෙන් නිවන්මග ගමන් කරන සිත්වලට සත්ත්ව සන්නානායෙහි ඇති විය හැකි වන්නේ, පස් කම් සැප විඳීමේ මාර්ගයෙහි චිත්තසන්නතිය ගලා යෑම වළක්වන ස්වභාවයක් භාවනා කිරීම් වශයෙන් උපදනා සිත්වල ඇති වීමෙනි. භාවනා වශයෙන් පවත්නා සිත්වල ඇති ඒ ස්වභාවය සතිය ය.

දියෙහි ඉල්පි පාවි යන ලබු කබලක් මෙන් අකුශල ධර්ම විෂයෙහි සිතට යන්නට නොදී කුශලයේ පිහිටුවීම සතියේ ලක්ෂණය යි. අහිතයන් පහ කොට හිතයන් ළං කිරීම ද සතියේ ලක්ෂණයෙකි. එය ආරක්ෂක ධර්මයකි. අප්‍රමාදය යනු ද මේ සතියට ම නමෙකි.

අකුශල පක්ෂයට යා නොදී කුශල පක්ෂයෙහි සිත පැවැත්වීමට සතිය වුවමනා වන්නාක් මෙන් කුශල පක්ෂයේ ගමන් කිරීම වළක්වා අකුශල පක්ෂයේ සිත පැවැත්වීමට අකුශල සතියක් වුවමනා නැත. සිත අකුශල පක්ෂයට බර ව තිබෙන්නක් බැවින් ඉබේ ම එයට යන බැවිනි. අකුශල ධර්ම සියල්ල ම සතියට විරුද්ධ ධර්මයෝ ය. ඒවාට මිච්ඡාසතිය යයි කියනු ලැබේ.

හිරිය හා ඔත්තප්පය

පාපය පිළිකුල් කරන ස්වභාවය හෙවත් පාපයට ලජ්ජා වන ස්වභාවය හිරිය ය. පාපයට බිය වන පාපය කෙරෙන් තැති ගන්නා ස්වභාවය ඔත්තප්පය ය. මේ ධර්ම දෙක නිසා

සත්පුරුෂයන් ගේ සිත පාපය කෙරෙන් හැකිළේ. පසු බසී. නුවණැත්තෝ මේ ධර්ම දෙක නිසා පාපයෙන් වෙන්ව පාපය දුරලා ස්වසන්තානය රැක ගනිති. එබැවින් මේ ධර්මයෝ දෙදෙන ලෝක පාලක ධර්ම නමුදු වෙති. අහිරික අනොත්තප්ප දෙක අකුශල පක්ෂයේ මහා බල දෙකකි. හිරි ඔත්තප්ප දෙක ඒ අකුශල බල දෙක මැඩීමට සමර්ථ මහා බල දෙකකි.

ලෝකයෙහි අකුශල් කිරීමට ලැජ්ජාව පමණක් නොව කුසල් කිරීමට ලැජ්ජාවක් ද ඇත්තේ ය. පින් නො කරන සෑම කල්හි ම පාපයේ ඇළී ගැළී සිටින ඇතැමුන්ට පිං කිරීමට ලැජ්ජාවක් තිබේ. සමහරු සිල් සමාදන් වීමට ලජ්ජා වන්නෝ ය. පින් කිරීම පිළිබඳ වූ ඒ ලජ්ජාව කියන ලද හිරිය නො වේ. එය කුශලය පිළිකුල් කිරීම් වශයෙන් පහළ වන්නා වූ ද්වේෂය ය. එසේ ම සමහරු කුශලයට පවා බිය වෙති. පින්කම් කරන තැන්වලට යාමට පවා බිය වෙති. පින් කිරීම පිළිබඳ වූ ඒ බිය, කියන ලද ඔත්තප්පය නොව, භයාකාරයෙන් පහළ වන්නාවූ ද්වේෂය මය. සමහරු බරක් ගෙන යෑමට බර වැඩක් කිරීමට ඇදුම් පැළඳුම් හොඳ නැති බවට ගෙවල් හොඳ නැති බවට දුප්පත් බවට නූගත් බවට ලජ්ජා ඇත්තෝ ය. එය ද හැකිළෙන ආකාරයෙන් පහළ වන්නා වූ ද්වේෂය හෝ හීන මානය ය.

අලෝභය

අන්ධකාරයට ප්‍රතිපක්ෂ ආලෝකය සේ ලෝභයට ප්‍රතිපක්ෂ වූ ලෝභයට නැති සිටීමට ඉඩ නො දෙන්නා වූ ලෝභය මැඩලන්නා වූ එක්කරා ස්වභාවයක් ඇත. එය අලෝභය ය. ලෝභ සහගත චිත්තය ලාටුවක් මෙන් ගන්නා වූ ආරම්භණයෙහි ඇලෙන්නේය. අලෝභ සහගත චිත්තය පියුම් පතෙහි ජල බිත්දු සේ ඇල්මක් නැති ව ආරම්භණය ගන්නේ ය. ලෝභයට ප්‍රතිපක්ෂ එක්කරා ධර්මයක්ය කියා මිස ලෝභයාගේ අභාවය හෙවත් නැති බව අලෝභ යයි නො ගත යුතුය. අලෝභය පරමාර්ථ වශයෙන් විද්‍යමාන ස්වභාවයකි. ලෝභයාගේ අභාවය සිස් බව වූ ප්‍රඥප්ති මාත්‍රයක් මිස පරමාර්ථ ධර්මයක් නොවේ.

අද්වේෂය

උෂ්ණයට විරුද්ධ ස්වභාවය වූ සීතල බඳු වූ ද්වේෂයට විරුද්ධ වූ ද්වේෂයට නැත එන්නට නො දෙන්නා වූ ද්වේෂය මැඩ ලන්නා වූ එක්තරා ස්වභාවයක් ඇත. එය අද්වේෂය ය. මෙෙත්‍රිය යනු ද අද්වේෂය ම ය. අනුන්ට සැපයක් වනු කැමති බව යහපතක් වනු කැමති බව අද්වේෂය යි කීමට ද වටනේය. ද්වේෂයාගේ අභාවය අද්වේෂය යි නො ගත යුතුය. ද්වේෂ සහගත චිත්තය බල්ලකු විසින් සාවකු අල්ලන්නාක් මෙන් ආරම්භණය රොද්‍රාකාරයෙන් ගන්නේ ය. අද්වේෂ සහගත චිත්තය මවක් දරුවකුගේ හිස පිරිමදින්නාක් මෙන් අනුකූලාකාරයෙන් ආරම්භණය ගන්නේ ය.

අමෝහය

අමෝහය ශෝභන සාධාරණ වෛතසිකයන්ට අයත් නො වනුදු මෙහිදී ම කී කල්හි සුඛාවබෝධ වන බැවින් එය ද මෙකැන්හි දක්වනු ලැබේ. ආරම්භණයාගේ සැබෑ තත්ත්වය වසන්නා වූ මෝහයට ප්‍රතිපක්ෂ වූ නිවැරදි ලෙස ආරම්භණ තත්ත්වය ගන්නා වූ හෙවත් නො වරදවා ආරම්භණ තත්ත්වය ගැනීමට උපකාර වන්නා වූ ස්වභාවය අමෝහය ය. ප්‍රඥාව යනු ද විද්‍යාව යනු ද එහි නාමයෝ ය. මේ අමෝහය, ආයතී සත්‍යාදිය වසා ලන මෝහාන්ධකාරය දුරලන ආලෝකයකි.

අලෝහාදි ධර්ම තුන අතුරෙන් අලෝහය මසුරු බවට ප්‍රතිපක්ෂ ය. අදෝසය දුසිල් බවට ප්‍රතිපක්ෂ ය. අමෝහය කුශල ධර්ම විෂයයෙහි අභාවනාවට ප්‍රතිපක්ෂ ය. තව ද අලෝහය දාන හේතුව ය. අදෝසය ශීල හේතුව ය. අමෝහය භාවනා හේතුව ය. තව ද ලෝභියා ඒ ඒ වස්තූන් හා පුද්ගලයන් පමණ ඉක්මවා උසස් කොට සිතන්නේ ය. අලෝහය කරණ කොට පමණ නො ඉක්මවා සිතන්නේය. දුෂ්ට පුද්ගලයා අනුන් ගේ මහත් වූ ගුණය ද සුළු කොට සලකන්නේය. අදෝසය කරණ කොට ගෙන ගුණයෙන් අඩු නො කොට ඇති සැටියට ගන්නේ ය. අමෝහය කරණ කොට ගෙන කාරණය නො වරදවා ගන්නේ ය. තව ද අලෝහයෙන් ඇත්තා වූ වරද වරදක් ලෙස පිළිගනී. ලෝභී පුද්ගලයා විද්‍යාමාන දෝසය

වසයි, සහවයි. අදෝසයෙන් විද්‍යමාන ගුණය ගුණ වශයෙන් පිළිගනී. දුෂ්ට පුද්ගලයා ඇති ගුණය මකයි. අවලංගු කරයි. අමෝහයෙන් ඒ ඒ දෙය ඇති සැටියට ගැනීමෙන් සත්‍යයෙහි පිහිටයි. මෝහය ඇත්තේ අසත්‍ය සත්‍යය ලෙස හා සත්‍යය අසත්‍යය ලෙස ද ගනී. තව ද අලෝභය නිසා ප්‍රිය විප්‍රයෝග දුඃඛය නො වේ. අදෝසය නිසා අප්‍රිය සම්ප්‍රයෝග දුඃඛය නො වේ. අමෝහය නිසා කැමති දෑ නො ලැබීමේ දුක නො වේ. තව ද අලෝභය නිසා ජාති දුක නො වේ. අලෝභය ජාති දුඃඛයට හේතු වන ලෝභයට ප්‍රතිපක්ෂ හෙයිනි. අදෝසය නිසා ජරා දුඃඛය නො වේ. ද්වේෂය අධික වූයේ ඉක්මනින් ජරාවට පත් වේ. අමෝහය නිසා මරණ දුඃඛය නො වේ. සම්මෝහ මරණය මත දුකකි. එය නුවණැත්තාට නො වේ. තව ද අලෝභය නිසා ගෘහස්ථයන්ට සුවසේ එක් ව විසිය හැකි ය. අදෝසය නිසා පැවිද්දන්හට සුවසේ එකට විසිය හැකිය. අමෝහය නිසා සැම දෙනාට ම සුවසේ විසිය හැකි ය.

තව ද සත්ත්වයෝ බෙහෙවින් ලෝභය නිසා ප්‍රේතව උපදිති. අලෝභය ප්‍රේතත්වයට නො පැමිණීමට හේතු වේ. ද්වේෂය නිසා සත්ත්වයෝ ද්වේෂය මෙන් රෝද වූ තරකයෙහි උපදිති. අදෝසය තරකයෙහි නූපදීමට හේතු වේ. මෝහය නිසා සත්ත්වයෝ කිරිසන් බවට පැමිණෙති. අමෝහය කිරිසන් ව නූපදීමට හේතු වේ. තව ද අලෝභය රාග වශයෙන් ආරම්භණය කරා යෑම වළක්වයි. අදෝසය ද්වේෂය කරණකොට ගෙන ආරම්භණයෙන් ඉවත් වීම වළක්වයි. අමෝහය මෝහ වශයෙන් මධ්‍යස්ථ වීම වළක්වයි. තව ද අලෝභය නිසා කාමසුඛල්ලිකානුයෝග අන්තයට නො යෑම වේ. අදෝසය නිසා අත්තකිලමකානුයෝග අන්තයට නො යෑම වේ. අමෝහය නිසා මධ්‍යම ප්‍රතිපදාව ගන්නේ වේ. තව ද අලෝභය නිසා අභි ජ්ඣාදායගන්ථයාගේ සිද්ධිම වේ. අදෝසය නිසා ව්‍යාපාදකායගන්ථයාගේ සිද්ධිම වේ. අමෝහය නිසා සීලබ්බතපරාමාස, ඉදංසච්චාහිතිවෙස කායගන්ථයන්ගේ සිද්ධිම වේ. තව ද අලෝභය නිසා කායානුපස්සනා සතිපට්ඨානය වැඩේ. අදෝසය නිසා වේදනානුපස්සනා සතිපට්ඨානය වැඩේ. අමෝහය නිසා ඉතිරි සතිපට්ඨාන දෙදෙනා ගේ වැඩීම වේ. තව ද අලෝභය නිරෝගී බවට ප්‍රත්‍යය වේ. අලෝභය නිසා ලෝභනීය වූ අසත්ප්‍රායයන්

සේවනය නො කරන බැවිනි. අදුෂ්ට පුද්ගල කෙමේ වහා ජරාවට පමුණුවන දවේෂාත්තියෙන් නො දවනු ලබන බැවින් අදෝෂය තරුණ බව කල් පැවතීමට හේතු වේ. මෝඩයා හිතාහිතයන් නො දන අහිත දෑ සේවනය කිරීමෙන් ඉක්මනින් මරණයට පැමිණේ. නුමුලා වූයේ හිතාහිතයන් දන අහිතය හැර හිතය සේවනය කිරීමෙන් චිර කාලයක් ජීවත් වේ. තව ද දීම ලැබීමට හේතු වන බැවින් අලෝභය භෝගසම්පත්තියට හේතු වේ. මෙෙත්‍රිය නිසා මිත්‍රයන් ලබන බැවින් අදෝෂය මිත්‍රසම්පත්තියට හේතු වේ. නුවණැත්තා තමා ගේ යහපත සිදු කර ගන්නා බැවින් අමෝභය ආත්ම සම්පත්තියට හේතු වේ. තව ද අලෝභය දිව්‍ය විහාරයට ද අදෝසය බ්‍රහ්ම විහාරයට ද අමෝභය ආර්ය විහාරයට ද ප්‍රත්‍යය වේ. (අලෝභ අදෝස අමෝභයන් පිළිබඳ වූ මේ විස්තර අත්පසාලිනි නම් වූ දම්සඟුණු අටුවාවට අනුව ලියන ලදී.)

තත්‍රමජ්ඣධත්තතාව

චිත්ත වෛතසිකයෝ ඒ ඒ කෘත්‍යයන් සිදු කරමින් සමූහ වශයෙන් උපදින්නෝ ය. එකිනෙකින් වෙන් නො කළ හැකි සේ බැඳී උපදනා වූ ධර්ම රාශියක් ඇති සෑම ධර්මයකට ම වෙන් වූ කෘත්‍යයක් ද ඇත්තේ ය. සියල්ල ම එක්වීමෙන් සිදුවන සර්වසාධාරණ කෘත්‍යයක් ද ඇත්තේ ය. මිනිසුන් සමූහයක් එක් වී ගෙයක් සාදන කල්හි ගල් ගෙන ඒම, බදාම ඇනීම, ගල් බැඳීම යනාදි කෘත්‍යයන් ඒ ඒ අය විසින් වෙන වෙන ම කරනු ලැබේ. සෑම දෙන ම කරන ක්‍රියා සියල්ලේ ම එක්වීමෙන් ගෙය තැනීම නමැති ක්‍රියාව වේ. එමෙන් චිත්ත වෛතසික පිණ්ඩයක ඇති ධර්මයන් විසින් වෙන් වෙන් වශයෙන් සිදු කරන කෘත්‍ය රාශියක් ද ඇත්තේ ය. සමූහයට ම අයත් වූ ප්‍රධාන කෘත්‍යයක් ද ඇත්තේ ය. සාමූහික කෘත්‍යය නම් දීම් ගැනීම් ආදිය ය. දෙදෙනකු විසින් එක් ව බරක් ඔසවා ගෙන යෑමේදී ඒ දෙදෙනාගෙන් එකකු වේගයෙන් යන්නටත් එකකු සෙමෙන් යන්නටත් සුදානම් වූව හොත් ඔවුන් දෙදෙනාට ඒ බර ගෙන යා හැකි නො වන්නේ ය. එය ගෙන යා හැකි වීමට නම් දෙදෙනා විසින් ම සම ව ගමන් කළ යුතු ය. එමෙන් ම එක් සාමූහික ක්‍රියාවක් සිදු කිරීම් වශයෙන් පහළ වන්නා වූ චිත්ත වෛතසික පිණ්ඩයක තම තමා විසින් වෙන්

වශයෙන් සිදු කරන ක්‍රියාවන්ගේ වේග සමත්වයක් තිබිය යුතුය. සිදු කරන ප්‍රධාන කෘත්‍යයට ගැලපෙන පරිදි ධර්මයන් ගේ වේග සමත්වය නොහොත් වේගයන් සම කරන ධර්මය තත්‍රමජ්ඣත්තතාව ය. ධර්මයන් ගේ සමත්වය ශෝභන සිත්වල පමණක් නොව අශෝභන සිත්වලද තිබිය යුතු ය. එහෙත් තත්‍රමජ්ඣත්තතාව වෛතසිකය අශෝභන සිත්වල ලැබෙන බවක් දක්වා නැත. එබැවින් මෙය තේරුම් ගැනීමට දුෂ්කර තැනෙකි. මේ වෛතසිකය ධම්මසංගණිය උද්ධරණය කොට දක්වා නැත. මෙය යෝවාපනක වශයෙන් දේශික වෛතසිකයෙකි.

කායපස්සද්ධිය හා චිත්තපස්සද්ධිය

කාය යනු සමූහය යන අර්ථය දෙන වචනයකි. මෙහි එයින් කියැවෙන්නේ සෝභන චිත්ත සම්ප්‍රයුක්ත වෛතසික සමූහය ය. මෙහි චිත්තය යනුවෙන් කියැවෙන්නේ සිත් සියල්ල ම නොව සෝභන චිත්තය ය. පස්සද්ධි යනුවෙන් කියැවෙන්නේ චිත්ත වෛතසිකයන් නො සන්සුන් කරන ඖද්ධතාදි ක්ලේශයන් නිසා ඇතිවන දාහයාගේ සන්සිද්ධිම ය. එය එක්තරා මානසික ශාන්ත ශීතල ස්වභාවයෙකි. "කායපස්සද්ධි" යනු ශෝභන චිත්ත සම්ප්‍රයුක්ත වෛතසික සමූහයේ සන්සුන් බවය. හෙවත් ශෝභන චිත්ත සම්ප්‍රයුක්ත වෛතසික සමූහය සන්සිද්ධිවන ශාන්ත ශීතල ස්වභාවය ය. "චිත්තපස්සද්ධි" යනු සෝභන චිත්තයා ගේ සන්සුන් බවය. හෙවත් ශෝභන චිත්තය සන්සුන් කරන ශාන්ත ශීතල ස්වභාවය ය. පස්සද්ධිහු දෙදෙන චිත්ත වෛතසිකයන් නො සන්සුන් කරන ඖද්ධතාදි ක්ලේශයන්ට විරුද්ධ ධර්මයෝ දෙදෙනෙකි. ඒ ධර්මයෝ සමහරුන්ගේ සිත්හි බලවත් වෙති. සමහරුන්ගේ සිත්හි දුබල වෙති. එක් පුද්ගලයකුගේ සිත්හි ද සමහර අවස්ථාවල දී බලවත් වෙති. සමහර අවස්ථාවල දී දුබල වෙති. ඒ ධර්මයන් දුබල වන කල්හි කුශල පක්ෂයේ දී සිත සුවයක් නො ලබයි. රත් වූ ගල්තලාවක වූ මසකු බදු වෙයි. කුශල පක්ෂයෙන් වහා ඉවත් වෙයි. ඒවා බලවත් කල්හි සිතට කුශල පක්ෂය සැප වෙයි. පින් කිරීම මිහිරි වෙයි. ඒවා බලවත් වූ සිත සිසිල් ජලයට පැමිණි මසකු බදු වෙයි.

කායලහුතාව හා චිත්තලහුතාව

ශෝභන චිත්ත සම්ප්‍රයුක්ත වෛතසික රාශියේ ලැහැල්ලු බව කාය ලහුතාවය. ශෝභන චිත්තයාගේ ලැහැල්ලු බව චිත්ත ලහුතාවය. ද්‍රව්‍යයන්හි ඇති බර බව හා ලැහැල්ලු බව බදු බර බවක් ලැහැල්ලු බවක් අද්‍රව්‍ය වූ චිත්ත වෛතසිකයන්ට නැත. රෝගාතුර වී දුබල වූ ශරීරය බර අඩු වුව ද ක්‍රියා කිරීමේ දී රෝගියා හට තමාගේ ශරීරය පෙරට වඩා බර වූවක් සේ දැනේ. එබැවින් රෝගීහු නොයෙක් විට ශරීරය බර බව කියති. රෝගියාට බරක් සේ දැනෙන්නේ බර නොව දුබල බව ය. වේගයෙන් ක්‍රියා කිරීමෙහි නො සමත් බව ය. ස්ත්‍රීයානම්ද්‍රව්‍යාදි ක්ලේශයන් නිසා සිතෙහි ද එබදු දුබල කමක් ඇති වේ. එය බරක් නො වනුදු බරක් බදු බැවින් බරක් සේ කියනු ලැබේ. මෙහි චිත්ත වෛතසිකයන්ගේ ලැහැල්ලු බව යයි කියනුයේ බරක් සේ දැනෙන ඒ චිත්ත වෛතසිකයන්ගේ දුබල බව අලස බව දුරු කොට චිත්ත වෛතසිකයන් කෙරෙහි ක්‍රියා සූරත්ත්වය ඇති කරන වෛතසික ධර්ම දෙකට ය. ඒවා චිත්ත වෛතසිකයන් බර ඔසවා ගත්තවුන් සේ සෙමින් ක්‍රියා කරන බවට පත් කරන ස්ත්‍රීයානම්ද්‍රව්‍යාදි ක්ලේශයන්ට ප්‍රතිපක්ෂ ධර්මයෝ ය. කාය චිත්ත ලහුතාවන් දුබල තැනැත්තාගේ සිත කුශල පක්ෂයේ දී අවිච්ඡිද්‍ර මලක් සේ හැකිලෙයි. දිග හැරී නො යයි. මහ බරක් ඔසවා ගෙන ගමනක් යන කෙනකු මෙන් වහා වෙහෙසට පත් වෙයි. ඒවා බලවත් තැනැත්තාගේ සිත වහා වෙහෙසට නො පැමිණේ.

කායමුද්‍රතාව හා චිත්තමුද්‍රතාව

ශෝභන චිත්ත සම්ප්‍රයුක්ත වෛතසිකයන් ගේ මොලොක් බව කාය මුද්‍රතාවය. ශෝභන චිත්තයාගේ මොලොක් බව චිත්ත මුද්‍රතාවය. තවත් ක්‍රමයකින් කියත හොත් දෘෂ්ටි මානාදීන් නිසා සිතට පැමිණිය හැකි තදබවට (තද ගතියට) ශෝභන චිත්තයට පැමිණෙන්නට නොදී එහි මෘදුත්ත්වය ඇති කරන ධර්ම දෙක කාය චිත්ත මුද්‍රතාවෝ ය. ඔවුහු චිත්ත වෛතසිකයන් තද බවට පමුණුවන දෘෂ්ටි මානාදි ක්ලේශයන්ට ප්‍රතිපක්ෂ ස්වභාවයෝ ය. ඒ ධර්ම දුබල තැනැත්තාගේ සිත කුශල පක්ෂයේ දී නැමීමට දුෂ්කර

වියළි දණ්ඩක් බඳුය. නැමුයේ ද දුන්නක් සේ නැවත තුබූ තැනට ම පැමිණෙන සුදුසුය.

කායකම්මඤ්ඤතාව හා චිත්ත කම්මඤ්ඤතාව

ශෝභන චිත්ත සම්ප්‍රසුක්ත වෛතසිකයන්ගේ කර්මණ්‍ය භාවය කායකම්මඤ්ඤතාවය. ශෝභන චිත්තයා ගේ කර්මණ්‍යතාව චිත්තකම්මඤ්ඤතාවය. කර්මණ්‍යතාව යනු පිරිසිදු රත්තරන් ඕනෑ ම සියුම් කාර්මාන්තයකට යෝග්‍ය වන්නාක් මෙන් ඔරොත්තු දෙන්නාක් මෙන් ශෝභන චිත්තයේ හා සම්ප්‍රසුක්ත වෛතසිකයන්ගේ දානාදි පුණ්‍ය ක්‍රියා සම්පාදනයෙහි රිසි සේ තැබිය හැකි පැවැත්විය හැකි ස්වභාවයයි. පුණ්‍යක්‍රියා විෂයෙහි චිත්ත වෛතසිකයන් ගේ අකර්මණ්‍ය භාවය කාමච්ඡන්දාදි නිවරණයන් නිසා සිදු වන්නකි. කාය චිත්ත කම්මඤ්ඤතාවෝ චිත්ත වෛතසිකයන් පුණ්‍ය ක්‍රියාවන්ට අයෝග්‍ය කරන කාමච්ඡන්දාදීන්ට ප්‍රතිපක්ෂයෝ ය. යමකුගේ සිත්හි මේ වෛතසික දෙක දුබල වේ නම්, ඔහු ගේ සිත් කුසල් කිරීමේ දී උඩු සුළඟට විසි කළ වී පොතු රැසක් මෙන් ඉදිරියට ගමන් නො කොට ආපසු එන්නේ ය. ඒවා බලවත් තැනැත්තා ගේ සිත් පිත් කිරීමෙහි දී උඩු සුළඟට ගැසු ගල සුළඟ කපා ගෙන ඉදිරියට යන්නාක් මෙන් කෙලෙස් සුළඟ කපා ගෙන ඉදිරියට යන්නේය. නො පසු බස්නේ ය.

කායපාශුඤ්ඤතාව හා චිත්ත පාශුඤ්ඤතාව

ශෝභන චිත්ත සම්ප්‍රසුක්ත වෛතසිකයන් ගේ නො ගිලන් බව කායපාශුඤ්ඤතාවය ය. ශෝභන චිත්තයාගේ නො ගිලන් බව චිත්තපාශුඤ්ඤතාවය ය. විචිකිත්සාදි ක්ලේශ ධර්මයන් නිසා කුශල පක්ෂයේ දී සිත් රෝගාතුර වුවකු සේ දුබල වේ. කාය චිත්ත පාශුඤ්ඤතා වෛතසික දෙක චිත්ත වෛතසිකයන් දුබල කරන කුශලයට නුහුරු කරන ඒ ක්ලේශයන්ට ප්‍රතිපක්ෂයෝ ය. යමකු ගේ සන්තානයෙහි ඒවා දුබල නම් ඔහුගේ සිත් කුශල කරණයට බට කල්හි ගැඹුරු දියට බට පිහිනුම් නො දන්නකු සේ වහා

වෙහෙසට පත් වේයි. ඔහුට රිසි සේ කුශලයෙහි නො යෙදිය හැකි වේ. ඒ වෛතසිකය බලවත් තැනැත්තාට රිසි සේ සිත පින් කිරීමෙහි යෙදවිය හැකි වේ.

කායුථ්‍යප්‍රකතාව හා චිත්තදුෂ්ප්‍රකතාව

ශෝභන චිත්ත සම්ප්‍රයුක්ත වෛතසිකයන් ගේ සෘජුත්වය හෙවත් ඇද නැති බව කායුථ්‍යප්‍රකතාවය. ශෝභන චිත්තයාගේ සෘජුත්වය චිත්තදුෂ්ප්‍රකතාවය. චිත්ත වෛතසිකයන්ගේ වංක භාවය අපරිශුද්ධ භාවය මායා සාධේය්‍යාදී ක්ලේශයන් නිසා සිදුවන්නකි. මේ වෛතසිකයෝ දෙදෙන ඒ මායා සාධේය්‍යාදීන්ට ප්‍රතිපක්ෂ ධර්ම දෙකකි. කළ වරද, ඇති වරද, සභවා රවටන ස්වභාවය මායා නම්. නැති ගුණ දක්වා රවටන ස්වභාවය සාධේය්‍ය නම්. කායුථ්‍ය ප්‍රකතා චිත්තදුෂ්ප්‍රකතා වෛතසික දුබල තැනැත්තාගේ සිත කුශල පක්ෂයේ දී විසම පැවතුම් ඇත්තේය. එය විටෙක උත්සාහවත් වේ. විටෙක පසු බසී. විටෙක අකුශල පක්ෂයට වැටේ. ඒවා බලවත් වූ තැනැත්තාගේ සිත කුශල පක්ෂයේ මැනවින් පවතී.

ගෝමුත්‍ර වංකය ය, චන්ද්‍රලේඛා වංකය ය, නංගල කෝටි වංකය යයි වංකය තුන් ආකාර වේ. ගමන් කරමින් මුත්‍ර පහ කළ ගවයා ගේ මුත්‍රයෙන් පොළොවෙහි ඇතිවුණු රේඛාවේ ඇදය ගෝමුත්‍ර වංකය යි. අමාවක පසු වී සම්පයේ පායන සඳට චන්ද්‍රලේඛාව යයි කියනු ලැබේ. එහි ඇදය චන්ද්‍රලේඛා වංකය යි. නගුල් දණ්ඩ සෘජුය. එහෙත් එහි කෙලවර වියගහ බඳින තැන මද ඇදයක් තිබේ. එය නංගලකෝටි වංකය යි. මනුෂ්‍යයාගේ සිත් වල ඒ තුනට සමාන වූ වංකයෝ වෙති. ඒවාට ද ඒ නම් ම ව්‍යවහාර කරනු ලැබේ.

පටි කොට "මම පටි නො කරමි" යි කියමින් පාපය සහවන තැනැත්තා කිරීම් වශයෙන් පටි මහ ඉදිරියට ගමන් කොට, නො කරමි යි කියමින් පාපයෙහි ම පසු බසින්නෙකි. දෙපසට යාම ඇති ඔහුගේ ඒ ගතිය ඉදිරියට පස්සට විටින් විට ගමන් කර තිබෙන ගෝමුත්‍ර රේඛාව බඳු බැවින් එයට ගෝමුත්‍ර වංකය යි කියනු ලැබේ.

ඇතුළු පටි කරමින් ඒව කිරීමට බොහෝ බිය ඇති බව කියති. පටි නො කරන්නට අනුන්ට අනුශාසනය කරති. පටි කරන්නවුන්ට ගර්භා කරති. ඔවුන්ගේ ඒ ස්වභාවය වන්ද්‍රලේඛාවේ ඇදය මෙන් ඉතා ම වක් බැවින් එයට වන්ද්‍රලේඛා වංකතාවය යි කියනු ලැබේ.

ඇතුළු පටි කරමින් ම කවරෙක් පවට බිය නො වෙත්ද? යනාදීන් පයඝායයෙන් තමන් ගේ ශුද්ධත්වය ලොවට පවසති. තමන් ගේ ශුද්ධත්වය කෙලින් ම නො කියති. ඔවුන් ගේ ස්වභාවය පටි කරමින් නො කරමිය කියන්නා ගේ ස්වභාවය තරමට ඇද තැනි බැවින් ඒ මද ඇද ගතියට නංගල කෝටි වංකතාවය යි කියනු ලැබේ.

යමෙක් තුන් දොරින් ම පටි කෙරේ නම් සෑම තැන ම ඇදය ඇති ඔහුගේ ඒ ස්වභාවයට ගෝමුත්‍ර වංකතාවය යි කියනු ලැබේ. යමෙක් යම් කිසි දෙදොරකින් පමණක් පටි කෙරේ නම් ඔහු ගේ ස්වභාවයට වන්ද්‍රලේඛා වංකතාවය යි කියනු ලැබේ. යමෙක් දෙදොරක් පිරිසිදු කර ගෙන එක දොරකින් පමණක් පටි කෙරේ නම් ඔහු ගේ ඒ ස්වභාවයට නංගලකෝටි වංකතාවය යයි කියනු ලැබේ. කායුජ්ජ්‍ර්කතා චිත්තුජ්ජ්‍ර්කතා වෛතසිකයෝ ඒ තුන් ආකාර වංකතාවයන්ට ප්‍රතිපක්ෂයෝ ය.

විරති වෛතසිකයෝ

සම්මාවාචාය, සම්මාකම්මන්තය, සම්මාආජිවයයි විරති වෛතසිකයෝ තිදෙනෙක් වෙති. ප්‍රාණඝාතාදි පාපයන් ගෙන් වළක්නා ස්වභාවයෝ විරති නම් වෙති. නොහොත් සත්ත්වයන්ට ප්‍රාණඝාතාදියෙන් වැළකීමට උපකාර වන්නා වූ ධර්මයෝ විරති නම් වෙති. පාපයෙන් වැළකීම් මාත්‍රය හෝ විරති නම් වේ. විරතිය සාමාන්‍යයෙන් එකක් වුව ද සම්පත්ත විරතිය, සමාදාන විරතිය, සමුච්ඡේද විරතිය යි ප්‍රභේද හෙයින් තුනක් වේ.

තමන්ගේ කුලය වයස දැනුමැතිකම යනාදිය සලකා සික පද සමාදානයක් නො මැනිව ම වරද කරන්නට සිදුවන අවස්ථාව පැමිණි කල්හි එය නො කර හැරීම සම්පත්ත විරතිය ය. යම් කිසි

වරදක් කරන්නට සිදු වී තිබෙන අවස්ථාවේ දී එය තමාගේ කුලපරම්පරාවේ අය විසින් නො කරන ලද්දක් නම් ඒ බව සලකා තමා විසින් ද එය නො කර හැරීම කුලය සලකා පවිත් වැළකීම ය. යම් කිසි වරදක් කරන්නට සිදු වී තිබෙන කල්හි මා වැනි වෘද්ධයකුහට මෙබඳු වැඩ නුසුදුසු යයි පවි නො කර හැරීම වයස සලකා පවිත් වැළකීම ය. යම් කිසි වරදක් කරන්නට සිදුවී තිබෙන කල්හි තමාගේ දනුමැතිකම් සලකා මේවා මෝඩයන්ට මිස මා වැනි කාරණාකාරණ දත් කෙනකු විසින් කිරීම සුදුසු නැත යයි පවිත් වැළකීම දනුමැති කම සලකා පවිත් වැළකීමය. සම්පත්ත විරතියට උදාහරණයක් වශයෙන් වක්කණ ගේ කථාව ආචාර්යාවරයෝ දක්වති. වක්කණ පෙර ලක්දිව විසූ සිංහල ගොවියෙකි. රෝගාතුර වූ ඔහුගේ මවට වෙද මහතා සා මස් දෙන්නට නියම කෙළේ ය. වක්කණ ගේ සහෝදරයා සා මස් සෙවීමට ඔහුට කුඹුරට ගොස් බලන්නට නියම කෙළේය. වක්කණ කුඹුරට ගිය කල්හි ගොයම් පැළ කෑමට ආ සාවෙක් බිය වී වේගයෙන් දුටු ගොස් තොණ්ඩුවකට අසු වී හඬ නැගීය. වක්කණ හඬ ඇසී එහි ගොස් බැඳී උන් සාවා දක උෟ අල්ලා මවට බෙහෙත් පිණිස මරන්නට සිතා නැවත මව ගේ දිවි රකිනු පිණිස අසරණ සතාගේ දිවි නැසීම නුසුදුසුය යි සිතා හැර දමමිණි. ඔහු ගෙදර ආ විට සහෝදරයා "සාවකු ලද ද" යි ඇසූ කල්හි වක්කණ සිදු වූ සැටි සහෝදරයාට කීය. එය අසා සහෝදරයා ඔහුට තර්ජනය කෙළේය. වක්කණ මව සමීපයට ගොස් "මම උපන්දා පටන් මේ වන තුරු දැන දැන ප්‍රාණඝාතයක් නො කෙළෙමි ය. ඒ සත්‍යානුභාවයෙන් මාගේ මව නිරෝගී වේවා" යි සත්‍යාක්‍රියා කෙළේය. ඒ සත්‍යානුභාවයෙන් මව නිරෝගී වූවා ය.

සිකපද සමාදන් වූවන් ගේ සිකපද සමාදන් වීමෙහි දී හා ඉන් පසු ද තමා ගේ ජීවිතය ගැන පවා නො සලකා පවිත් වැළකීම සමාදාන විරතිය ය. සමාදාන විරතියට උදාහරණයක් වශයෙන් උතුරු වවුන්නාව නමැති කන්දක විසූ ගොවියකුගේ පුවතක් දක්වා තිබේ. එය මෙසේය : උතුරු වවුන්නාවේ ගොවියා අම්බරිය විහාරවාසී පිංගල බුද්ධරක්ඛිත තෙරුන් වහන්සේගෙන් සිල් සමාදන් වී ගොවිකම් කළ තැනැත්තෙකි. දිනක් ඔහුගේ ගොනුන් නැති වී උන් සොයනු පිණිස හේ උතුරුවවුන්නා කන්දට ගියේ ය. එහි දී ඔහු

මහ පිඹුරකුට අසු විය. ඔහු අතේ හොඳින් කැපෙන කැත්තක් ද තිබිණ. කැත්තෙන් හිස සිඳ පිඹුරා මරා දමා ගැලවෙන්නට ඔහුට සිත්විය. නැවත ඔහුට ගරු කළ යුතු උතුමකු සම්පයෙන් සමාදන් වූ සිකපද බිඳලීම නුසුදුසු ය යි සිතීණ. මෙසේ හේ තුන් වර දක්වා සිතා අන්තිමේ දී "සිකපද නො බිඳින්නෙමිය, ඒ වෙනුවට ජීවිතය හරිමිය" යි සිතා නැවතත් සික පද කඩ කරන්නට නො සිතෙනු පිණිස ළඟ තුබූ කැත්ත ඇතට විසි කෙළේය. එකෙණෙහි ම පිඹුරා ඔහු හැර ගියේය.

ආයතී මාර්ගය හා සම්ප්‍රයුක්ත විරතිය සමුවිජේද විරතිය ය. එය ස්ථිර විරතියකි. එය ඇති වීමෙන් පසු ආයතී ශ්‍රාවකයා හට ප්‍රාණසාකාදිය සඳහා සිතකුදු නුපදනේ ය.

සම්මා වාචාව

"මුසාවාදා චේරමණී සික්ඛාපදං සමාදියාමි" යනාදීන් වතුර්විධ වාක් දුශ්චරිතය පිළිබඳ සික පද සමාදන් වන්නා වූ හෝ ඉටා ගන්නා වූ හෝ පැමිණි අවස්ථාවේ දී ඒවායින් වළක්නා වූ හෝ කැනුත්තන් ගේ පාපයෙන් වළක්නා ස්වභාවය, හෙවත් පාපයෙන් වැළකීමට උපකාරවන ස්වභාවය, හෙවත් පාපයෙන් වැළකීම සම්මා වාචාව ය.

කථා සම්මා වාචාවය, චේතනා සම්මා වාචාවය, විරති සම්මා වාචාව යයි සම්මාවාචාව කෙවැදෑරුම් වේ. අර්ථ ධර්ම ප්‍රතිසංයුක්ත වූ යහපත් කථාව කථා සම්මාවාචාව ය. එය ඇති කරන කුශල ක්‍රියා චේතනාව චේතනා සම්මාවාචාව ය. වාක් දුශ්චරිතයෙන් වළක්නා ස්වභාවය හෙවත් වැළකීම විරති සම්මා වාචාව ය. මේ චෛතසික කථාවට ගනු ලබනුයේ විරති සම්මාවාචාවයි.

සම්මා ඛල්මත්තය

"පාණාතිපාතා චේරමණී සික්ඛාපදං සමාදියාමි" යනාදී ක්‍රීඩිධ කාය දුශ්චරිතය පිළිබඳ සිකපද සමාදන් වන්නා වූ හෝ ඉටා

ගන්නා වූ හෝ පැමිණි අවස්ථාවේ දී කාය දුශ්චරිතයෙන් වළක්නා වූ හෝ තැනැත්තා ගේ පාපයෙන් වළක්නා වූ ස්වභාවය හෙවත් වැළකීමට උපකාරක ධර්මය, හෙවත් පාපයෙන් වැළකීම සම්මා කම්මන්තය ය. ක්‍රියා සම්මා කම්මන්තය, චේතනා සම්මා කම්මන්තය, විරති සම්මා කම්මන්තය යි සම්මා කම්මන්තය ද තෙවැදෑරුම් වේ. නිරවද්‍ය වූ කාය කර්මය ක්‍රියා සම්මා කම්මන්තය ය. එය ඇති කරන්නා වූ කුසල ක්‍රියා චේතනාව චේතනා සම්මා කම්මන්තය ය. කාය දුශ්චරිතයෙන් වළක්නා වූ කාය දුශ්චරිතය දුර ලන්නා වූ ස්වභාවය විරති සම්මා කම්මන්තය ය. මේ වෛතසික කථාවෙහි ගනු ලබන්නේ විරති සම්මා කම්මන්තයයි. ඉතිරි දෙක නො ගනු ලැබේ.

සම්මා ආර්ථය

සත්ත්වයෝ ක්‍රෝධය නිසා ද ඊෂ්‍යාව නිසා ද දෘෂ්ටිය නිසා ද ක්‍රීඩා පිණිස ද තමන්ගේ සමත් කම් දක්වීම පිණිස ද පව කෙරෙති. දිවි පැවැත්ම සඳහා ද පව කෙරෙති. ක්‍රෝධාදිය නිසා කරන වාක් දුශ්චරිතයෙන් වළක්නා ස්වභාවය සම්මාවාවාය ය. ක්‍රෝධාදිය නිසා කරන ප්‍රාණඝාතාදී කාය දුශ්චරිත තුනෙන් වළක්නා ස්වභාවය සම්මා කම්මන්තය ය. තමා ගේ හා අඹුදරු ආදීන් ගේ ජීවිතාව පිණිස කරන්නා වූ කාය වාක් දුශ්චරිතයන් ගෙන් වළක්නා ස්වභාවය හෙවත් වැළකීම, ආර්ථවේතුක දුශ්චරිතයෙන් වැළකීම සම්මා ආර්ථය ය. ප්‍රකෘතියෙන් ම නිරවද්‍ය කර්ම වූ ගොවි කම් ආදිය කිරීමෙන් හෝ සිහා ගැනීම ආදියෙන් හෝ දිවි පවත්නා වූ තැනැත්තා ගේ දිවි පැවැත්ම පිළිබඳ වියඝියට ද සම්මාආර්ථ යයි කියනු ලැබේ. එය මේ විරති සම්මා ආර්ථයට අයත් නො වේ. මෙහි සම්මා ආර්ථ වශයෙන් ගනු ලබනුයේ ජීවිතාව පිණිස කරන පාපයෙන් වැළකීම ම ය.

අප්‍රමාණ්‍ය වෛතසිකයෝ

කරුණාවය, මුදිතාවය යි අප්‍රමාණ්‍ය වෛතසිකයෝ දෙදෙනෙකි.

කරුණාව

සත්පුරුෂයන් ගේ සිත් සතන්හි ඇතිවන්නා වූ පරදුඛය ගැන කම්පා වන්නා වූ පරදුඛයට කැමති නොවන්නා වූ, පරදුඛය නොඉවසන්නා වූ මෙරමා දුකින් මුදවනු කැමති ආකාරයෙන් පවත්නා වූ, පරදුඛය දුරු කරන ආකාරයෙන් පවත්නා වූ, පරදුඛයට විරුද්ධ වූ ස්වභාවය කරුණාව ය. සමහර විට පරදුඛය ඇසූ දුටු කල්හි කරුණා රූපයෙන් ශෝකයක් ද ඇති වේ. එබඳු ශෝකයක් ඇතිවීම කරුණා වඩන්නා වූ තැනැත්තාට නපුරෙකි. ශෝකය ඇති වීමෙන් කරුණාවෙන් පිරිහේ. කරුණාව හැඩීමට කාරණයක් නොවේ. ශෝකය හැඩීමට කාරණයකි. කාරුණිකයන් කෙරෙහි ඒ ශෝකය ද නොයෙක් විට ඇති වේ. ශෝකය ඇති වුවහොත් එය කුශලයක් නොව අකුශලයකි. එය ද්වේෂ සහගත වන බැවිනි. කරුණාව කුශලයට හා ක්‍රියාවට ඇතුළත් ධර්මයකි. එය කිසි කලෙක අකුශල චිත්තයක නො ලැබේ. ස්කන්ධ විභාගයේ දී කරුණාව සංස්කාරස්කන්ධයට අයත් ය. ශෝකය වේදනාස්කන්ධයට අයත් ය.

මුදිතාව

පරසම්පන්නිය දක්නා වූ ද අසන්නා වූ ද සත් පුරුෂයන් ගේ සිත්හි ඇතිවන්නා වූ, එයට සතුටු වන්නා වූ, අනුකූල වන්නා වූ, ඊර්ෂ්‍යාවට ප්‍රතිපක්ෂ වූ ස්වභාවය මුදිතාව ය. සතුට යන වචනය බොහෝ සෙයින් ප්‍රීතිය යන අර්ථය දීමට යෙදෙන වචනයෙකි. සතුටුවන ස්වභාවය මුදිතාවයයි කී කල්හි මුදිතාව ප්‍රීතිය හා අවුල් විය හැකිය. ප්‍රීතිය හා මුදිතාව වෙන් වෙන් වූ ලක්ෂණ ඇති ධර්ම දෙකකි. සමහර විට ඒ දෙක එක සිතේ ම ද පහළ වේ. එකල වෙන් වශයෙන් තේරුම් ගැනීමට ඉතා දුෂ්කරය. තමා ගේ ඥාති මිත්‍රාදීන් ගේ සම්පන්නිය දක්නා තැනැත්තන්හට සමහර විට “පහාසය” යි කියනු ලබන ලෝභ සහගත ප්‍රීතිය මුදිතා රූපයෙන් පහළ වේ. එය මුදිතාව වඩන්නහුට විපතකි.

මෙත්තා, කරුණා, මුදිතා, උපෙක්ඛා යන මේ ධර්මයෝ මෙතෙක් සත්ත්වයන් කෙරෙහි පැවැත්විය යුත්තාහුය, ඉන් ඔබ්බට

නො ගෙන යා යුක්තානුය කියා පැවැත්විය යුතු සත්ත්වයන් ගේ ප්‍රමාණයක් නැත්තේ ය. ප්‍රමාණයක් හෙවත් ගණනක් නැත්තා වූ පරිච්ඡේදයක් නැත්තා වූ සත්ත්වයන් කෙරෙහි පවත්නා බැවින් ඒ ධර්මයෝ අප්‍රමාණය නම් වෙති. ද්වේෂ පාක්ෂික ක්ලේශයන්ට ප්‍රතිපක්ෂ වූ ධර්මයන් පවත්නා වූ තැනැත්තා ගේ සත්තානසෙන් ද්වේෂ පාක්ෂික ක්ලේශයෝ බැහැර වෙති. එබැවින් මෙත්තාදිය වඩන්නා වූ පුද්ගලයෝ සෞම්‍ය සිත් ඇත්තෝ ය. සත්පුරුෂයෝ ය. සෞම්‍ය සිත් ඇති බැවින් ඒ පුද්ගලයෝ උත්තමයෝ ය. බ්‍රහ්ම යනු ද උත්තමාර්ථය දෙන වචනයකි. සෞම්‍ය සිත් ඇති බැවින් බ්‍රහ්ම වූ පුද්ගලයන් ගේ විහාරයෝ ය යන අර්ථයෙන් ඒ ධර්මයෝ සතර දෙන බ්‍රහ්මවිහාර නමුදු වෙති.

අප්‍රමාණය සතරක් තිබියදී මේ වෛතසික කථාවෙහි දෙකක් පමණක් දැක්වෙන්නේ අදෝෂය ගැනීමෙන් මෙත්තාව ද, තත්‍රමඡ්ඤානතාව ගැනීමෙන් උපේක්ෂාව ද ගන්නා ලද බැවිනි. තවද ප්‍රඥා වෛතසිකය අමෝහ නාමයෙන් දක්වන ලදී.

මෙතෙකින් වෛතසික විස්තරය නිමිසේ ය.

අටවිසි රූපය

භූතරූප නම් වූ ප්‍රධාන රූප සතරෙකි. ඒවා නිසා පවත්නා බැවින් උපාදාරූප නම් වූ අප්‍රධාන රූප සූචිස්සෙකි. මෙසේ රූප අටවිස්සක් වේ.

භූත රූප

පඨවි ධාතුවය, ආපේ ධාතුවය, තේජෝ ධාතුවය, වායෝ ධාතුව යයි භූතරූප සතරෙකි. ඒවා ගැන සාමාන්‍ය ලෝකයා සලකන ආකාරය අනෙකකි. අභිර්මයේ දක්වෙන ක්‍රමය අනෙකකි. සූත්‍රපිටකයේ ධාතුවිභංග සූත්‍රාදියෙහි ඒවා සාමාන්‍ය ලෝකයා විසින් සලකන ඖදාරික ක්‍රමයෙන් දේශනය කර තිබේ. සෞත්‍රාන්තික ක්‍රමයේ සැටියට ඒවා ද්‍රව්‍යයෝ ය. අභිර්ම ක්‍රමයේ සැටියට ඒවා ද්‍රව්‍යයන් නොව විදුලි ආකර්ශණ බල ආදිය වැනි ක්‍රියා ස්වභාවයෝ ය. සාමාන්‍ය ලෝකයා සලකන ක්‍රමය වූ සෞත්‍රාන්තික ක්‍රමයේ සැටියට තද බව ලක්ෂණ කොට ඇති පස් ගල් ඇට මස් ආදී ද්‍රව්‍යයෝ පඨවි ධාතූහුය. වැගිරෙන ස්වභාවය ඇලෙන ස්වභාවය ඇති චතුර තෙල් ලේ සෙම ආදිය ආපේධාතූහුය. ගින්න තේජෝ ධාතුවය. සුළඟ වායෝ ධාතුවය. අභිර්මයේ දී ඒ ධාතූ වෙන් වෙන් වශයෙන් පවත්නා දේ සැටියට නුගන්වනු ලැබේ. එහි උගන්වන්නේ පස් දිය ගිනි සුළං යන සියල්ලෙහි ම ධාතූ සතර ම ඇති සැටියට ය. හිරු එළි සඳ එළි පහන් එළි ආදී සියුම් දේවල පවා ධාතූ සතර ම ඇති සැටියට අභිර්මයේ උගන්වනු ලැබේ. බුදුන් වහන්සේ එක් කරුණක් සඳහා දෙ තැනක දෙයාකාරයකට නො වදාරනිසි සිතා අභිර්මය හා සූත්‍ර ධර්ම එක් කරන්නට ගොස් කරුණු අවුල් නො කර ගත යුතුය. මෙතැන් පටන් අභිර්ම ක්‍රමයෙන් ධාතූන් ගේ තත්ත්වය විස්තර කරනු ලැබේ.

පඨවි ධාතුව

කර්කශ ස්වභාවය පෘථිවි ධාතුව ය. කැපෙන දෙයක් ලෙස ද, හැණෙන දෙයක් ලෙස ද, තද දෙයක් ලෙස ද, මොළොක් දෙයක් ලෙස ද, රළු දෙයක් ලෙස ද, මට්ටම් දෙයක් ලෙස ද දැනෙන්නේ කර්කශ ස්වභාවය වූ පෘථිවි ධාතුව ම ය. පිහියේ මුඛ ඇති කර්කශ බව වූ පෘථිවි ධාතුව කැපෙන දෙයක් ලෙස ද, පිහියා උලෙහි ඇති

පෘථිවි ධාතුව ඇණෙන දෙයක් ලෙස ද වැටහේ. ඒ කැපෙන දෙය ඇණෙන දෙය සැටියට වැටහෙන දෙය පිහියේ සැම තැන ම ඇත්තේ ය. පිහියේ අංසයන්හි තද වුවක් ලෙස හා මට්ටමක් ලෙස දැනෙන්නේ ද පිහියා මුවෙහි කැපෙන දෙය සැටියට හා පිහියා උලෙහි ඇණෙන දෙය සැටියට දැනෙන්නේ ද කර්කශ ස්වභාවය ම ය. පෘථිවි ධාතුව කර්කශ ලෙස තද ලෙස දැනෙන්නේ රූප කලාප සතුව පිහිටි කල්හි ය. රූප කලාප සත නො වූ ද ආකාශ වායු අධික වූ ද තැන්වලදී ඒ කර්කශ බව මෘදු බවක් සේ දැනෙන්නේ ය. කළු ගලේ දී පෘථිවි ධාතුව තද වූ රළු වූ දෙයක් ලෙස ද, දෙරු සිරුරේ දී මොළොක් වූ සිනිඳු වූ දෙයක් ලෙස ද දැනෙන්නේ ය. එබැවින් තද බව මොළොක් බව යන දෙක ම පෘථිවි ධාතුව යි කියනු ලැබේ. රූප කලාප සතුව ඇති ලෝහයේ හා ගලෙහි එය බරක් ලෙස දැනෙන්නේ ය. ආකාශ බහුල වූ පුළුන් පිටෙහි දී එය ලැහැල්ලු බවක් සේ දැනෙන්නේ ය. එබැවින් බර හා ලැහැල්ලු බව ද පෘථිවි ධාතුව ම බව දත යුතුය.

ධාතූන්ගේ ලක්ෂණ දැක්වීමෙහි දී "කක්බලත්ත ලක්ඛණා පඨවි ධාතූ" යයි පෘථිවි ධාතුව කර්කශ බව ලක්ෂණ කොට ඇත්තේය යි කියනු ලැබේ. එසේ කියා තිබෙන බැවින් කර්කශත්වය පෘථිවි ධාතුව ගේ ලක්ෂණය ය. පෘථිවි ධාතුව ඒ ලක්ෂණය ඇති ද්‍රව්‍යයෙකු යි ද කර්කශත්වය හා පෘථිවි ධාතුව දෙකකු යි ද නො ගත යුතුය. කර්කශත්වය ම පෘථිවි ධාතුව ය. එහි ලක්ෂණය අන් අයුරකින් නො කිය හැකි බැවින් කර්කශ ලක්ෂණය ඇත්තේ පෘථිවි ධාතුව යයි කියනු ලැබේ. මෙය අවුල් විය හැකි කරුණකි. අවුල් නො කර ගත යුතු ය. අන්‍ය ධාතූන්ගේ ලක්ෂණ කියා තිබෙන්නේ ද ඒ ක්‍රමයෙන් ම බැවින් ඒ තැන්වල දී ද කියන ලද්දට අනුව සිතා කාරණය තේරුම් කර ගත යුතුය.

ආපෝ ධාතුව

කර්කශ ස්වභාවය යි කියන ලද පෘථිවි ධාතුවට විසිර යා නොදී එය පිඩු කරන්නා වූ ස්වභාවය ආපෝ ධාතුවය. ඇලෙන්නා වූ ස්වභාවය ද වැගිරෙන්නා වූ ස්වභාවය ද පැතිරෙන්නා වූ ස්වභාවය ද ආපෝ ධාතුව ම ය. සීමෙන්කි කුඩුවලට වතුර දමූ

කල්හි වතුර ඒවායේ පැතිර ඒවා එකට අලවා පිඬු කරයි. වතුරෙහි සිමෙන්ති කුඩු පිඬු කිරීම මෙන් ආපෝ ධාතුවගේ පෘථිවි ධාතුවට විසිරෙන්නට නො දී පිඬු කරන්නා වූ ස්වභාවය දක යුතුය. සිමෙන්ති කුඩු අතරට වතුර පැමිණි කල්හි ඒ කුඩු වතුරෙහි ඇලේ. වතුර ඒ කුඩු තමා කෙරෙහි අලවා ගනී. සිමෙන්ති කුඩු එකිනෙකට ඇලී තිබෙන්නාක් මෙන් පෙනුණත් ඒවා ඇලී තිබෙන්නේ කුඩු අතරේ තිබෙන වතුරේ ය. ආපෝ ධාතුවගේ ඇලෙන ස්වභාවය සිමෙන්ති කුඩු අතරේ ඇති වතුර මෙන් දක යුතුය. අලවාගන්නට දෙයක් නො ලබන කල්හි පැතිරෙන්නට තැනක් නො ලබන කල්හි වතුර වැගිරෙන ස්වභාවය ඇත්තේ ය. ආපෝ ධාතුවගේ වැගිරෙන ස්වභාවය එයට අනුව දක යුතු. පුළුන් පිටකට දැමූ තෙල් බිත්දූව එහි පැතිරෙන්නාක් මෙන්, වතුරට දැමූ තෙල් බිත්දූව එහි පැතිරෙන්නාක් මෙන්, වැගිරෙන ස්වභාවය ඇති දෙය වස්තුවක් ලද කල්හි එහි පැතිරෙන්නේය. ඒ පැතිරෙන ස්වභාවය වැගිරෙන ස්වභාවය ම ය.

තේජෝ ධාතුව

උෂ්ණ ස්වභාවය හා ශීතලස්වභාවය තේජෝ ධාතුව ය. එය ඉතිරි ධාතු තුන පාලනය කරන බලවත් ධාතුව ය. එයින් පෘථිවි ධාතුවගේ තද බව අඩු ද, වැඩි ද, කරනු ලැබේ. ආපෝ ධාතුවගේ වැගිරෙන ස්වභාවය අඩු වැඩි කරනු ලැබේ. වායෝ ධාතුවගේ වේගය ද අඩු වැඩි කරනු ලැබේ. මැටියෙන් තැනූ බඳුන පිලිස්සීමෙන් තද වන්නේ තේජෝ ධාතුවෙන් පෘථිවි ධාතුව වඩා තද බවට පැමිණිවීමෙනි. උණුසුම් ගැන්වීමෙන් ඉටි මොළොක් වන්නේ තේජෝ ධාතුවෙන් පෘථිවි ධාතුවේ තද ගතිය හීනකර වීමෙනි. උක්පැණිය හුණු කළ කල්හි කැටි වන්නේ තේජෝ ධාතුවෙන් ආපෝධාතු බලය හීන කිරීමෙනි. උණුසුම් වීමෙන් ඉටි දිය වන්නේ ආපෝධාතු බලය වැඩිවීමෙනි. ජලය උණුසුම් කරන කල්හි දුම් නගින්නේ තේජෝ ධාතුවෙන් වායු වේගය වැඩි කිරීමෙනි. බොහෝ යන්ත්‍ර ක්‍රියා කරවන්නේ ද තේජෝ ධාතුවෙන් වඩවන වායු වේගයෙනි. සිසිල් වූ කල්හි ඒ වේගය නැති වන්නේ ශීත තේජෝ ධාතුවෙන් වායෝධාතු වේගය අඩු කරන බැවිනි.

අලුත් අලුත් රූපකලාප ඇති කිරීමෙන් වෘක්ෂලතාදි වස්තූන් හා සත්ත්ව ශරීර මහත් කරවන්නේ ද ශක්තිමත් කරවන්නේ ද ඒවා දිරවා දුබල කරවන්නේ ද නසන්නේ ද තේජෝ ධාතුවෙනි. වස්තූන්ගේ පැහැය අඩු වැඩි කිරීම හා වෙනස් කිරීම ද නොයෙක් විට තේජෝ ධාතුවෙන් සිදු කරනු ලැබේ. සෑම රූප කලාපයක ම තේජෝ ධාතුව ඇත්තේය. ඒවායේ තේජෝ ධාතුවෙන් තවත් රූප කලාප උපදවනු ලැබේ. මෙසේ තේජෝ ධාතුවෙන් බොහෝ කල් රූප පරම්පරා පවත්වනු ලැබේ. අලුත උපන් සත්ත්වයාගේ ශරීරය කුඩා ය. දුබලය. කුඩා වූ ශරීරයෙහි ඇති තේජෝ ධාතුවෙන් අභිනව රූප කලාප උපදවනු ලැබීමෙන් ක්‍රමයෙන් ඒ ශරීරය මහත් වේ. තේජෝ ධාතුවෙන් කරන පැසවීමෙන් මෝරා එය ක්‍රමයෙන් ශක්තිමත් වේ. ශක්තිමත් වූ පසු ද තේජෝ ධාතුවෙන් තැවීම නො නැවතී ම ඒ ශරීරයේ සිදු වේ. මෝරා ශක්තිමත් වීමෙන් පසු කෙරෙන පැසවීමෙන් රූප පරම්පරාව දුබල වන්නට පටන් ගනී. ජරාව යයි කියනු ලබනුයේ එයටය. තේජෝ ධාතුවෙන් නැවත නැවත දව දවා දුබල කරන ලද රූප පරම්පරාව නැවත නැවත ද තවනු ලැබූ කල්හි අතිශයින් දුබල ව පරම්පරාව ඉදිරියට නො ගෙන යා හැකි තත්ත්වයට පැමිණේ. එයින් සත්ත්වයාගේ මරණය හා රූප පරම්පරාව සිඳී යාම ද වේ. ආප්ප තැනීමට පිළියෙළ කළ දියාරු පිටි, කබලට වත් කොට උදුන මත තැබූ කල්හි ගින්නෙන් කරන පැසවීමෙන් එය ක්‍රමයෙන් තද වී ශක්තිමත් වේ. ඉන් පසු ද ආප්පය උදුන මත තිබෙන්නට හැරිය හොත් කරවී දුබල වන්නට පටන් ගනී. වඩ වඩා එහි ම තිබෙන්නට හැරිය හොත් ආප්පය අඟුරු වී හළ වී සම්පූර්ණයෙන් ම විනාශ වන්නේ ය. එක ම ගින්නෙන් ආප්පය ඇති වී නැති වන්නාක් මෙන්, එක ම තේජෝ ධාතුවෙන් කරන පැසවීමෙන් සත්ත්ව ශරීරයක දියුණු වී පිරිහී යෑමද දත යුතු ය. උදුනේ ගින්නෙන් කබලේ ආප්පයේ ඇති ව නැති වීම කියන ලද්දේ සත්‍ය වශයෙන් නොව ලෝකයාගේ සැලකීමේ සැටියට ය. සත්‍ය වශයෙන් කිය යුත්තේ ආප්පයේ තේජෝ ධාතුවෙන් ම ආප්පයේ දැඩිවීම හා දිරීම ද විනාශය ද වන බව ය. උදුනේ ගින්න නිසා ආප්පයේ තේජෝ ධාතුව උත්සන්න වේ.

ආප්පය පැසෙන්තේ උදුනේ ගින්නෙන් නොව ආප්පයේ ම ඇති වන තේජේ ධාතුවෙනි. සත්ත්ව ශරීරාදියේ වැඩිම දිරිම නැසීම සිදු වන්නේ ද ඒ ඒ දෙයෙහි ම ඇති තේජේ ධාතුවෙනි.

වායෝ ධාතුව

පිම්බෙන පුම්බන රුකුල් දෙන තල්ලු කරන ස්වභාවය වායෝ ධාතුව ය. කර්කශ ස්වභාවය වූ පෘථිවි ධාතුව හා බැඳී සිට එයට විසිරී යන්නට නොදී එය ඇද ගෙන බැද ගෙන සිටින ස්වභාවය ආපේ ධාතුව ය. ආපේ ධාතුව හා බැඳී සිට එහි ගැලී සිට පෘථිවි ධාතුවට සර්වාකාරයෙන් හැකිලෙන්නට නොදී එය වායෝ ධාතුවෙන් පුම්බනු ලැබේ. වායෝ ධාතුවෙන් පුම්බනු නො ලැබුවහොත් පඨවි ධාතුවට නො සිටිය හැකි ය. වායෝ ධාතුව ගේ ස්වභාවය කොට්ටයක් තුළ ඇති පුළුන් ස්වභාවය මෙන් දත යුතු ය. පුළුන් නිතර ම පිම්බී තිබෙන ද්‍රව්‍යයකි. කොට්ට උරය හැකිලෙන ස්වභාවය ඇතියකි. හැකිලෙන ස්වභාවය ඇති කොට්ට උරය පිම්බෙන ස්වභාවය ඇති පුළුන් නිසා පිම්බී සිටී. පුළුන් පිම්බී සිටින බැවින් පිම්බෙන දෙයකැයි ද කිය හැකි ය. කොට්ට උරය අපේක්ෂා කොට කියන හොත් කොට්ට උරය පුම්බන බැවින් එය පුම්බවන ස්වභාවය ඇතියකැයි ද කිය හැකි ය. එමෙන් වායෝ ධාතුව තෙමේ පිම්බෙන බැවින් පිම්බෙන ස්වභාවයකැයි ද, වායෝ ධාතුවේ පිම්බීමෙන් එය හා බැඳී තිබෙන පඨවි ධාතුව පිම්බෙන බැවින් පුම්බවන ස්වභාවයකැයි ද කියන ලදී. ආපේ ධාතුව ගේ ආකර්ෂණ වේගය ඇති දෙසට පඨවි ධාතුව ඇදේ. ඒ ඇදීම බර වීමක් වැනි ය. ගසක් හෝ ගෙයක් හෝ පසෙකට බර වී වැටෙන්නට යන තල්හි කණු ආදි යම් කිසිවකින් එය නැවැත්වීමට රුකුල් දෙනු ලැබේ. ඇදෙන්නා වූ වේගය වායෝ ධාතුව ගේ පිම්බීමෙන් නවත්නා බැවින් ඒ පිම්බෙන ස්වභාවයට ම රුකුල් දෙන ස්වභාවකැයි ද කියනු ලැබේ. රුකුල් දීම ම තල්ලු කිරීමක් ද වන බැවින් වායෝ ධාතුව තල්ලු කරන ස්වභාවයක් සැටියට ද කියනු ලැබේ.

යම් කිසි වස්තුවක සෙලවීමක් වෙතොත් වනුයේ වායෝ ධාතුව නිසා ය. ඇතැම් දෙයක වායෝ ධාතුව අධිකය. එය අධික වන දෙය සැහැල්ලු ය. එබැවින් ඒ දෙය ලෙහෙසියෙන් සෙලවේ.

සුළඟෙහි වායෝ ධාතුව ඉතා අධික ය. එබැවින් එය ඉතා සැහැල්ලුය. නිතර ම වාගේ සෙලවෙමින් පවතින්නේ ය.

මහා භූත යනු ද මේ ධාතුවට නමෙකි. මහා භූතයෝ ද්‍රව්‍යයන් නොව ශක්තීන් ය. වේගයෝ ය. ඒවාට තනි තනිව නොපැවතිය හැකිය. නො ඉපදිය හැකිය. යම් තැනක එක් මහා භූතයක් වේ නම් එතැන ඉතිරි තුන ද ඇත්තේ ය. ඔවුහු එකිනෙක ගිලගෙන සිටින්නාක් මෙන් එකට බැඳී උපදිති. ඒවායින් එකකට ඉතිරි තුන නිශ්ශ්‍රය වේ. ඒ තුනට ද ඉතිරි එක නිශ්ශ්‍රය වේ. දෙකකට ඉතිරි දෙක නිශ්ශ්‍රය වේ. ඒ දෙකට ඉතිරි දෙක නිශ්ශ්‍රය වේ. මෙසේ මහා භූතයෝ ඔවුනොවුන්ට නිශ්ශ්‍රය වෙමින් උපදිති. පවතිති. ඒ බැවින් පටිඨාන පඤ්ඤායෙහි -

“එකං මහාභූතං තිත්තං මහාභූතානං නිස්සය පච්චයෙන පච්චයො, තයො මහා භූතා එකස්ස මහාභූතස්ස නිස්සය පච්චයෙන පච්චයො, ද්වෙ මහා භූතා ද්විත්තං මහාභූතානං නිස්සය පච්චයෙන පච්චයො” යි වදාළ සේක.

භූත රූපයන් ද්‍රව්‍ය නො වතුද ඒ සතර ඔවුනොවුන් ගිල ගෙන වැළඳ ගෙන එකිනෙක හා බැඳී පහළ වූ කල්හි රූප කලාප නම් වූ කුඩා ද්‍රව්‍යය පහළ වේ. එය ඉතා ම කුඩා ද්‍රව්‍යයෙකි. ලෝකයා විසින් ඉතා ම කුඩා දෙය සැටියට සලකන පරමාණුව සෑදෙන්නේ රූප කලාප බොහෝ ගණනක් එක්වීමෙනි. පස් දිය ගිනි සුළං රත් රිදී මුතු මැණික් ඇට ලේ මස් ආදී කවර ද්‍රව්‍යයක වුව ද ඇත්තේ භූත රූප සතර ම ය. ඒවා සෑදී තිබෙන්නේ භූතරූප සතර එක්වීමෙන් ය. භූතරූපයන් ගෙන් ම නිර්මිත වී තිබෙන ඒ ද්‍රව්‍ය නොයෙක් ආකාර වී තිබෙන්නේ සංයෝග වීමේ වෙනස් කමිනි. ධාතු සතර සෑම ද්‍රව්‍යයක ම ඇත්තේ එක ම ප්‍රමාණයකින් නො වේ. ඇතැම් වස්තුවක පට්ඨ ධාතුව අධික ය. ඇතමෙක ආපෝ ධාතුව අධික ය. ඇතමෙක තේයෝ ධාතුව අධික ය. ඇතමෙක වායෝ ධාතුව අධික ය. ඇතමෙක එක් ධාතුවක් උත්සන්න වී ඉතිරි තුන හීන වී තිබේ. ඇතමෙක ධාතු දෙකක් උත්සන්න වී දෙකක් හීන වී තිබේ. ඇතමෙක ධාතු තුනක් උත්සන්න වී එකක් හීන වී තිබේ. මෙසේ ඒ ඒ ධාතුවන් ගේ උත්සන්න මන්දතාවගේ වශයෙන් ද්‍රව්‍යය අනේකාකාර වී තිබේ. සුදු සායම් කළඳකට නිල් සායම්

මංවාචියක් මිශ්‍ර කළ කල්හි එක්තරා වර්ණයක් ඇති වේ. සුදු සායම් කලඳකට නිල් මංවාචි දෙකක් එක් කළ කල්හි එයට වෙනස් වර්ණයක් ඇති වේ. මෙසේ සුදු කලඳකට නිලෙන් මංවාචිය බැගින් වැඩි කොට මිශ්‍ර කිරීමෙන් වර්ණ සියයක් වුව ද සෑදෙන්නේ ය. එමෙන් උත්සන්න වන්නා වූ ද හීන වන්නා වූ ද එක් එක් ධාතුවක් උත්සන්න හීන වන ප්‍රමාණයන්ගේ සැටියට ද වස්තුහු අනේකාකාර වෙති. ගමන සාමාන්‍යයෙන් එකකි. එහෙත් වේගවත් ගමනය, මන්ද ගමනය, ඉදිරියට යන ගමනය, පස්සට යන ගමනය, සරසට යන ගමනය, කෙළින් යන ගමනය, ඇද ගමනය, පයින් යන ගමනය, රියෙන් යන ගමනය, එක් පයින් යන ගමනය, දෙපයින් යන ගමනය, සතර පයින් යන ගමනය යනාදීන් එකක් වූ ගමනෙහි බොහෝ ප්‍රභේද ඇත්තේය. පඨවි ධාතුව වූ කර්කශ ස්වභාවයේ ද නොයෙක් ආකාර ඇත්තේය. ඉතිරි ධාතූන්ගේ ද එසේ ම බොහෝ ආකාර ඇත්තේය. ඒවා මේ මේ යයි දක්වීමට දුෂ්කරය. සංයෝගවන්නා වූ ධාතූන්හි ඇති වෙනස් කම් නිසා ද ධාතූන්ගෙන් නිර්මාණය වන වස්තුහු අනේකාකාර වෙති. ඇට මස් නහර පස් ආදියෙහි පෘථිවි ධාතුව උත්සන්නය. තෙල් වතුර කෙළ ආදියෙහි ආපේ ධාතුව උත්සන්නය. ගින්නෙහි තේජෝ වායෝ ධාතු දෙක උත්සන්නය. සුළඟෙහි වායෝ ධාතුව උත්සන්නය. නිවැරදි ලෙස ධාතු සතර තේරුම් ගැනීම එතරම් පහසු නැත. එය සිදු කර ගතහොත් උපාදාරූපයන් පහසුවෙන් තේරුම් ගත හැකි වනු ඇත.

ප්‍රසාද රූප පස

වක්ත්‍ර: ප්‍රසාදය, ශ්‍රෝත ප්‍රසාදය, ස්‍රාණ ප්‍රසාදය, ජිහ්වා ප්‍රසාදය, කාය ප්‍රසාදය යි ප්‍රසාද රූප පසෙකි. ප්‍රසාද යනු ඔපයට නමෙකි. කැඩ පත් ආදියෙහි අන්‍ය වස්තූන්ගේ ඡායාවන්ට ඇතුළු වී සිටීමට යෝග්‍ය ස්වභාවයක් ඇත්තේ ය. ඔපය යි කියනුයේ එයට ය. සත්ත්ව ශරීරයන්හි ද රූපාදි ආරම්භණයන් ගේ ඡායා ප්‍රවේශ වීමට යෝග්‍ය වූ කර්මයෙන් හට ගත්තා වූ වක්ත්‍ර විඥානාදීන්ට නිශ්‍රය වන්නා වූ ඔප පසක් ඇත්තේ ය. ප්‍රසාද රූපයෝ යයි කියනුයේ ඒ ඔප ගතිවලට ය. ඒවාට ඉන්ද්‍රිය යයි ද කියනු ලැබේ.

වක්ෂු: ප්‍රසාදය

රූපයන් දක්නා වූ වක්ෂුර් විඥානය උපදනා ස්ථානය වූ ඇස තුළ පිහිටි ඔපය වක්ෂු: ප්‍රසාදය ය. එය දූර්මය, බැඳීමය, පැසවීමය, පිම්බවීමය යන සිව් කිසෙත් සතර මහාභ්‍යාසයන්ගෙන් උපකාර ලබමින් සෘතු චිත්ත ආහාරයන්ගේ උපස්තම්භනය ලබමින් වර්ණ ගන්ධාදීන් විසින් පිරිවරන ලදුව ඇසේ කළු ඉංගිරියාව මැද සිටි සතක පුළුනෙහි පැතිර සිටින තෙලක් මෙන් පැතිරී පිහිටා තිබේ. ඒ ඔපයෙහි ඉදිරියෙහි තිබෙන රූපයන්ගේ පිළිබිඹු (ඡායා) පහළ වූ කල්හි, දක්නා සිත වූ වක්ෂුර් විඥානය උපදී. එයට දැකීම යයි ද පෙනීම යයි ද කියනු ලැබේ.

වක්ෂුර් ප්‍රසාදය පිහිටි ස්ථානයේ ප්‍රමාණය උතුණු හිසක් පමණ වන බව අත්පසාලිනී ආදී බොහෝ අභිධර්ම ග්‍රන්ථවල දක්වා තිබේ. මහානාම ස්ථවිරයන් වහන්සේ ගේ පටිසම්භිදා මග්ගට්ඨකථාවෙහි වනාහි එහි ප්‍රමාණය "පමාණතො මුත්ගව්දල මන්තං වක්ඛු විඤ්ඤාණාදීනං යථාරහං වන්ථුද්ධාරභාවං සාධෙන්වා තිට්ඨති" යනුවෙන් මුං පියැල්ලක් පමණ වන බව දක්වා තිබේ. සෑම දෙනාගේ ම අවයව එක් ප්‍රමාණයකින් ම පිහිටා නැති බැවින් කියන ලද ප්‍රමාණ දෙකින් ම වක්ෂු: ප්‍රසාද ඇත යයි සිතිය හැකි ය. ඒ ප්‍රමාණ දක්වා තිබෙන්නේ ද මනුෂ්‍ය වක්ෂු: ප්‍රසාදය ගැන ය. අන්‍ය සත්ත්වයන්ට එයට කුඩා වූ ද මහත් වූ ද වක්ෂු: ප්‍රසාද විය හැකිය. ඇතැම් ආවායඝීවරයෝ බුදුගොස් හිමියන්ගේ හා මහානාම හිමියන්ගේ කීම් දෙක ම සත්‍යත්වයට පැමිණ වීම සඳහා වක්ෂු: ප්‍රසාදය ඇසේ තිබෙන සැටියෙන් මුං පියැල්ලක් පමණය යි ද සූරා ගුළි කළ හොත් උතුණු හිසක් පමණ වේ යයි ද කියති.

භූත රූප සතරය, වර්ණය ය, ගන්ධය ය, රසය ය, ඕජාරූපය ය, ජීවිතේන්ද්‍රිය ය යන රූප නවය හා එක් ව වක්ඛුප්‍රසාදය උපදී. වක්ඛුප්‍රසාදය සහිත වූ ඒ දශයක් වූ ඉතිරි රූප පිණ්ඩයට වක්ඛුදසක කලාප යයි කියනු ලැබේ. ඉතිරි රූප නවයෙන් වෙන් ව වක්ඛුප්‍රසාද රූපයට පමණක් නූපදිය හැකි ය. උතුණු හිස, මුං පියලිවල ප්‍රමාණය කියනුයේ වක්ඛුප්‍රසාදයට නොව, වක්ඛු දසක කලාප පිහිටි අකෂි පටලවලට ය. වක්ඛු දසක

කලාපය ඉතා කුඩා ය. උතුණු හිසකින් ප්‍රමාණ කරන සිව් පටල සහෙහි දහස් ගණන් වක්‍රු දසක කලාප ඇත්තේය. එක් එක් ඇසක ගත කළ ආයු ප්‍රමාණයා ගේ වශයෙන් කියන හොත් සතළිස් නව වර්ගයක හෝ පනස් එක් වර්ගයක වක්‍රු: ප්‍රසාද ඇති බව කිය යුතුය. රූප කලාපයක ආයුෂය විත්තක්ෂණ සතළොසකි. එක් විත්තයක ආයුෂය කුඩා ක්ෂණ තුනක් වන බැවින් කුඩා ක්ෂණයන්ගේ වශයෙන් රූප කලාපයක ආයුෂ ක්ෂණ එක් පණසක් වේ. ඉපදෙන බිඳෙන ක්ෂණ දෙක හළ කල්හි රූප කලාපයක පවත්නා ක්ෂණ සතළිස් නවයක් වේ. ඇසෙහි වක්‍රු දසක කලාප ක්ෂණයක් පාසා ම අලුතෙන් උපදී. ක්ෂණ පනසක් ආයුෂය ගෙවූ කලාපයෝ පනස් එක්වන ක්ෂණයේදී නිරුද්ධ වෙති. පරණ කලාප නිරුද්ධ වීමෙන් වන අඩුව පිරීමට ක්ෂණයක් පාසා ම වක්‍රු දසක කලාප උපදනා බැවින් ඇසක උපදනා වක්‍රු දසක කලාපයෝ ද: ඉපිද එක් විත්තක්ෂණයක් ගත කළා වූ ද, විත්තක්ෂණ දෙකක් ගත කළා වූ ද, විත්තක්ෂණ තුනක් ගත කළා වූ ද, විත්තක්ෂණ සතරේ පටන් සතළිස් නවය දක්වා ගත කළා වූද, පනස් එක් වන විත්තක්ෂණයට පැමිණ බිඳෙන්නා වූ ද, වක්‍රුදසක කලාපයෝ ඇත්තාහ. සෝත දසක කලාපාදීන්ගේ පවත්නා ක්‍රමය ද එසේ ම ය.

ශ්‍රෝත ප්‍රසාදය

ශබ්දයේ ප්‍රතිබිම්බය හෙවත් ඡායාව පිවිසීමට යෝග්‍ය වූ ශ්‍රෝත විඤානයාගේ උප්පත්ති ස්ථානය වූ කනෙහි පිහිටියා වූ සතර මහාභුතයන්ගේ ඔපය ශ්‍රෝත ප්‍රසාද රූපය ය. එය කන් සිදුරු තුළ තඹවත් සියුම් ලොම් ඇති මුදුවකට බඳු සටහන් ඇති තැනක සතර මහාභුතයන්ගේ උපකාරය හා සෘතු විත්ත ආභාරයන්ගේ උපස්තම්භනය ද, ජීවිතේන්ද්‍රියයා ගේ පාලනය ද ඇති ව වර්ණාදීන් විසින් පිරිවරන ලදුව පවත්නේ ය. ශබ්දයක ඡායාව ඒ ප්‍රසාදය තුළට පිවිසි කල්හි හඬ දන ගන්නා සිත වූ ශ්‍රෝත්‍ර විඤානය පහළ වේ. එය පහළ වීමට ඇසීම යයි කියනු ලැබේ. කුඩා මහත් කමින් නොයෙක් ප්‍රමාණවල රූප ඇතුළත් මෙන් නොයෙක් ප්‍රමාණවල ශබ්ද ද ඇත්තේ ය. එය රූපය මෙන් ඇසට පෙනෙන්නක් නො වේ. වක්‍රු: ප්‍රසාදයයි කියන ලද රූපවිභාසා පහළ වන්නා වූ ඔපය

රූපචිතායා පහළ වන කැටපත් ආදියේ ඇති ඔප වර්ගයට ම අයත් ඔපයෙකි. ශබ්දයේ ස්වභාවය රූපයේ ස්වභාවයට වෙනස් වන බැවින් ශබ්දචිතායාව කැටපත් ආදියේ ඔපය බඳු ඔපයකට නො පිවිසේ. ශ්‍රෝත්‍ර ප්‍රසාදය යි කියනුයේ ශබ්දචිතායාව ඇතුළු වීමට යෝග්‍ය ඔපයකට ය. එය ඇසට පෙනෙන ඔප ජාතියට වෙනස් ඔපයකි. එබැවින් එය නො දැකිය හැකි ය.

ස්‍රාණ ප්‍රසාදය

ස්‍රාණ විඥානෝත්පත්තියට හේතු වන පරිදි ගත්ධය ගැටීමට යෝග්‍ය වූ නාසය තුළ පිහිටියා වූ ඔපය ස්‍රාණ ප්‍රසාදය ය. වාතය හා එක්ව නාසිකා කුහරයට වැදෙන ගත්ධය එහි ගැටුණු කල්හි ස්‍රාණ විඥානය හෙවත් ගඳ දන්තා සිත උපදී. ස්‍රාණ ප්‍රසාදයට නාසිකා කුහරයෙහි එළු කුරයකට බඳු සටහන් ඇති තැනක වක්ත්‍ර: ප්‍රසාදය මෙන් ම මහාභූතාදීන්ගේ උපකාරය හා උපස්තම්භනය ද පාලනය ද ලබමින් වර්ණාදීන් විසින් පිරිවරනු ලබමින් පවත්නේ ය.

ජිහ්වා ප්‍රසාදය

ජිහ්වා විඥානෝත්පත්තියට හේතුවන පරිද්දෙන් ආහාර පානාදියේ ඇති රසය ගැටීමට යෝග්‍ය වූ දිවෙහි පිහිටි ඔපය ජිහ්වා ප්‍රසාදය ය. එය ද කියන ලද පරිදි මහාභූතාදීන්ගේ උපකාරය ද උපස්තම්භනය ද පාලනය ද ලබමින් වර්ණාදීන් විසින් පිරිවරන ලදුව දිවේ මැද කොටසෙහි, මැදින් දෙකට කැපු උපුල් පතක (මානෙල් මල් පෙත්තක) අග කොටසකට බඳු සටහන් ඇති ප්‍රදේශයේ පවත්නේය. ආහාර පානාදීන් ගේ රසය එහි ස්පර්ශ වූ කල්හි ජිහ්වා විඥානය උපදී. එය ඉපදීමෙන් රස දැනීම සිදු වේ.

කාය ප්‍රසාදය

කාය විඥානය ඉපදීමට හේතු වන පරිදි ස්ප්‍රෂ්ටව්‍යය යි කියනු ලබන පෘථිවි තේජෝ වායෝ යන භූත රූප තුන ගැටීමට යෝග්‍ය වූ කර්මයෙන් ජනිත භූතයන් ගේ ඔපය කාය ප්‍රසාදය ය. එය පුළුන් රැසක පැතිරී සිටිනා තෙලක් මෙන් කෙස් ලොම් නිය

ආදි පහසු නො දෙන තැන් හැර මුළු සිරුරෙහි ම පැතිර කියන ලද පරිදි මහා භූතාදීන් ගේ උපකාර උපස්තම්භනාදියෙන් පවත්නේය. යම් කිසිවක් එහි ගැටුණු කල්හි කාය විඤානය එය ඇසුරු කොට උපදී. එයට පහසු දැනීම යි ද කියනු ලැබේ.

ප්‍රසාදයන් ගේ උත්පත්ති හේතු

රූප දකිනු කැමැත්ත, ශබ්ද අසනු කැමැත්ත ය, ගඳ දන ගනු කැමැත්ත, රස විඳිනු කැමැත්ත ය, පහසු විඳිනු කැමැත්ත ය යන මේ කරුණු පසට කාම තෘෂ්ණාව යි කියනු ලැබේ. කාම තෘෂ්ණාව අප්‍රභීණ සත්ත්වයන් විසින් කරන කර්මය කාම තෘෂ්ණාව සහාය කොට ඇත්තේය. කුලල වූ හෝ අකුලල වූ හෝ කර්මයකින් භවයෙහි සත්ත්වයා උපදින කල්හි හෝ උපන් පසු හෝ ඒ සත්ත්වයා තුළ අප්‍රභීණ භාවයෙන් පැවතී දකිනු කැමැත්ත වූ කාම තෘෂ්ණාවට අනුකූල වූ ඒ කර්මයෙන් වක්ෂු: ප්‍රසාදය උපදවනු ලැබේ. අසනු කැමැති බව වූ කාම තෘෂ්ණාවට අනුකූල පරිදි ශ්‍රෝත ප්‍රසාදය උපදවනු ලැබේ. ගඳ දනගනු කැමැති බව වූ තෘෂ්ණාවට අනුකූලව ස්‍රාණ ප්‍රසාදය උපදවනු ලැබේ. රස රඳිනු කැමැති බව වූ කාම තෘෂ්ණාවට අනුකූලව ජීව්වා ප්‍රසාදය උපදවනු ලැබේ. පහසු විඳිනු කැමැති බව වූ කාම තෘෂ්ණාවට අනුකූලව කාය ප්‍රසාදය උපදවනු ලැබේ.

දර්ශනාදිය සිදු වන ආකාරය

මුහුණේ ඡායාව කැඩපතට වැටෙන්නාක් මෙන්, දුර තිබෙන්නා වූ රූපයන් ගේ ඡායා ආලෝකය හේතු කොට ගෙන වක්ෂු: ප්‍රසාදයට වැටේ. එයින් දක්මය යි කියනු ලබන රූප දැනීම ඇති වේ. පරතරයක් ඇතිවන සැටියට රූපය ම පැමිණ වක්ෂු: ප්‍රසාදය හා ගැටුණු හොත් පෙනීමක් නොවේ. එබඳු ගැටීමක් වුව හොත් රූපයේ භූතයන් ඇසෙහි වූ කාය ප්‍රසාදය හා ගැටී කාය විඤානය උපදී. කාය ප්‍රසාදය මුළු සිරුරෙහි පැතිර පවත්නා බැවින් වක්ෂු: ප්‍රසාදය පවත්නා උකුණු හිසක් පමණ තැන ද එය ඇත්තේය. එහෙත් කාය දසක කලාපයන් ගේ හා වක්ෂු දසක කලාපයන් ගේ මිශ්‍රණයක් නො වේ. ඡායාව පමණක් ගැටීමෙන්

දුර තිබෙන අරමුණ ගන්නා බැවින් වක්ෂු: ප්‍රසාදය අසම්ප්‍රාප්ත විෂය ග්‍රාහක නම් වේ.

ඡායා ස්පර්ශයෙන් සිදුවන්නා වූ මේ දර්ශනය රූපය තිබෙන සැටියට ම සැම කල්හි ම සත්‍ය වශයෙන් සිදු වන්නක් නො වේ. එක ම දෙය එක් අයකුට පෙනෙන සැටියට වඩා වෙනස් අයුරකින් තවත් අයකුට පෙනේ. එක් අයකුට ම වුව ද එක ම වස්තුව ඉතා දුර වූ විට එක් ආකාරයකින් ද, මදක් දුර වූ විට තවත් ආකාරයකින් ද, සමීප වූ විට තවත් ආකාරයකින් ද, හොඳින් ආලෝකය ඇති කල්හි එක් ආකාරයකින් ද, ආලෝකය මද කල්හි එක් ආකාරයකින් ද, පියවි ඇසින් බලන කල්හි එක් ආකාරයකින් ද, නොයෙක් ආකාර කණ්ණාඩිවලින් බලන කල්හි නොයෙක් ආකාරයෙන් ද පෙනෙන බැවින් සත්‍ය දර්ශනය නිශ්චය කිරීම දුෂ්කර ය. සමහර විට එක ම දර්ශනයකුදු සත්‍ය නොවිය හැකි ය.

මහාභූතයන්ගෙන් වෙන් ව ශබ්දය පමණක් ඇති නො වේ. මහාභූත සතරය වර්ණ ගන්ධ රස මිථු යන සතරය යන මේ රූප අට හා බැඳී ශබ්දය පහළ වේ. ශබ්දය සහිත ඒ රූප පිණ්ඩයට ශබ්දනවක කලාපය යි කියනු ලැබේ. එයට සම්බන්ධ වන භූතයෝ ඉතා සියුම් වෙති. අකාශගතික වෙති. එහි ඇති වර්ණය ද ඇසට අවිෂය ය. අඳුරු තැනක ගිනි කුරක් දල්වූ කල්හි ආලෝක රූපකලාප ස්කන්ධයක් පහළ වන්නාක් මෙන් ශබ්දය ඇති වීමට හේතු වන දෙයක් සිදු වූ කල්හි ශබ්ද රූප කලාප ස්කන්ධයක් පහළ වේ. ආලෝක කලාප වැඩි වූ පමණට මහා ආලෝකයක් වන්නාක් මෙන් ශබ්ද කලාප වැඩි වූ පමණට මහා ශබ්දයක් වේ. අනේක කෝටි ගණනක් වූ රූප කලාපයන් ගේ පිණ්ඩයක් වූ පොල් ගෙඩිය එක් වස්තුවක් වශයෙන් වක්ෂු: ප්‍රසාදයෙහි ගැටෙන්නාක් මෙන් අනේක කෝටි ගණනක් වූ සද්දනවක කලාපස්කන්ධයක ඡායාව එක් ශබ්දයක් සැටියට ශ්‍රෝත්‍ර ප්‍රසාදයට පැමිණේ. එසේ පැමිණීමෙන් ශ්‍රෝත්‍ර විඥාන යයි කියනු ලබන හඬ දනගන්නා වූ සිත එහි පහළ වේ. එයට ඇසීම යයි ද කියනු ලැබේ.

එක් තැනක හට ගන්නා වූ ශබ්දය භූත පරම්පරා වශයෙන් අභස්හි පැතිර යන්නේය. එසේ යන ශබ්දය කන තුළට පිවිසීමෙන්

ඇසීම සිදු වෙතැ යි ඇතුළත් සිතකත් එය එසේ නොවේ. ශබ්දයක් කතට ඇසුණු කල්හි එය අභවල් පැත්තේ අසවල් තැන ඇති වූ ශබ්දයකැයි අසන්නාට දනේ. එසේ දැනෙනුයේ තිබෙන තැන තිබියදී ම රූපය ඇසට පෙනෙන්නාක් මෙන් තිබෙන තැන තිබිය දී ම ශබ්දය කතට ඇසෙන බැවිනි. ඉදින් ඇසීම, ශබ්දය කතට ඇතුළු වීමෙන් ම සිදු වේ නම් අසන තැනැත්තාට ශබ්දය ඇති වුණු දිශාව, ඇති වුණු තැන නො දන හැකි ය. භව අසන්නාට එය ඇති තැන ද දැනෙන බැවින් ශබ්දය කතට නො පැමිණ දුර තිබිය දී ම ඇසෙන බව කිය යුතුය. දුර තිබෙන ශබ්දය දුර තිබියදී ම ගන්නා බැවින් ශ්‍රෝත්‍ර ප්‍රසාදය ද අසම්ප්‍රාප්ත විෂයග්‍රාහක නම් වේ. ස්‍රාණ ජිහ්වා කාය ප්‍රසාද තුන තමා කරා පැමිණියා වූ ම අරමුණු ගන්නෝ ය. එබැවින් ඔවුහු සම්ප්‍රාප්ත විෂය ග්‍රාහකයෝ නම් වෙති.

ගෝචර රූප

රූපය, ශබ්දය, ගන්ධය, රසය, ස්ප්‍රෂ්ටව්‍යය යි ගෝචර රූප පසෙකි. විෂය රූප යනු ද ඒවාට නමෙකි. වක්ෂුරාදී ඉන්ද්‍රියන්ට ගොදුරු වන බැවින් ඒවාට ගෝචර රූපය යි කියනු ලැබේ.

රූපය

මහාභූත ධාතුහු ඇසට නො පෙනෙති. ඔවුනොවුන් හිලගෙන වැලඳගෙන මහාභූත සතර ඇතිවන කල්හි ඇසට භස්‍ර වන්නා වූ එක්තරා ස්වභාවයක් ඇති වේ. එනම් වර්ණ ධාතුව ය. (පැහැය ය) ඒ වර්ණ ධාතුව මහා ධාතු සතර නිසා ඇති වන්නකි. එය වෙන් වශයෙන් යම් කිසි එක් ධාතුවකට අයත් වන්නක් නො වේ. මෙතන්හි රූපය යි කියනුයේ ඒ වර්ණ ධාතුවට ය. ඇසට විෂය වන ස්වභාවය එහි ලක්ෂණය ය. ධාතු සතර ඇති වුවහොත් සෑම කල්හි ම, සෑම තැන ම වර්ණ ධාතුව හෙවත් රූපය ඇති වේ. එහෙත් ඇතැම් ධාතු පිණ්ඩයක ඇති වර්ණය ඉතා මඳ බැවින් ඇසට නො පෙනේ. සුළඟෙහි ඇත්තේ එබඳු වර්ණයෙකි. අප සුළඟෙහි ගැලී සිටින බැවින් එහි වර්ණය පෙනෙන සේ අපේ ඇස පිහිටියේ නම් සුළඟේ වර්ණයෙන් අපට ලෝකය වැසී යන්නේ ය. එබැවින් සුළඟ නො පෙනෙන සැටියට ඇස සෑදී තිබේ.

සුදුසු කළ නිල් රතු කහ යන එකිනෙකට වෙනස් වර්ණයන්, ඇතිවන්නේ, සංයෝග වන්නා වූ භූත රූපයන් ගේ වෙනස් කම්නි. ලොව ඇති නොයෙක් වර්ණයන් අතුරෙන් එක් රූප කලාපයක ඇත්තේ එක් වර්ණයෙකි. රූප කලාපයන්හි ඇත්තා වූ වර්ණයෝ සත්‍ය වශයෙන් ඇත්තා වූ ප්‍රකෘති වර්ණයෝ ය. ලෝකයා විසින් ඇති සැටියට සලකන වර්ණ සියල්ල ම සත්‍ය වශයෙන් ඇති වර්ණ නො වේ. රතු පැහැය ඇති කුඩක් හා නිල් පැහැය ඇති කුඩක් සමාන ව ගෙන මිශ්‍ර කළ හොත් රතු කුඩු අතරට නිල් කුඩු ද නිල් කුඩු අතරට රතු කුඩු ද පැමිණ දෙවර්ගය ඔවුනොවුන් විසින් ගිලගෙන ඔවුනොවුන් වැළඳගෙන වෙන් වෙන් ව තිබේ. එසේ මිශ්‍ර ව තිබෙන කුඩුවල ඇති නිල් රතු පැහැය දෙක වෙන් වෙන් වශයෙන් ගැනීමට ද ඇස හා චක්ෂුර්විඥානය සමත් නො වේ. නිල් රතු දෙවර්ගය මිශ්‍ර වීමෙන් සෑදෙන වර්ණය දම් පාට ය. එය සත්‍ය වශයෙන් ඇති වර්ණයක් නොව, මිශ්‍රණය නිසා ඇති සේ පෙනෙන වර්ණයෙකි. මිශ්‍ර කර තිබෙන නිල් රතු පැහැති කුඩු ගොඩ චක්ෂුෂ්‍ය ප්‍රසාදයෙහි ගැටුණු කල්හි එහි ඇති වර්ණ දෙක වෙන් වශයෙන් ගැනීමට නො සමත් වූ චක්ෂුර්විඥානය, සමූහය එක් කොට ප්‍රකෘති වර්ණ දෙකින් ම වෙනස් දම් පාටක් සැටියට ගනී. දම් පාටක් හැටියට දකී. ලොව ඇති සියලු වස්තුහු නා නා වර්ණවත් රූප කපාටයන් ගේ පිණිඩයෝ ය. එබැවින් ඒවායේ සත්‍ය වර්ණයක් සිතට හසු නො වන බැවින් අප විසින් ඇති සැටියට සලකන වර්ණයන්ගෙන් බොහෝවක් ම ඒ ඒ වස්තුවල නැති, සිතින් ගන්නා ආකාරයෝ ය. රූප කලාපය ඉතා කුඩා බැවින් වෙන් වී තිබෙන රූප කලාපයක වර්ණය නො දකිය හැකි ය. වස්තුවල පෙනෙන්නට තිබෙන වර්ණය ඒ වස්තු රූප කලාප වලට හෝ ඉතා ම කුඩා කොටස් වලට හෝ ගෙන බැලුවහොත් කලින් දුටු වර්ණය නො දකිය හැකිය. අභිධර්මයේ පරමාර්ථ ධර්මයන් සැටියට උගන්වන මේ වර්ණය ඇතැම් විද්‍යාඥයන් නැති දෙයක් සැටියට සම්පූර්ණ අසත්‍යයක් සැටියට ගෙන තිබෙන්නේ කුඩා කොටස්වලට වෙන් කළ කල්හි නොපෙනී යන බැවින් නැ යි සිතිය හැකි ය.

ශබ්දය

ශ්‍රෝත ප්‍රසාදයාගේ අනුසාරයෙන් ශ්‍රෝත්‍ර විඥානයට දනෙන දෙය ශබ්දය ය. එය භූතයන් ඔවුනොවුන් හා ගැටීමෙන් ද, බැඳී තුබූ භූතයන් ඔවුනොවුන් වෙන් වීමෙන් ද, ඒ ඒ භූතයන් ගෙන් පැන නගින්නකි. සංශ්ඨා ශබ්ද, හේරි ශබ්දාදිය භූත පිණ්ඩ ගැටීමෙන් හටගන්නා ශබ්දයෝ ය. කථා කරන ශබ්දය ද භූත සට්ටනයෙන් හටගන්නා ශබ්දයෙකි. කථා කිරීමට උත්සාහ කිරීම් වශයෙන් ඇති වන සිත නිසා හට ගන්නා වූ වායුව බොටුව ආදී හඬ උපදනා තැන්වල ගැටීමෙන් කථා ශබ්දය ඇති වේ. හුණු දඩු දර ආදිය පැලීමෙන් හට ගන්නා ශබ්දයෝ ද, රනික්කු, බෝම්බ ආදිය පිපිරීමේ දී වන ශබ්දයෝ ද, බැඳී තුබූ භූතයන් වෙන් වීමෙන් හටගන්නා වූ ශබ්දයෝ ය. විණා ශබ්දාදි ඇතිල්ලීමෙන් හට ගන්නා ශබ්දයෝ ද ගැටීමෙන් හටගන්නා ශබ්ද ගණයට ම ඇතුළත් වේ. ශබ්දය හටගන්නා තවත් අප්‍රකට හේතු ද තිබිය හැකි ය. ශබ්දයන් ගේ එකිනෙකට ඇති වෙනස් බව, ගැටෙන වෙන් වන වස්තූන්ගේ හෙවත් භූතයන් ගේ සැටියට සිදු වන්නකි. ශබ්දය ගැන තවත් දත යුතු කරුණු ශ්‍රෝත ප්‍රසාදය විස්තර කළ තැන දක්වා ඇත.

ගන්ධය

සූරාණ ප්‍රසාදයාගේ උපකාරයෙන් එහි උපදනා විඥානයට ද දනෙන්නා වූ ඉෂ්ට වූ ද අනිෂ්ට වූ ද මධ්‍යස්ථ වූ ද ස්වභාවය හෙවත් සූරාණ විඥානයට දනෙන්නා වූ රූපය ගන්ධය ය. එය සෑම රූප කලාපයක ම, භූත රූප සතර ඇති සෑම තැනක ම, සෑම වස්තුවක ම ඇත්තේය. එහෙත් ඇතැම් වස්තුවක ඇති ගන්ධය ඉතා මද බැවින් එය කිසි කලෙක සූරාණ විඥානයට නො දනේ. තද ගතියෙන් යුක්ත වූ මහත් වස්තූන් කිසි කලෙක නාසිකා කුහරයට වැදී සූරාණ ප්‍රසාදයෙහි නො ගැටෙන බැවින් ඒවායේ ගන්ධය ද නො දනේ. ගන්ධය බහුල කොට ඇත්තා වූ ඇතැම් වස්තූන්ගෙන්, ගින්නෙන් ආලෝකය නික්මෙන්නාක් මෙන් ගන්ධය බැහැරට නික්මේ. වස්තුවකින් ගන්ධය නික්මීම යි කියනුයේ ඒ වස්තුවට අයත් භූතයන් ගේ ගන්ධය බැහැර වීමකට නොව, වස්තුවේ හේතුවෙන් ගන්ධාධික රූප කලාප ඇති ව, භූත පරම්පරා වශයෙන්

එය භාක්ෂස පැතිර යෑමට ය. ඒ රූප කලාපවල ධාතු සතර හා වර්ණ රූපය ද ඇති බව දත යුතු ය. එසේ පරමිපරා වශයෙන් ඇති වී යන්නා වූ ගන්ධාධික රූප කලාපයේ වායුව සමඟ නාසිකා කුහරයට පැමිණ ස්‍රාණ ප්‍රසාදයෙහි ගැටීමෙන් සත්ත්වයනට ගෙ දැනීම වේ. එසේ දැනෙන ගන්ධය නාසයෙන් පිටත ඇති වස්තුවක ගන්ධයක් නොව, නාසය තුළ ම තිබෙන ගන්ධය වුව ද, එය ඒ ගන්ධය ඇති වීමට හේතු වූ වස්තුවේ ගන්ධය සැටියට ද, එයින් නික්මෙන ගන්ධය සැටියට ද ව්‍යවහාර කරනු ලැබේ. ගන්ධයාගේ නානත්ත්වය එයට නිශ්‍රය වන මහාභූත ධාතූන්ගේ නානත්ත්වයෙන් වේ. ලෝකයෙහි අනේකාකාර ගන්ධයෝ වෙති. ඒවායින් සත්ත්වයනට රුචි වූ ගන්ධයන්ට සුවඳ යයි ද, අරුචි ගන්ධයන්ට දුභඳ ද යයි ද කියනු ලැබේ.

රසය

ජිහ්වා ප්‍රසාදය නිසා එහි උපදනා විඤානයට දැනෙන්නා වූ රූපය රසය ය. ආහාර පානයන්හි ඇති උණුසුම් බව සිසිල් බව තද බව මොළොක් බව දැනෙන්නේ දිවෙහි ඇති කාය ප්‍රසාදය ඇසුරු කොට උපදනා කාය විඤානයට ය. ජිහ්වා ප්‍රසාදයෙහි උපදනා විඤානයට දැනෙන්නේ රසය පමණෙකි. දිවෙහි ජිහ්වා ප්‍රසාද කාය ප්‍රසාද දෙක ම ඇත්තේ ය. රස රූපය ද වර්ණ රූපය මෙන් මහාභූත සතර ලැබෙන සෑම තෑන ම සෑම වස්තුවක ම ඇත්තේ ය. එහෙත් ආලෝක සුළං රන් රිදී මුතු මැණික් ආදී ඇතැම් වස්තුවල රසය මඳ බැවින් හෝ තෙත් නො වන බැවින් හෝ ජිහ්වා ප්‍රසාදයෙහි නො ගැටේ. එබැවින් ඒවායේ රසයක් ඇති බව නො දැනේ. රසය ජිහ්වා ප්‍රසාදයෙහි ගැටීමට තෙත් ගතිය තිබිය යුතුය. චතුර නො අල්ලන තෙත් නො වන දෙයක් දිව මතුවට පැමිණිය හොත් එය කාය ප්‍රසාදයෙහි ගැටීමෙන් කායවිඤානය ඇති වනු මිස, එහි රස ජිහ්වා ප්‍රසාදයෙහි ගැටී ජිහ්වා විඤානය නූපදී. එබඳු තද වස්තූන් ලෝකයා විසින් නිරස වස්තු සැටියට සලකනු ලැබේ. එහෙත් ඒවායේ ද රසය ඇත්තේ ය.

මිහිරිය, තික්තය, දුණුය, ඇඹුලය, කසටය, කටුකය යි ප්‍රධාන රස සයෙකි. සිනි සකුරු බත් කිරි ආදියේ රසය මිහිරි ය.

ඉහරු මිරිස් සුදුසුණු ආදියේ රසය කටුකය ය. රසයන්ගේ තානත්ත්වය ද වර්ණාදීන්ගේ තානත්ත්වය මෙන් ඒ ඒ වස්තුවල භ්‍යයන්ගේ අඩු වැඩි කම් ආදියෙන් සිදු වන්නකි.

ස්ප්‍රෂ්ටව්‍යය

කායප්‍රසාදයාගේ අනුසාරයෙන් කායවිඤානයට දනෙන්නා වූ රූපය ස්ප්‍රෂ්ටව්‍ය නම් වේ. වර්ණරූපාදිය මෙන් ස්ප්‍රෂ්ටව්‍යය කියා භූත රූපයන් ගෙන් අන්‍ය වූ රූපයෙක් නැත. ස්ප්‍රෂ්ටව්‍යය යි කියනු ලබනුයේ පඨවි තේජෝ වායෝ යන මහා භූත තුනට ය. ආපෝ මහාභූතය සියුම් බැවින් ද, ඇතුළට ඇද ගන්නා ස්වභාවය ඇති බැවින් ද යම් කිසිවක් හා නො ගැටේ. එබැවින් එය ස්ප්‍රෂ්ටව්‍යයට නො ගන්නා ලදී. ආපෝ ධාතුව උත්සන්න ව ඇති ජලය ස්පර්ශ කළත් කාය ප්‍රසාදයේ ගැටෙන්නේ එහි ඇති ඉතිරි ධාතු තුන පමණෙකි. භ්‍යයන් අතුරෙන් වඩා ම ස්පර්ශය දනෙන්නේ පඨවි තේජෝ භූත දෙකේ ය. සුළඟින් ගස් පෙරළී යන්නේ ගොඩනැගිලි බිඳ වැටෙන්නේ වායෝ ධාතුවේ ම පහසින් නොව එහි වූ පඨවිධාතුවේ ද සැපීමෙනි. සෑම වස්තුවක ම භූතරූප සතර ඇති බැවින් යම්කිසි වස්තුවක් කයෙහි ගැටෙන කල්හි එහි වූ පඨවි තේජෝ වායෝ යන භූත තුන ම එකවර කායප්‍රසාදයේ ගැටේ. එහෙත් කායවිඤානය උපදිනුයේ එකවර ස්පර්ශ වූ ධාතු තුනෙන් එකක් පමණක් ගැනීමෙනි. උත්සන්න ධාතුවගේ වශයෙන් හා පුද්ගලයාගේ බලාපොරොත්තුවේ ද සැටියට කායවිඤානයා ගේ ඉපදීම වේ. ගලක් පය සැපුණ කල්හි ගලෙහි තේජෝ වායෝ ධාතු දෙක ද කායප්‍රසාදයෙහි ගැටෙන මුත් එහි උත්සන්න වූ පඨවිධාතුව අරමුණු කරමින් කායවිඤානය උපදී. හිනි අහුරක් පෑගුණ කල්හි එහි පඨවි වායෝ දෙක ඇත ද තේජෝ ධාතුව උත්සන්න බැවින් තේජෝ ධාතුව අරමුණු කොට කායවිඤානය උපදී. බඳුනේ කිබෙන බත මෘදු ද තද දැයි විමසනු පිණිස බත් කැටයක් ගෙන තද කරන කල්හි එහි තේජෝ වායෝ ධාතු ඇත ද පුද්ගලයාගේ බලාපොරොත්තුවේ සැටියට පඨවි ධාතුව අරමුණු කොට කායවිඤානය උපදී. සුළඟෙහි පඨවි තේජෝ ධාතු දෙක ඇත ද වායෝ ධාතුව ගැන අපේක්ෂාවෙන් සුළඟට කය එල්වන්නා වූ තැනැත්තාට සුළං වැදීමේ දී වායෝ ධාතුව අරමුණු කොට

කායවිඤානය උපදී. සුළඟේ සිසිල් පහසු ලබනු පිණිස කයට සුළං ගස්වා ගන්නා වූ තැනැත්තාට එහි වූ තේජෝ ධාතුව ගනිමින් කායවිඤානය උපදී. මෙසේ ඒ ඒ ධාතුවගේ උත්සන්නතාවයේ සැටියට හා පුද්ගලයාගේ බලාපොරොත්තුවේ සැටියට කාය විඤානය උපදින සැටි තේරුම් ගත යුතුය.

භාවරූප දෙක

ස්ත්‍රීභාව රූපය, පුරුෂභාව රූපය යි භාව රූප දෙකකි. ලෝකයේ වාසය කරන්නා වූ සකල සත්ත්වයන්ගේ ම ශරීරයන් නිර්මාණය වන්නේ මහා භූතයන්ගෙන් ය. එක ම ජාතියකට අයත් මහා භූතයන් ගෙන් ඇති වන ශරීරයන් ස්ත්‍රී පුරුෂ වශයෙන් දෙපරිද්දකින් ඇති වන්නට යම් කිසි විශේෂ හේතුවක් තිබිය යුතු ය. ඒ විශේෂ හේතුව භාව රූපය ය. එය ඇති වනුයේ කර්මයෙනි. සත්ත්ව ශරීරවල පමණක් නොව තෘෂ්ණාවේ ද ස්ත්‍රී පුරුෂ භේදය ඇත්තේ ය. ස්ත්‍රීන්ට පමණක් අයත් වූ කරුණු පිළිබඳ ව ඔවුන් කෙරෙහි ඇති වන තෘෂ්ණාව ස්ත්‍රීතෘෂ්ණාව ය. පුරුෂයන්ට පමණක් අයත් වූ කරුණු පිළිබඳ ව ඔවුන්ට ඇති වන තෘෂ්ණාව පුරුෂ තෘෂ්ණාව ය. භවයෙහි සත්ත්වයාගේ නැවත නැවත ඉපදීමට තෘෂ්ණාව ද බලවත් හේතුවකි. අප්‍රභිණත්වයෙන් ස්ත්‍රී තෘෂ්ණා සහගත කර්මයෙන් ප්‍රතිසන්ධිය ගෙන දෙන කල්හි ප්‍රතිසන්ධි චිත්තය සමඟ ම ස්ත්‍රී භාවරූපය ද ඇති වේ. අප්‍රභිණත්වයෙන් පුරුෂ තෘෂ්ණා සහගත කර්මයෙන් ප්‍රතිසන්ධි චිත්තය සමඟ ම පුරුෂ භාව රූපය ද ඇති කරනු ලැබේ. ප්‍රතිසන්ධි චිත්තයේ ස්ත්‍රී පුරුෂ භේදයක් නැත. ස්ත්‍රීන් කෙරෙහි ඇති වන කර්ම අප්‍රභිණත්වයෙන් ස්ත්‍රී තෘෂ්ණා සහගත වන බැවින් ද, පුරුෂයන් කෙරෙහි ඇති වන කර්ම පුරුෂ තෘෂ්ණා සහගත වන බැවින් ද ජාතියෙන් ජාතිය ස්ත්‍රීහු ස්ත්‍රීන් ව ම ද, පුරුෂයෝ පුරුෂයන් ව ම ද උපදිති. එය වෙනස් වන්නේ එසේ නො වීමට යම්කිසි විශේෂ හේතුවක් ඇති වුවහොත් පමණකි.

මහාභූත සතරය, වර්ණ ගන්ධ රස ඕජා යන උපාදාරූප සතරය, ජීවිතරූපය ය යන මේ රූප නවය හා එක් වී ස්ත්‍රී භාවරූපය ඇති වේ. එසේ ඇති වන රූප පිණ්ඩයට ස්ත්‍රීභාව දශක

කලාපය යි කියනු ලැබේ. කියන ලද රූප නවයට පුරුෂභාව රූපය එක් වී ඇති වන රූප පිණ්ඩයට පුම්භාව දසකය යි කියනු ලැබේ. භාවරූප කලාප දෙකින් එක් අයකුට ඇති වන්නේ එකකි. ස්ත්‍රී ශරීරයේ ස්ත්‍රී භාව දශක කලාපය ද, පුරුෂ ශරීරයේ පුම්භාව කලාපය ද සෑම තනි ම පැතිර පවතී. ඒවා ශරීරයේ අසවල් තැන තැන යි නො කිය හැකි ය.

භාවරූප ස්ත්‍රී පුරුෂ ස්වභාවයන් ඇති කරන බීජයන් වැනි ය. මහාභූතයන්ගෙන් හැදෙන අඹගස අඹ ඇටයට අනුව හැදෙන්නාක් මෙන් ද, මහාභූතයන් ගෙන් ම හැදෙන කොස් ගස කොස් ඇටයට අනුව හැදෙන්නාක් මෙන් ද, ස්ත්‍රීභාවරූපය නමැති බීජයට අනුව ස්ත්‍රී ශරීරය ද පුරුෂභාව රූපය නමැති බීජයට අනුව පුරුෂ ශරීරය ද ඇති වේ.

භාවදශක කලාප ශරීරයේ සෑම තැන ම පැතිර ඇත ද, ස්ත්‍රීපුරුෂ හේදය වඩා ප්‍රකට කරන ශරීරාවයවචල ඒවා වැඩි වශයෙන් ඇත ය යි සිතිය හැකි ය. ලෝකයෙහි පුරුෂ ස්වභාවය මඳ ස්ත්‍රීන් වැනි පුරුෂයෝ ද වෙති. ස්ත්‍රී ස්වභාවය මඳ පුරුෂයන් සේ ක්‍රියා කරන ස්ත්‍රීහු ද වෙති. ඊට හේතුව ඔවුන්ගේ ශරීරවල භාවරූප කලාප මඳ වීම ය යි සිතිය හැකිය. ගස් වැල්වල ද ස්ත්‍රීපුරුෂ හේදයක් ඇති බව කියති. අභිධර්මයේ දක්වන මේ භාවරූපය වනාහි සත්ත්ව ශරීරවල මිස ඉන් බැහැර නො ලැබේ. අවිඤානක වස්තුවල ඇති ස්ත්‍රී පුරුෂ භාවය අනෙකක් විය යුතු ය.

ඉත්ථිත්ථිය, පුරිසිත්ථිය යන මේවා ද ස්ත්‍රී පුරුෂ භාව රූප දෙකට ව්‍යවහාර වන නම් ය. දම්සඟුණු පෙළෙහි ඉත්ථිත්ථිය විවරණය කර තිබෙන්නේ ඉත්ථිලිංග, ඉත්ථිනිමිත්ත, ඉත්ථිකුත්ත, ඉත්ථාකප්ප, ඉත්ථත්ත, ඉත්ථිභාව යන මේවාට හේතු වන ධර්මය ඉත්ථිත්ථිය ය කියා ය. පුරිසිත්ථිය විවරණය කර තිබෙන්නේ පුරිසලිංග, පුරිසනිමිත්ත, පුරිසකුත්ත, පුරිසාකප්ප, පුරිසත්ත, පුරිසභාව යන මේවාට හේතු වන ධර්මය පුරිසිත්ථිය ය කියා ය.

දම්සඟුණු පකරණයෙහි එන ලිංග නිමිත්ත කුත්ත ආකල්ප යන වචනවල අර්ථ ඒ ඒ ආවායභිවරයන් විසින් දෙතුන්

ආකාරයකට දක්වා තිබේ. ලිංග යනු ප්‍රධානාංග වූ මහ සටහන ය. නිමිත්ත යනු ප්‍රත්‍යංග වූ කුඩා සටහන ය. කුන්ත යනු ක්‍රීඩා ලීලාදි ක්‍රියා විශේෂයෝ ය. ආකප්ප යනු ගමනාදි ආකාරය ය. මේ පරමත්ථදීපනී නම් වූ අභිධර්මාර්ථ සංග්‍රහ වර්ණනාවෙහි ඒ වචන විස්තර කරන ලද ආකාරය ය. අටුවාවෙහි භාව රූපයන් ගේ ලක්ෂණය වශයෙන් දක්වා තිබෙන්නේ ද ලිංග නිමිත්ත කෘත්‍යාකල්පයන්ට හේතු වන බව ය.

ලිංග පරිවර්තනය

සමහර විට ලිංග පරිවර්තනයෙන් ස්ත්‍රීහු පිරිමි බවට ද, පුරුෂයෝ ගැහැණු බවට ද පැමිණෙති. "තෙන බො පන සමයෙන අඤ්ඤතරස්ස භික්ඛුනො ඉත්ථිලිංගං පාතුභුතං හොති, තෙන බො පන සමයෙන අඤ්ඤතරස්ස භික්ඛුනියා පුරිසලිංගං පාතුභුතං හොති"යි චිතයෙහි ද ඒ බව දක්වා තිබේ. ලිංග පරිවර්තනය වන්නේ ද කර්මයෙනි, බලවත් අකුශලයෙන් පුරුෂ ලිංගය අතුරුදහන් වී ස්ත්‍රී ලිංගය පහළ වේ. ලිංග පරිවර්තනය පිළිබඳව කියයුතු කර්ම තත්ත්වය ගැඹුරු කරුණෙකි. එය අභිධර්මය නො දන්නවුන් වරදවා ගන්නා තැනකි. මනුෂ්‍යාත්මභාවය කුශලයකින් ම ලැබෙන්නකි. මිනිස් සිරුරෙහි කුශලකර්මපරුප මිස අකුශල කර්මප රූප නැත. මිනිස් පුරුෂයා විසින් ලිංගවිපර්යාසයට හේතු වන බලවත් අකුශලයක් කළ කල්හි ඔහු ගේ ජනක කර්මය (උප්පත්තියට හේතු වූ කර්මය) එයින් දුබල වේ. එය ඉන් පසු පුරුෂභාව රූපයන් ඉපදවීමට නො සමත් වෙයි. කර්මයේ පීඩනයෙන් දුබල ජනක කර්මය ඉන් පසු ඒ සන්නානයෙහි ස්ත්‍රීභාවරූප උපදවයි. කලින් පැවැත්තා වූ පුරුෂභාවරූප ඒවායේ ආයුෂ්‍ය ගෙවීමෙන් නිරුද්ධ වෙයි. ඉන් පසු පුරුෂයා ස්ත්‍රීයක් වෙයි. පසු ව ඔහු ගේ සන්නානයෙහි ස්ත්‍රීභාවරූප ඇති කළා වූ ද කලින් පුරුෂභාව රූප ඇති කළා වූ ද කර්මය එකක් ම ය. එය ඔහුගේ උත්පත්තියට හේතු වූ කුශල කර්මය ම ය. මේ විපර්යාසයට දුරින් හේතු වන අකුශල කම්ම දක්වීම පිණිස එය ප්‍රධාන කොට කතා කිරීමේ දී බලවත් අකුශලයෙන් පුරුෂලිංග අතුරුදහන් වී ස්ත්‍රී ලිංගය පහළ වෙතැ යි කියනු ලැබේ. එය පයඝීය කථාවෙකි. එය පිළිබඳ ව කිය යුතු දෑ බොහෝ ඇතත් ඒවා දක්වන්නට ගිය හොත්

පරමාර්ථ ධර්ම ලක්ෂණයෙන් බැහැරට බොහෝ දුර යැවෙන බැවින් මෙය මෙතෙකින් නවත්වනු ලැබේ.

හෘදය රූපය

වක්ෂුර් විඤාන ධාතුවය, ශ්‍රෝත්‍ර විඤාන ධාතුවය, ස්‍රාණ විඤාන ධාතුවය, ජිත්වා විඤාන ධාතුවය, කාය විඤාන ධාතුවය, මනෝ ධාතුවය, මනෝ විඤාන ධාතුවය යි විඤාන ධාතු සතෙකි. එයින් වක්ෂුර් විඤානධාතුවාදි පස ප්‍රසාද රූප පසෙහි උපදී. ප්‍රසාද රූප පස ඒ විඤාන ධාතු පසට නිශ්‍රය වස්තු වේ. මනෝ ධාතුව හා මනෝවිඤාන ධාතුව ඒ ප්‍රසාදයන්හි නූපදී. ඒ ධාතු දෙකට නිශ්‍රය වන රූපය හෘදය රූපය ය. එයට වස්තු රූපය යි ද, හෘදය වස්තු රූපය යි ද කියනු ලැබේ. ප්‍රසාද නාමයෙන් නො කියන නමුදු එය ද එක්තරා ප්‍රසාදයෙකි. පඤ්චවෝකාර හවයෙහි සත්ත්වයකු උපදනා කල්හි ප්‍රතිසන්ධි චිත්තය සමඟ ම එය හා බැඳී එයට නිශ්‍රය වෙමින් හෘදය රූපය ද පහළ වේ. එය පහළ වන්නේ මහාභූත සතර හා වර්ණ ගන්ධ රස ඕජා රූප සතර ද ජීවිත රූපය ද සමඟ ය. ඒ රූප පිණ්ඩයට වස්තු දසක කලාපය යි කියනු ලැබේ. එය කලලාදි අවස්ථාවල සුදුසු පරිදි පැවතී, ශරීරය වැඩුණු පසු හෘදය කෝෂය තුළ පිහිටි ලෙය ඇසුරු කොට පවත්නට වන්නේ ය. හෘදය කෝෂයෙහි ස්ථිර ව පිහිටි ලෙයක් නැත. නිතර එයින් පරණ ලෙය බැහැර වන්නේ ය. අලුත් ලේ එයට පැමිණෙන්නේ ය. හෘදය රූපය එතැනට පැමිණෙන ලෙය ඇසුරු කොට ම පවතිනවා මිස ඉන් බැහැරට නො යන්නේ ය. මනෝධාතු මනෝවිඤාන ධාතු දෙකට නිශ්‍රය වන බව එහි ලක්ෂණය ය.

මොළය ශරීරයේ සිත් උපදනා තැන සැටියට බොහෝ දෙනා පිළිගනිති. අභිධර්මයේ සැටියට නම් කේශාදි ස්පර්ශය නො දෙන නැත් හැර මුළු සිරුරේ ම සිත් උපදනා බව කිය යුතුය. බෙහෙවින් සිත් උපදනා තැන සැටියට ද, ක්‍රියා සාධක සිත් උපදනා තැන සැටියට ද ප්‍රධාන සිත් උපදනා තැන සැටියට ද, මූල චිත්තය උපදනා තැන සැටියට ද අභිධර්මයේ දක්වෙන්නේ හෘදය රූපය ය. ක්‍රෝධය හා බිය ඇති වූ කල්හි හෘදය තදින් සැලෙන්නට වන බව ද, ශෝකය ඇති වූ කල්හි එය දූවෙන බව ද සෑම දෙනාට

ම ප්‍රකට ය. එසේ වන්නේ ක්‍රෝධ හය ශෝකයන් හෘදයේ ඇති වන නිසා විය යුතු ය. ක්‍රෝධය හා හය ඇති වූ විට ශරීරයේ පැහැය කළු හෝ රතු වේ. ප්‍රීති ශ්‍රද්ධා ප්‍රේමාදිය ඇති වූ කල්හි ශරීරය පැහැපත් වේ. ශෝකය ඇති වූ කල්හි වියළේ. එසේ වීමට හේතුව සිත හා ලෙසෙහි ඇති සම්බන්ධය විය යුතු ය. එයින් සිත ලෙස ඇසුරු කොට පවත්නා බව හැඟේ. සිත් උපදනා තැන මොළය යයි කියන්නාවූන්ට ද නොයෙක් හේතු යුක්ති තිබේ. මනෝධාතු මනෝවිඥාන ධාතුන් ගේ නිශ්ශ්‍රය හෘදය රූපය යි ගැනීමෙන් එය කොහි තිබුණත් වැරදීමක් නොවේ.

ජීවිත රූපය

කර්මයෙන් හට ගන්නා රූපයන් ගේ ජීවිත ශක්තිය හෙවත් කර්මජ රූපයන් පාලනය කරන ඒවායේ පරම්පරාව පවත්වන රූපය ජීවිත රූපය ය. ජීවිතින්ද්‍රිය යනු ද එයට ම නමෙකි. එක් එක් ශරීරයක කර්මය චිත්තය සෘතුය ආභාරය යන හේතු සතරින් හටගන්නා වූ රූප සතර වර්ගයක් ඇත්තේ ය. එයින් චිත්තාදි හේතු තුනෙන් හටගන්නා රූපයන්ට ඒවායේ හේතුව සම්පයේ ඇත්තේ ය. තමා හා බැඳී ඇත්තේ ය. චිත්තාදි හේතුහු ද තමන් පවත්නා කාලයේ ම මිස ඉන් පසු රූප ඉපදිවීමට සමත් නො වෙති. එබැවින් චිත්තාදි හේතුවෙන් හට ගන්නා රූපයෝ තමන්ගේ හේතුව වූ චිත්තාදිය පවත්නා තෙක් පැවතී, ඒවා අභාවප්‍රාප්ත වූ පසු තුමු ද අභාවප්‍රාප්ත වෙති. හේතූන් ගේ අභාවප්‍රාප්තියෙන් පසු පැවැත්මට ඒවාට ශක්තියක් නැත. එබැවින් ඒවා ජීවිතය නැති රූපයෝ ය. ජීවත් වන සත්ත්වයකුගේ ශරීරයේ ඇති කර්මජ රූපයන් ගේ හේතුව වූ කර්මය ඒ සත්ත්වයා ගේ සන්නාතයේ යම්කිසි අතීත භවයක දී ඇති වී නිරුද්ධ වූ දතට නැත්තා වූ කුශල වූ හෝ අකුශල වූ හෝ චේතනාවෙකි. නිරුද්ධ වූ හේතුවකින් ඇති කර්මජ රූප පරම්පරාවකට තමාගේ ජනක හේතුව නැතිව ම දීර්ඝ කාලයක් පැවතිය හැකි වීමට විශේෂ බලයක් තිබිය යුතු ය. ජීවිත රූපය යි කියනුයේ ඒ බලයට ය. එය කර්මජ රූප කලාප සියල්ලෙහි ම ඇත්තේ ය. එබැවින් කර්මජ රූප පරම්පරාවෝ වර්ෂ බොහෝ ගණනක් මුළුල්ලෙහි නො සිඳී පවතිත්. බ්‍රහ්ම ලෝකවල වනාහි කල්ප බොහෝ ගණනක් මුළුල්ලෙහි ද පවතිත්. ජීවිත රූපය

ද කර්මයෙන් ම හට ගන්නා රූපයෙකි. තමා පවත්නා කලාපයේ ඉතිරි රූප එයින් පාලනය කරනු ලැබේ. ජීවිත රූපය පාලනය කරන පවත්වන අත්‍යාධර්මයක් නැත. එය තමා විසින් මෙහෙයන නැවේ උපකාරයෙන් සමුද්‍රය තරණය කරන නැවියකු මෙන් තමා විසින් පාලනය කරන ඉතිරි රූපයන්ගේ බලයෙන් පවතී. එය සත්ත්ව ශරීරවල ම මිස වෘක්ෂලතාදී බාහිර වස්තුවල නැත.

ආහාර රූපය

වැළඳීමෙන් හෝ ඇඟ ගැල්වීමෙන් හෝ ඇඟට විඳීමෙන් හෝ යම් කිසි ආකාරයකින් ශරීර ගත කළ කල්හි ශරීරයෙහි බලය ඇති කරන්නා වූ ද, චීර ජීවනයට අනුබල දෙන්නා වූ ද, විශේෂ රූප කොටසක් ඇති කිරීමෙන් ශරීරය වර්ධනය කරවන්නා වූ ද මහාභූතයන් ඇසුරු කොට පවත්නා වූ ද එක්තරා සුක්ෂ්ම ස්වභාවයකට ආහාර රූපය යි කියනු ලැබේ. මිජාවය යනු ද එයට ම නමෙකි. එය කර්මාදි ප්‍රත්‍යය සතරෙන් හටගන්නා වූ සියලු ම රූප කලාපවල ඇත්තේ ය. ගින්නෙහි සුළඟෙහි දුමෙහි පවා එය ඇත්තේය. ඒවායේ ඇති මිජාව ඉතා දුබල බැවින් අප්‍රකටය. අනුභව කරන ආහාරයන්හි එය බලවත් ව ඇත්තේය. ආහාරයන් අතුරෙනුදු රුක්ෂාහාරවල මිජාව දුබල ය. කිරි ගිතෙල් ආදී සිනිඳු ආහාරවල එය බලවත් ය. එබැවින් සිනිඳු ආහාරයෙන් මඳක් වැළඳීම ම ශරීරයට සෑහෙන්නේය. අභිධර්ම අටුවාවේ දැක්වෙන ආහාර විවේචනයක් මෙසේය.

කිඹුලුන්ගේ ආහාරය රුක්ෂය. එයට වඩා මොනරුන්ගේ ආහාරය සියුම්ය. කිඹුල්ලු ගල් ගිලිනි. ඒවා ඔවුන්ගේ කුස තුළ දී දිය වෙයි. මොනරු සර්පාදීන් කනි. මොනරුන්ගේ ආහාරයට වඩා වලසුන්ගේ ආහාරය සියුම්ය. ඔවුහු තුන් හවුරුදු පමණ පරණ වූ අං හා ඇට කටු කනි. ඒවා ඔවුන්ගේ කෙළෙන් තෙමුණු කල්හි අල සේ මොළොක් වෙයි. ඔවුන්ගේ ආහාරයට වඩා ඇතුන්ගේ ආහාරය සියුම් ය. ඔවුහු ගස්වල අතු හා කොළ කනි. ඔවුන්ගේ ආහාරයට වඩා ගවර ගෝන මුව ආදීන්ගේ ආහාරය සියුම්ය. ඔවුහු නොයෙක් ගස්වල කොළ බුදිති. ඔවුන්ගේ ආහාරයට වඩා ගවයන්ගේ ආහාරය සිනිඳු ය. ඔවුහු තණ පත් ආහාර කොට ගනිති. ඔවුන්ගේ

ආහාරයට වඩා සාවුන්ගේ ආහාරය සිතිඳු ය. ඔවුන්ගේ ආහාරයට වඩා පක්ෂීන් ගේ ආහාරය සිතිඳු ය. ඔවුන්ගේ ආහාරයට වඩා ප්‍රත්‍යන්තවාසී මනුෂ්‍යයන් ගේ ආහාරය සිතිඳු ය. ඔවුන් ගේ ආහාරයට වඩා ග්‍රාම භෝජකයන්ගේ ආහාරය සිතිඳු ය. ඔවුන්ගේ ආහාරයට වඩා රාජ රාජ මහාමාත්‍යයන්ගේ ආහාරය සිතිඳු ය. ඔවුන්ගේ ආහාරයට වඩා සක්විති රජුන්ගේ ආහාරය සිතිඳු ය. ඔවුන්ගේ ආහාරයට වඩා භූමිස්ථ දෙවියන්ගේ ආහාරය සිතිඳු ය. ඔවුන්ගේ ආහාරයට වඩා වාතුර්මහාරාජික දෙවියන්ගේ ආහාරය සිතිඳු ය. මෙසේ පරිනිර්මිත වශවර්ති දෙවියන් ගේ ආහාරය දක්වා ආහාරය විස්තර කළ යුතුය. ඔවුන් ගේ ආහාරය සියුම් බැවින් එය අගතෑන් පත් ආහාරය ය. මේ අභිධර්ම අටුවාවේ දක්වෙන ආහාර විවේචනය ය.

ආහාරයෙන් කෘත්‍ය දෙකක් සිදු කරනු ලැබේ. පීඩා දුරු කිරීම ඉන් එකකි. ශරීරය පාලනය කිරීම එකකි. ආමාශයේ ආහාර නැති කළහි පාවකාශ්නියෙන් එය දවන්නට පටන් ගනී. එකල්හි මනුෂ්‍යයෝ බඩගිනි යයි කියති. ආමාශගත වූ ආහාරයෙන් එකෙණෙහි ම ඒ බඩගිනි පීඩාව දුරු කරනු ලැබේ. සකල ශරීරයේ ම රූපයන්ට එයින් බලය ද ඇති කරනු ලැබේ. ආමාශයේ දී පාවකාශ්නියෙන් ආහාර පැසෙන කල්හි රස ධාතුවයයි කියනු ලබන එහි වූ ප්‍රණීක පරම ස්නිග්ධ යුෂය එයින් වෙන් වී රස නහරවල අනුසාරයෙන් මුළු සිරුරේ ම පැතිරේ. ඒවා නිසා ශරීරයේ අභිතව රූප කලාප කොටසක් උපදී. එයින් ලේ මස් ආදියේ වැඩීම වේ. ආහාරයෙන් කරන පාලනය යි කියන ලද්දේ ඒ බලය ඇති කිරීමට හා අභිතව රූප ඇති කිරීමට ය. ආහාරයෙන් කෙරෙන ඒ දෙකිස නිසා ශරීරය හා ජීවිතය පවතී. එබැවින් එය පාලනයක් ද වේ.

අභිධර්මයේ ආහාර යන නාමය වහර කරන්නේ නම් යම් කිසි ඵලයක් ඇති කරන හේතුවට ය. ආහාර යන වචනයේ තේරුම, හේතුව යනුයි. ලෝකයෙහි යම් කිසිවකට හේතු නො වන කිසිවක් නැත. පරමාර්ථ වශයෙන් හා අපරමාර්ථ වශයෙන්ද ඇත්තා වූ සියල්ල ම හේතුහු ය. එහෙත් සාමාන්‍යයෙන් හේතුව කියැවෙන මේ ආහාර යන වචනය හේතු වන සියල්ල ම පැවසීමට භාවිත කරනු

නො ලැබේ. එය යම් කිසි ඵලයකට විශේෂයෙන් හේතු වන ධර්මයන් පැවසීමට පමණක් භාවිත කරනු ලැබේ. විශේෂ හේතු සතරෙකි. එනම්, කබලිංකාරාභාරයය, ස්පර්ශය ය, මනෝසංවේතනාවය, විඤ්ඤාණය ය යන සතර ය. ඒ සතර ම ආහාර නාමයෙන් හඳුන්වනු ලැබේ. මෙහි ආහාර රූපයයි කියන ලද්දේ ආහාර සතරින් කබලිංකාරාභාරයට ය. අනික් තුන අරූපයෝ ය.

සතර මහාභූතයන් ගේ පටන් ආහාර රූපය දක්වා කියන ලද මේ රූපයෝ අටළොස් දෙන කර්කශත්වාදී තම තමන්ගේ ලක්ෂණයෙන් ම සිද්ධ බැවින් ස්වභාව රූපයෝ නම් වෙති. උත්පාදාදී වූ ද අනිත්‍යාදී වූ ද සංස්කෘත ලක්ෂණයෙන් යුක්ත බැවින් ලක්ෂණ රූපයෝ නම් වෙති. තම තමන් උපදවන කර්මාදී ප්‍රත්‍යයෙන් ම උපදවනු ලබන බැවින් නිෂ්පන්න රූප නම් වෙති. නිෂ්පයඛායයෙන් ම රූප්පත ලක්ෂණයෙන් යුක්ත වන බැවින් රූපරූප නම් වෙති. යෝගාවචරයන් හට අනිත්‍යාදී වශයෙන් සම්මර්ශනයට යෝග්‍ය බැවින් සම්මර්ශන රූප නම් වෙති. මේ නම් පස අතුරෙහුද වඩා ව්‍යවහාර වන නාමය නිෂ්පන්න රූප යන නාමය ය.

ආකාශ ධාතුව

එක් ද්‍රව්‍යයක් ඇති තැන තවත් ද්‍රව්‍යයකට නො තිබිය හැකිය. ද්‍රව්‍යයක් ඇති වීමට සිස් තැනක් තිබිය යුතු ය. ආකාශ ධාතුව යයි කියනුයේ සිස් තැනට ය. එය සෑම ද්‍රව්‍යයකට ම ස්ථානය ය, භාජන ය ය. සියල්ල ම තිබෙන්නේ ආකාශ ධාතුව තුළ ය. ඒ ආකාශ ධාතුව ඉමක් කොනක් නැති තරමට විශාල වූවකි. සෑම තැන ම ආකාශය ය. එහෙත් එය උත්පාදාදී ලක්ෂණ සහිත වූ පෘථිවි ස්පර්ශාදී පරමාර්ථයන් සේ ඇතියක් නො වන බැවින් ඒකාන්තික පරමාර්ථ ධර්මයක් නො වේ. සත්ත්ව ශරීර ගස් ගල් ආදී වස්තූන් තුළ ද ඒ ආකාශ ධාතුව ඇත්තේය. සත්ත්ව ශරීරාදිය රූප කලාප පිණ්ඩයෝ ය. ඒවාට අයත් වූ සෑම රූප කලාපයක් වටේ ආකාශ ධාතුව ඇත්තේ ය. ඔවුනොවුන් මිශ්‍ර නො වී ඒ රූප කලාප වෙන් වෙන් වශයෙන් පවත්නේ තම තමන් අවට ඇති ඒ ආකාශ ධාතුව

නිසා ය. ඒකාබද්ධ රූප කලාපයන් අතර ඒවා එකිනෙකින් වෙන් කරමින් පවත්නා වූ ආකාශ ධාතුවට "පරිච්ඡේද රූපය" යි කියනු ලැබේ. එය කිසි රූප කලාපයකට අයත් නො වේ. එහෙත් එය ඉපදෙන බිඳෙන රූප කලාපයන් අනුව දත යුත්තක් බැවින් රූප කලාපයන් සේ ම සජ්ජාරසායුෂ්මක රූපයක් සැටියට සලකනු ලැබේ.

අජවාකාශය, රූප පරිච්ඡේදාකාශය යි ආකාශය දෙ පරිද්දකින් කියනු ලැබේ. සැපෙන දෙයක් හෙවත් ද්‍රව්‍යයක් නැති තැන අජවාකාශය නම් වේ. රූප කලාපයන්ගේ අතර රූප පරිච්ඡේදාකාශය නම් වේ. සැපෙනත් සැපෙන බව නො දනෙන, ඇසට නො පෙනෙන රූප කලාප ඇති තැන් ද ඒ රූප කලාපයන් ගණනට නො ගෙන ලෝකයා විසින් ආකාශත්වයෙන් සලකනු ලැබේ. ලෝකයා විසින් ආකාශත්වයෙන් සලකන ඒ පෙදෙස් ද සිස් ඒවා නො වේ. අප වාසය කරන මේ පොළොව පෘථිවි ධාතුව උත්සන්න රූප කලාප පිණ්ඩයකි. පොළොව මතුයෙහි ආකාශත්වයෙන් සලකන පෙදෙස ද වායුවෙන් පිරී තිබේ. ඒ වායුව ඝනබද්ධ වායෝ ධාතුව අධික රූප කලාප සමූහයෙකි. එහි සිස් බවක් නැත. වන්ද්‍ර සුයඕ තාරකාදීන් ගෙන් නික්මෙන ආලෝකය ද තේජෝ ධාතුව උත්සන්න රූප කලාප සමූහයෙකි. එබැවින් ආලෝකය පවත්නා පෙදෙස් ද සිස් නැත. අඳුර එක්තරා රූප කොටසකැයි කියති. ආලෝකය නැති තැන පෙනෙන සැටියයි ද කියති. ආලෝකය නැති තැන පෙනෙන සැටිය ම අඳුර නම් අඳුරය කියා දෙයක් නැත. එය රූප කොටසක් නම් අඳුර පවත්නා තැන සිස් නැත. අඳුර ඇති දෙයක් ද නැති දෙයක් ද යන වග විමසිය යුතුය. අහසෙහි වායු ආලෝක ශීතෝෂ්ණාදි කිසිවක් නැති පෙදෙසක් වේ නම් නියම අජවාකාශය විය යුත්තේ ඒ පෙදෙස ය. ආලෝකාදිය පිරී ඇති පෙදෙස්වල සත්‍ය වශයෙන් ඇත්තේ පරිච්ඡේදාකාශය ම ය.

විඤ්ජිති රූප දෙක

කායවිඤ්ජිති රූපය, වාක්විඤ්ජිති රූපය යි විඤ්ජිති රූප දෙකකි.

කායවිඤ්ජනී රූපය

මහාභූතයන් ගෙන් නිර්මිත වූ රූප කය කිසිවක් නො කරන, තුබු තැන ම නො සැලී තිබෙන දෙයකි. කැම, බීම, කපා කිරීම, අත් පා එසවීම, පහත් කිරීම ආදී කායික ක්‍රියා සියල්ල ම සිදු කරන්නේ සිත ය. කායික ක්‍රියා සිදු කිරීමේ උත්සාහය සහිත සිත් උපදනා කල්හි, ගිනි පුපුරක් හට ගන්නා කල්හි එය හා බැඳී ආලෝකයක් ද හට ගන්නාක් මෙන් සිතේ ම බලයෙන් එය උපදිනු සමඟ ම වායෝ ධාත්වාධික රූප කලාප සමූහයක් ද ශරීරයේ පැතිර උපදනේය. ඒ විත්තජරූපයන් ගෙන් කෙරෙන තල්ලු කිරීමෙන් ගමනාදි කායික ක්‍රියා සිදු වේ. එසේ ඇති වන්නා වූ විත්තජ වායෝ ධාතුව ඒ ක්‍රියාව සිදු වීමට සුදුසු පරිදි ශරීරය උස් වී පහත් වී හැකිළී දිග හැරී යන සැටියට ඒ ඒ අතට අභිමුඛව නුපන්නොත් සුදුසු පරිදි ක්‍රියා සිද්ධිය නො වේ. ක්‍රියා සිද්ධියට යෝග්‍ය පරිදි ඒ රූප සමූහය ඒ දිශාවට අභිමුඛ කරවන්නා වූ එක්තරා රූප ධර්මයක් ඒ රූපයන් හා බැඳී එකවර ම උපදනේ ය. තමා හා එකව උපන් විත්තජ රූප කලාපය සුදුසු දිශාවට අභිමුඛ කරවන්නා වූ හෙවත් මෙහෙයවන්නා වූ ඒ රූපය කායවිඤ්ජනී නම් වේ. එය අන්‍ය විත්තජ රූපයන් හා බැඳී සිත හා ඉපද රූප පිණ්ඩය මෙහෙයවා සිත සමඟ ම නිරුද්ධ වේ. එයට ඇත්තේ එක සිතක කාලය වූ ආයුෂ්‍යයෙකි. එය හා උපදනා අන්‍ය රූපයෝ විත්තක්ෂණ සතළොසක් ආයු ඇත්තෝ ය. ඒ විඤ්ජනී රූපය, නැවක සුක්කානම වැනි යයි කිය හැකි ය. යන්ත්‍රය ක්‍රියා කරන කල්හි නැව ගමන් කරන්නට පටන් ගනී. එහෙත් නිකම්ම එය වුවමනා තැනට නො යයි. වුවමනා තැනට යවනු පිණිස නියමුවා සුක්කානම ඒ ඒ අතට හැරවීමෙන් නැව ඒ ඒ දිශාවට අභිමුඛ කරවයි. එයින් නැව වුවමනා තැනට පැමිණේ. එමෙන් සිත කායවිඤ්ජනීය නමැති සුක්කානමෙන් විත්තජ කලාපය ඒ ඒ අතට යොමු කරවයි. එයින් ගමනාදි ක්‍රියා සිදු වේ.

එක් ක්‍රියාවක් සිදු වන්නේ එක් සිතකින් හා එක් සිතකින් උපදනා රූපයන් ගෙන් ම නො වේ. එක් සිතක් හා උපදවන එක් රූප සමූහයක් යම් කිසි ක්‍රියාවක් සිදුකිරීමට සමත් නොවේ. ගමන ක්‍රියාවක් සිදුවීමේ දී එක් සිතකින් උපදනා වායෝ ධාතුවෙන් පය

එසේවේ. තවත් සිතකින් උපදනා වායෝ ධාතුවෙන් පය ඉදිරියට යැවේ. තවත් සිතකින් උපදනා වායෝ ධාතුවෙන් පය පහත් වේ. තවත් සිතකින් උපදනා වායෝ ධාතුවෙන් පය පොළොවෙහි පිහිටයි. තවත් සිතකින් උපදනා වායෝ ධාතුවෙන් අනික් පය එසේවේ. තවත් සිතකින් උපදනා වායෝ ධාතුවෙන් එය ඉදිරියට යැවේ. තවත් සිතකින් උපදනා වායෝ ධාතුවෙන් එය පහත් වේ. මෙසේ බොහෝ සිත්වලින් හා ඒවායින් උපදනා වායෝ ධාතුවෙන් ගම්න සිදු වන සැටි තේරුම් ගත යුතුය. මෙහි එක් සිතකැයි කියන ලද තැන්වල එසේ කියන ලද්දේ එක් සිතකට ම නොව සිත් සමූහ වලට ය. පයක් පොළොවෙන් එසවෙන්නේ විත්ත වීථි බොහෝ ගණනකින් හා එවායින් උපදනා රූප බොහෝ ගණනක් වේගයෙනි. ඉදිරියට ගෙන යාම් ආදිය සිදුවන්නේ ද එසේ ම ය. ග්‍රන්ථය ඉතා දීර්ඝ වන බැවින් මෙසේ කාරණය කොටින් කියන ලදී.

කායවිඤ්ඡා යන වචනයේ තේරුම, සැලෙන්නා වූ කායාංගයන් (ශරීරාවයවයන්) කරණ කොට ගෙන පුද්ගලයාගේ අදහස අභවන ධර්මය යනු යි. පුද්ගලයකු විසින් ගමනාදී යම් කිසිවක් කරන කල්හි, සෙලවෙන්නා වූ ඔහුගේ කායාංගයන් දැකීමෙන් මොහු මේ නම් දෙයක් කරන්නේ යයි කරන තැනැත්තා ගේ අදහස ඉදිරියේ සිටින්නවුන්ට දැනෙන්නේ ය. එබඳු දැනුමක් ඇතිවන ලෙස ක්‍රමානුකූලව කායාංග වලනය වන්නේ විඤ්ඡා රූපය නිසා ය. එබැවින් විඤ්ඡා රූපයෙහි අදහස් ඇඟවීමේ උත්සාහයක් නැත ද එය අදහස් අභවන්නක් වැනි ය. ඒ රූපයේ ඇති අදහස් දැන ගැනීමට උපකාර වන ස්වභාවය අදහස් ඇඟවීමක් සැටියට ම ගෙන එය කාය විඤ්ඡාය යි කියනු ලැබේ. සැලෙන්නා වූ කායාංගයක් දැකීමෙන් විඤ්ඡා රූපය ද නුවණැතියන්ට තේරුම් ගත හැකි ය. එබැවින් ඒ රූපය සැලෙන්නා වූ කායාංගයන් කරණ කොට ගෙන දත යුතු රූපය ය යන අර්ථයෙන් ද කායවිඤ්ඡාය යයි කියනු ලැබේ.

වාක්විඤ්ඡා රූපය

මෙය පිළිබඳව අටුවා විකාශයේ දක්වෙන විස්තර අවුල් සහිත බැවින් මේ රූපය ගැන ස්ථිර විනිශ්චයක් දීම දුෂ්කර ය.

එබැවින් ඒ ගැන මෙහි දක්වන කරුණු එසේ ම යයි අපි ස්ථිර නො කරමු. වැඩිදුර විමසන්වා.

වාක්විඥප්ති රූපය හැඳින ගත හැකි වීමට ශබ්ද හටගන්නා ආකාරය ගැන හා අකුරු ගැන ද තරමක අවබෝධයක් තිබිය යුතු ය.

අදහස් හඟවනු පිණිස මුවින් බැහැර කරන්නා වූ ශබ්ද සමූහයෝ වචනයෝ ය. වචනයක ශබ්ද කොටස් ගණනක් ඇත්තේ ය. මිනිසා යනු වචනයෙකි. එය කොටස් කළ කල්හි "මි, ඉ, න්, ඉ, ස්, ආ" කියා කොටස් සයක් ලැබේ. ආ යන්න අ යනු දෙකක් වශයෙන් ගණන් ගත හොත් කොටස් සතක් ලැබේ. වචනයේ අවයව වූ ඒ ශබ්ද කොට්ඨාසයන්ට අකුරු යයි කියනු ලැබේ. වචන ඇති වන්නේ, අකුරු තම් වූ ඒ ශබ්දයන් ඇති වන්නේ උගුර උඩු තල්ල යනාදි ස්ථානවල ය. විස්තර වියරණ පොත් වලින් දත යුතුය. ඒ ශබ්ද ඇති වන්නේ මුවින් පිඹහරින වාතය තලාවේ හඬ උපදනා තැන ගැටීමෙන් තලා හඬ හට ගන්නාක් මෙන් කීමට තැත් කරන සිතින් ගලනාළය දිගේ නඟා එවන වායුව අකුරු උපදනා තැන්වල ගැටීමෙනි.

වචනයක් කියන්නා වූ සිතින් සිදු කළ යුතු වැඩ දෙකකි. ගලනාළය දිගේ වායුව නඟා එවීම ඉන් එකකි. ඒ වායුව ගැටෙන කල්හි ඒ ඒ අකුර හෙවත් හඬ ඇතිවන සැටියට අකුරු උපදනා ස්ථාන කරණයන් එයට යොමු කරවීම දෙවැන්නය. මිනිසා යන වචනයෙහි "මි" යන හඬ ඇතිවීම සඳහා තොල් එක්කොට වායුවට යොමු කළ යුතුය. "ඉ" යන හඬ ඇතිවීමට උඩුතල්ල ක්‍රියා කරවිය යුතුය. "න්" යන හඬ ඇතිවීමට දිවග දක්මුල තැබිය යුතුය. "ස්" යන හඬ ඇතිවීමට ද එසේ කළ යුතුය. "ආ" යන හඬ ඇතිවීමට උගුර ක්‍රියා කරවිය යුතුය. ස්ථාන කරණයන් ක්‍රියා කරවීම වාක් විඥප්තියට නොව කාය විඥප්තියට අයත් කායඝීයෙකි. ගල නාළයෙන් නැග එන වායුව යම් කිසි තැනක ගැටීමෙන් ඇතිවන හඬට නො මනා පරිදි ඇතිවන්නට නො දී, බලාපොරොත්තු වන ආකාරයෙන් අන් ආකාරයකට ඇති වන්නට නො දී, බලාපොරොත්තු වන අකුර ම ඇති වන සැටියට විධානය කරන ඒ ශබ්දය හා බැඳී ඇතිවන්නා වූ එක්තරා ශක්ති විශේෂයකට වාක් විඥප්තිය යි කියනු ලැබේ.

ප, එ, බ, හ, ම යන මේ අකුරු ගලනාළයෙන් එන වායුව තොල්හි ගැටීමෙන් ඇතිවන ශබ්දයන්ගෙන් කොටසකි. වායුව එක් තැනක ම ගැටීමෙන් ඇතිවන්නා වූ ඒ අකුරු වෙන් වෙන් වූ ලක්ෂණ ඇති හැටියට ඇති වන්නේ, ලක්ෂණවල අඩුවැඩියක් නැතිව අසන්නවුන්ට ඒවා වෙන වෙන ම හැඳින ගත හැකි සැටියට ඇති වන්නේ වාක්විඥප්තිය නිසා ය. ශබ්දය සමග වාක්විඥප්තිය ඇත ද එය කතට නො ඇසේ. ඇසට නො පෙනේ. කයෙහි නො සැපේ. එය සිතින් ම දත යුත්තකි. එහි ආයුෂ්‍යය සිතේ ආයුෂ්‍යය හා සමාන ය. එබැවින් කලාපයේ අන්‍යරූපයන් නිරුද්ධ වන්නට පෙරාතුව ම වාක්විඥප්ති රූපය නිරුද්ධ වේ.

අත්පසාලිනියේ ද්වාරකථාවෙහි "සහ සද්දා පන එකා විඤ්ඤත්ති අත්ථී ඉදං වච්ඤමද්වාරං" යි විඥප්ති ශබ්දරූපය රූපය සමග ම පවත්නක් බව දක්වා තිබේ. එහි ම අත් තැනක-

"ඉදං වක්ඛාමි එතං වක්ඛාමිති උප්පජ්ජමානං චිත්තං පඨවිධාතු, ආපොධාතු, තෙජොධාතු, වායො ධාතු, වණ්ණො, ගන්ධො, රසො, ඔජාති අට්ඨරූපාති සමුට්ඨාපෙනි, තෙසං අභිභන්තරෙ චිත්තසමුට්ඨානා පඨවිධාතු උපාදින්නකං සට්ඨසමානාව උප්පජ්ජති, තෙන ධාතු සංසට්ටනෙන සහෙව සද්දො උප්පජ්ජති, අයං චිත්ත සමුට්ඨාන සද්දො නාම, අයං න විඤ්ඤත්ති, තස්සා පන චිත්ත සමුට්ඨානාය පඨවි ධාතුයං උපාදින්නක සට්ඨනස්ස පච්චයභූතො එකො ආකාරවිකාරො අත්ථී, අයං වච්චිඤ්ඤත්ති නාම"

යන වැකියෙන් වාක්විඥප්තිය ශබ්දය ඇතිවන්නට කලින් ඇතිවන්නාක් සේ දක්වා තිබේ. රූප කලාප විභාගයන් දක්වන තැන්වල ශබ්දය නො මැතිව වාක්විඥප්තිය පමණක් ඇති රූපකලාපය දක්වා තැන. මේවා විමසිය යුතු කරුණුය. මිනිසාගේ මුඛින් නික්මෙන හඬට සර්වප්‍රකාරයෙන් සමානව රේඩියෝ යන්ත්‍ර ග්‍රාමපෝත් යන්ත්‍ර වලින් නැගෙන හඬෙහි විඥප්තිරූපය ඇත ද යනු විමසිය යුත්තකි.

කියන්නා වූ වචනයේ අනුසාරයෙන් කියන තැනැත්තාගේ අදහස දැන ගැනීමට කරුණු වන රූපයක්ය යන අර්ථයෙන් ද, කියන වචනයේ අනුසාරයෙන් දැන යුතු රූපයක්ය යන අර්ථයෙන් ද වාක්විඥප්ති රූපයට ඒ නම තබා තිබේ.

විකාර රූප තුන

ලහුතා රූපය, මුදුතා රූපය, කම්මඤ්ඤතා රූපය යන මේ තුන විකාර රූපයෝ ය. ඔවුහු සෑම කල්හි ම ඔවුනොවුන් වෙන් නොවී එක ම රූප කලාපයකට එකට බැඳී උපදින්නෝ ය. ඔවුනොවුන් ගෙන් වෙන් කළ නො හෙන සේ එකට ම බැඳී උපදනා ඒ රූපයන්ගේ ලක්ෂණ වෙන් වෙන් වශයෙන් තේරුම් ගත හැකි වන්නේ වරින් වර ශරීරයේ ඇතිවන ලහුතාදීන් ගේ විරුද්ධ වූ ස්වභාවයන් අනුව සිතීමෙනි. එබැවින් ඒවායේ ලක්ෂණ විරුද්ධ ස්වභාවයන්ගේ අනුසාරයෙන් දක්වනු ලැබේ.

ලහුතා රූපය

ආහාර නො වැළඳීම ය, පමණට වඩා ආහාර වැළඳීමය, නො මනා ආහාර වැළඳීමය, ශීතෝෂ්ණ දෙකින් පෙළීමය, විෂ ශරීරගත වීමය, වෙහෙසීමය, නිදි නො ලැබීමය, සිත තැවීමය යනාදී කරුණු වලින් ශරීරයේ ධාතුහු කිපෙති. එයින් ක්‍රියා කිරීමෙහි අලස බවක් ඉක්මනින් ක්‍රියා කිරීමේ නො සමත් බවක් ශරීරයෙහි ඇති වේ. එයින් ශරීරය බරක් සේ දැනෙන්නට වන්නේය. විශේෂයෙන් පඨවි ආපෝ ධාතු දෙක උත්සන්න වීමෙන් ශරීරය බර වුවක් සේ දැනෙන ස්වභාවය ඇති වේ. එකල්හි ඒ ධාතු කෝපය දුරු කරන්නා වූ බෙහෙත් ආහාරාදිය සේවනය කළ හොත් ඒ ස්වභාවය දුරු වේ. ක්‍රියා කිරීමේ අනලස ස්වභාවය ද වහා ක්‍රියා කළ හැකි ස්වභාවය ද නැවත ඇතිවී ශරීරය සැහැල්ලු වූවාක් මෙන් දැනෙන්නට වන්නේ ය. එය සිදුවන්නේ ශරීරයේ පළමු පැවති නො මනා රූප නිරුද්ධ වී ලහුතා රූපයෙන් යුක්ත වූ අභිතව රූප කලාප පහළ වීමෙනි. පසුව දැනෙන්නා වූ ඒ අනලස ස්වභාවය ලැහැල්ලු බව ලහුතා රූපය ය. මුදුතා, කම්මඤ්ඤතා රූප දෙක ද එය හා සමග ඇති මුත් ඒ අවස්ථාවේ දී ප්‍රකටව පෙනෙන්නේ ලහුතා රූපයාගේ ලක්ෂණය ය.

ශාරීරික මහා භූතයන්හි ඇත්තා වූ ඒවා ඉක්මනින් හා පහසුවෙන් ක්‍රියාවෙහි යෙදවිය හැකි බව වූ නො බර ගතිය ලහුතා රූපයාගේ ලක්ෂණය ය.

මුද්‍රනා රූපය

අපථ්‍යාහාර සේවනාදී හේතූන් ගෙන් වන ධාතු කෝපය නිසා සමහර අවස්ථාවලදී ශරීරාවයවයන්හි තද ගතියක් හෙවත් ලෙහෙසියෙන් නැමිය නො හෙන දිගු කළ නො හෙන ස්වභාවයක් ඇති වේ. එය වඩා උත්සන්න වූ කල්හි අත්පා ආදිය තමන දිගු කරන කල්හි ඇට නහර බිඳෙන කලෙක මෙන් බලවත් වේදනා ඇති වන්නේ ය. එය ශරීරයෙහි ආපෝ ධාතුව හීනවී පට්ඨ ධාතුව උත්සන්න වීමෙන් සිදු වන්නකි. ශරීරය තද වූ තැනැත්තා විසින් ඒ ධාතු කෝපය සන්සිඳ වන ආහාර බෙහෙත් ආදිය සේවනය කළ කල්හි නැවත ශරීරය ලිහිල් වේ. එය සිදු වන්නේ පළමු පැවති නො මනා රූප කලාප නිරුද්ධ වී ඒ තැත්වල මුද්‍රනා රූපයෙන් යුක්ත වූ අභිනව රූප කලාප පහළ වීමෙනි. පසුව පහළ වන ඒ රූප කලාපයන්හි ඇත්තා වූ ලිහිල් බව මොළොක් බව මුද්‍රනා රූපය ය. මුද්‍රනා රූපය සමග ලහුනා කම්මඤ්ඤතා රූප දෙක ඇත ද ඒ අවස්ථාවේ දී ප්‍රකට වන්නේ භූතයන්ගේ ලිහිල් බව මොළොක් බව වූ මුද්‍රනා රූපය ය.

කම්මඤ්ඤතා රූපය

අපථ්‍යාහාර සේවනාදියෙන් සමහර විට ශරීරයේ වාතය කිපේ. එයින් ශරීරය වෙවුලන්ට පටන් ගනී. ඇඟ වෙවුලන තැනැත්තා යන කල්හි ඔහුගේ පය තබන තැනට නො පැමිණ අත් තැනකට පැමිණේ. එයින් සමහර විට ගල්මුල්වල පැකිලී හේ වැටේ. තැබූ පය ද මනා කොට බිම පිහිටා නො තිබේ. එබැවින් ඔහුට යම් කිසිවක ආධාරයක් නැතිව සිටිය හැකි නො වේ. යම් කිසිවක් අතට ගත් කල්හි එය අතින් ගිලිහී වැටේ. අකුරු ලිවීම ආදි සියුම් වැඩක් කරන හොත් එය අත ගැස්සීමෙන් නරක් වේ. දොස් කිපීමෙන් ඇති වූ ඒ අත් පා ආදියේ වැඩවලට අයෝග්‍ය භාවයට අකර්මණ්‍යතාවය යි කියනු ලැබේ. වැඩට අයෝග්‍ය වූ ශරීරය ඇති තැනැත්තා ඒ දොස් කෝපය නසන ආහාර බෙහෙත් ආදිය සේවනය කළ කල්හි නැවත ශරීරය ක්‍රියාවන්ට යෝග්‍ය වේ. හොඳින් ක්‍රියාවෙහි යෙදවිය හැකි වේ. එය සිදුවන්නේ නැවත ඒ ශරීරයේ ක්‍රියාවන්ට යෝග්‍ය වූ පුද්ගලයාට පාලනය කරගත හැකි වූ

රූපයන් පහළ වීමෙනි. එසේ වූ කල්හි ශරීරය කර්මණා වූයේ යයි කියනු ලැබේ. අකර්මණාතාව නැති කරන ආහාර බෙහෙත් ආදිය සේවනයෙන් පසුව ඇති වූ රූපයන්ගේ ක්‍රියාවන්ට යෝග්‍ය වන ස්වභාවය කම්මඤ්ඤතා රූපය ය. එය සමග ලහුතා මුදුතා රූප දෙක ද ඇති වේ. එහෙත් ඒ අවස්ථාවේ දී ප්‍රකට වන්නේ කම්මඤ්ඤතා රූපය ය. ලහුතා මුදුතා කම්මඤ්ඤතා යන තුන වැඩ කිරීමේ දී හා ඉරියව් වෙනස් කිරීමේ දී දක්නා ලැබෙන භූතයන් ගේ ආකාර විශේෂ වන බැවින් ඒවාට විකාර රූපය යි කියනු ලැබේ.

ලක්ෂණ රූප සතර

උපවය ය, සන්තති ය, ජරතා ය, අනිච්චතා ය යන මේ සතර ලක්ෂණ රූපයෝ ය. සියලු ම රූප කලාපවලට ඉපදීමය, දිරීමය, බිඳීමය, කියා ලක්ෂණ තුනක් ඇත්තේ ය. ලක්ෂණ රූපයයි කියනුයේ ඒ ලක්ෂණ වලට ය. රූප කලාපයක ඉපදීම ඒ රූප කලාපය ම නොව අනිත් ක්‍රියාවෙකි. රූප කලාපයක දිරීම ද ඒ රූප කලාපයෙන් අන්‍ය ක්‍රියාවෙකි. රූප කලාපයක බිඳීම ද ඒ රූප කලාපයෙන් අන්‍ය ක්‍රියාවෙකි. ඉපදීම, දිරීම, බිඳීම තුන අන්‍ය රූපයන්ගේ ලක්ෂණයන් වුව ද කියන ලද පරිදි ඉපදෙන දිරන බිඳෙන රූපයන්ගෙන් අන්‍ය වූ ක්‍රියා තුනක් වශයෙන් ලැබෙන බැවින් ඒ වෙන් වෙන් වූ රූප තුනක් සැටියට ගනු ලැබේ. රූප ලක්ෂණ තුනක්ව තිබිය දී ලක්ෂණ රූප සතරක් වී තිබෙන්නේ උත්පාද ලක්ෂණය රූප දෙකක් වශයෙන් ගන්නා ලද හෙයිනි. ප්‍රථමයෙන් ඉපදීමය, වැඩීමය, වැඩි පැවැත්මය යි රූප පිණ්ඩයන්ගේ අවස්ථා තුනක් ඇත්තේය. රූප පිණ්ඩයයි කියන ලද්දේ රූප කලාප සමූහ වූ සත්ත්ව ශරීරාදියට ය. මව් කුසයෙන් උපදනා සත්ත්වයනට පිළිසිඳ ගන්නා අවස්ථාවේදී කායදසකය, භාවදසකය, වස්තු දසකය යන රූප කලාප තුන පළමුවෙන් පහළ වේ. ඉන් පසු ඒවා මතුයෙහි තවත් බොහෝ රූප කලාපයන් පහළ වීමෙන් සත්ත්වයාගේ වැඩීම වේ. ක්‍රමයෙන් වැඩෙන ඒ සත්ත්වයා ගේ ශරීරයෙහි පිළිසිඳ ගෙන එකොළොස් වන සතියේ අවසාන දිනයේ දී හෙවත් පිළිසිඳ ගැනීමෙන් සත් සැත්තෑ වන දිනයේ දී වක්ෂුර්දශකය, ශ්‍රෝත දශකය, ස්‍රාණ දශකය, ජීව්වා දශකය යන

රූප කලාප සතර ද පහළ වීමෙන් වැඩිම අවසන් වේ. මෙහි වැඩිමේ අවසානයයි කියනුයේ ශරීරයක ඇතිවිය යුතු රූප පරම්පරාවන් සම්පූර්ණ වීමට ය. මව්කුස පිළිසිඳ ගන්නා මනුෂ්‍යයාට ඒවා සම්පූර්ණ වන්නේ සත් සැත්කැවන දිනයේ ය. ස්වල්ප කාලයකින් මව් කුසයෙන් බිහි වන මන්දායුෂ්ක සත්ත්වයනට ආයතන සම්පූර්ණ වීමට එපමණ කාලයක් ගත නො වේ. උපවය යන වචනයෙහි අර්ථ දෙකකි. පළමුකොට ඉපදීමය යනු එයින් එක් අර්ථයෙකි. උපත් රූප මතු මතුවෙමින් ඉපදීමය යනු තවත් අර්ථයෙකි. මව්කුස පිළිසිඳ ගන්නා සත්ත්වයනට පළමුකොට පහළ වන්නා වූ කාය භාව වස්තු දශක කලාපයන්ගේ උත්පාදය පළමු කොට ඉපදීමය යන අර්ථයෙන් උපවය නම් වේ. එතැන් පටන් වක්ෂුර් ශ්‍රෝත ස්‍රාණ ජීන්වා දශකයන් පහළ වන තෙක් උපදනා රූපයන්ගේ උත්පාදය මතු මතුවෙමින් ඉපදීමය යන අර්ථයෙන් උපවය නම් වේ. සංසේදජ සත්ත්වයන්ගේ හා ඕපපාතික සත්ත්වයන්ගේ ප්‍රතිසන්ධික්ෂණයෙහි පහළ වන රූපයන්ගේ උත්පාදය පළමු කොට ඉපදීමය, වැඩිම වශයෙන් ඉපදීමය යන අර්ථ දෙකෙන් ම උපවය නම් වේ.

සත්ත්ව සන්තානයක ඇති විය යුතු රූප පරම්පරා සියල්ල සම්පූර්ණ වීමෙන් පසු ඒ රූප පිණ්ඩය පවත්නේ පරණ වී නිරුද්ධ වන රූප කලාප වෙනුවට නිරතුරුව ම අභිනව රූප කලාපයන් උපදින බැවිනි. සත්ත්ව සන්තානයේ රූප සම්පූර්ණ වීමෙන් පසු ඒ සන්තානයේ නැවත නැවත උපදනා රූපයන්ගේ උත්පාදය සන්තති නම් වේ. එකක් ම වූ රූපයන්ගේ උත්පාදය උපවය සන්තති වශයෙන් රූප දෙකක් කොට වදාරන ලද්දේ රූප පිණ්ඩයන්ගේ පවත්නා අවස්ථාවේ ඇති උත්පත්තිය ප්‍රකට කරනු පිණිස ය. ප්‍රථමයෙන් පහළ වීම මේ සත්ත්වයනට ප්‍රකට ය. වැඩිම වශයෙන් අලුත් රූප පහළ වීම ද ප්‍රකට ය. එහෙත් වැඩි පවත්නා අවස්ථාවේදී ද අභිනව උත්පාදයන් ඇති බව සත්ත්වයනට අප්‍රකට ය. එක ම උත්පාදය මෙසේ, නම් දෙකකින් වදාළ කල්හි පැවැත්වීමේ දී රූපයන්ගේ උත්පාදය ද ප්‍රකට වේ. උපවය සන්තති දෙක ම එක් කොට කියන කල්හි ජාතිරූප යයි කියනු ලැබේ.

මෙතෙකින් කියන ලද්දේ කර්මජ රූපයන් පිළිබඳ උපවය සන්තතිනු ය. චිත්තජ සෘතුජ ආහාරජ රූපයනට පළමු පහළ වීමය,

වැඩීමය, පැවැත්මය යන අවස්ථා තුන ඇත්තේ ය. ඒ රූප පරම්පරාවල ද පළමු පහළ වන රූපයන් ගේ හා වැඩිම වශයෙන් පහළ වන රූපයන්ගේ ද උත්පාදය, උපවය රූපය වශයෙන්ද, පැවැත්මේදී නැවත නැවත උපදනා රූප කලාපයන්ගේ උත්පාදය සත්තනි රූපය වශයෙන් ද ගත යුතු ය.

උත්පාදයෙන් පසු රූප කලාපය දිරිමට හැරේ. රූපයන්ගේ දිරිම ජරකා රූපය ය. දිරිමේ අවසානයේ දී රූපය බිඳේ. ඒ බිඳීම අනිච්චතා රූපය ය. රූපයක ආයුෂ විත්තක්ෂණ සතොළොසකි. එය කුඩාක්ෂණ එක් පනසෙකි, එක්පනසක් ක්ෂණයන් ගෙන් පළමු වන ක්ෂණය රූපයාගේ උත්පාදක්ෂණය ය. පනස් එක්වන ක්ෂණය රූපයා ගේ භංගක්ෂණය ය. එදැතුරෙහි වූ ක්ෂණ සතළිස් නවය රූපයා ගේ ස්ථිතික්ෂණය ය. ස්ථිතික්ෂණයේ දී රූපය දිරයි. ඒ දිරිම ඇසට පෙනෙන්නක් නො වේ. පළමු පළමු උපන් රූපයන් ගේ දිරිම නිසා ඒ ඒ රූප පරම්පරාවල පසු කාලයේ දී ඇතිවන රූපයෝ දුබල වෙති. ශරීරවල කෙස් ලොම් පැසීම් දත් වැටීම් ඉඳුරන් දුබල වීම් ආදිය සිදු වන්නේ පළමු පළමු උපන් රූපයන් දිරිමේ ඵලයක් වශයෙනි. මේ දිරිම සෑම වස්තුවක ම ඇතත් රන් රිදී මුතු මැණික් ආදි ඇතැම් වස්තුවල දිරිමේ ලකුණු නො පෙනේ.

රූපයන් අතුරෙන් උපවය සත්තනි දෙකිනි ආයුෂය එක් කුඩා විත්තක්ෂණයෙකි. ජරතාවේ ආයුෂය කුඩා ක්ෂණ එකුත් පනසෙකි. අනිච්චතා රූපයේ ආයුෂය එක් කුඩා ක්ෂණයෙකි. විඤජනි රූපයන් ගේ ආයුෂය එක් විත්තක්ෂණයෙකි. (කුඩා ක්ෂණ තුනකි.) විඤජනි රූප දෙක හා ලක්ෂණ රූප සතර ද හැර ඉතිරි රූප දෙවිස්සෙහි ආයුෂය විත්තක්ෂණ සතළොසකි.

ආකාශ ධාතුවය, විඤජනි රූප දෙකය, විකාර රූප තුන, ලක්ෂණ රූප සතරය යන මේ රූපයෝ අනිෂ්පන්න රූප නම් වෙති. අනිෂ්පන්න රූප යන්නෙහි තේරුම කර්මාදි ප්‍රත්‍යයන්ගෙන් නූපදවනු ලබන රූපයෝය යනුයි. කර්මාදි ප්‍රත්‍යයන්ගෙන් කෙලින් ම උපදවනු ලබන්නෝ මහාභූතයන් ගේ පටන් ආහාර රූපය දක්වා ඇති අටළොස් රූපයෝ ය. ආකාශධාතුවාදි රූපයෝ දශ දෙන මහාභූතාදීන් නිසා උපදනා රූපයෝ ය.

අටවිසි රූපයන් ගෙන් ඇසට පෙනෙන රූප එකකි. එනම් වර්ණ රූපය ය. ඉතිරි රූප සත් විස්ස ඇසට නො පෙනේ. කනට ඇසෙන රූප එකකි. එනම් ශබ්ද රූපය ය. ඉතිරි රූප සත් විස්ස කනට නො දැනේ. නාසයට දැනෙන රූප එකකි. එනම් ගන්ධ රූපය ය. ඉතිරි රූප සත් විස්ස නාසයට නො දැනේ. දිවට දැනෙන රූප එකකි. එනම් රස රූපය ය. ඉතිරි රූප සත් විස්ස දිවට නො දැනේ. කයට දැනෙන රූප තුනෙකි එනම් පට්ඨි තේජෝ වායෝ යන ධාතු තුන ය. ඉතිරි රූප පස් විස්ස කයට නො දැනේ. රූප සියල්ල ම මනෝ විඤානයට දැනේ. මනෝ විඤානයට අවිෂය රූපයක් නැත.

ප්‍රසාදරූප පසය, විෂය රූප සතය යන රූප දොළොස ඔවුනොවුන් ගැටෙන රූපයෝය. එබැවින් ඔවුහු ඖදාරික රූප නම් වෙති. ආපෝ ධාතුවය, භාව රූප දෙකය, භෘදය රූපය ය, ජීවිත රූපය ය, ආහාර රූපයය, පරිච්ඡේද රූපයය, විඤ්ජනි රූප දෙකය, විකාර රූප තුන ය, ලක්ෂණ රූප සතරය යන මොහු නො සැපෙන රූපයෝ ය. ඔවුහු සුක්ෂම රූප නමුදු වෙති. වර්ණ රූපය, ගන්ධ රූපය, රස රූපය, ඕජා රූපය, භූත රූප සතරය යන මේ රූප අට කිසි කලෙක ඔවුනොවුන්ගෙන් වෙන් නොවන බැවින් අවිනිබ්භෝග රූප නම් වෙති.

රූප කලාප

තනි තනිව රූපයෝ නූපදිති. එසේ ඉපදීමට සමත් බවක් ඒවාට නැත. මහාභූතයෝ සතර දෙන ඔවුනොවුන් කෙරෙහි ගැලී හෙවත් එකක් ඉතිරි තුන තුළට වැදී ඉතිරි තුන ඒ එක තුළ වැදී, දෙකක් ඉතිරි දෙක තුළට වැදී ඒ දෙක අනික් දෙක තුළට වැදී ඔවුනොවුන් ඇසුරු කොට සර්වප්‍රකාරයෙන් ඔවුනොවුන් හා බැඳී උපදිති. උපාදාය රූප නම් වූ ඉතිරි රූපයෝ භූතයන් තුළට වැද භූතයන් ඇසුරු කොට උපදිති. එසේ බැඳී උපදනා වූ රූප පිණ්ඩයකට කියන නාමය රූප කලාපය යනු යි.

අෂ්ටක කලාපයය, නවක කලාපයය, දශක කලාපයය, ඒකාදශක කලාපයය, ද්වාදශක කලාපයය, තේරසක කලාපය යයි එක්වන්නාවූ රූප ගණන්වලට අනුව රූප කලාප සයක් වේ.

භූත රූප සතරය, වර්ණ ගන්ධ රස ඕජා යන උපාදාය රූප සතර ය යන මේ රූප අටින් පමණක් යුක්ත වන රූප පිණ්ඩය **අෂ්ටක කලාපය** ය. අෂ්ටක කලාප ඇත්තේ එකක් පමණකි.

නවක කලාප තුනකි. අවිනිර්භෝග රූප අටය ජීවිත රූපය ය යන මේ නවය ඇති කලාපය **ජීවිත නවක** නම් වේ. අවිනිර්භෝග රූප අටය, කාය විඤ්ජනි රූපය ය යන නවය ඇති කලාපය **කායවිඤ්ජනි නවක** නම් වේ. අවිනිර්භෝග රූප අටය, ශබ්දය යන මේ නවයෙන් යුක්ත පිණ්ඩය **ශබ්ද නවක කලාප** නම් වේ. මෙසේ නවක කලාප තුනක් වේ.

දශක කලාප නවයෙකි. අවිනිර්භෝග රූප අටය, ජීවිත රූපය ය, චක්ෂුෂ්‍ය ප්‍රසාදය ය යන දශයෙන් යුක්ත වූ රූප පිණ්ඩය **චක්ෂුර් දශක කලාප** නම් වේ. අවිනිර්භෝග රූප අටය, ජීවිත රූපය ය යන මේ නවයට ශ්‍රෝත්‍ර ප්‍රසාදය එක්වීමෙන් **ශ්‍රෝත්‍ර දශක කලාපය** වේ. ඒ නවයට ස්‍රාණ ප්‍රසාදය එක්වීමෙන් **ස්‍රාණ දශක කලාපය** වේ. ඒ නවයට ජිහ්වා ප්‍රසාදය එක්වීමෙන් **ජිහ්වා දශක කලාපය** වේ. ඒ නවයට කාය ප්‍රසාදය එක්වීමෙන් **කාය දශක කලාපය** වේ. ඒ නවයට ස්ත්‍රී භාව රූපය එක් වීමෙන් **ස්ත්‍රී භාව දශක කලාපය** වේ. ඒ නවයට පුරුෂ භාව රූප එක්වීමෙන්

ප්‍රමිතව දශක කලාපය වේ. ඒ නවයට හෘදය වස්තු රූපය එක්වීමෙන් වස්තු දශක කලාපය වේ. අවිනිර්භෝග රූප අටය, ශබ්ද රූපයය, වාක්විඤ්ජිති රූපය ය යන දශය වාක්විඤ්ජිති දශක කලාපය ය.

අවිනිර්භෝග රූප අටය, ලහුතා මුදුතා කම්මඤ්ඤතා තුන්ය යන රූප එකොළොසින් යුක්ත වන රූප පිණ්ඩය ලහුතා ඒකාදශක කලාප නම් වේ. ඒකාදශක කලාප මේ එක පමණෙකි.

ද්වාදශක කලාප දෙකකි. අවිනිර්භෝග රූප අටය, කාය විඤ්ජිති රූපය ය, ලහුතාදි රූප තුන්ය යන මේ දොළොසින් යුක්ත වූ රූප පිණ්ඩය කාය විඤ්ජිති ලහුතාදි ද්වාදශක කලාපය ය. අවිනිර්භෝග රූප අටය, ශබ්ද රූපය ය, ලහුතාදි තුන්ය යන මේ දොළොසින් යුක්ත වූ රූප පිණ්ඩය ශබ්ද ලහුතාදි ද්වාදශක කලාපය ය. මෙසේ ද්වාදශක කලාප දෙකකි.

තේරසක කලාප එකකි. අවිනිර්භෝග රූප අටය, ශබ්දය ය, වාක්විඤ්ජිතිය ය, ලහුතාදි තුන්ය යන රූප තෙලෙස එහි අඩංගු වන්නේ ය.

කලාපයන්ගේ පරිච්ඡේද මාත්‍රය වන බැවින් ආකාශ ධාතුව ද, කලාපයන්ගේ ලක්ෂණ මාත්‍රයක් ම වන බැවින් ලක්ෂණ රූපසතර ද කලාපවලට නො ගැනේ.

රූප උපදවන හේතු

කර්මයය, චිත්තය ය, සෘතු වය, ආහාරය යි රූප උපදවන්නා වූ හේතු සතරෙකි.

අකුශල චේතනා දොළොසය, කාමාවචර කුශල චේතනා අටය, රූපාවචර කුසල චේතනා පසය යන මේ චේතනා පස් විස්ස රූප උපදවන්නා වූ කර්මය යි. අරූපාවචර ලෝකෝත්තර චේතනාවෝ රූප නූපදවති. උත්පාදාදි ක්ෂණත්‍රයෙහි සිටින්නා වූ වර්තමාන චේතනාව ද රූප නූපදවයි. වර්තමාන චේතනාවට එකෙණෙහි අභිනව කර්මජ රූප පරම්පරාවක් ඇති කිරීමට සත්ත්ව සත්තානෙයෙහි අවකාශයක් නැත. කර්ම චේතනාව නිරුද්ධ වූ පසු

කොතෙක් කල් ගත වී හෝ අවකාශ ලද අවස්ථාවක දී එයින් කර්මජ රූප උපදවනු ලැබේ. කර්ම චේතනාව චිත්තජ රූපයන්ගේ උත්පත්තියට විද්‍යාමානක්ෂණයෙහි ම ද ප්‍රත්‍යය වේ. ප්‍රතිසන්ධි විපාකය ගෙන නො දෙන උද්ධව්ව සහගත චේතනාවේ රූප ඉපදවීම විමසිය යුත්තකි.

සිත රූප උපදවන්නේ වෛතසිකයන් ගේ ද සහයෝගය ඇතිව ය. වෛතසිකයන් ද රූපජනක හේතු බව “චිත්ත වෛතසිකාධම්මා චිත්ත සමුට්ඨානානං රූපානං සහජාත පච්චයෙන පච්චයො” යනාදීන් පටිඨානයෙහි නොයෙක් තැන්වල වදාරා තිබේ. එබැවින් සිතය වෛතසික දෙපනසය යන මේ නාම ධර්ම තෙපනස ම රූප ජනක හේතු බව දත යුතු ය. සාමාන්‍යයෙන් රූප ජනක හේතු කීමේ දී සිත පමණක් ගෙන කියනුයේ ව්‍යවහාර පහසුව පිණිස ය. එකට බැඳී පවත්නා වූ නාම ධර්ම සමූහයන් කීමේ පහසුව සඳහා ප්‍රධාන වූ ප්‍රකට වූ ද එක් ධර්මයක් ගෙන කීම ලෝකික කථාවේ ස්වභාවයෙකි. රූප ජනක හේතු වශයෙන් සිත කියන සෑම තැනකදී ම එසේ කියනුයේ සම්ප්‍රයුක්ත වෛතසිකයන් සහිත වූ සිතට බව දත යුතු ය.

සිත බලවත් වන්නේ එයට අයත් උත්පාද ස්ථිතිභංග යන ක්ෂණත්‍රයෙන් උත්පාදක්ෂණයේ දී ය. එබැවින් රූප උපදවා ගෙන ම සිත උපදී. උපන් පසු ස්ථිති භංග අවස්ථාවල දී සිත රූප නූපදවයි. කර්මය සේ නිරුද්ධ වූ පසු රූප නූපදවයි. සිත් අතුරෙනුදු අරූපි සත්ත්වයන්ගේ චිත්තයෝය, පඤ්ච විඤ්ඤාණයෝ ය, ප්‍රතිසන්ධි චිත්තයෝ ය, රහතුන්ගේ ව්‍යුතිචිත්තයෝය, යන මොවුහු රූප නූපදවති. අරූපි සත්ත්වයන් පිළිබඳ රූප සත්තකීන් නැති බැවින් ඔවුන්ගේ සිත් වලින් රූප ඉපද වීමට තැනක් නැත. සිත් අතුරෙන් ඉතා ම අඩු ගණනක් වෛතසික ඇති සිත පඤ්ච විඤානයෝය. චිත්තාංග භීත වූ සිත් ඉතා දුබල ය. එබැවින් ඔවුහු රූප ඉපද වීමට සමත් නො වෙති. පඤ්ච විඤානයන්හි හේතු හා මාර්ගාංග නැති බව ද රූප නො ඉපද වීමේ කාරණයක් වශයෙන් දක්වා තිබේ. ඒවා නැති ඇතැම් සිත් වලින් රූප උපද වන බැවින් එය විමසිය යුතු ය. රූපය උත්පාදක්ෂණයෙහි දුබල ය. එය බලවත් වන්නේ ස්ථිතික්ෂණයේ දී ය. ප්‍රතිසන්ධි චිත්තයට නිශ්‍රය වන්නේ

එය හා සමග උපදනා වූ ස්ථිති‍යට නො පැමිණියා වූ දුර්වල වස්තු රූපයෙකි. එබැවින් ප්‍රතිසන්ධි චිත්ත ද දුබල ය. එබැවින් එය රූප ඉපද වීමට සමත් නො වේ. වස්තුව දුර්වල නිසා ද, මනා කොට නො පිහිටි නිසා ද, ප්‍රත්‍යයන් ගේ විකලත්වය නිසා ද, ආගන්තුකත්වය නිසා ද, ප්‍රතිසන්ධි චිත්තය රූප ඉපද වීමට අපොහොසත් වේ යයි විභංග අටුවාවෙහි කියා තිබේ. රහතුන් ගේ ව්‍යුති චිත්තය සංසාර ප්‍රවෘත්තියට මුල් වන අවිද්‍යා තෘෂ්ණාවන් ප්‍රභිණ සන්තානයෙහි උපන් බැවින් අතිශාන්ත වන බැවින් ද, වස්තු රූප පරම්පරාවේ අවසාන වස්තු රූපය වූ එකෙණෙහි ම නිරුද්ධ වන්නා වූ අති දුර්වල වස්තු රූපය ඇසුරු කොට ඇති බැවින් අති දුර්වල වන බැවින්ද රූප ඉපදීමට නො සමත් වේ. ප්‍රතිසන්ධි සිත මෙන් ම සකල සත්ත්වයන් ගේ ම චුතිසිත ද රූප නුපදවන්නේ ය යන ආවායඝී මතයක් ද ඇත්තේ ය.

තේජෝධාතුව ය, අභාරරූපය ය යන දෙක රූප උපදවන්නා වූ රූපයෝ ය. ඉතිරි රූපයෝ සවිසි දෙන රූප උපදවන්නාහු නො වෙති. රූපජනක හේතුන් අතර සෘතුව යයි කියනුයේ ඒ තේජෝධාතුවට ය. සකල අවකාශ ලෝකය ද, නානා ශරීරයන් ඇති කිරීම් වශයෙන් සකල සත්ත්ව ලෝකය ද, වෘක්ෂතෘණාදිය ඇති කිරීම් වශයෙන් සකල සංස්කාර ලෝකය ද, පහළ කරවන ධර්මය යන අර්ථයෙන් එයට සෘතු යන නාමය කියනු ලැබේ. "උදයති ජනෙතීති උතු" යනු විග්‍රහ යි. මෙයට තේජෝධාතුව ම යයි නො කියා අන් නමක් කියනුයේ, ලෝකය ඇති කරන විකාරයට පමුණුවන බාහිර තේජෝධාතුවට ලෝකයා ඒ නම ව්‍යවහාර කරන බැවිනි. රූපය බලවත් වනුයේ ස්ථිතියේදී ය. එබැවින් සිත මෙන් උත්පාදක්ෂණයේ දී රූප ඇති කිරීමට රූපය සමත් නොවේ. තේජෝධාතුව ය, ආභාර රූපය ය යන දෙකින් ම තමන් උපදවන රූප උපදවන්නේ ස්ථිතික්ෂණයෙහි දී ය.

ඕජාවය යි කියනු ලබන ආභාර රූපය සෑම රූප කලාපයක ම ඇත්තේ ය. සත්ත්ව ශරීරයෙහි ඇති කර්මාදි ප්‍රත්‍ය සතරින් හටගන්නා වූ රූප කලාපවල ද, ආභාරපානයන්හි ද ඇත්තා වූ ඕජාරූපවලින් ද සත්ත්ව ශරීරයේ ආභාරජ රූප උපදවනු ලැබේ. සත්ත්ව ශරීරයෙහි වූ ඕජාව රූප ඉපදවීමට සමත් වන්නේ බාහිර

ඕජාවේ ද උපකාරය ලැබීමෙනි. බාහිර ඕජාව රූප ඉපදවීමට සමත් වන්නේ ද ආධ්‍යාත්මික ඕජාවේ ද උපකාරය ලැබීමෙනි. “බාහිර ඕජාවේ අනුග්‍රහයෙන් ශරීරයෙහි ඕජාවෙන් ම රූප උපදවනු මිස බාහිර ඕජාවෙන් ශරීරයෙහි රූප නූපදවනු ලැබේය” යන ආවායඝී වාදයක් ද ඇත්තේ ය. වළඳන ආහාර පානයන්හි ඇතැම් කොටස් ශරීරයේ පැතිර, සෙම් පිත් ලේ මස් ආදී ස්වභාවයන්ට පැමිණේ. අභිධර්මයේ ආහාරජ රූප යන නාමයෙන් හඳුන්වන්නේ ආහාරයෙන් නිපත් වී ලේ මස් ආදිය නො වේ. වළඳන ආහාරය ද සෘතුජ රූප සමූහයකි. ඒවා විකෘතියට පැමිණීමෙන් ඇතිවන ලේ මස් ආදිය ද සෘතුජ රූප ම ය. ශරීරය මඟින් දෙයක් වී තිබෙන්නේ සෘතුජ රූපවලිනි. මළ පසු ශරීරයේ ඉතිරි වන සියල්ල ම සෘතුජ රූපයෝ ය. කර්මජ චිත්තජ ආහාරජ රූප මළ සිරුරෙහි නැත. අභිධර්මයෙහි ආහාරජ රූප නාමයෙන් හඳුන්වන රූපකොට්ඨාසය ද කල් නො පවත්නා වූ සියුම් රූප කොටසෙකි. එයින් ශරීරයේ අන්‍ය ප්‍රත්‍යයන් ගෙන් හටගන්නා වූ රූප පිණිවනු ලැබේ. ඒ හේතුවෙන් ඒවා මැන්වින් වැඩී ශරීරය ස්ථූල වේ. ආහාරජ රූප මද වන කල්හි ශරීරය මළානික වේ. දුබල වේ. කෘශ වේ. විශේෂයෙන් ම ආහාරජ රූපවලින් ශරීරයේ පාලනය හා ක්‍රියා කිරීමේ ශක්තිය ලබාදීම ද කරනු ලැබේ. ආහාරජ රූපවලින් කරන පාලනය නැතිවූව හොත් සත්ත්වයාට ජීවත් විය නො හේ. සත්ත්වයාට නැවත නැවත ආහාර ගන්නට වුවමනා වන්නේ සෘතුජ රූප පරම්පරාවන් සේ ආහාරජ රූප පරම්පරාව කල් නො පවත්නා බැවිනි. ආහාරජ රූප උපදින්නේ ද සත්ත්ව ශරීරවල ම ය. ගස් වැල් ද ආහාර උරා ගනී. උරාගන්නා ආහාරයෙන් ඒවා වැඩේ. ඒ ආහාරය ද සෘතුජ රූපයෝ ය. ඒවා විකෘතියට පැමිණීමෙන් ඇතිවන ගස් වැල්වල කොටස් ද සෘතුජ රූපයෝ ය. ගස්වැල් ආදියේ ආහාරජ රූප ඇති නොවේ. ගස්වැල් ආදියේ හා සත්ත්වයන් ගේ මේ වෙනස මැනවින් තේරුම් ගත යුතු ය.

රූප ජනක චිත්තයන්ගේ ශක්තිය

පඤ්චවෝකාර භවයෙහි උපදනා වූ අරූප විපාක ද්විපඤ්ච විඤාන වර්ජිත පන් සැත්තෑ සිත්වලින් තම තමා ගේ ශක්තියේ සැටියට රූප උපදවනු ලැබේ. ඒ පන් සැත්තෑ චිත්තයන් අතුරෙන්

භවාංග සිත් පසළොස් ඉතා දුබල වේ. ඒවා ශරීරය පෙළවීමට තබා ඉරියව් දැරීමට පමණුවත් බලය ඇති රූප ඉපද වීමට සමත් නො වේ. ඒ සිත් සමත් වන්නේ සත්ත්වයා හට ජීවත් වී සිටිය හැකි වීමට පමණක් සෑහෙන රූප කොටසක් ඇති කිරීමට පමණෙකි. අර්පණා ජවනයෝ විඤ්ජනි ජනක සිත් වලින් ඇති කරන ලද ගමන හැර ඉතිරි ඉරියව් තුන දැරීමට සමත් රූප උපදවති. භවාංග චිත්තයන් ගෙන් උපදවන රූප ඉරියව් දැරීමට ද සමත් නො වෙති. එබැවින් සිට ගෙන හෝ වාඩි වී හෝ සිටින්නහුට නින්ද ගිය හොත් ඔහුගේ ශරීරය කලින් තුබූ පරිදි නො තිබේ. ඇද වැටේ. හිස හෝ නැමී වැටේ. මනෝද්වාරාවච්ඡේදනය ය, කාම ජවනයෝ ය, අභිඤ්ඤාචෝ ය යන මොහු ශරීරය වලනය කරවන ගමනාදි ක්‍රියා සිදු කරන විඤ්ජනි සහිත රූපයන් ද උපදවති. කාමාවචර සෝමනස්ස ජවනයන් ගෙන් සිතාව ද ද්වේෂ මූලික ජවනයන්ගෙන් හැඩීම ද ඇති කරනු ලැබේ.

කර්මාදි ප්‍රත්‍යයන් ගෙන් උපදනා රූප

අවිනිර්හෝග රූප අට ය, පරිච්ඡේද රූපයය, ප්‍රසාද රූප පස ය, ජීවිත රූපය ය, භාව රූප දෙක ය, හෘදය රූපය ය යන මේ රූපයෝ අටළොස් දෙන කර්මයෙන් උපදවන රූපයෝ ය.

අවිනිර්හෝග රූප අට ය, පරිච්ඡේද රූපයය, ශබ්ද රූපය ය, විකාර රූප තුන ය, විඤ්ජනි රූප දෙක ය යන මේ රූපයෝ පසළොස් දෙන චිත්තයෙන් උපදවන රූපයෝ ය.

අවිනිර්හෝග රූප අට ය, පරිච්ඡේද රූපය ය, ශබ්ද රූපය ය, විකාර රූප තුන ය යන මේ රූප තෙළෙස් සෘතුවෙන් උපදවන රූපයෝ ය.

අවිනිර්හෝග රූප අට ය, පරිච්ඡේද රූපය ය, විකාර රූප තුන ය යන මේ දොළොස් දෙන ආහාරයෙන් උපදවනු ලබන රූපයෝ ය.

ඒකාන්ත වශයෙන් කියන හොත් පරිච්ඡේද රූපය යම් කිසි හේතුවකින් උපදනා රූපයක් නොවේ. කර්මාදියෙන් උපදනා රූප කලාප පිණ්ඩයන් තුළ ඒවා එකිනෙක වෙන් කරමින් පවත්නා වූ ආකාශ ධාතුව, පයඝාය වශයෙන් ඒ ඒ රූප කොට්ඨාසයට

ඇතුළත් කොට ගණන් ගන්නා බැවින් පරිච්ඡේද රූපය, හේතූන් ගෙන් හටගන්නා රූපයක් සැටියට දක්වනු ලැබේ.

ලක්ෂණ රූපයෝ වනාහි පෘථිවි ධාත්වාදි රූපයන් ගේ ඉපදීම, දිරිම, බිඳීම වූ ලක්ෂණයෝ ය. ඒවායේ වෙන් වූ ඉපදීමක් නැත. ඉපදීමේ තවත් ඉපදීමක් ඇත ය යි ගත හොත් කෙළවරක් නැති ඉපදීම ඇති සේ ගන්නට සිදු වන්නේ ය. දිරිම බිඳීමවල ඉපදීමක් ඇත ය යි ගැනීම ද නුසුදුසු ය. එබැවින් පෘථිවි ධාත්වාදීන්ගේ උත්පාදාදි ලක්ෂණ වූ ලක්ෂණ රූපයෝ කර්මාදි ප්‍රත්‍යයෙන් නො හට ගන්නා රූපයෝ ය යි කියනු ලැබේ.

තවත් ක්‍රමයකින් ජාතිරූපය හෙවත් උපවය සන්නති දෙක කර්මාදි ප්‍රත්‍යයෙන් හටගන්නා බව ද කියනු ලැබේ. ප්‍රත්‍යය වනාහි ජනක ප්‍රත්‍යය ය, උපස්ථම්භක ප්‍රත්‍යය, අනුපාලක ප්‍රත්‍යය ය යි තෙවැදෑරුම් වේ. ජනක ප්‍රත්‍යය යනු යම්කිසි ධර්මයක් උපදවන ප්‍රත්‍යය ය. උපස්ථම්භක ප්‍රත්‍යය යනු යම්කිසි ධර්මයකට අනුබල දෙන යම්කිසි ධර්මයක් බලවත් කරන ප්‍රත්‍යය ය. අනුපාලක ප්‍රත්‍යය යනු යම්කිසි ධර්ම පරම්පරාවක් ආරක්ෂා කරන ප්‍රත්‍යය ය. ජනක ප්‍රත්‍යයාගේ ශක්තිය, ජනක ප්‍රත්‍යයා ගේ ආනුභාවය පැමිණෙන්නේ රූපයා ගේ උත්පාදකෂණයට ය. ස්ථිති භංග අවස්ථාවන්ට එය නො පැමිණේ. උපස්ථම්භක අනුපාලක ප්‍රත්‍යයන් ගේ ආනුභාවය ස්ථිතිකෂණයට ද පැමිණේ. එක ම ප්‍රත්‍යයක ආනුභාවයකුදු භංගකෂණයට නො පැමිණේ. උපවය සන්නති රූප දෙක පවත්නේ ජනක ප්‍රත්‍යයා ගේ ආනුභාවය රූපයට ලැබෙන අවස්ථාවෙහි ය. එබැවින් ඒ දෙක කර්මාදි රූපජනක ප්‍රත්‍යයන් ගෙන් හට ගන්නා රූප දෙකක් හැටියට ද සලකනු ලැබේ. තවද යම්කිසි ප්‍රත්‍යයකින් හටගන්නා ධර්මයක හටගැනීම වන්නේ ප්‍රත්‍යයා ගේ සමායෝගය ඇති කළහි ය. ප්‍රත්‍යසමායෝගය නුඩුවහොත් එතෙක් ඒ ධර්මයා ගේ ඉපදීමක් නො වේ. ප්‍රත්‍යයන් ගේ සමායෝගයක් නො වූයේ ය කියා උපන් ධර්මයක දිරිම බිඳීම දෙක නො වන්නේ නො වේ. ප්‍රත්‍යාපේක්ෂාවක් නැතිව ම උපන් ධර්ම සියල්ල ම දිරිමට හා බිඳීමට පැමිණේ. එබැවින් ප්‍රත්‍යය ලද කළහි ම ඇති වන, නො ලද හොත් ඇති නො වන, උපවය සන්නති රූප දෙක කර්මාදි ප්‍රත්‍යයන් හටගන්නා රූප සැටියට ද, ප්‍රත්‍යය ලාභයක් නැතිව ම

ඇති වන ජරතා අනිච්චතා රූප දෙක කර්මාදි ප්‍රත්‍යයෙන් නො හටගන්නා රූප සැටියට ද සලකනු ලැබේ. උපවය සන්තතින් ද ප්‍රත්‍යයෙන් හටගන්නා රූප සැටියට ගන්නා කල්හි කර්මජ රූප විස්සක් ද, චිත්තජ රූප සතළොසක් ද, සෘතුජ රූප පසළොසක් ද, ආහාරජ රූප තුදුසක් ද වේ. ජරතා අනිච්චතා රූප දෙක කර්මාදි ප්‍රත්‍යයෙන් ගෙන් හටගන්නා රූපයන්ගේ දිරිමි බිඳිමි වන බැවින් පයඝායයෙන් ඒ දෙක ද කම්මාදි ප්‍රත්‍යයන්ගෙන් හටගන්නා රූප සැටියට ගණන් ගනු ලැබේ. ජරතා අනිච්චතා දෙක ද ප්‍රත්‍යයෙන් හටගන්නා රූප සැටියට ගන්නා කල්හි කර්මජ රූප දෙවිස්සෙක් ද චිත්තජ රූප එකුත් විස්සෙක් ද, සෘතුජ රූප සතළොසෙක් ද ආහාරජ රූප සොළොසෙක් ද වේ.

මෙතෙකින් කියන ලද්දේ කර්මාදීන්ගේ ජනක ප්‍රත්‍යතාවය ය. එක් කර්මයක් අත් ක්‍රමයකින් හට ගන්නා වූ ද, චිත්තාදි ප්‍රත්‍යයන් ගෙන් හටගන්නා වූ ද රූපයන්ට උපස්ථම්භන වශයෙන් හා අනුපාලන වශයෙන් ද ප්‍රත්‍යය වේ. බොහෝ සූත්‍ර ධර්මයන්හි කර්මයේ උපස්ථම්භන ප්‍රත්‍යතාව හා අනුපාලන ප්‍රත්‍යතාව දක්වා තිබේ.

**"සුවණ්ණතා සුස්සරතා - සුසණ්ඨාන සුරූපතා
ආදිපච්ච පරිවාරෝ - සබ්බමෙනෙත ලබ්භති"**

යන නිධිකණ්ඩ සූත්‍රයෙහි එන මේ ගාථාවෙන් ශරීරයාගේ යහපත් පැහැය හා ශරීරාවයවයන් ගේ යහපත් බව ද, ශරීරයා ගේ ශෝභාව ද, මිහිරි කටහඬ ද කුශල කර්මයෙන් ලැබෙන බව දක්වා තිබේ. ශරීරයෙහි උස මහනට ඇති ඇසට පෙනෙන කොටස, සෘතුජ රූප සමූහය ය. ගාථාවෙහි දක්වෙන පැහැය හා යහපත් බව ද ශෝභනත්වය ද ඇත්තේ ඒ සෘතුජ රූප සමූහයෙහි ය. සෘතුජ රූපයන්ට අයත් ඒ යහපත් බව කර්මයෙන් වන දෙයක් සැටියට දක්වන්නේ සෘතුජ රූප සමූහයට කුශල කර්මය උපස්ථම්භන වශයෙන් ප්‍රත්‍ය වන හෙයිනි. ගාථාවෙහි දක්වෙන මිහිරි කටහඬ චිත්තජ රූපයෝ ය. කුශල කර්මයා ගේ උපස්ථම්භනයෙන් හා පාලනයෙන් මිහිරි හඬ ඇති වීමට බාධක වූ සෙම් ආදියෙන් තොර ව උගුර යහපත් වේ. එයින් කපා කිරීමේ දී ඇතිවන චිත්තජ ශබ්දය වූ හඬ මිහිරි වේ. ශරීර වර්ණාදිය වක්ෂු: ප්‍රසාදාදිය සේ කර්මයෙන්

ම ඇති කරවන රූප වශයෙන් ගෙන කාරණය අවුල් නො කර ගත යුතුය.

“දීඝායුක්ක සංවත්තනිකා එසා මානව පටිපදා යදිදං පාණානිපාතං පභාය පාණානිපාතා පටිවිරතො හොති” යනුවෙන් වූලකම්ම විභංග සූත්‍රයෙහි ප්‍රාණසාතයෙන් වැළකීම වූ ශීලමය කුශලයෙන් දීර්ඝායුෂ්ක වන බව දක්වා තිබෙන්නේ ද කර්මයාගේ උපස්ථම්භක අනුපාලක භාවය සඳහා ය. ප්‍රාණසාතයෙන් වැළකීම නමැති ශීලමය කුශලය කර්මාදි සතර හේතුවෙන් ම හටගන්නා වූ රූප පරම්පරාවලට අනුබල දීම් වශයෙන් හා පාලනය කිරීම් වශයෙන් රූපසන්තතිය විර කාලයක් පවත්වයි. එසේ නොව ප්‍රාණසාත විරමන කුශලයෙන් ම දීර්ඝායුෂ්ක ශරීරයක් උපදවනු ලැබේ යයි ගත හොත් එය වරදවා ගැනීමකි.

දෙවියනට පහළ වන වස්ත්‍රාභරණ විමානාදිය ද සෘතුර රූපයෝ ම ය. ඒවා පහළවීමට කුශල කර්මය උපනිශ්‍රය වේ.

කර්මාදි ප්‍රත්‍යය සතරෙන් ම හටගන්නා රූප කලාපයන්හි ඇත්තා වූ තේජෝ ධාතුව හෙවත් සෘතුව ස්ථිතියට පැමිණි කල්හි සෘතුර අෂ්ටක කලාපයන් උපදවයි. කර්මර කලාපයක ඇති තේජෝ ධාතුව ස්ථිතියට පැමිණි කල්හි එක් අෂ්ටක කලාපයක් උපදවයි. එහි තේජෝ ධාතුව ද ස්ථිතියට පැමිණ තවත් අෂ්ටක කලාපයක් උපදවයි. මෙසේ එක කර්මර කලාපයක් නිසා පරම්පරා වශයෙන් සෘතුර රූප සතරක් හෝ පසක් උපදී. චිත්තර කලාපයක ඇති තේජෝ ධාතුව ස්ථිතියට පැමිණි කල්හි එක් අෂ්ටක කලාපයක් උපදවයි. එහි තේජෝ ධාතුව ද ස්ථිතියට පැමිණ තවත් අෂ්ටක කලාපයක් උපදවයි. මෙසේ එක් චිත්තර රූපයක් නිසා සෘතුර රූප පරම්පරා දෙකක් හෝ තුනක් ඇති වේ. මෙසේ ආහාරර රූප කලාප සම්බන්ධයෙන් උපදනා සෘතුර රූප පරම්පරාව කලාප දශයක් හෝ දොළොසක් වන්නේ ය. සෘතුවෙන් ම හටගන්නා රූපයන් හි ඇති තේජෝ ධාතුව නිසා පරම්පරා වශයෙන් බොහෝ රූප කලාප උපදී. ඒවායේ සංඛ්‍යා නියමයක් නැත.

මෙතෙකින් රූප විස්තරය නිමයේ ය.

ප්‍රත්‍ය විභාගය

පරමාර්ථ ධර්ම පිළිබඳ දැනුම පිරිසිදු වීමට, නිරවුල් වීමට ප්‍රත්‍යය විභාගය දත යුතුය. එය ගැඹුරු ධර්මයකි. තථාගතයන් වහන්සේගේ ශ්‍රී ශරීරයෙන් රැස් විහිදෙන්නට පටන් ගත්තේ ද ප්‍රත්‍යය විභාගය ඇතුළත් මහා ප්‍රස්ථාන ප්‍රකරණය මෙනෙහි කිරීමේ දී ය. අභිධර්ම පිටකයෙහි ප්‍රත්‍යය විභාගය දක්වෙන්නේ පටිඨාන ප්‍රකරණයෙහි ය. එහි එන පච්චයුද්දේස පාඨය මෙසේය.

“හේතු පච්චයෝ, ආරම්භණ පච්චයෝ, අධිපති පච්චයෝ, අනන්තර පච්චයෝ, සමනන්තර පච්චයෝ, සහජාත පච්චයෝ, අඤ්ඤමඤ්ඤ පච්චයෝ, නිස්සය පච්චයෝ, උපනිස්සය පච්චයෝ, පුරේජාත පච්චයෝ, පච්ජාජාත පච්චයෝ, ආසේවන පච්චයෝ, කම්ම පච්චයෝ, විපාක පච්චයෝ, ආහාර පච්චයෝ, ඉන්ද්‍රිය පච්චයෝ, ඤාන පච්චයෝ, මග්ග පච්චයෝ, සම්පයුක්ත පච්චයෝ, විප්පයුක්ත පච්චයෝ, අත්ථි පච්චයෝ, තත්ථි පච්චයෝ, විගත පච්චයෝ, අවිගත පච්චයෝ.”

ප්‍රත්‍යය යනු පහළ නො වූ ධර්මයක පහළ වීමට ද, පහළ වූ ධර්මයක් පරම්පරා වශයෙන් වැඩීමට ද, පරම්පරා වශයෙන් දීර්ඝ කාලයක් පැවතීමට ද උපකාරක ධර්මය ය. පරමාර්ථ වශයෙන් හා අපරමාර්ථ වශයෙන් ද ඇත්තා වූ සකල ධර්මයෝ ම යම් කිසිවකට ප්‍රත්‍යය වන්නෝ ය. ප්‍රත්‍යය නො වන කිසි ධර්මයක් ලෝකයෙහි නැත්තේ ය. අන් කිසි ධර්මයක් ඇති කිරීමේ පාලනය කිරීමේ උත්සාහයක් සත්ත්ව පුද්ගල නො වන ධර්මයන්ට නැත. ගස් වැල් ඇති කරවීමේ හෝ වැඩීමේ හෝ ආරක්ෂා කිරීමේ හෝ බලාපොරොත්තුවක් උත්සාහයක් වර්ෂාවෙහි නැත. එහෙත් වර්ෂාව ඇති කළහි පොළොවෙහි වෘක්ෂ ලතාවෝ පහළ වෙති. පහළ වූවාහු වැඩෙති. වැඩුණාහු නො නැසී පවතී. එබැවින් වර්ෂාව ගස් වැල් වලට උපකාරක දෙයක් සැටියට කියනු ලැබේ. එමෙන් යම් කිසි ධර්මයක් යම් ආකාරයකින් ලැබෙන කළහි, පවත්නා කළහි ඒ ධර්මය නිසා තවත් ධර්මයක් පහළ වේ නම්, ඒ ධර්මයට ප්‍රත්‍ය හෙවත් උපකාරක ධර්මය යි කියනු ලැබේ. උපකාරක ධර්මය අනිකකි. එහි ඇත්තා වූ උපකාරකත්වය

අනිකකි. ඒ දෙක එකක් සැටියට ගෙන අවුල් නොකර ගත යුතු ය. උපකාරක ධර්මයට කියන නම ප්‍රත්‍යය ය. එහි ඇති උපකාරත්වයට කියන නම ප්‍රත්‍යය ශක්තිය ය. ප්‍රත්‍යය තේරුම් ගැනීම පහසු ය. අපහසු වන්නේ ඒ ඒ ප්‍රත්‍යය ධර්මයා ගේ ප්‍රත්‍යශක්තිය තේරුම් ගැනීම ය. සෑම ප්‍රත්‍යයක ම ශක්තිය තේරුම් ගැනීමට විශේෂයෙන් උත්සාහ කළ යුතු ය.

ප්‍රත්‍යයෙන් හට ගන්නා වූ ධර්ම අතර යම් කිසි එක ම ප්‍රත්‍යයකින් හෙවත් එක ම දෙයක උපකාරයෙන් ම හට ගන්නා දෙයක් නැත. එක් දෙයක් ඇති වන්නේ ප්‍රත්‍යය බොහෝ ගණනක සාමග්‍රියෙනි. එක් දෙයක් ඇතිවීමට උපකාර වන වස්තු රාශිය ඒ දෙයට උපකාර වන්නේ ද එක් ආකාරයකින් ම නොව නොයෙක් ආකාරයෙනි. ගසකට ගොවියා ද උපකාර කාරයෙකි. බීජය ද උපකාරයෙකි. පොළොව ද උපකාරයෙකි. පෝර ද උපකාරයෙකි. වතුර ද උපකාරයෙකි. අවිව ද උපකාරයෙකි. සුළඟ ද උපකාරයෙකි. උපකාරත්වයෙන් ඒ සියල්ල සමාන වුව ද ඒවායින් සිදු කරන උපකාර එකිනෙකට වෙනස් ය. ගසට මිනිසා උපකාර වන්නේ එක් ආකාරයකිනි. බීජය උපකාර වන්නේ අන් ආකාරයකිනි. පොළොව උපකාර වන්නේ අන් ආකාරයකිනි. පෝර ආදිය උපකාර වන්නේ ද එකිනෙකට වෙනස් වූ ආකාර වලිනි. එසේ ම සෑම ඵලයකට ම නොයෙක් ආකාර වලින් උපකාර වන ප්‍රත්‍යය රාශියක් ඇති බව දත යුතු ය. යම් කිසිවකට උපකාර වන දේවල් අතුරෙන් එක් එක් දෙයක් තමා නිසා ඇති වන දෙයට දෙතුන් ආකාරයකින් ද සතර පස් ආකාරයකින් ද උපකාර වේ. එක් දෙයක් වූ වස්ත්‍රය මිනිසාට එක් වර ම ශරීරය ශෝභන කිරීමය, ශීතෝෂ්ණාදිය දුරු කිරීමය යන කෘත්‍ය දෙකකින් උපකාර වේ. එක් දෙයක් වූ ආහාරය මිනිසාට සා දුක දුරු කිරීම ය, ශරීරය තර කිරීමය, වර්ණවත් කිරීම ය, ශක්තිය ඇති කිරීම ය යනාදී කෘත්‍ය රාශියකින් එක වර ම උපකාර වේ. එසේ එක ම ප්‍රත්‍යය ධර්මය ඵලයට කීප ආකාරයකින් ද උපකාර වන බව දත යුතු ය. උපකාරක භාවයෙන් සාමාන්‍යයෙන් ප්‍රත්‍යය එකක් වුව ද පටිඨාන පකරණයෙහි ප්‍රත්‍යය සුවිස්සක්. දක්වා තිබෙන්නේ උපකාර වන ආකාර බොහෝ බැවිනි.

එක් එක් ප්‍රත්‍යයක් පිළිබඳ ව ප්‍රත්‍යය, ප්‍රත්‍යයෝත්පත්තිය ය, ප්‍රත්‍යානිකය යයි ධර්ම කොටස් තුනක් දත යුතුය. එහි ප්‍රත්‍යය යනු යම් කිසි ශක්ති විශේෂයකින් එලයට උපකාර වන ධර්මය ය. ප්‍රත්‍යයෝත්පත්තිය යනු ප්‍රත්‍යය නිසා හටගන්නා ධර්මය ය. ප්‍රත්‍යානික යනු ප්‍රත්‍යයෝත්පත්ත භාවයට නො පැමිණෙන ධර්මයෝ ය. මේ ප්‍රත්‍යය කථාවෙහි ප්‍රත්‍යය ප්‍රත්‍යයෝත්පත්ත ප්‍රත්‍යානික විභාගය පහසු වනු සඳහා රූප සමූහය කොටස් සතකට ගණන් ගනු ලැබේ. චිත්තජ රූපය, ප්‍රතිසන්ධි කර්මජ රූපය, බාහිර රූපය, ආහාරජ රූපය, සෘතුජ රූපය, අසංඤ සත්ත්ව කර්මජ රූපය, ප්‍රවාන්ති කර්මජ රූපය යනු ඒ රූප කොටස් සත ය. මෙ තැන් පටන් පිළිවෙලින් ප්‍රත්‍යය සුවිස්ස විස්තර කරනු ලැබේ.

1. හේතු ප්‍රත්‍යය

හේතු යන වචනය ලෝකයෙහි බොහෝ සෙයින් භාවිත කරන්නේ උපකාරක දෙය යන අර්ථය පැවසීමට ය. මේ ප්‍රත්‍යය කථාවෙහි ඒ අර්ථය පැවසීමට ව්‍යවහාර කරනුයේ ප්‍රත්‍යය යන වචනය ය. හේතු යන වචනයෙන් මෙහි ගනු ලබනුයේ මූලය යන අර්ථය ය. අභිධර්මයේ දී අහේතුක සහේතුක භාවය කියන සෑම තැනක දී ම හේතු ශබ්දයෙන් ගනු ලබනුයේ මූලය යන අර්ථය ම ය. පොළොවට කා වැදී පොළොව තදින් අල්ලාගෙන සිටින මුල් සමූහයෙන් ගස පොළොවෙහි නො සැලී පිහිටා සිටී. ගස්වලට එසේ පිහිටා සිටීමට මුල් උපකාර වන්නාක් මෙන්, තමා හා සම්ප්‍රයුක්ත නාම ධර්මයන්හට ආරම්භයෙහි ස්ථිරව පිහිටා සිටීමට හා නැවත නැවත ඒ ආරම්භයෙහි ඉපදීම් වශයෙන් වැඩීමටත් උපකාර වන ධර්ම හේතු ප්‍රත්‍යය නම් වේ. හේතු පව්වය යන වචනයේ අර්ථය කියන හොත් හේතු හෙවත් මූල වූ උපකාරක ධර්මය ය කියා හෝ මූල භාවයෙන් උපකාරක ධර්මය ය කියා හෝ කිය යුතු ය. සම්ප්‍රයුක්ත ධර්මයන්ට මූල භාවයෙන් උපකාරක ධර්ම නම් ලෝභය, ද්වේෂය, මෝහය, අලෝභය, අද්වේශය, අමෝහය යන මේ සය ය. සම්ප්‍රයුක්ත ධර්මයෝ යයි කියනුයේ එකට බැඳී උපදනා චිත්ත වෛකසිකයන්ට ය. මුල් කඳ මහ අතු කුඩා අතු කොළ මල් ගෙඩි යන මේවා ගසක කොටස් ය. ඒවායින් මුල් පොළොවට කාවැදී තදින් පොළොව අල්ලා ගෙන සිටී. එසේ පිහිටා

සිටින මුල් නිසා ඉතිරි කොටස් පොළොවෙහි පිහිට යි. එමෙන් ම එකට උපදනා චිත්ත වෛතසික සමූහයක ඇති එකක් වූ හෝ දෙකක් වූ හෝ තුනක් වූ හෝ හේතු ධර්මයන් විසින් අරමුණෙහි කා වදින්නාක් මෙන් ආරම්භණය තදින් ගැනීම එහි පිහිටීම ය. තදින් ගැනීම් වශයෙන් ආරම්භණයෙහි හේතූන් පිහිටි කල්හි ඒවා හා බැඳී උපදනා වූ සම්ප්‍රයුක්ත ධර්ම නම් වූ සිත හා ඉතිරි වෛතසිකයෝ ද හේතූන් නිසා ආරම්භණයෙහි මනා කොට පිහිටති. සම්ප්‍රයුක්ත ධර්මයන් ගේ ආරම්භණයෙහි ස්ථිරව පිහිටීම හේතූන් නිසා සිදු වන්නක් බැවින් හේතුහු සම්ප්‍රයුක්ත ධර්මයන් ගේ ස්ථිරව පිහිටීම සිදු කරන ධර්ම සැටියට කියනු ලැබෙත්.

හේතූන්හි ඇති අරමුණ තදින් ගන්නා ස්වභාවය තේරුම් ගත හැකි වන්නේ ලෝභ ද්වේෂ දෙක ගැන සිතා බැලීමෙනි. ලස්සනය හොඳය කියා මිනිසුන් උසස් කොට සලකන ස්ත්‍රී රූපාදි දෙයක් අරමුණු කොට උපදනා සිත හා වෛතසික ධර්ම සමූහයෙහි ඇති ලෝභ වෛතසිකය චිත්ත ස්පර්ශාදි සම්ප්‍රයුක්ත ධර්මයන්ට වඩා අරමුණ තදින් ගනී. එබඳු අවස්ථා වලදී චිත්ත ස්පර්ශාදිය යට කොට ලෝභය ම ප්‍රකට වේ. එබැවින් මනුෂ්‍යයෝ එබඳු අවස්ථාවලදී සිතක් උපන් බව පවා නො සලකා ලෝභයක් උපන් සැටියට ම සලකති. ලෝභයක් උපන් බව ම කියති. ලෝභයට අනුකූලව එය හා පවත්නා මෝහය ද ලෝභය මෙන් ම අරමුණ තදින් ගනී. එහෙත් එය අප්‍රකට ය. යම් කිසිවක් ගැන වරක් උපන් ලෝභය ප්‍රභාණය කිරීම අපහසු වන්නේ ද, ඒ අරමුණ පිළිබඳව, නැවත නැවත ලෝභ සහගත සිත් උපදනේ ද ලෝභයෙහි ඇති අරමුණ තදින් ගන්නා ස්වභාවය නිසා ය.

යම් කිසිවකු ගැන ද්වේෂ සහගත සිතක් ඇති වූ කල්හි ද, ඒ සිත හා අවශේෂ වෛතසිකයන්ට වඩා තදින් ද්වේෂය ඒ පුද්ගලයා අල්ලා ගනී. අරමුණු කිරීම් මාත්‍රය කරන චිත්ත ස්පර්ශාදීහු එසේ තදින් ඒ අරමුණ නො ගනිති. එබැවින් එබඳු අවස්ථාවල දී ද්වේෂය ම ඇති වූ බව මිස සිතක් ඇති වූ බව ද නො දනේ. එබැවින් එබඳු අවස්ථාවල දී මනුෂ්‍යයෝ මට තද කෝපයක් ඇතිවූයේ ය, තද තරහක් ඇතිවූයේ යයි කියති. අරමුණෙහි කාචුදෙන්නාක් මෙන් තදින් අරමුණ ගනිමින් උපන්

බැවින් එහි බලය විත්ත සන්තානයෙහි ඉතිරි වේ. එබැවින් එය ප්‍රභාණය කිරීමට දුෂ්කර වේ. නැවත නැවත ද එය උපදින්නේ ය. ද්වේෂ සහගත වූ මෝහය එහි ආදීතවය වසා ද්වේෂය ම මිහිරක් කරවීම් වශයෙන් එයට ම අනුකූලව ආරම්භණය තදින් ගනී. ආරම්භණයෙහි කා වැදෙන්නාක් මෙන් වේ. අලෝභාදී ඉතිරි හේතූන් ආරම්භණය තදින් ගන්නා සැටි ද කල්පනා කළ යුතුය.

ස්ථිරව පිහිටීමට හා ඉපදීමට සම්ප්‍රයුක්ත ධර්මයනට උපකාර වන ප්‍රතිසන්ධි විත්ත සම්ප්‍රයුක්ත හේතුහු ප්‍රතිසන්ධි විත්තය හා උපදනා කර්මජ රූපයන්ට ද, ඉන් පසු උපදනා විත්තයන් හා සම්ප්‍රයුක්ත හේතුහු විත්තජ රූපයන්ට ද උපකාර වේ. විත්තජ රූපයන්ට හා ප්‍රතිසන්ධි කර්මජ රූපයන්ට ප්‍රත්‍යය වන්නේ ඒවායේ ස්ථිරත්වයට නොව ඉපදීමට ය.

විත්තජ රූප ද ඉපදීමට සමත් නො වූ අති දුර්වල වූ ප්‍රතිසන්ධි විත්ත සම්ප්‍රයුක්ත හේතූන් කර්මජ රූපයනට උපකාර වන්නේ කෙසේ ද? යන ප්‍රශ්නය මෙහි දී ඇතිවේ. ප්‍රතිසන්ධි විඥානය විත්තජ රූප ඉපදවීමට සමත් නො වනුදු ප්‍රතිසන්ධි විඥානය පහළ නො වෙත හොත් එය සමග උපදනා කර්මජ රූපයෝ පහළ නො වෙති. ප්‍රතිසන්ධි කර්මජ රූපයනට ප්‍රතිසන්ධි විඥානය බීජයක් වැනි වේ. එබැවින් ප්‍රතිසන්ධි විඥාන සම්ප්‍රයුක්ත හේතුහු එය හා සමග උපදනා වූ භවයේ ප්‍රථම කර්මජ රූපයනට ප්‍රත්‍යය වන බව කියනු ලැබේ. ප්‍රතිසන්ධියෙන් පසු උපදනා සිත් හා කර්මජ රූප පරම්පරාවේ සම්බන්ධයක් නැත්තේ ය. බීජයෙන් ඇති වූ ගස බීජය නැති වී ගියාට පසු ද පවත්නාක් මෙන් ප්‍රතිසන්ධි විඥාන සංඛ්‍යාත බීජය හා උපන්නා වූ කර්මජ රූප පරම්පරාව සිත් නූපන්නත් පවත්තේ ය. ඒ බව නිරෝධ සමාපත්තියට සමවත් පුද්ගලයන් ගේ වශයෙන් තේරුම් ගත යුතුය. නිරෝධ සමාපත්තියට සමවත් පුද්ගලයාට සිත් නූපදී. එබැවින් විත්තජ රූප ද නූපදී. එහෙත් කර්මජ රූපයන්ගේ උත්පත්තිය ඒ තැනැත්තා කෙරෙහි නො අඩුව ම සිදු වේ.

හේතුප්‍රත්‍යයායේ රාශිත්‍රය

ලෝභය, ද්වේෂය, මෝහය, අලෝභය, අද්වේෂය, අමෝහය යන හේතු ධර්මයෝ හේතු ප්‍රත්‍යය වන ධර්මයෝ ය.

සහේතුක සිත් එක්සැත්තෑවය, මෝහ මූල ද්වයෙහි මෝහය හැර වෛතසික දෙපනසය, සහේතුක චිත්තජ රූපය, සහේතුක ප්‍රතිසන්ධි කර්මජ රූපය යන මොහු හේතු ප්‍රත්‍යයා ගේ ප්‍රත්‍යයෝත්පත්තන ධර්මයෝ ය.

අහේතුක සිත් අටළොසය, ඡන්ද වර්ජිත අත්‍ය සමාන දොළොසය, මෝහ මූලද්වයෙහි මෝහයය, අහේතුක චිත්තජ රූපය, අහේතුක ප්‍රතිසන්ධි කර්මජ රූපය, බාහිර රූපය, ආභාරජ රූපය, සාතුජ රූපය, අසංඤ සත්ත්ව කර්මජ රූපය, ප්‍රවාක්ති කර්මජ රූපය යන මොවුහු හේතු ප්‍රත්‍යයාගේ ප්‍රත්‍යානික ධර්මයෝ ය.

මේ රාශිත්‍රයෙන් ප්‍රත්‍යානික රාශිය වුවමනා වන්නේ පටිඨානය උගන්නවුන්ටය. සාමාන්‍යයෙන් අභිධර්මය දැනීමට ඉතිරි රාශි දෙක ගැනීම ප්‍රමාණ වේ.

2. ආරම්මණ ප්‍රත්‍යය

චිත්ත වෛතසිකයෝ අරමුණක් නො ගෙන නූපදිති. අරමුණක් නො සැපී, අරමුණක් නො එල්ලී අරමුණක් නො ගෙන ඉපදීමේ ශක්තිය ඔවුනට නැත. එබැවින් දුබලයනට නැගී සිටීමට හා යාමට සැරමිටි ආදියේ උපකාරය වුවමනා වන්නාක් මෙන් ඔවුනට ඉපදීමට ආරම්මණයන්ගේ උපකාරය වුවමනා ය. සැරමිටි ආදිය දුබලයනට පිහිට වන්නාක් මෙන් තමන් අල්ලා ගෙන තමන් කෙරෙහි එල්ලී ඉපදීමට රූපාදි ආරම්මණයෝ චිත්ත වෛතසිකයනට උපකාර වෙති. එබැවින් ඔවුහු ආරම්මණ ප්‍රත්‍යය වේ.

ත්‍රිරාශිය

වර්තමාන අතීත අනාගත යන කාලත්‍රයට අයත් වූ එකුත් අනූ චිත්තයය, වෛතසික දෙපනසය, රූප අට විස්සය, කාල මුක්ත වූ නිර්වාණය හා ප්‍රඥප්තියය යන ෂඩාරම්මණ ධර්මයෝ ආරම්මණ ප්‍රත්‍යය වන ධර්මයෝ ය.

එකුත් අනූ චිත්තයය, වෛතසික දෙපනසය යන මොහු ආරම්මණ ප්‍රත්‍යයයාගේ ප්‍රත්‍යයෝත්පත්තයෝ ය.

චිත්තජ රූපය, ප්‍රතිසන්ධි කර්මජ රූපය, බාහිර රූපය, ආභාරජ රූපය, සෘතුජ රූපය, අසංඤ සත්ත්ව කර්මජ රූපය, ප්‍රවෘත්ති කර්මජ රූපය යන මොහු ආරම්භණ ප්‍රත්‍යයාගේ ප්‍රත්‍යන්ධිකයෝය.

3. අධිපති ප්‍රත්‍යය

අනුන්ට ඔවුන්ගේ කැමැත්තේ සැටියට හැසිරෙන්නට නො දී තමන්ගේ කැමැත්තේ හැටියට අනුන් හසුරුවන රාජාදීහු අධිපතිහු ය. ඔවුන් කෙරෙහි ඇති එසේ කළ හැකි බලය අධිපති බව ය. ඇතැම් පුද්ගලයන්ට මෙන් අධිපතිබලය ඇත්තා වූ නාම රූප ධර්මයෝ ඇත්තාහ. ඔවුන්ගේ අධිපති බව නිසා ඔවුන්ට අනුකූල වීම් වශයෙන් ඇතැම් නාම රූප ධර්මයෝ උපදිති. එසේ උපදනා නාම රූප ධර්මයන්ට බලවත් ධර්මයන්ගේ අධිපති බව ඉපදීමේ හේතුවක් වේ. ඉපදීමට උපකාරයක් වේ. එබැවින් අධිපති භාවය ඇත්තා වූ ධර්මය තමා නිසා උපදනා ධර්මයට අධිපති ප්‍රත්‍යයෙන් උපකාර වේය යි කියනු ලැබේ. ඒ උපකාර ඒ ධර්මය කෙරෙහි ඇත්තා වූ අධිපති ශක්තිය ම ය. ආරම්භණාධිපති ප්‍රත්‍යයය සහජානාධිපති ප්‍රත්‍යයයි අධිපති ප්‍රත්‍යය දෙවැදෑරුම් වේ. එයින් ආරම්භණාධිපති ප්‍රත්‍ය වන්නේ ගරු කළ යුතු අරමුණ ය. මහ යන කල්හි කසල ගොඩක් දුටුවකුට එය අමතක වන්නාක් මෙන්, මුදල් ගොඩක් දුටුවකුට එය අමතක නො වන්නේය. ඔහුට එය නැවත නැවත සිහි වන්නේය. සිහිවීමය යනු මුදල් ගොඩ පිළිබඳව නැවත නැවත සිත් ඇතිවීමය. මුදල් ගොඩ දුටුවහුට එය පිළිබඳව නැවත නැවතත් සිත් ඇති වන්නේ මුදලෙහි ඇති එය අරමුණු කොට නැවත නැවත සිත් ඉපදවීමේ ශක්තිය නිසා ය. කසල ගොඩෙහි එබන්දක් නැති බැවින් දුටුවහුට එය අමතක වන්නේ ය. මුදල් ගොඩෙහි ඇති එය ගැන නැවත නැවත සිත් ඉපදවීමේ ශක්තිය එහි අධිපති භාවය ය. ඒ අධිපති භාවය නිසා එයට අවනතව බොහෝ චිත්ත වේතසිකයෝ උපදිති. ඒ චිත්ත වේතසිකයන්ගේ උත්පත්තියට මුදල් ගොඩ අධිපති භාවයෙන් උපකාර වේ. එසේ අධිපති භාවයෙන් තමාට අනුකූලව චිත්ත වේතසිකයන් ඉපදීමට හේතුවන ඉෂ්ටාරම්භණයෝ ආරම්භණාධිපති ප්‍රත්‍යය වෙති.

ආරම්මණාධිපති ප්‍රත්‍යයේ ත්‍රිරාශිය

වර්තමාන වූ ද අතීත වූ ද අනාගත වූ ද ගරු කළ යුතුවූ ඉෂ්ට නිෂ්පන්න රූප අටළොසය, ද්වේෂ මූලද්වයය, මෝහ මූලද්වයය, දුඃඛ සහගත කාය විඤානයය යන මොවුන් හැර ඉතිරි සිත් සුඤ්චය, ද්වේෂ ඊෂ්‍ය මාත්සයාඪී කෞකාත්‍ය විචිකිත්සා වර්ජිත චෛතසික සත් සාළිසය, කාලමුත්ත නිර්වානයය යන මොහු ආරම්මණාධිපති ප්‍රත්‍යය ධර්මයෝ ය.

ඒ ධර්ම ගරු කොට අරමුණු කරන්නා වූ ලෝභ මූල සිත් අටය, මහා කුසල් සිත් අටය, මහා ක්‍රියා ඤාන සම්ප්‍රයුක්ත සිත් සතරය, ලෝකෝත්තර සිත් අටය යන සිත් විසි අටය, ද්වේෂ ඊෂ්‍යා මාත්සයාඪී කෞකාත්‍ය විචිකිත්සා අප්‍රමාණ වර්ජිත චෛතසික පන් සාළිසය යන මොහු ආරම්මණාධිපති ප්‍රත්‍යයේ ප්‍රත්‍යයෝත්පන්න ධර්මයෝ ය.

කිසි ධර්මයක් ගරු කොට අරමුණු නො කරන්නා වූ ද ගරු කොට අරමුණු නො කරන අවස්ථාවෙහි වූ ද ලෞකික සිත් එක් අසුචය, චෛතසික දෙපනසය, චිත්තජාදී රූප කොටස් සතය යන මොහු ආරම්මණාධිපති ප්‍රත්‍යයේ ප්‍රත්‍යන්තික ධර්මයෝ ය.

ලෝකෝත්තර සිත්වල එක ම අරමුණ නිවන ය. ඒවායින් නිවන අරමුණු කරන්නේ ද ගරු කොට ම ය. එබැවින් ලෝකෝත්තරය සෑම කල්හි ම ආරම්මණාධිපති ප්‍රත්‍යයේ ප්‍රත්‍යයෝත්පන්නයක් වේ. ප්‍රත්‍යන්තිකවලදී ලෝකෝත්තර චිත්තය නො ගන්නා ලද්දේ එහි ගරු නො කොට අරමුණු කරන අවස්ථාවක් නැති බැවිනි. ආරම්මණාධිපති ප්‍රත්‍යයෝත්පන්න වන ලෞකික සිත් විස්ස සෑම කල්හි ම යම් කිසිවක් ගරුකොට අරමුණු කරන්නේ නොවේ. ගරුකොට අරමුණු නො කරන අවස්ථාවෙහි වූ ඒ සිත් ආරම්මණාධිපති ප්‍රත්‍යය නො ලබන බැවින් ප්‍රත්‍යන්තික වලට ද ඒවා ගනු ලැබේ.

ආරම්මණාධිපති ප්‍රත්‍යය වශයෙන් කියන ලද ධර්ම සියල්ල ම ප්‍රත්‍යයෝත්පන්න වශයෙන් කියන ලද ධර්ම සියල්ලට ම ප්‍රත්‍යය

වන්නේ නො වේ. ඒවායේ ප්‍රත්‍යය වන පිළිවෙළ මෙසේය: ලෝභ මූල සිත් අටය, ලෝකික කුසල් සිත් සතළොස්ය, දූඛ සහගත කාය විඤ්ඤාන හැර ලෝකික විපාක එක් තිසය, ක්‍රියා සිත් විස්සය, ඉෂ්ට නිෂ්පන්න රූප අටළොස්ය යන මොහු ලෝභ මූල සිත් අටට ආරම්භකාධිපති ප්‍රත්‍යය වේ. ලෝකික කුසල් සිත් සතොළොස් මහා කුශල ඥාන විප්‍රසූක්ත සිත් සතරට ප්‍රත්‍යය වේ. ලෝකික කුසල් සිත් සතොළොස්ය, අර්හත් මාර්ග අර්හත් ඵල වර්ජිත ලෝකෝත්තර සිත් සයය, නිවනය යන මොහු මහා කුශල ඥාන සම්ප්‍රසූක්ත සිත් සතරට ප්‍රත්‍යය වේ. අර්හත් මාර්ගය ය, අර්හත් ඵලය ය, නිවනය යන මොහු මහාක්‍රියා ඥානසම්ප්‍රසූක්ත සිත් සතරට ප්‍රත්‍යය වෙති. නිවන ලෝකෝත්තර සිත් අටට ප්‍රත්‍යය වේ.

ඡන්දය, චිත්තය, චිරිය, වීමංසය යි අධිපති ධර්ම සතරෙකි. ඒවායේ අධිපති බව පවත්නේ තමන් හා එක්ව උපදනා ධර්මයන්ට ය. එබැවින් ඒවාට සහජාතාධිපතිය යි කියනු ලැබේ. එහි ඡන්දය යනු යම් කිසිවක් සිදු කිරීම පිළිබඳ වූ බලවත් කැමැත්ත ය. තද ඕනෑකම ය. එය දෙපනස් වෛතසිකයන් අතුරෙන් ඡන්ද වෛතසිකය ය. දුබල ඡන්දය අධිපති නො වේ. මා විසින් දීම කළ යුතුය යි දීමට සිත නමාගත් තැනැත්තා කෙරෙහි, දීම සිදු කිරීම වශයෙන් බලවත් ඡන්දය ඇති වේ. එය සිතත් තවත් වෛතසිකයකුත් සමග මිස හුදකලාව ඇති වන්නක් නො වේ. ඡන්දය ඇති වන කල්හි සිත ද එය හා ඇති වීමට සුදුසු වෛතසිකයෝ ද චිත්තජ රූපයෝ ද එයට අනුකූලව එය හා සමඟ ම උපදී. ඡන්දයට අනුව උපදනා වූ ඒ ධර්මයන් උපදින්නේ බලවත් ඡන්දය නිසා ය. ඡන්දය නැතහොත් ඒ ධර්මයෝ නූපදනාහ. එබැවින් ඡන්දය ඒ ධර්මයන් හට අධිපති භාවයෙන් ප්‍රත්‍යය වේ යයි කියනු ලැබේ. චිත්තාදීන් සහජාත ධර්මයන්ට ප්‍රත්‍යය වන සැටි ද එසේ ම දත යුතුය. ඡන්ද චිත්ත චිරිය වීමංස යන ධර්ම සතර එකට බැඳී එකවර උපදී. එහෙත් එක් වරක දී අධිපති වන්නේ ඉන් එකක් පමණකි. ඉතිරි තුන ම තම තමන් අධිපති නොවන අවස්ථාවේදී අධිපති වන ධර්මයට අනුකූල වේ.

සහජාතාධිපති ත්‍රිරාශිය

තම තමා අධිපති වන අවස්ථාවෙහි වූ දෙපනස් සාධිපති ජවන චිත්තයය, තත් සම්ප්‍රයුක්ත ඡන්ද වියඝී වීමංශයෝ ය යන මොහු අධිපති ප්‍රත්‍යය වන ධර්මයෝ ය.

ඒ ඒ අවස්ථාවෙහි අධිපති වූ ධර්මයෙන් අන්‍ය වූ දෙපනස් සාධිපති ජවනය ය, විචිකිත්සා වර්ජිත චෛතසික එක් පනය ය, සාධිපති චිත්තජ රූපය යන මොහු ප්‍රත්‍යයෝත්පන්නයෝ ය.

අධිපති ප්‍රත්‍යය නො ලබන්නා වූ ද නො ලබන අවස්ථාවෙහි වූ ද කාම සිත් සිවුපනයය, මහද්ගත විපාක නවයය, චෛතසික දෙපනයය, ඒ ඒ අවස්ථාවෙහි අධිපති වන ධර්මයය, නිරාධිපති චිත්තජ රූපය, ප්‍රතිසන්ධි කර්මජ රූපය, බාහිර රූපය, ආභාරජ රූපය, සෘතුජ රූපය, අසංඤ සත්ත්ව කර්මජ රූපය, ප්‍රවෘත්ති කර්මජ රූපය යන මොහු සහජාතාධිපති ප්‍රත්‍යයාගේ ප්‍රත්‍යනීක ධර්මයෝ ය.

සාධිපති ජවන දෙපනයය යනු මෝහ මූල සිත් දෙක හා හසිතෝත්පාදය හැර ඉතිරි ජවනයෝ ය. අධිපති ලැබෙන්නේ ද්වි භේතුක ත්‍රි භේතුක ජවනයන්හි ය.

4, 5 අනන්තර ප්‍රත්‍යය හා සමනන්තර ප්‍රත්‍යය

සත්ත්වයකුගේ සන්තානයෙහි උපදනා චිත්ත පරම්පරාවෙහි පසු පසු සිත් ඇති වන්නේ පූර්ව පූර්ව වූ සිත් නිසාය. පූර්ව පූර්ව සිත් නූපන්න හොත් පසු පසු සිත් නූපදින්නේ ය. පරම්පරාව නො සිඳී පැවැත්ම සඳහා පූර්ව පූර්ව චිත්තය පසු පසු සිතට උපකාර වන්නේය. අනන්තර ප්‍රත්‍යයයි කියනුයේ ද සමනන්තර ප්‍රත්‍යයයි කියනුයේ ද පසු පසු සිත්වලට උපකාර වන පූර්ව පූර්ව චිත්තයට ය. එය පිළිබඳව ආවායඝී මත භේදයක් නැත්තේය. ඒ ප්‍රත්‍යය දෙකෙහි ම පශ්චිම චිත්තයන්ට ප්‍රත්‍යය වන ආකාරය පිළිබඳ මත භේද ඇත්තේ ය. එබැවින් එය ගැන බුදුන් වහන්සේගේ අදහස නිශ්චය කිරීම දුෂ්කරය.

ආවර්ජන වක්ෂුර්විඥාන සම්ප්‍රත්‍යෝෂණ සන්තීරණාදි වශයෙන් සිත් උපදනා ක්‍රමයක් ඇත්තේ ය. අවුල් නො වී එසේ ක්‍රමානුකූලව සිත්වල ඉපදීම සිදුවන්නේ පූර්ව පූර්ව චිත්තයන් නිසා ය. තම තමාට අනතුරුව තැනට සුදුසු වූ සිත් ඉපද වීමට සමත් වූ පූර්ව පූර්ව චිත්තයෝ අනන්තර ප්‍රත්‍යය ය. යමක් අනන්තර ප්‍රත්‍යය නම් එය ම සමනන්තර ප්‍රත්‍යය ය. එහි වෙනස ඇත්තේ වචනවල පමණ ය. අර්ථයෙන් ඒ වචන දෙක්හි වෙනසක් නැත යනු පටිඨාන අටුවාවේ දක්වෙන ක්‍රමය ය.

අත්‍ය ධර්මයතට මැදට පැමිණ අතරක් ඇති නො කළ හැකි සේ උපකාර වන ධර්මය අනන්තර ප්‍රත්‍යයයි ද, තමා නිරුද්ධ වනු සමග ම අතර කාලයක් නො තබා දෙවන සිතක් ඇති වීමට උපකාරවන බව සමනන්තර ප්‍රත්‍යයතාවය යනු ද එක් ආවායසී මතයෙකි. නිරෝධ සමාපත්තියට සමවත් තැනැත්තාගේ අන්තිම සිත නිරෝධයෙන් නැගී සිටින කල්හි පළමුවෙන් ඇතිවන සිතට කල්ගත වීද සමනන්තර වශයෙන් ප්‍රත්‍යය වන බව දක්වා ඒ වාදය අටුවාවේ ප්‍රතික්ෂේප කොට තිබේ.

එක් සිතක් නිරුද්ධ වන කල්හි පරම්පරාව නො සිදෙන සේ තවත් සිතක්, නිරුද්ධවන සිතට පසු උපදින්නට උපකාර වීම අනන්තර ප්‍රත්‍යතාවය ය. දෙවනුව උපදනා සිත, තැනට සුදුසු සිතක් වන සැටියට උපකාර වීම, සමනන්තර ප්‍රත්‍යතාවය යනු ද එක් ආවායසී මතයකි. ඒ මතය නිරෝධ සමාපත්තියෙන් නැගිටින තැනැත්තාට ඇතිවන පළමුවන සිතට නිරෝධ සමාපත්තියට පූර්වභාගයේ අවසාන සිත අනන්තර සමනන්තර වශයෙන් ප්‍රත්‍යය වන බව දක්වා ප්‍රතික්ෂේප නො කළ හැකිය. සිත් පරම්පරාවල කාල වශයෙන් අතරක් ඇති වන්නේ නිරෝධ සමාපත්තියට සම වැදීමය, අසංඤ භවයෙහි ඉපදීමය යන අවස්ථා දෙක්හි ය. අර්භන්ත ව්‍යුතිය හැර සෑම සිතක් ම අනන්තර සමනන්තර ප්‍රත්‍යයෝ ද වෙති. ප්‍රත්‍යයෝත්පන්නයෝ ද වෙති. අතීත චිත්තය වර්තමාන චිත්තයට ප්‍රත්‍යය වේ. වර්තමාන චිත්තය ප්‍රත්‍යයෝත්පන්න වේ. ප්‍රත්‍යයෝත්පන්න වූ වර්තමාන චිත්තය අනාගත චිත්තයට ප්‍රත්‍යය වේ.

අනන්තර ප්‍රත්‍යයාගේ ත්‍රිරාශිය

අරහන්ත ව්‍යුති වර්ජිත පූර්ව පූර්ව වූ එකුත් අනු චිත්තයය, වෛතසික දෙපනසය යන මොහු අනන්තර ප්‍රත්‍යය වන ධර්මයෝ ය.

අරහන්ත ව්‍යුතිය සහිත වූ එකුත් අනු චිත්තයය, වෛතසික දෙපනසය යන මොහු අනන්තර ප්‍රත්‍යයේ ප්‍රත්‍යයෝත්පන්නයෝ ය.

චිත්තජ රූපය, ප්‍රතිසන්ධි කර්මජ රූපය, බාහිර රූපය, ආහාරජ රූපය, සාතුජ රූපය, අසංඤ්ජාත්තව කර්මජ රූපය, ප්‍රවෘත්ති කර්මජ රූපය යන මොහු අනන්තර ප්‍රත්‍යයාගේ ප්‍රත්‍යන්තික ධර්මයෝ ය. සමන්තන්තර ප්‍රත්‍යයාගේ ත්‍රිරාශිය අනන්තර ප්‍රත්‍යයේ මෙකි.

6. සහජාත ප්‍රත්‍යය

තමා ගේ ඉපදීම ම තමා හා උපදනා තවත් ධර්මයක ඉපදීමට උපකාර වන ධර්මය සහජාත ප්‍රත්‍යය ය. සෝමනස්ස සහගත දිට්ඨිගතසම්පයුක්ත අසංඛාරික සිත උපදිනුයේ වෛතසික එකුත් විස්සක් ද සමග ය. ධර්ම විස්සකින් යුක්ත වන ඒ ධර්ම රාශියට අයත් ධර්මයන් ගෙන් කවරක් වුවත් නූපදිත හොත් ඉතිරි එකුත් විස්ස නූපදනේය. එයින් එකක් නැතිව ඉපදීමේ ශක්තියක් ඉතිරි එකුත් විස්සට නැත. ඒ ධර්ම රාශියෙහි එකක් ඉපදිය හැකි වීමට ඉතිරි ඒවා ඉපදිය යුතු ය. ඉතිරි ඒවාට ඉපදිය හැකි වීමට ඒ එක ද ඉපදිය යුතු ය. එබැවින් ඒ ධර්ම රාශියේ සෑම එකක ම ඉපදීම, ඉතිරි ධර්මයන් ගේ ඉපදීමට උපකාරයෙකි. ඒ ධර්ම විස්ස ම ඔවුනොවුන්ට සහජාත ප්‍රත්‍යය වන්නේ ය. අන් තැන්වල සහජාත ප්‍රත්‍යය වන සෑවි ද කියන ලද පරිදි තේරුම් ගත යුතු ය. සහජාත ප්‍රත්‍යතාවය පැවසීමට සුදුසු උපමා සුලභ නැත. ආලෝකයට උපකාර වන ප්‍රදීපය මෙයට උපමාවක් වශයෙන් දක්වා තිබේ. ආලෝකය ශින්නට පසුව මිස ශින්න හා එක වර ම හට ගන්නක් නො වන බැවින් ඒ උපමාව කාරණයට ගැලපෙනැයි නො සිතමි.

සහජාත ප්‍රත්‍යයේ ත්‍රිරාශිය

ඔවුනොවුන්ට ද ඔවුනොවුන්ට හා චිත්තජ රූප ප්‍රතිසන්ධි කර්මජ රූපයන්ට ද ප්‍රත්‍යය වන එකුත් අනු චිත්තය ය, වෛතසික දෙපනසය යන ප්‍රතිසන්ධි ප්‍රවෘත්ති නාමස්කන්ධයෝය, ඔවුනොවුන්ට හා උපාදාය රූපයන්ට ප්‍රත්‍යය වන චිත්තජ, ප්‍රතිසන්ධි, කර්මජ, බාහිර, අභාරජ, සෘතුජ, අසංඤ සත්ත්ව කර්මජ, ප්‍රවෘත්ති කර්මජ රූපයන්ට අයත් සතර මහා භූතයෝය, පඤ්චවෝකාර ප්‍රතිසන්ධි නාමස්කන්ධයනට ප්‍රත්‍යය වන හෘදය වස්තුව ය, හෘදය වස්තුවට ප්‍රත්‍යය වන පඤ්චවෝකාර ප්‍රතිසන්ධි නාමස්කන්ධයෝ ය යන මොහු සහජාත ප්‍රත්‍යය වන ධර්මයෝ ය.

ඔවුනොවුන් ගෙන් ප්‍රත්‍යය ලබන එකුත් අනු චිත්තය ය, වෛතසික දෙපනස ය යන ප්‍රවෘත්ති ප්‍රතිසන්ධි නාමස්කන්ධයෝ ය, ඔවුනොවුන් ගෙන් උපකාර ලබන උපාදාය රූප සහිත සකල මහා භූතයෝය, හෘදය වස්තුවෙන් උපකාර ලබන පඤ්චවෝකාර ප්‍රතිසන්ධි නාමස්කන්ධයෝය, පඤ්චවෝකාර ප්‍රතිසන්ධි නාමස්කන්ධයන් ගෙන් උපකාර ලබන හෘදය වස්තුව යන මොහු සහජාත ප්‍රත්‍යයේ ප්‍රත්‍යයෝත්පන්න ධර්මයෝ ය. මේ ප්‍රත්‍යයට ප්‍රත්‍යනීක ධර්ම නො ලැබේ.

7. අන්‍යෝන්‍ය ප්‍රත්‍යය

මුල් කොන් එකිනෙකට මඳක් දුර කර තබා මුදුන් කොන් එකිනෙකට හේත්තු කොට නැගිටුවා තබන ලද දඩු තුන නො පෙරළී තිබීමට ඔවුනොවුන් ම උපකාර වන්නාක් මෙන්, එක්ව උපදනා නාම රූප ධර්ම සමූහයන් ගේ එකිනෙකට උපකාර වන ස්වභාවයක් ඇත්තේය. නාම රූප සමූහයන්හි ඇති ඒ එකිනෙකට උපකාර වන ස්වභාවය අන්‍යෝන්‍ය ප්‍රත්‍යයතාවය. එකිනෙකට උපකාර වන්නාවූ ඒ නාම රූපයෝ අන්‍යෝන්‍ය ප්‍රත්‍යයෝ ය. එකිනෙකට උපකාරවීමය යනු අන්‍ය ධර්මයන්ට ඉපදීමට උපකාර වෙමින් ම තමා උපකාර වන ඒ ධර්මයන්ගේ උපකාරයෙන් තමා ද ඉපදීම ය. කීමෙහි දී අන්‍යෝන්‍ය ප්‍රත්‍යයවන ධර්මයෙහි අනුන්ට උපකාරවීමය, අනුන් ගෙන් උපකාර ගැනීමය කියා ශක්ති දෙකක් සේ පෙනේ. එහෙත් ශක්ති වශයෙන් එය දෙකක් නො ව එකක් ම

බව ඉහත කී ත්‍රිදණ්ඩෝපමාව අනුව සිතා තේරුම් ගත යුතු ය. එක්කොට තිබූ දඬු තුනෙන් සැම එකක ම ඉතිරි දෙකට බර වී සිටින ස්වභාවයක් ඇත්තේ ය. ඒ දඬුවලින් එකක් නො පෙරළී තිබෙන්නේ ද ඉතිරි දෙක නො පෙරළී තිබෙන්නේ ද ඒ බරවීම් නමැති ශක්ති විශේෂය නිසා ය. ඒ දඬුවල බරවීම නමැති ශක්ති විශේෂය හැර අනෙකක් තැත්තේ ය. එකක සිටීම ය, ඉතිරි දෙක සිටවීම ය යන කරුණු දෙක ම වන්නේ බරවීම නමැති එක ම ශක්තියෙනි. එමෙන් නාම රූප ධර්මවල ඇති අන්‍යෝන්‍ය ශක්තිය එකක් බව සලකා ගත යුතුය.

සෝමනස්ස සහගත දිට්ඨිගත සම්පයුක්ත අසංඛාරික සිත වෛතසික එකුත් විස්සක් සමඟ උපදී. එකවර එකට බැඳී උපදනා වූ ඒ ධර්ම විස්සෙන් එක් එක් ධර්මයක් ම ඉතිරි ධර්ම එකුත් විස්සෙහි ම උපකාරයෙන් තමා උපදමින් ඒ එකුත් විස්සෙහි ම ඉපදීමට ද උපකාර වේ. ඒ අන්‍යෝන්‍ය වශයෙන් ප්‍රත්‍යය වන ආකාරයයි. පටිඨානසෙහි ප්‍රත්‍යය වන ආකාරය විස්තර කර තිබෙන්නේ "එකං බන්ධං පටිච්ච තයො බන්ධා, තයො බන්ධෙ පටිච්ච එකො බන්ධො, ද්වේ බන්ධෙ පටිච්ච ද්වේ බන්ධා" යනාදීන් ස්කන්ධ වශයෙනි. එය ප්‍රස්ථාන දේශනයේ ස්වභාවය ය.

අන්‍යෝන්‍ය ප්‍රත්‍යයේ ත්‍රි රාශිය

ඔවුනොවුන්ට උපකාර වන එකුත් අනූ විත්තය ය, වෛතසික දෙපනසය යන ප්‍රතිසන්ධි ප්‍රවෘත්ති නාම ස්කන්ධයෝ ය, ඔවුනොවුන්ට උපකාර වන විත්තජ, ප්‍රතිසන්ධි, කර්මජ, බාහිර, ආභාරජ, සාතුජ, අසංඤ සත්ත්ව කර්මජ, ප්‍රවෘත්ති කර්මජ මහා භූතයෝය, පඤ්චවෝකාර ප්‍රතිසන්ධි නාමස්කන්ධයන්ට ප්‍රත්‍යය වන හෘදය වස්තුව ය, හෘදය වස්තුවට ප්‍රත්‍යය වන පඤ්චවෝකාර ප්‍රතිසන්ධි නාමස්කන්ධයෝ ය යන මොහු අන්‍යෝන්‍ය ප්‍රත්‍ය වන ධර්මයෝ ය.

අන්‍යෝන්‍ය වශයෙන් උපකාර ලබන එකුත් අනූ විත්තය ය, වෛතසික දෙපනසය යන ප්‍රතිසන්ධි ප්‍රවෘත්ති නාමස්කන්ධයෝ ය, ඔවුනොවුන් ගේ උපකාරය ලබන සකල මහාභූතයෝ ය, හෘදය වස්තුවෙන් උපකාර ලබන පඤ්චවෝකාර ප්‍රතිසන්ධි නාමස්කන්ධයෝ ය, පඤ්චවෝකාර ප්‍රතිසන්ධි නාමස්කන්ධයන් ගෙන් ප්‍රත්‍යය ලබන

හෘදය වස්තුව යන මොවුහු අන්‍යෝන්‍ය ප්‍රත්‍යයාගේ ප්‍රත්‍යයෝත්පත්තියෝ ය.

නාමස්කන්ධයන් ගෙන් ප්‍රත්‍යය ලබන චිත්තජ රූපයෝ ය, හෘදය වස්තුවෙන් අන්‍ය වූ ප්‍රතිසන්ධි කර්මජ රූපයෝ ය, මහාභූතයන් ගෙන් ප්‍රත්‍යය ලබන චිත්තජ ප්‍රතිසන්ධි කර්මජ බාහිර ආහාරජ සෘතුජ අසංඤ සත්ත්ව කර්මජ ප්‍රවෘත්ති කර්මජ උපාදාය රූපයෝ ය, යන මොහු අන්‍යෝන්‍ය ප්‍රත්‍යයාගේ ප්‍රත්‍යන්තියෝ ය.

8. නිශ්ශ්‍රය ප්‍රත්‍යය

කඩදාසි ආදී වස්තුවක ආධාරය නො මැතිව චිත්‍ර රූපයකට ඇතිවිය නො හැකිය. චිත්‍ර රූපයට කඩදාසිය මෙන්, යම් කිසිවකට පිහිටා සිටීමට උපකාර වන ධර්මය නිශ්ශ්‍රය ප්‍රත්‍යය ය. එය සහජාත නිශ්ශ්‍රය, පුරේජාත නිශ්ශ්‍රය වශයෙන් දෙවැදෑරුම් වේ. තමා හා සමග උපදනා ධර්මයන්හට පිහිටීමට උපකාර වන ධර්මය සහජාත නිශ්ශ්‍රය නම් වේ. තමා පළමු ඉපද පසුව උපදනා ධර්මයන්හට පිහිටා සිටීමට උපකාර වන ධර්මය පුරේජාත නිශ්ශ්‍රය නම් වේ. රටාව යයි කියන වියමනෙන් හටගන්නා චිත්‍රයේ පිහිටීමට උපකාර වන පැදුර මෙන් සහජාත නිශ්ශ්‍රය ප්‍රත්‍යය දත යුතු ය. පැදුර ඇතිවන්නේ ද එහි පිහිටි රටාව ඇති වන්නේ ද එකවර ම ය. පසුව ඇති වන චිත්‍ර රූපයේ පිහිටීමට උපකාර වන කඩදාසිය මෙන් පුරේජාත නිශ්ශ්‍රය ප්‍රත්‍යය දත යුතු ය.

නිශ්ශ්‍රය ප්‍රත්‍යයේ ත්‍රිරාශිය

සහජාත නිශ්ශ්‍රය පුරේජාත නිශ්ශ්‍රය ප්‍රත්‍යය දෙකින් සහජාත නිශ්ශ්‍රයේ ත්‍රිරාශිය සහජාත ප්‍රත්‍යයේ මෙනි. පුරේජාත නිශ්ශ්‍රය ප්‍රත්‍යය ද වස්තු පුරේජාත නිශ්ශ්‍රය ප්‍රත්‍යයය, වස්ත්වාරම්මණ පුරේජාත නිශ්ශ්‍රය ප්‍රත්‍යයයි දෙවැදෑරුම් වේ. එයින් වස්තු පුරේජාත නිශ්ශ්‍රයේ ත්‍රිරාශිය මෙසේය:

ප්‍රවෘත්ති කාලයෙහි වක්ෂුරාදී වස්තු සය වස්තු පුරේජාත නිශ්ශ්‍රය ප්‍රත්‍යය වන ධර්මයෝ ය. විස්තර වශයෙන් කියන හොත් මෙසේය. මන්දායුෂ්ක අමන්දායුෂ්ක මධ්‍යමායුෂ්ක වශයෙන් තෙවැදෑරුම්

වන චක්ෂුෂ්‍ය ප්‍රසාදයන් අතුරෙන් පළමුවන අතීත හවාංග චිත්තය හා චක්ෂු වස්තුවය, එසේ ම මධ්‍යමායුෂ්ක වූ ශෝත්‍ර වස්තුවය, ස්‍රාණ වස්තුවය, ජීත්වා වස්තුවය, කාය වස්තුවය, ප්‍රතිසන්ධ්‍යාදි පූර්ව පූර්ව චිත්තයන් හා උපදනා හෘදය වස්තුවය, නිරෝධ සමාපත්තියෙන් නැගිටිනා අවස්ථාවෙහි පූර්වයෙහි එක් චිත්තක්ෂණයක කාලයේ උපදනා හෘදය වස්තුවය, මරණාසන්න කාලයෙහි ව්‍යුති චිත්තයෙන් සතළොස් වන චිත්තය සමග උපදනා හෘදය වස්තුවය යන මොහු වස්තු පූරේජාන නිශ්ශ්‍රය ප්‍රත්‍යය වන ධර්මයෝ ය.

පඤ්චවෝකාර භූමියෙහි උපදනා වූ ප්‍රවෘත්ති කාලයට අයත් වූ අරූප විපාක වර්ජිත සජ්ඣ විඤාන ධාතුහුය, වෛතසික දෙපනසය යන මොහු වස්තුපූරේජාන නිශ්ශ්‍රය ප්‍රත්‍යයේ ප්‍රත්‍යයෝත්පන්නයෝ ය.

චතුරවෝකාර භූමියෙහි උපදනා ලෝභ මූල සිත් අටය, මෝහ මූල සිත් දෙකය, මනෝද්වාරාවර්ජනයය, මහා කුශල අටය, මහා ක්‍රියා අටය, අරූපාවචර සිත් දොළොසය, සෝවාන්මාර්ගචිත්ත වර්ජිත ලෝකෝත්තර සිත් සතය, ද්වේෂ ඊෂ්ඨා මාත්සය්‍ය කොකෘත්‍ය අප්‍රමාණ වර්ජිත වෛතසික සසාලිසය යන ප්‍රවෘත්ති ප්‍රතිසන්ධි නාමස්කන්ධයෝය, පඤ්චවෝකාර ප්‍රතිසන්ධි පසළොසය, වෛතසික පන්තිසය, චිත්තජ රූපය, ප්‍රතිසන්ධි කර්මජ රූපය, බාහිර රූපය, අභාරජ රූපය, අසංඤ සත්ත්ව කර්මජ රූපය, ප්‍රවෘත්ති කර්මජ රූපය, යන මේ ධර්මයෝ වස්තු පූරේජාන නිශ්ශ්‍රය ප්‍රත්‍යයේ ප්‍රත්‍යන්තියෝ ය.

වස්ත්වාරම්මණ පූරේජාන නිශ්ශ්‍රය ප්‍රත්‍යයේ ත්‍රිරාශිය

මරණාසන්න කාලයෙහි ව්‍යුති චිත්තයෙන් සතළොස්වන චිත්තය හා උපදනා හෘදය වස්තුරූපය වස්ත්වාරම්මණ පූරේජාන නිශ්ශ්‍රය ප්‍රත්‍යය වේ.

මනෝද්වාරාවර්ජනයය, කාමජවත් එකුත් විස්සය, තදාරම්මණ එකොළොසය, අභිඤා දෙසිකය, ඊෂ්ඨා මාත්සර්‍ය කොකෘත්‍ය විචිකිත්සා විරති අප්‍රමාණ වර්ජිත වෛතසික සිවුසාලිසය යන

මොහු වස්ත්වාරම්මණ පුරේජාන නි:ශ්‍රය ප්‍රත්‍යයේ ප්‍රත්‍යයෝත්පන්නයෝ ය.

වස්ත්වාරම්මණ පුරේජාන නි:ශ්‍රය ප්‍රත්‍යය නො ලබන්නා වූ ද නො ලබන අවස්ථාවෙහි වූ ද එකුත් අනු චිත්තයය, වෛතසික දෙපනසය, චිත්තජ රූපය, ප්‍රතිසන්ධි කර්මජ රූපය, බාහිර රූපය, ආභාරජ රූපය, සාතුජ රූපය, අසංඥ සත්ත්ව කර්මජ රූපය, ප්‍රවෘත්ති කර්මජ රූපය යන මොවුහු වස්තු පුරේජාන නි:ශ්‍රය ප්‍රත්‍යයාගේ ප්‍රත්‍යාතීකයෝ ය.

වස්ත්වාරම්මණ පුරේජාන නි:ශ්‍රය ප්‍රත්‍යය වනාහි කලාතුරකින් පමණක් ලැබෙන අප්‍රකට කරුණෙකි. තේරුම් ගැනීමට ද අපහසු කරුණෙකි. එය ලැබීමට පූර්වයෙහි හටගත් වස්තු රූපය සිතේ අරමුණු විය යුතුය. අරමුණ වන වස්තු රූපය ම සිතට නි:ශ්‍රය වස්තුව විය යුතු ය. මරණාසන්න කාලයේ දී මිස එය අත් කලෙක නො විය හැකි ය. කුමක් හෙයින් ද යත්? හට ගත්තා වූ ධර්මයක් එකෙණෙහි ම සිතට හසු නො වන හෙයිනි. උපන් හෘදය වස්තුවක් අරමුණු කොට සිතක් පහළ විය හැක්කේ හවාංග වලන හවාංගුපච්ඡේද වශයෙන් සිත් දෙකක් ඇති වුවාට පසුව ය. හවාංගු-පච්ඡේදයෙන් පසු ඇති වන්නා වූ මනෝද්වාරාවර්ජන චිත්තයට හවාංග වලනයෙන් පූර්ව චිත්තය හා උපන් හෘදය වස්තුව අරමුණු කොට ඇති විය හැකිය. ප්‍රවෘත්ති කාලයේ දී චිත්තය අතීතානන්තර චිත්තය හා උපන් හෘදය රූපය මිස අනිකක් ඇසුරු කොට නුපදී. එබැවින් මනෝද්වාරාවර්ජනයට නි:ශ්‍රය වන්නේ හවාංගුපච්ඡේදය හා උපන් හෘදය වස්තු රූපය ය. ඒ සිතින් අරමුණු කරන හෘදය වස්තු රූපය එයට නි:ශ්‍රය නොවේ. එබැවින් ප්‍රවෘත්ති කාලයේ දී නි:ශ්‍රය වන වස්තුව ම අරමුණු කොට සිතකට ඉපදීමට අවකාශයක් නැත. මරණාසන්න කාලයේ දී සිත් ඇති වන්නේ ව්‍යුති චිත්තයෙන් සකළොස් වන චිත්තය හා උපන් වස්තු රූපය ඇසුරු කොට ය. එබැවින් මරණාසන්න කාලයේ දී සිතට නි:ශ්‍රය වන වූති චිත්තය හා උපන් හෘදය වස්තුව අරමුණු කරන සිත් ඇති වුවහොත් ඒ සිත්වලට පුරේජාන වූ ආරම්මණයන් නි:ශ්‍රය වස්තුවක් එකක් ම විය හැකිය. වස්ත්වාරම්මණ පුරේජාන නි:ශ්‍රය ප්‍රත්‍යය ලැබෙන්නේ ඒ අවස්ථාවෙහි ය. එය තේරුම් ගත හැකි වීමට චිත්තවීථි ගැනක් රූපෝත්පත්ති ක්‍රමය ගැනත් දැනුම තිබිය යුතු ය.

සියුම් රූපයක් වූ හෘදය රූපය වෙන් කොට සිතට හසුකර ගැනීම පහසු කායඝීයක් නො වේ. මෙය ලැබෙන්නේ මරණාසන්නයේ දී තමන් ගේ රූප කය හෝ පඤ්චස්කන්ධය ම හෝ අරමුණු කරන සිත් ඇතිවන්නවුන්ට ය. හෘදය රූපය ද රූප කයේ එක් කොටසකි. මරණාසන්නයේ දී පුරේජාන රූප කය අරමුණු කොට උපදනා සිතට පුරේජාන හෘදය රූපය නිශ්ශ්‍රය ද වේ. ආරම්භණයෙන් කොටසක් ද වේ. ඉතිරි රූපයෝ අරමුණු පමණක් වෙති. ඒ අවස්ථාවේ දී හෘදය රූපය ඒ සිතට නිශ්ශ්‍රය ප්‍රත්‍යය ද වේ. ආරම්භණ ප්‍රත්‍යය ද වේ. ඉතිරි රූපයෝ ඒ සිතට ආරම්භණ ප්‍රත්‍යය පමණක් වේ. පඤ්චස්කන්ධය ම අරමුණු කොට උපදනා සිත්වලට ද මේ ක්‍රමය ලැබේ.

9. උපනිශ්ශ්‍රය ප්‍රත්‍යය

චිත්ත වෛතසික ඇති වීමට ලැබිය යුතු වූ එක් විය යුතු වූ අන්තෙක ප්‍රත්‍යය ධර්මයන් අතර එල ධර්මයට අනිශ්චිත් උපකාර වූ ද නැතිව ම බැරි වූ ද බලවත් වූ ප්‍රත්‍යය උපනිශ්ශ්‍රය නම් වේ. එය කම්කරුවන්ට වැටුප් දී ගෙයක් සාදවන ගේ හිමියකු මෙන් දත යුතුය. ගේ හිමියා කම්කරුවෝය යන සියල්ලෝ ම ගෙය ඇති කරන්නෝය. එහෙත් කම්කරුවන්ගෙන් ඇතැමුන් නැති වූව ද ගෙය නැතීම සිදු වන්නේ ය. ඔවුන්ට වැටුප් දෙන කර්මාන්තයට ද්‍රව්‍ය සපයන ගේ හිමියා නැති වූව හොත් ගෙය නො කෙරෙන්නේ ය. එබැවින් ගෙය නමැති ඵලය ඇති කිරීමේ ප්‍රධාන උපකාරකයා ගේ හිමියා ය. ගේ හිමියාගේ සම්බන්ධය නැතහොත් ගෙය නො කරන්නා වූ කම්කරුවෝ ගෙය නැතීමේ අප්‍රධානයෝ ය. චිත්ත වෛතසිකයන් ඇති වීමට නිබ්බිය යුතු වූ උපනිශ්ශ්‍රය ප්‍රත්‍යයෙන් අන්‍ය ප්‍රත්‍යයන්, ගෙය තනන කම්කරු පිරිස මෙන් දත යුතු ය.

ආරම්භණෝපනිශ්ශ්‍රය, අනන්තරෝපනිශ්ශ්‍රය ය, ප්‍රකාශෝපනිශ්ශ්‍රය යි උපනිශ්ශ්‍රය ප්‍රත්‍යය ත්‍රිවිධ වේ. ලෝකයා විසින් හොඳය කියා ගරු කරනු ලබන අරමුණු ආරම්භණෝපනිශ්ශ්‍රය ප්‍රත්‍යය වේ. ගරු කරනු ලබන අරමුණු නිසා ඒ ඒ දෙයට ගරු කරන්නා වූ පුද්ගලයන් කෙරෙහි බොහෝ චිත්ත වෛතසිකයෝ උපදිති. රුවන්වැලි මහා සෑය ලෝකයා ගරු කරන වස්තුවකි. එබැවින් එය දැකීමට වැදීමට

බොහෝ මනුෂ්‍යයෝ යති. ඔවුන් තුළ ඒ සඳහා ඇති වන චිත්ත වෛතසික සියල්ල ඇති වන්නේ ගරු කළ යුතු වූ රුවන්වැලි සෑය නිසා ය. රුවන්වැලි මහ සෑය ඒ සිත් ඇති වීමේ බලවත් හේතුව ය. එබැවින් ඒ සිත්වලට රුවන්වැලි මහ සෑය ආරම්භණෝපනිශ්‍රය ප්‍රත්‍යය වේ. ලෝකයා ඇලුම් කරන ශෝභන ස්ත්‍රී පුරුෂ රූපාදිය අකුශල චිත්ත වෛතසිකයන්ට ආරම්භණෝපනිශ්‍රය ප්‍රත්‍යය වේ.

ඒ ඒ සන්තානවල ඒ ඒ සිතට කලින් ඉපද නිරුද්ධ වූ චිත්තය අනන්තරෝපනිශ්‍රය ප්‍රත්‍යය වේ. සිත් උපද වන හේතූන් කොතෙක් එක් වුව ද ඒ හේතුහු කලින් සිතක් නූපන් තැනක සිත් ඉපද වීමට සමත් නො වෙති. සිතක් ඉපද පවත්නා තැන තවත් සිතක් ඉපද වීමට ද සමත් නො වෙති. ආරම්භණාදී හේතූන්ට සිත් ඉපදවිය හැකි වීමට කලින් සිත් ඉපද නිරුද්ධ වූ තැනක් ලැබිය යුතු ය. කලින් ඉපද නිරුද්ධ වූ සිත පසුව උපදනා සිතට ඉපදීමට බලවත් හේතුවක් වේ. එබැවින් උපදනා සිත ළඟ ම කලින් ඉපද නිරුද්ධ වූ සිත පසු උපදනා සිතට අනන්තරෝපනිශ්‍රය ප්‍රත්‍යයයි කියනු ලැබේ.

රූප ශෝභාව ඇති කාන්තාවක් දක මෑ ලක්ෂණය, හොඳය කියා යම් කිසිවකු ගේ සන්තානයෙහි රාගය උපත හොත් ඒ තැනැත්තා ඒ කාන්තාව නැවත නැවත සිහි කරයි. ඒ කාන්තාව දක්නට යයි. ඇය හා කථා කරයි. ඇය සතුටු කරවීමට ඇගේ සිත් ගැනීමට නොයෙක් ක්‍රියා කරයි. රාගය ඇති වූ කාන්තාව සිහි කිරීම් ආදී වශයෙන් ඒ පුද්ගලයා කෙරෙහි බොහෝ චිත්ත වෛතසිකයෝ උපදිති. ඒ පුරුෂයා කෙරෙහි කාන්තාව පිළිබඳ රාගය කලින් ඇති නො වීණි නම් අන් කොතෙක් හේතූන් ඇතත් කාන්තාව සම්බන්ධයෙන් පසු කාලයේ දී ඇති වන ඒ චිත්ත වෛතසිකයන්ගෙන් එකකුදු ඇති නො වේ. ඒ චිත්ත වෛතසික සමූහය ඇති වීමට රාගය ම බලවත් හේතුව වේ. ප්‍රධාන හේතුව වේ. වරක් ඇති වූ රාගය නිසා පසු කාලයේ බොහෝ චිත්ත වෛතසිකයන් ඇති වන්නාක් මෙන් සත්ත්ව සන්තානයේ උපදනා වූ අත්‍ය ක්ලේශයන් නිසා ද, ශ්‍රද්ධා ප්‍රඥාදී ශුක්ල ධර්මයන් නිසා ද, සත්ත්ව සන්තානයේ ඇති වන සුඛ දුඃඛ වේදනා දෙක නිසා ද, සේවනය කළ පුද්ගලයන් නිසා ද, වළඳන ආහාර පානයන් නිසා ද, වාසය

කරන ස්ථාන නිසා ද, ශීතෝෂණාදිය නිසා ද, කළ හොඳ නරක ක්‍රියා නිසා ද, පසු කාලයේ දී ඒ ඒ සන්තානයන්හි බොහෝ විත්ත වෛතසිකයෝ උපදිති. එසේ උපදින්නා වූ විත්ත වෛතසිකයන්ට ඒ ඒ කරුණු බලවත් හේතුහු වෙති. ප්‍රකෘතෝපනි:ශ්‍රය ප්‍රත්‍යය යි කියනුයේ රාග ශ්‍රද්ධාදී වූ ඒ බලවත් හේතූන්ට ය. පකතපනිස්සය යන මෙහි "පකත" යනුවෙන් කියැවෙන්නේ ඉහත කී රාග ශ්‍රද්ධාදී කරුණුය. පකත යන වචනයෙන් ගැනෙන කියැවෙන ඉහත කී බලවත් හේතු සමූහය ප්‍රකෘතෝපනි:ශ්‍රය ප්‍රත්‍යය නම් වේ. මෙය බොහෝ ධර්ම ඇති මහත් වූ ප්‍රත්‍යයෙකි.

උපනි:ශ්‍රය ප්‍රත්‍යයේ ත්‍රි රාශිය

උපනි:ශ්‍රය ප්‍රත්‍යය ආරම්මණෝපනි:ශ්‍රය ප්‍රත්‍යයය, අනන්තරෝපනි:ශ්‍රය ප්‍රත්‍යය, ප්‍රකෘතෝපනි:ශ්‍රය ප්‍රත්‍යය යි තෙවැදෑරුම් වේ. එයින් ආරම්මණෝපනි:ශ්‍රය ප්‍රත්‍යයේ ත්‍රි රාශිය ආරම්මණාධිපති ප්‍රත්‍යයේ ත්‍රි රාශිය මෙකි. අනන්තරෝපනි:ශ්‍රය ප්‍රත්‍යයේ ත්‍රි රාශිය අනන්තරප්‍රත්‍යයේ ත්‍රි රාශිය මෙකි. ප්‍රකෘතෝපනි:ශ්‍රය ප්‍රත්‍යයේ ත්‍රි රාශිය මෙසේ ය.

එකුත් අනු චිත්තයය, වෛතසික දෙපනසය, රූප අට විස්සය, ඇතැම් ප්‍රඥප්තීහුය යන මොහු ප්‍රකෘතෝපනි:ශ්‍රය ප්‍රත්‍යය ධර්මයෝ ය.

එකුත් අනු චිත්තයය, වෛතසික දෙපනසය යන මොහු ප්‍රකෘතෝපනි:ශ්‍රය ප්‍රත්‍යයේ ප්‍රත්‍යයෝත්පන්න ධර්මයෝ ය.

චිත්තජ රූපය, ප්‍රතිසන්ධි කර්මජ රූපය, බාහිර රූපය, ආභාරජ රූපය, සාකූජ රූපය, අසංඤ සත්ත්ව කර්මජ රූපය, ප්‍රචාක්ති කර්මජ රූපය යන මොහු ප්‍රකෘතෝපනි:ශ්‍රය ප්‍රත්‍යයේ ප්‍රත්‍යානික ධර්මයෝ ය.

10. පුරේජාත ප්‍රත්‍යය

කලින් ඇති වූ ගස් පසුව හටගන්නා වූ මල් ගෙඩිවලට උපකාරක වන්නාක් මෙන් පූර්වයෙහි ඉපද පසුව උපදනා ධර්මයන් හට උපකාරක වන ධර්මය පුරේජාත ප්‍රත්‍යය ය. මෙය

ආවායඝීවරයන් අතර මත හේද ඇති තේරුම් ගැනීමට අපහසු ප්‍රත්‍යයෙකි. පුරේජාන ප්‍රත්‍යය වන්නේ වස්ත්වාරම්මණ ධර්මයෝ ය. පඤ්චාරම්මණය පඤ්ච විඤ්ඤාණ වීථිත්තට ද පඤ්ච වස්තු පඤ්ච විඤාන ධාතුත්තට ද, හෘදය වස්තුව මනෝධාතු මනෝ විඤාන ධාතුත්තට ද, පුරේජාන වශයෙන් ප්‍රත්‍යය වේ. පඤ්චාරම්මණය පඤ්ච විඤ්ඤාණ වීථි සිත්වලට ප්‍රත්‍යය වන්නේ ආරම්මණ ශක්තියෙන්ය. වස්තු සය සජ්ඣ විඤාන ධාතුත්තට ප්‍රත්‍යය වන්නේ නිශ්ශ්‍රය ශක්තියෙන් ය. පුරේජාන භාවය (පෙර හටගත් බව) ඒවායේ ලක්ෂණ මාත්‍රයන් ය, එබැවින් පුරේජාන භාවයෙන් වෙනස් කොට කියන වස්ත්වාරම්මණ ධර්මයෝ ම පුරේජාන ප්‍රත්‍යය ය. “පුරේජාන ශක්තියය කියා විශේෂ ශක්තියක් නැතය” යනු එක් ආවායඝී මතයකි. කියන ලද ආරම්මණ වස්තු ධර්මයන් කලින් නො හට ගත හොත් ඒවා අරමුණු කොට උපදනා වූ ද, ඇසුරු කොට උපදනා වූ ද චිත්ත වේතසික ධර්මයෝ නූපදනාහු ය. ඒ චිත්ත වේතසිකයන් ඉපදීමට ආරම්මණ වස්තු ධර්මයන් කලින් හට ගෙන තිබිය යුතු ය. ඒවායේ කලින් හටගෙන තිබීම ආරම්මණ ශක්ති නිශ්ශ්‍රය ශක්තීන්ගෙන් අත්‍ය වූ ශක්ති විශේෂයක් ය” යනු එක් ආවායඝී මතයෙකි. විමසා කැමැත්තක් පිළිගනින්නවා.

පුරේජාන ප්‍රත්‍යයේ ත්‍රිරාශිය

වස්තු පුරේජාන ප්‍රත්‍යය, වස්ත්වාරම්මණ පුරේජාන ප්‍රත්‍යය ය, ආරම්මණ පුරේජාන ප්‍රත්‍යය යයි පුරේජාන ප්‍රත්‍යය තෙවැදෑරුම් වේ. එයින් වස්තු පුරේජාන ප්‍රත්‍යය ඉහත කී වස්තු පුරේජාන නිශ්ශ්‍රය ප්‍රත්‍යය මෙනි. ආරම්මණ පුරේජාන ප්‍රත්‍යයෙහි ත්‍රි රාශිය මෙසේ ය.

වර්තමාන නිෂ්පන්න රූප අටළොස් ආරම්මණ පුරේජාන ප්‍රත්‍යය වන ධර්මයෝ ය. පඤ්චවෝකාර භූමියෙහි උපදනා කාම සිත් සිවු පනසය, අභිඤාද්වයය, අප්‍රමාණ්‍ය වර්ජිත වේතසික පනසය යන මොහු ආරම්මණ පුරේජාන ප්‍රත්‍යයයේ ප්‍රත්‍යයෝත්පන්නයෝ ය. ආරම්මණ පුරේජාන ප්‍රත්‍යය නො ලබන අවස්ථාවෙහි වූ ද්විපඤ්ච විඤාන මනෝධාතු වර්ජිත සිත් සසැත්තෑව ය, වේතසික දෙපනසය, චිත්තජ රූපය, ප්‍රතිසත්ථි කර්මජ රූපය, බාහිර රූපය, ආභාරජ රූපය, සෘතුජ රූපය,

අසංඥ සත්ත්ව කර්මජ රූපය, ප්‍රවෘත්ති කර්මජ රූපය යන මේ ධර්මයෝ ආරම්භණ පුරේජාන ප්‍රත්‍යයාගේ ප්‍රත්‍යන්ධයෝ ය.

අතිතානාගත රූපයෝ ආරම්භණ පුරේජාන ප්‍රත්‍යය නොවෙති. එබැවින් වර්තමාන රූප පමණක් ගන්නා ලදී. ඒවා පුරේජාන වශයෙන් ප්‍රත්‍ය වන්නේ පඤ්චවිඤාන වීථිත්තට හා වර්තමාන රූපයන් අරමුණු කරන ශුද්ධමනෝද්චාර වීථිත්තට ය. පඤ්චවෝකාර භූමියෙහි උපදනා කාමාවචර සිත් පමණක් ප්‍රත්‍යයෝත්පන්න වශයෙන් ගන්නා ලද්දේ අරූප භූමියෙහි උපදනා කාමාවචර සිත්වලට පුරේජාන ප්‍රත්‍යය නොලැබෙන බැවිනි. අභිඤාදවය යයි සාමාන්‍යයෙන් කියන ලද්දේ වී නමුත් මෙහි ගැනෙන්නේ දිව්‍යචක්ෂු දිව්‍ය ශෝත්‍ර වශයෙන් පවත්නා කුශල ක්‍රියා අභිඤා දෙක ය. සෘද්ධිවිධාදි අභිඤාවන්ට පුරේජාන ප්‍රත්‍යය නොලැබේ. ප්‍රත්‍යයෝත්පන්න වශයෙන් අප්‍රමාණ්‍ය චෛතසික දෙක නොගන්නා ලද්දේ ඒවා සත්ත්ව ප්‍රඥප්තිය මිස රූපය අරමුණු නොකරන බැවිනි. රූපය අරමුණු කොට උපදනා සිත්වල ඒවා නොයෙදේ. මේ පුරේජාන ප්‍රත්‍යය ගැන කී කරුණු වැඩි දුරටත් විමසිය යුතු ය.

11. පශ්චාත්ත ප්‍රත්‍යය

සත්ත්ව සන්තානයට අයත් වූ කර්මාදි ප්‍රත්‍යයන් ගෙන් හට ගන්නා වූ රූප සමූහය වැඩෙමින් පරම්පරා වශයෙන් පවත්නේ ඒ සන්තානයෙහි අරූප ධර්මයන් ගේ නැවත නැවත ඉපදීම සිදුවන තෙක් පමණෙකි. අරූප ධර්මයන් ගේ ඉපදීම නැවතන හොත් එතැන් පටන් රූප පිරිහෙන්නට වන්නේය. පූර්වයෙහි කර්මාදි ප්‍රත්‍යයන් නිසා පහළ වූ රූප සමූහය වැඩෙන සැටියට මතුවට ඒ ඒ වර්ගයේ රූප කලාප ඇති කළ හැකි ශක්තිය ලැබෙන සැටියට පසුව උපදනා නාමයන් විසින් රූප කයට අනුබල දෙනු ලැබේ. රූප කායයාගේ වැඩීමට හා පරම්පරාව පැවැත්වීමේ ශක්තිය ලැබෙන සැටියට ද ඒවාට අනුබල දෙන්නා වූ පසු පසු ව උපදනා නාම ධර්ම සමූහය පශ්චාත්ත ප්‍රත්‍යය නම් වේ. එය කලින් පැවති වෘක්ෂ ලතාවන්ගේ වැඩීමට හා පැවැත්මට උපකාර වන, පසුව ඒ වෘක්ෂ ලතාවන් සමීපයට පැමිණෙන වර්ෂා ජලය මෙන් දත යුතු ය.

පශ්චාත්තාප ප්‍රත්‍යයේ ත්‍රි රාශිය

පඤ්චවෝකාර භූමියෙහි උපදනා වූ අරූප විපාක වර්ජිත ප්‍රථම භවාංගාදි පශ්චිම වූ සිත් පස් අසූවය, වෛතසික දෙ පනසය යන මොහු පශ්චාත්තාප ප්‍රත්‍යය ධර්මයෝ ය.

ප්‍රතිසන්ධ්‍යාදි සූර්ව සූර්ව සිත් හා ඉපද රූපස්ථිතියට පැමිණි ඒකජ කායය, ද්විජ කායය, ත්‍රිජකායය, චතුර කායය යන මොහු පශ්චාත්තාප ප්‍රත්‍යයෝත්පත්ත ධර්මයෝ ය.

ප්‍රවෘත්ති ප්‍රතිසන්ධි වශයෙන් ලැබෙන සියලු එකුත් අනු චිත්තයය, වෛතසික දෙ පනසය, පශ්චිම නාම ස්කන්ධයන් හා උපදනා චිත්තජ රූපයෝ ය, බාහිර රූපයෝ ය, ආහාරජ රූපයෝ ය, සෘතුජ රූපයෝ ය, අසංඤ සත්ත්ව කර්මජ රූපයෝ ය, ප්‍රවෘත්ති කර්මජ රූපයෝ ය යන මොවුහු පශ්චාත්තාප ප්‍රත්‍යානික ධර්මයෝ ය. තවත් ක්‍රමයකින් කියන හොත් මෙසේ ය. සියලු එකුත් අනු චිත්තයය, වෛතසික දෙ පනසය, බාහිර රූපයෝ ය, අසංඤ සත්ත්ව කර්මජ රූපයෝ ය, නිරෝධසමාපත්ති වීථියෙහි අන්තිම නේවසඤ්ඤානාසඤ්ඤායතන ජවනය හා උපදනා චිත්තජ රූපයෝ ය, ඒ අන්තිම ජවනයෙන් පසු නිරෝධ සමාපත්තියෙන් නැගිටීමෙහි දී ඇතිවන අනාගාමී අර්හත් ඵල චිත්තයන් ඇතිවීමට පෙර ඒ සන්තානයෙහි ඉපද නිරුද්ධ වන ආහාරජ රූපයෝය, සෘතුජ රූපයෝය, ප්‍රවෘත්ති කර්මජ රූපයෝය, ව්‍යුති චිත්තය හා උපදනා චිත්තජ රූපයෝය, සෘතුජ රූපයෝය, ආහාරජ රූපයෝය යන මොහු පශ්චාත්තාප ප්‍රත්‍යයා ගේ ප්‍රත්‍යානික ධර්මයෝ ය.

ප්‍රතිසන්ධි චිත්තයාගේ උත්පාදකෂණයෙහි පහළ වන කාය - භාව - වස්තු දශක කලාප තුනෙහි පටන් සත්ත්ව සන්තානයට අයත් රූප සමූහයට රූපකාය යයි කියනු ලැබේ. පිළිසිඳ ගත් සත්ත්වයා හට සෘතුජ රූපාදිය පහළ වන්නට කලින් ඇත්තා වූ කර්මජ රූප පිණ්ඩය ඒකජ කාය ය. සෘතුජ රූප පහළ වීමෙන් පසු ඇත්තා වූ රූප පිණ්ඩය ද්විජ කාය ය. චිත්තජ රූප ද පහළ වීමෙන් පසු ඇත්තා වූ රූප පිණ්ඩය ත්‍රිජ කාය ය. ආහාරජ රූප ද පහළ වීමෙන් පසු ඇත්තා වූ රූප පිණ්ඩය චතුර කාය ය. රූපයන් පශ්චාත්තාප ප්‍රත්‍යය ලබන්නේ ස්ථිතියේ දී ය.

12. ආසේවන ප්‍රත්‍යය

යම්කිසි වස්තුවක කලින් ගල්වා තිබෙන සායම් එය මතුයෙහි ගල්වන ඒ වර්ගයේ සායමට තමා ගේ ස්වභාවය ගෙන වඩා පැහැපත් වීමට උපකාර වන්නාක් මෙන් තමාට අනතුරුව උපදනා තමා ගේ ජාතියේ සිතට තමා ගේ ස්වභාවය සර්වාකාරයෙන් ගෙන බලවත්ව ඉපදීමට උපකාර වන ධර්මය ආසේවන ප්‍රත්‍යය ය. මෙය ලැබෙන්නේ උත්සාහයෙන් ඉපදවිය යුතු සිත් වල ය. විපාක සිත් නිරුත්සාහයෙන් උපදින ඒවාය. එබැවින් එක් භවාංග සිතක් අනතුරුව උපදනා භවාංග සිතට ආසේවන වශයෙන් ප්‍රත්‍යය නො වේ. ආවර්ජනය ද සමහර වීථිවල දෙ තුන් වරක් ඇති වන්නේ වී නමුත් උත්සාහයෙන් නො උපදවන දුබල සිතක් බැවින් එකක් අතිකට ආසේවන ප්‍රත්‍යය නො වේ. එල සමාපත්ති වීථිවල එල සිත් ද ජවන වුව ද විපාක සිත් වන බැවින් එකිනෙකට ආසේවන ප්‍රත්‍යය නො වේ.

ආසේවන ප්‍රත්‍යයේ ත්‍රි රාශිය

අන්තිම ජවන, එල ජවන වර්ජිත පූර්ව පූර්ව වූ ලෝකික ජවන සත් සාළිය හා වෛතසික දෙපනස ආසේවන ප්‍රත්‍යය ධර්මයෝ ය.

ප්‍රථම ජවන, එල ජවන වර්ජිත පශ්චිම පශ්චිම ජවන එක් පනස හා වෛතසික දෙ පනස ආසේවන ප්‍රත්‍යයේ ප්‍රත්‍යයෝත්පත්තියෝ ය.

ප්‍රථම ජවන වූ කාම ජවන එකුත් නිසය, ආවර්ජන ද්වයය, විපාක සිත් සතිසය, වෛතසික දෙපනසය, චිත්තජ රූපය, ප්‍රතිසන්ධි කර්මජ රූපය, බාහිර රූපය, ආහාරජ රූපය, සෘතුජ රූපය, අසංඤ සත්ත්ව කර්මජ රූපය, ප්‍රචාන්ති කර්මජ රූපය යන මේ ධර්මයෝ ආසේවන ප්‍රත්‍යයයේ ප්‍රත්‍යන්තිකයෝ ය.

13. කර්ම ප්‍රත්‍යය

ඒ ඒ ක්‍රියාවට යෝග්‍ය පරිදි කායාංග වාචාංග චිත්තාංගයන් සම්පාදනය කරන චිත්තයා ගේ උත්සාහය වූ ක්‍රියා විශේෂය කර්ම ප්‍රත්‍යය නම් වේ. චේතනාවය යි කියනුයේ ද එයට ම ය. චේතනා සංඛ්‍යාත උත්සාහය ඇතිවන කල්හි ඒ උත්සාහය නිසා ද එය හා බැඳී එයට අනුකූලව චිත්ත ස්පර්ශාදි සම්ප්‍රයුක්ත ධර්මයෝ පහළ වෙති. ඒ ක්‍රියාවට යෝග්‍ය වූ චිත්තජ රූපයෝ ද පහළ වෙති. ඇතැම් චේතනාවක් සම්ප්‍රයුක්ත ධර්මයන්ට හා සහජාත රූපයන්ට ප්‍රත්‍යය වීමෙන් පමණක් කෙළවර වේ. ඇතැම් චේතනාවක් තමා උපදනා අවස්ථාවේදී සම්ප්‍රයුක්ත ධර්මයන්ට හා චිත්තජ රූපයන්ට ප්‍රත්‍යය වී නිරුද්ධ වූ පසු අනාගතයේදී ද නාමරූප ඇති වීමට ප්‍රත්‍යය වන්නේ ය. සම්ප්‍රයුක්ත ධර්මයන්ට හා චිත්තජ රූපයන්ට පමණක් ප්‍රත්‍යය වන චේතනා සහජාත කර්ම ප්‍රත්‍යය නම්. අනාගතයේ විපාක ස්කන්ධ හා කර්මජ රූප උපදවන චේතනාව නානාක්ෂණික කර්ම ප්‍රත්‍යය නම්.

කර්ම ප්‍රත්‍යයේ ත්‍රි රාශිය

කර්ම ප්‍රත්‍යය සහජාත කර්ම ප්‍රත්‍යය, නානාක්ෂණික කර්ම ප්‍රත්‍යය යි දෙවැදෑරුම් වේ. එකුත් අනු චිත්තයෙහි ඇත්තා වූ චේතනා එකුත් අනුව සහජාත කර්ම ප්‍රත්‍යය නම් වේ. එකුත් අනු චිත්තය ය, චේතනාවෙන් අන්‍යා වෛතසික එක් පනසය, චිත්තජ රූපය, ප්‍රතිසන්ධි කර්මජ රූපය යන මොහු සහජාත කර්ම ප්‍රත්‍යයාගේ ප්‍රත්‍යයෝත්පන්නයෝ ය. චේතනා එකුත් අනුවය, බාහිර රූපය, ආහාරජ රූපය, සෘතුජ රූපය, අසංඥ සත්ත්ව කර්මජ රූපය, ප්‍රචාන්ති කර්මජ රූපය යන මොහු සහජාත කර්ම ප්‍රත්‍යයාගේ ප්‍රත්‍යනීක ධර්මයෝ ය.

අතීත වූ එක්විසි කුසල චිත්තයෙහි හා දොළොස් අකුසල චිත්තයෙහි වූ චේතනා තෙ නිස නානාක්ෂණික කර්ම ප්‍රත්‍යය නම් වේ. විපාක සිත් සතිසය, වෛතසික අට නිසය, ප්‍රතිසන්ධි කර්මජ රූපය, අසංඥ සත්ත්ව කර්මජ රූපය, ප්‍රචාන්ති කර්මජ රූපය යන මොහු නානාක්ෂණික කර්ම ප්‍රත්‍යයා ගේ ප්‍රත්‍යයෝත්පන්නයෝය.

කුසල් සිත් එක් විස්සය, අකුසල් සිත් දොළසය, ක්‍රියා සිත් විස්සය, වෛතසික දෙපනසය, චිත්තජරූපය, බාහිර රූපය, ආහාරජරූපය, සෘතුජරූපය යන මොහු නානාක්ෂණික කර්ම ප්‍රත්‍යයාගේ ප්‍රත්‍යානික ධර්මයෝ ය.

14. විපාක ප්‍රත්‍යය

තමා නිරුත්සාහ ශාන්ත භාවයෙන් සිට සහජාත නාම රූපයන් හට ද නිරුත්සාහ ශාන්ත භාවයෙන් ඉපදීමට උපකාර වන ධර්මය හෙවත් සහජාත නාම රූපයන් හට නිරුත්සාහ ශාන්ත භාවය ගන්වන ධර්මය විපාක ප්‍රත්‍යය නම් වේ. තමා ගේ උත්සාහයෙන් තොර ව කර්ම බලයෙන් උපදනා විපාක ධර්මය සෑම කල්හි ම නිරුත්සාහ භාවය නිසා ම ශාන්තය. එහෙයින් ම දුබල බවය යනු ක්‍රියා වේගයේ මන්දභාවය ය. දුබල බව නිසා ම රාත්‍රියෙහි නිදන තැනැත්තා හට අතීත භවයෙහි වූ කර්මාදීන්ගෙන් යම් කිසිවක් අරමුණු කොට රාත්‍රිය මුළුල්ලෙහි උපන් භවාංග චිත්තය ඇති වූ බව අවදිවීමෙන් පසු නො දැනේ. විපාක වූ පඤ්ච විඥානාදීන්ගේ උත්පත්තිය දනෙන්නේ පඤ්ච විඤ්ඤාණාදීන් විසින් ගත් අරමුණ ගෙන පසුව සිත් ඇති වන්නේ, පඤ්ච විඥානාදීන්ගේ බලය නිසා නොව වස්ත්වාරම්මණයන් ගැටීමෙහි බලයෙනි. එක් එක් විපාක චිත්ත වෛතසික සමූහයක් ඒ සමූහයට අයත් ධර්මයන් හට හා සහජාත රූපයන්හට නිරුත්සාහ ශාන්ත භාව සංඛ්‍යාත විපාක ශක්තියෙන් ප්‍රත්‍යය වේ.

විපාක ප්‍රත්‍යයේ ත්‍රිරාශිය

ඔවුනොවුන්ට ද ඔවුනොවුන්ට හා චිත්තජ රූප ප්‍රතිසන්ධි කර්මජ රූපයන්ට ද ප්‍රත්‍යය වන විපාක සිත් සතිස ය, වෛතසික අට නිසය යන ප්‍රවෘත්ති ප්‍රතිසන්ධි නාමස්කන්ධයෝ විපාක ප්‍රත්‍යය ධර්මයෝ ය.

ඔවුනොවුන්ගෙන් ප්‍රත්‍යය ලබන විපාක සිත් සතිස ය, වෛතසික අටනිසය යන නාමස්කන්ධයෝ ය, ඒ නාමස්කන්ධයන් විසින් සුදුසු පරිදි උපදවන විඤ්ජනි රූප වර්ජිත චිත්තජ රූපයෝය, ප්‍රතිසන්ධි කර්මජ රූපයෝය යන මොහු විපාක ප්‍රත්‍යයේ ප්‍රත්‍යයෝත්පන්න ධර්මයෝ ය.

කුසල් සිත් එක් විස්සය, අකුසල් සිත් දොළොසය, ක්‍රියා සිත් විස්සය, වෛතසික දෙපනසය යන නාමස්කන්ධයෝ ය, ඒ නාමස්කන්ධයන් විසින් උපදවන චිත්තජ රූපයෝ ය, බාහිර රූපය, ආභාරජ රූපය, සෘතුජ රූපය, අසංඤ සත්ත්ව කර්මජ රූපය, ප්‍රවෘත්ති කර්මජ රූපය යන මොහු විපාක ප්‍රත්‍යයාගේ ප්‍රත්‍යානික ධර්මයෝ ය.

15. ආහාර ප්‍රත්‍යය

වැසි දිය, හිරු රැසින් මලානික වූ මලට අනුබල දී එය ප්‍රාණවත් කරන්නාක් මෙන් ද, පිනවන්නාක් මෙන් ද, නැවත හිරු රැස්පහසට ඔරොත්තු දෙන සේ එය බලවත් කරන්නාක් මෙන් ද සහජාත නාම රූපයන්ට හා කර්මාදි ප්‍රත්‍යයෙන් හට ගන්නා වූ රූප කයට ද අනුබල දෙන්නා වූ ද ඇතැම් නාම රූප ධර්ම උපදවන්නා වූ ද විශේෂ ශක්තියෙන් යුක්ත ධර්ම ආහාර ප්‍රත්‍යය යි.

ආහාර ප්‍රත්‍යයේ ත්‍රිරාශිය

ආහාර ප්‍රත්‍යය නාමාහාර ප්‍රත්‍යය, රූපාහාර ප්‍රත්‍යය යි දෙවැදෑරුම් වේ. ස්පර්ශ චේතනා විඤාන යන නාම ධර්මයෝ තිදෙන නාමාහාර ප්‍රත්‍යය ය.

එකුත් අනු චිත්තයය, වෛතසික දෙපනසය, චිත්තජ රූපයෝ ය, ප්‍රතිසන්ධි කර්මජ රූපයෝ ය යන මොහු නාමාහාර ප්‍රත්‍යයේ ප්‍රත්‍යයෝත්පත්තයෝ ය.

බාහිර රූපය, ආභාරජ රූපය, සෘතුජ රූපය, අසංඤසත්ත්ව කර්මජ රූපය ය, ප්‍රවෘත්ති කර්මජ රූපය යන මොහු නාමාහාර ප්‍රත්‍යයේ ප්‍රත්‍යානික ධර්මයෝ ය.

(රූපාහාර ප්‍රත්‍යය)

කබලිංකාරාහාරය යි කියන ලද හෝජනාදියෙහි ඇත්තා වූ ඕජා රූපය රූපාහාර ප්‍රත්‍යය ය.

ආහාර සමුච්ඡාතික රූප රූපාහාර ප්‍රත්‍යයේ ප්‍රත්‍යයෝත්පත්තියෝ ය.

එකුත් අනු චිත්තයය, වෛතසික දෙපනසය, චිත්තජ රූපය, ප්‍රතිසන්ධි කර්මජ රූපය, බාහිර රූපය, සෘතුජ රූපය, අසංඤ්‍යන්තව කර්මජ රූපය, ප්‍රවෘත්ති කර්මජ රූපය යන මොහු රූපාහාර ප්‍රත්‍යයාගේ ප්‍රත්‍යානීක ධර්මයෝ ය.

තවත් ක්‍රමයකින් මෙසේ ය. ආධ්‍යාත්මික චතුසමුච්ඡාතික ඕජා රූපයය, බාහ්‍ය භෝජ්‍යාදියෙහි ඇති සෘතුජ ඕජා රූපය ය යන මොහු රූපාහාර ප්‍රත්‍යය ධර්මයෝ ය.

ප්‍රත්‍යය වන ඕජා රූපයෙන් අත්‍ය වූ ආධ්‍යාත්මික චතුසමුච්ඡාතික රූප සමූහය රූපාහාර ප්‍රත්‍යයේ ප්‍රත්‍යයෝත්පත්තියෝ ය.

එකුත් අනු චිත්තයය, වෛතසික දෙපනසය, බාහිර රූපයය යන මොහු රූපාහාර ප්‍රත්‍යයේ ප්‍රත්‍යානීකයෝ ය.

ආහාර ප්‍රත්‍යයෙන් ප්‍රධාන වශයෙන් කෙරෙනුයේ උපස්ථම්භනය ය. එහි ජනකත්වය අප්‍රකට ය. එබැවින් පටිථානයෙහි "කබලිකාරො ආහාරො ආහාර සමුච්ඡාතස්ස රූපස්ස ආහාර පච්චයෙන පච්චයෝ" යි නො වදාරා "කබලිකාරො ආහාරෝ ඉමස්ස කායස්ස ආහාර පච්චයෙන පච්චයෝ" යි වදාළ සේක. පස්ස, මනෝසංස්ථිතතා, විඤ්ඤාණ යන අරූපාහාරයෝ ද තමන් විසින් උපදවන ධර්මයන්ට ජනකත්වයෙන් ප්‍රත්‍යය වෙමින් ම තමා විසින් උපදවන්නා වූ ද අත්‍ය වූ ද ධර්මයන් ගේ පරම්පරාව පැවැත්වීමට අනුබල දෙති. එය ඒවායේ උපස්ථම්භනය ය. ආහාරයන්ගේ උපස්ථම්භනය නිසා නාම රූප ධර්ම පරම්පරාවෝ කල් පවත්නාහ.

රූපාහාර ප්‍රත්‍යයේ ත්‍රි රාශියෙහි පළමුවන ක්‍රමය එහි ඇති ජනකත්වයාගේ වශයෙන් කියන ලදී. දෙවන ක්‍රමය උපස්ථම්භන ශක්ති වශයෙන් කියන ලද්දකි. දෙවන ක්‍රමයෙහිදී ආහාර රූපය ප්‍රත්‍යය ප්‍රත්‍යයෝත්පත්ත දෙකට ම ගැනෙන්නේ ය. ශාරීරික එක් රූප කලාපයකට ඕජාව ඒ රූප කලාපයෙහි ඕජා රූපයෙන් අත්‍ය

රූපයන්ට හා ශරීරයේ ඉතිරි රූප කලාප සියල්ලට ම ද ප්‍රත්‍ය වේ. ඉතිරි රූප කලාප වල ඕනෑම රූපය ද ඇති බැවින් එක් ඕනෑම රූපයක් අන්‍ය ඕනෑම රූපයන්ට ද ප්‍රත්‍යය වන බව සැලකිය යුතු ය. දෙවන ක්‍රමයෙහි ආහාර ප්‍රත්‍යයේ ප්‍රත්‍යයෝත්පන්න දැක්වීමෙහි දී “ප්‍රත්‍යය වන ඕනෑම රූපයෙන් අන්‍ය වූ ආධ්‍යාත්මික වතුසමුට්ඨාන රූප සමූහය රූපාහාර ප්‍රත්‍යයාගේ ප්‍රත්‍යයෝත්පන්නයෝය” යි කියන ලද්දේ එහෙයිනි.

16. ඉන්ද්‍රිය ප්‍රත්‍යය

ඉන්ද්‍රියත්වයෙන් උපකාරක ධර්මය ඉන්ද්‍රිය ප්‍රත්‍යය නම් වේ. ඉන්ද්‍රියත්වය නම් අන්‍ය ධර්මයන් තමාට අනුකූල කරවන බව ය. ඒ අනුකූල කරවීම ඒ ඒ ධර්මය ඉපදීමෙන් පසු කරවන්නක් නොව නූපත් ධර්ම තමාට අනුකූල කොට ඉපදී වීමකි. එබැවින් ඉන්ද්‍රිය ප්‍රත්‍යය ජනක ප්‍රත්‍යයෙකි.

ඉන්ද්‍රිය ප්‍රත්‍යයේ ත්‍රි රාශිය

සහජාතින්ද්‍රිය ප්‍රත්‍යයය, පුරේජාතින්ද්‍රිය ප්‍රත්‍යයය, රූප ජීවිතේන්ද්‍රිය ප්‍රත්‍යයයි ඉන්ද්‍රිය ප්‍රත්‍යය තෙවැදෑරුම් වේ. එයින් සහජාතින්ද්‍රිය ප්‍රත්‍යයේ ත්‍රි රාශිය මෙසේය.

ජීවිතේන්ද්‍රියය, වෛතසිකයය, චිත්තයය, වේදනාවය, ශ්‍රද්ධාවය, වියඝීයය, ස්මෘතියය, ඵ්කාග්‍රතාවය, ප්‍රඥාවය, යන නාමේන්ද්‍රිය ධර්මයෝ සහජාතින්ද්‍රිය ප්‍රත්‍යය ධර්මයෝ ය.

එකුත් අනු චිත්තයය, වෛතසික දෙපනසය, චිත්තජ රූපය, ප්‍රතිසන්ධි කර්මජ රූපය යන මොහු සහජාතින්ද්‍රිය ප්‍රත්‍යයාගේ ප්‍රත්‍යයෝත්පන්නයෝ ය.

බාහිර රූපය, ආහාරජ රූපය, සෘතුජ රූපය, අසංඤ සත්ත්ව කර්මජ රූපය, ප්‍රචාක්ති කර්මජ රූපය යන මොහු සහජාතින්ද්‍රිය ප්‍රත්‍යයේ ප්‍රත්‍යන්තයෝ ය.

පුරේජාතින්ද්‍රිය ත්‍රි රාශිය

ආදිම අතීත භවාංග චිත්තය හා උපදනා මධ්‍යමායුෂ්ක පඤ්ච ප්‍රසාදයෝ පුරේජාතින්ද්‍රිය ප්‍රත්‍යය ධර්මයෝ ය. ද්විපඤ්ච

විඥානය හා සර්ව චිත්ත සාධාරණ වෛතසික සත පුරේජාතින්ද්‍රිය ප්‍රත්‍යයාගේ ප්‍රත්‍යයෝත්පන්නයෝ ය.

ද්විපඤ්ච විඥානයන් ගෙන් අත්‍යවූ එකුත් අසූ චිත්තයය, වෛතසික දෙපනසය, චිත්තජ රූපය, ප්‍රතිසන්ධි කර්මජ රූපය, බාහිර රූපය, ආභාරජ රූපය, සාතුජ රූපය, අසංඤ සත්ත්ව කර්මජ රූපය, ප්‍රචාක්ති කර්මජ රූපය යන මොහු පුරේජාතින්ද්‍රිය ප්‍රත්‍යයේ ප්‍රත්‍යානීක ධර්මයෝ ය.

රූප ජීවිතේන්ද්‍රිය ත්‍රි රාශිය

ජීවිතේන්ද්‍රිය රූපය, රූප ජීවිතේන්ද්‍රිය ප්‍රත්‍යය නම් වේ. කර්මජ කලාපයන්හි ජීවිතේන්ද්‍රියෙන් අත්‍ය රූපයෝ රූප ජීවිතේන්ද්‍රිය ප්‍රත්‍යයේ ප්‍රත්‍යයෝත්පන්නයෝ ය. එකුත් අනු චිත්තයය, වෛතසික දෙපනසය, චිත්තජ රූපය, බාහිර රූපය, ආභාරජ රූපය, සාතුජ රූපය, ප්‍රතිසන්ධි කර්මජ අසංඤ සත්ත්ව කර්මජ ප්‍රචාක්ති කර්මජ රූපයන්හි ඇත්තාවූ ජීවිතේන්ද්‍රිය රූපයෝ ය යන මොහු රූප ජීවිතේන්ද්‍රිය ප්‍රත්‍යයේ ප්‍රත්‍යානීකයෝ ය.

දෙවිසි ඉන්ද්‍රිය ධර්මයන් අතුරෙන් ඉන්ථීන්ද්‍රිය පූර්විත්තේන්ද්‍රිය දෙක ඉන්ද්‍රිය ප්‍රත්‍යය වශයෙන් නො ගනු ලැබේ. එයට හේතුව ඒ දෙකේ ජනකත්වය හෝ උපස්ථම්භකත්වය හෝ අනුපාලකත්වයන් නැති බවය. ප්‍රත්‍යයක් වශයෙන් සලකනු ලබන්නේ ඒ ශක්ති තුනෙන් යම්කිසි ශක්ති විශේෂයක් ඇත්තා වූ ධර්ම පමණෙකි. ස්ත්‍රී පුරුෂ භාව රූප දෙකින් සිදු කරන්නේ කර්මාදි අත්‍ය හේතූන් ගෙන් හට ගන්නා රූපයන්හට ස්ත්‍රී පුරුෂාකාරයන් ගැන්වීම ය. ඒ කෘත්‍ය දෙකේ භාව රූප දෙක අධිපතිකම කරන බැවින් ඒවාට ඉන්ද්‍රිය නාමය ලැබේ. ජනකත්වාදිය නැති බැවින් ඉන්ද්‍රිය ප්‍රත්‍යය නාමය නො ලැබේ.

17. ධ්‍යාන ප්‍රත්‍යය

අරමුණු ගන්නා ස්වභාවය චිත්ත වෛතසික සියල්ලෙහි ම ඇත ද ධ්‍යාන නාමයෙන් හඳුන්වන ධර්මයන්හි විශේෂයෙන් අරමුණු ගන්නා ස්වභාවයක් ඇත්තේ ය. ගැනීමේ අධිකෝත්සාහයක් ධ්‍යානයන්හි ඇත්තේ ය. ධ්‍යානයෝ අරමුණ වෙත යන්නාක් මෙන් අරමුණ බලන්නාක් මෙන් අරමුණට පිවිසෙන්නාක් මෙන්

අධිකෝත්සාහයකින් අරමුණ ගනිති. ඔවුන්ගේ ඒ විශේෂෝත්සාහය ධ්‍යාන සම්ප්‍රයුක්ත ධර්මයන්ගේ හා සහජාත රූපයන් ගේ උත්පත්තියට කාරණයක් වේ. එබැවින් ධ්‍යාන ධර්මයෝ ධ්‍යාන ප්‍රත්‍යය නම් වෙති.

ධ්‍යාන ප්‍රත්‍යයේ ත්‍රි රාශිය

ද්විපඤ්ච විඤානයෙන් අන්‍යවූ සිත් එකුත් අසුචෙති ඇත්තාවූ චිත්තක විචාර පීති වේදනා ඒකග්ගතා යන ධ්‍යානාංග ධර්මයෝ ධ්‍යාන ප්‍රත්‍යය ධර්මයෝ ය.

ද්විපඤ්ච විඤානයෙන් අන්‍යවූ සිත් එකුත් අසුචය, චෛතසික දෙපනසය, චිත්තජ රූපය, ප්‍රතිසන්ධි කර්මජ රූපය යන මොහු ධ්‍යාන ප්‍රත්‍යයේ ප්‍රත්‍යයෝත්පන්නයෝ ය.

ද්විපඤ්ච විඤාන දසයය, සර්වචිත්ත සාධාරණ චෛතසික සත්‍යය, බාහිර රූපය, ආභාරජ රූපය, සෘතුජ රූපය, අසංඤ සත්ත්ව කර්මජ රූපය, ප්‍රවෘත්ති කර්මජ රූපය යන මොහු ධ්‍යාන ප්‍රත්‍යයේ ප්‍රත්‍යානික ධර්මයෝ ය.

18. මාර්ග ප්‍රත්‍යය

සුගති දුර්ගති නිර්වාණයන්ට පැමිණවීමේ ශක්ති විශේෂයෙන් යුක්ත ධර්මයෝ මාර්ග නම් වෙති. සුගති ආදියට පැමිණවීමේ ශක්තියෙන් යුක්ත වූ ධර්මයන් සුගති ආදියට පැමිණවීමේ උත්සාහයෙන් පහළ වන කල්හි ඒ උත්සාහය නිසා ඒවා සමග තවත් චිත්ත චෛතසික ධර්මයෝ පහළ වෙති. රූප ධර්මයෝ පහළ වෙති. එබැවින් මාර්ග ශක්තියෙන් යුක්ත ධර්මයෝ මාර්ග ප්‍රත්‍යය නම් වෙති.

මාර්ග ප්‍රත්‍යයේ ත්‍රි රාශිය

සහේතුක සිත් එක් සැත්තැවෙහි ඇති පඤ්ඤා චිත්තක සම්මාචාවා සම්මාකම්මන්ත සම්මාආජීව විරිය සති ඒකග්ගතා දිට්ඨි යන මාර්ගාංග ධර්ම නවය මාර්ග ප්‍රත්‍යය ධර්මයෝ ය.

සහේතුක සිත් එක් සැත්තැවය, චෛතසික දෙපනසය, සහේතුක චිත්තජ රූපය, සහේතුක ප්‍රතිසන්ධි කර්මජ රූපය යන මොහු මාර්ග ප්‍රත්‍යයේ ප්‍රත්‍යයෝත්පන්නයෝ ය.

අහේතුක සිත් අටළොස ය, ඡන්ද වර්ජිත අත්‍ය සමාන වෛතසික දොළොසය, අහේතුක චිත්තජ රූපය, අහේතුක ප්‍රතිසන්ධි කර්මජ රූපය, බාහිර රූපය, ආහාරජ රූපය, සාකුජ රූපය, අසංඤ සත්ත්ව කර්මජ රූපය, ප්‍රචාන්ති කර්මජ රූපය යන මොහු මාර්ග ප්‍රත්‍යයේ ප්‍රත්‍යානික ධර්මයෝ ය.

19. සම්ප්‍රයුක්ත ප්‍රත්‍යය

චිත්ත වෛතසිකයෝ අතරක් නැති සැටියට ඔවුනොවුන් හා ඒකෝත්පාදාදී ලක්ෂණ වලින් බැඳී වෙන් නො කළ හැකි සැටියට ඔවුනොවුන් මිශ්‍රත්වයට පැමිණ උපදනා ධර්මයෝ ය. චිත්ත වෛතසිකයන්ගේ ඒ මිශ්‍රණයට සම්ප්‍රයුක්ත යයි කියනු ලැබේ. එසේ මිශ්‍ර උපදනා වූ ධර්මයන්ට තමන් හා මිශ්‍රත්වයට පැමිණෙන අත්‍ය ධර්මයන්ගේ මිශ්‍ර භාවයෙන් ලැබිය යුතු සහයෝගය නො ලැබ නූපදිය හැකිය. එක් ධර්මයකට ඉපදීමට එය හා මිශ්‍ර වන අත්‍ය ධර්මයන්ගේ සහයෝගය ලැබිය යුතු ය. එබැවින් මිශ්‍ර උපදනා වූ එක් එක් ධර්මයක් ඒ ඒ ධර්මය හා මිශ්‍ර උපදනා වූ ධර්මයන්ගේ උත්පත්තියට උපකාර වේ. එබැවින් ඔවුනොවුන් මිශ්‍ර උපදනා වූ චිත්ත වෛතසිකයෝ සම්ප්‍රයුක්ත ප්‍රත්‍යය නම් වෙති. අත්‍ය ධර්මයන් හට තමා මිශ්‍රත්වයට පැමිණීමට ඉඩ දෙන බව හා තමා අත්‍ය ධර්මයන් හා මිශ්‍රත්වයට පැමිණෙන බව ද සම්ප්‍රයුක්ත ශක්තිය ය. මෙය නාම ධර්ම විෂයෙහි පමණක් ලැබෙන ප්‍රත්‍යයෙකි.

සම්ප්‍රයුක්ත ප්‍රත්‍යයේ ත්‍රි රාශිය

ඔවුනොවුන්ට ප්‍රත්‍ය වන එකුත් අනූ චිත්තය ය, වෛතසික දෙපනසය යන ප්‍රචාන්ති ප්‍රතිසන්ධි සකල නාමධර්මයෝ සම්ප්‍රයුක්ත ප්‍රත්‍යය ධර්මයෝ ය.

ඔවුනොවුන්ගෙන් ප්‍රත්‍යය ලබන එකුත් අනූ චිත්තයය, වෛතසික දෙපනසය යන ප්‍රචාන්ති ප්‍රතිසන්ධි නාමස්කන්ධයෝ සම්ප්‍රයුක්ත ප්‍රත්‍යයේ ප්‍රත්‍යයෝත්පන්නයෝ ය.

චිත්තජ රූපය, ප්‍රතිසන්ධි කර්මජ රූපය, බාහිර රූපය, ආහාරජ රූපය, සාකුජ රූපය, අසංඤ සත්ත්ව කර්මජ රූපය, ප්‍රචාන්ති කර්මජ රූපය යන මොහු සම්ප්‍රයුක්ත ප්‍රත්‍යයේ ප්‍රත්‍යානික ධර්මයෝ ය.

20. විප්‍රයුක්ත ප්‍රත්‍යය

නාම රූප ධර්ම දෙපක්ෂය ඔවුනොවුන් හා අමිශ්‍රව පැවතිය යුතු ය. මිශ්‍ර වීම ඒ දෙ වර්ගයට ම බාධාවෙකි. නාම රූප දෙ වර්ගය ඔවුනොවුන් මිශ්‍ර නො විය යුතු වුව ද සමහර විට ඒවා එක තැන ම එකට ගැටී එක වර ම ද පහළ වන්නේ ය. සමහර විට පළමු උපන් රූපයන් හා ගැටී නාම ධර්ම පහළ වන්නේ ය. එසේ පහළ වන්නා වූ නාම ධර්මයන්හි තමන් හා ගැටී උපදනා රූපයන් හා මිශ්‍රත්වයට නො යන්නා වූ රූපයන් ගේ තමන් හා මිශ්‍රණය නො පිළිගන්නා වූ පියුම් පත මතුයෙහි දිය බිංදුව එහි නො තැවරී සිටින්නාක් මෙන් රූප හා නො බැඳී මිශ්‍ර නො වී සිටින ස්වභාවයක් ඇත්තේ ය. රූපයන්හි ද නාමයන් හා මිශ්‍ර නො වී සිටින ස්වභාවයක් ඇත්තේ ය. නාම රූපයන්හි ඇත්තා වූ ඒ මිශ්‍ර නො වන ස්වභාවය විප්‍රයුක්ත ශක්තිය ය. නාම රූපයන්හි වෙන වෙන ම ඇත්තා වූ ඒ ස්වභාවය හෙවත් විප්‍රයුක්ත ශක්තිය ඔවුනොවුන්ගේ ඉපදීමට උපකාර වෙති. එබැවින් ඒ ශක්තියෙන් යුක්ත ධර්මයන්ට විප්‍රයුක්ත ප්‍රත්‍යය යි කියනු ලැබේ.

විප්‍රයුක්ත ප්‍රත්‍යයේ ත්‍රි රාශිය

සහජාත විප්‍රයුක්ත ය, පුරෝජාත විප්‍රයුක්තය, පශ්චාත්ත විප්‍රයුක්තය යයි විප්‍රයුක්ත ප්‍රත්‍යය ත්‍රිවිධ වේ. එයින් සහජාත විප්‍රයුක්ත ප්‍රත්‍යයේ ත්‍රි රාශිය මෙසේ ය.

පඤ්චවෝකාර භූමියෙහි උපදනා වූ අරූප විපාක ද්විපඤ්ච විඤ්ඤාණ අරහන්ත වූහි වර්ජිත සිත් පන් සැත්තැව ය, වෛතසික දෙ පනසය යන ප්‍රවෘත්ති ප්‍රතිසන්ධි නාම ස්කන්ධයෝ ය, පඤ්චවෝකාර ප්‍රතිසන්ධි නාමස්කන්ධයන්ට ප්‍රත්‍යය වන හෘදය වස්තුව ය, ඒ හෘදය වස්තුවට ප්‍රත්‍යය වන පඤ්චවෝකාර ප්‍රතිසන්ධි නාමස්කන්ධයෝ ය යන මොහු සහජාත විප්‍රයුක්ත ප්‍රත්‍යය වන ධර්මයෝ ය.

විත්තජ රූපය, ප්‍රතිසන්ධි කර්මජ රූපය, හෘදය වස්තුවෙන් ප්‍රත්‍යය ලබන පඤ්චවෝකාර ප්‍රතිසන්ධි නාමස්කන්ධයෝ ය, පඤ්චවෝකාර ප්‍රතිසන්ධි නාම ස්කන්ධයන්ගෙන් ප්‍රත්‍යය ලබන

හෘදය වස්තුවය යන මොහු සහජාත විප්‍රසූක්ත ප්‍රත්‍යයේ ප්‍රත්‍යයෝත්පත්තියෝ ය.

ප්‍රවෘත්ති කාලයට අයත් වූ සියලු එකුත් අනු චිත්තයය, වෛතසික දෙ පනසය යන නාමස්කන්ධයෝය, බාහිර රූපය, ආභාරජ රූපය, සෘතුජ රූපය, අසංඤ්‍යාත්ව කර්මජ රූපය, ප්‍රවෘත්ති කර්මජ රූපය, අරූප ප්‍රතිසන්ධි සතර හා වෛතසික තිසය යන මොහු සහජාත විප්‍රසූක්ත ප්‍රත්‍යයේ ප්‍රත්‍යානිකයෝ ය.

පුරේජාත විප්‍රසූක්තය පුරේජාත ප්‍රත්‍යය මෙන් ද පශ්චාතාත විප්‍රසූක්තය පශ්චාතාත ප්‍රත්‍යය මෙන් ද දත යුතු ය.

21. අස්ති ප්‍රත්‍යය

පොළොවෙහි ඇති බව වෘක්ෂ ලතාදීන් ගේ පහළ වීමට හා පැවැත්මට කරුණෙකි. ජලය ඇති බව මත්ස්‍යාදීන් ගේ පහළ වීමට හා පැවැත්මට කරුණෙකි. එමෙන් ඇතැම් නාම රූප ධර්ම කෙනකුත් ගේ පැවැත්ම ඇතැම් නාම රූප ධර්ම කෙනකුත් ගේ පහළ වීමට හා පැවැත්මට කරුණෙකි. යම් ධර්මයක විද්‍යාමානත්වය අත්‍ය ධර්මයක ඇතිවීමට හෝ පැවැත්මට හේතු වේ නම් ඒ ධර්මය අස්ති ප්‍රත්‍යය ය. සහජාතාදි ශක්තීන්ගෙන් වෙන්ව අස්ති භාව මාත්‍රයෙන් ම ප්‍රත්‍යය වන ධර්මයක් දක්වා නැත. එබැවින් අස්ති ශක්තිය කියා විශේෂ ශක්තියක් නැති බව කිය යුතුය.

අස්ති ප්‍රත්‍යයේ ත්‍රි රාශිය

සහජාතාස්ති ප්‍රත්‍යය, වස්තු පුරේජාතාස්ති ප්‍රත්‍යය, වස්ත්වාරම්මණ පුරේජාතාස්ති ප්‍රත්‍යයය, ආරම්මණ පුරේජාතාස්ති ප්‍රත්‍යයය, පශ්චාතාතාස්ති ප්‍රත්‍යය, ආභාරාස්ති ප්‍රත්‍යය, ඉන්ද්‍රියාස්ති ප්‍රත්‍යයයි අස්ති ප්‍රත්‍යය සත් වැදෑරුම් වේ. ඒවායේ ත්‍රි රාශිය සහජාතාදි ප්‍රත්‍යයන්ගේ ත්‍රිරාශීන් හා සමානය. වෙනස නාම මාත්‍රය පමණෙකි.

22. භාස්ති ප්‍රත්‍යය

එක් දෙයක් ඇති තැන අනිකකට පැමිණීමට හෝ පහළ වීමට ඉඩක් නැත. එබැවින් ඇත්තා වූ සෑම දෙයක් ම අනෙකකට

බාධකයෝ ය. ඒ ඒ දෙයෙහි අභාවප්‍රාප්තිය අනෙකකට එතැන පහළ වීමට උපකාරයෙකි. අභාවයට පැමිණීම වශයෙන් අනෙකක පහළ වීමට උපකාර වන ධර්මය නාස්ති ප්‍රත්‍යය ය. එහි ත්‍රි රාශිය අනන්තර ප්‍රත්‍යයෙහි මෙන් කිය යුතු ය.

නාස්තිත්වය (නැති බව) අනෙකක පහළ වීමට උපකාරයක් වතුදු එය ශක්ති විශේෂයක් නොවේ. එය විශේෂ ප්‍රත්‍යයක් සැටියට දේශනය කර තිබෙන්නේ ධර්ම විභාග නො දත් ජනයන් කෙරෙහි ඇති නිරුද්ධ වූ ධර්මය නිරුද්ධ වූ පසු ද ඇත ය යන වැරදි හැඟීම දුරුවීම පිණිසය. සාමාන්‍ය ජනයා සිතේ නිරෝධය නො දනිති. ඔවුහු මට මෙබඳු දෙයක් කිරීමේ සිතක් තිබේය, මෙ බඳු දෙයක් ලබා ගැනීමේ සිතක් තිබේය, අසවලාට මෙ බඳු සිතක් තිබේය යනාදීන් නැත්තා වූ නිරුද්ධ වූ සිත් ඇති සැටියට සලකති. ඇති සැටියට සලකා ඒවා ආත්ම වශයෙන් ද සලකති. නාස්ති භාවය ප්‍රකට වීමට අස්ති භාවය ද දක්විය යුතු ය. එබැවින් අස්ති භාවය සහජාතාදි ශක්තීන්ගෙන් අන්‍ය විශේෂ ශක්තියක් නොවතුදු අස්ති ප්‍රත්‍යය ද දේශිතය.

23, 24. විගතාවිගත ප්‍රත්‍යය දෙක

විගතත්වයෙන් හෙවත් තැනින් පහවීමෙන්, අභාව ප්‍රාප්තියෙන් අන්‍ය ධර්මයකට උපකාර වන ධර්මය විගත ප්‍රත්‍යය ය. අවිගතත්වයෙන් හෙවත් තැනින් පහ නො වීමෙන් විද්‍යමානත්වයෙන් උපකාරක ධර්මය අවිගත ප්‍රත්‍යය ය. ධර්ම වශයෙන් හා ශක්ති වශයෙන් ද අස්ති අවිගත දෙක්හි වෙනසක් ද දක්නට නැත. එසේ ම නාස්ති විගත දෙක්හි වෙනසක් ද නැත. ධර්ම වශයෙන් හා ශක්ති වශයෙන් වෙනසක් තැනිව අස්ති නාස්ති ප්‍රත්‍යය දෙකින් ම නො නවත්වා විගතාවිගත යුගලය දක්වා ප්‍රත්‍යය වැඩි කළේ කුමක් නිසා ද? යන බව කල්පනා කළ යුත්තකි. මේවායේ එකිනෙකට වෙනසක් ද ඇතැම් පොතක දක්වා තිබේ. එහෙත් ඒවායේ දැක්වෙන කරුණු වලින් මේ ප්‍රත්‍යය යුගල දෙක්හි වෙනසක් ඇති බවක් සිතා ගත නො හැකිය. එක ම කාරණය අත් වචන වලින් ද සමහර තැනක දී පැවසීම තථාගතයන් වහන්සේගේ සිරිතකි. එසේ කරනුයේ ඒ ඒ වචන වලින් දේශනය කළ කල්හි කාරණය තේරුම් ගන්නා පුද්ගලයන්ගේ වශයෙනි. මෙය ද එබඳු තැනකි.

සිතේ නිරෝධය සත්ත්වයනට අප්‍රකට කරුණකි. එබැවින් නිරුද්ධ වූ සිත ද ඇතය යන හැඟීමෙන් ඔවුහු සිත ආත්ම වශයෙන් තදින් ගෙන සිටිති. ඒ ආත්ම දෘෂ්ටිය හෙවත් සත්කාය දෘෂ්ටිය සත්ත්වයන් කෙරෙන් තුරන් කරවීම ඉතා දුෂ්කරය. සිතේ උත්පාද නිරෝධ වඩාත් ප්‍රකට කරවනු පිණිස විගතා විගත ප්‍රත්‍යය යුගලය වදාරන ලද්දේ ද, සිතිය හැකි ය. විගතා විගත ප්‍රත්‍යයන්ගේ ත්‍රිරාශිය ද නත්ථී අත්ථී දෙකෙහි මෙන් දත යුතුය.

ප්‍රත්‍යයන්ගේ විශේෂ විභාග

කාල හේදය

සුවිසි ප්‍රත්‍යයන් අතුරෙන් හේතු ප්‍රත්‍යය ය, සහජාත ප්‍රත්‍යය ය, අන්‍යෝන්‍ය ප්‍රත්‍යය ය, නිශ්ශ්‍රය ප්‍රත්‍යය ය, පුරේජාත ප්‍රත්‍යය ය, පශ්චාත්ත ප්‍රත්‍යය ය, විපාක ප්‍රත්‍යය ය, ආහාර ප්‍රත්‍යය ය, ඉන්ද්‍රිය ප්‍රත්‍යය ය, ධ්‍යාන ප්‍රත්‍යය ය, මාර්ග ප්‍රත්‍යය ය, සම්ප්‍රයුක්ත ප්‍රත්‍යය ය, විප්‍රයුක්ත ප්‍රත්‍යය ය, අස්ති ප්‍රත්‍යය ය, අවිගත ප්‍රත්‍යය ය, යන මේ ප්‍රත්‍යය පසළොස් ප්‍රත්‍යුත්පන්න කාලිකයෝ ය. අනන්තරය, සමනන්තරය, ආපේතය, තාප්තිය, විගතය යන ප්‍රත්‍යයෝ පස්දෙන අතීත කාලිකයෝ ය. එකක් වූ කර්ම ප්‍රත්‍යය වර්තමානාතීත කාල ද්වයෙහි ම වේ. ආරම්භණය, අධිපතිය, උපනිශ්ශ්‍රය යන ප්‍රත්‍යයෝ තිදෙන ත්‍රෛකාලිකයෝ ද කාල මුක්තයෝ ද වෙති. කාලමුක්ත වනුයේ නිර්වාණ ප්‍රඥප්ති දෙක ද ඒ ප්‍රත්‍යයන්ට අයත් බැවිනි.

පව්වුප්පන්තොව හොන්තෙත්ථ
පච්චයා දස පඤ්ච ව,
අතීතා යෙව පඤ්චෙකො
තෙකාලෙ ද්වෙපි නිස්සිකො
තයො තිකාලිකා වෙව
විමුක්තා වාපි කාලතො

යනු අටුවායි.

ජනකාජනක හේදය

අනන්තර ප්‍රත්‍යය ය, සමනන්තර ප්‍රත්‍යය ය, අනන්තරූපනිශ්‍රය ප්‍රත්‍යය ය, ප්‍රකෘතෝපනිශ්‍රය ප්‍රත්‍යය ය, ආසේවන ප්‍රත්‍යය ය නානාක්ෂණික කර්ම ප්‍රත්‍යය ය, නාස්ති ප්‍රත්‍යය ය, විගත ප්‍රත්‍යය යන මොහු ජනක ප්‍රත්‍යයෝ ය. පශ්චාත්ථාන ප්‍රත්‍යය උපස්ථම්භක ප්‍රත්‍යයෙකි. එහි ජනකත්වයක් නැත. අන්‍ය ප්‍රත්‍යයෝ ජනකයෝ ද, උපස්ථම්භකයෝ ද වෙති.

සර්වස්ථානිකාසර්වස්ථානික හේදය

සහජාතය, නිශ්‍රය, අස්තිය, අවිගතය යන ප්‍රත්‍යයෝ සතර දෙන සර්වස්ථානික ප්‍රත්‍යයෝ ය. ඒ ප්‍රත්‍යයන් සතර දෙනා ප්‍රත්‍යය නො වන සංස්කාර ධර්මයක් නැත. ආරම්භණ ආරම්භණාධිපති අනන්තර සමනන්තර අනන්තරූපනිශ්‍රය ප්‍රකෘතෝපනිශ්‍රය ආසේවන සම්ප්‍රයුක්ත නාස්ති විගත යන ප්‍රත්‍යයෝ අසර්වස්ථානික ප්‍රත්‍යයෝ ය. ඔවුහු අරූප ධර්මයන්ට පමණක් ප්‍රත්‍යය වන්නෝ ය. ඒවා උපදනා රූප ධර්මයෝ නැතහ. පුරේජාන පශ්චාත්ථාන ප්‍රත්‍යයෝ දෙදෙන ද අසර්වස්ථානිකයෝ ය. පුරේජාතය ලැබෙන්නේ නාම ධර්මයන්ට පමණකි. පශ්චාත්ථාන ප්‍රත්‍යය ලැබෙන්නේ රූප ධර්මයන්ට පමණකි. ඉතිරි ප්‍රත්‍යයෝ ඇතැම් රූපාරූප ධර්මයන්ට පමණක් ප්‍රත්‍යය වන බැවින් අසර්වස්ථානිකයෝ ය.

භව හේදය

සුවිසි ප්‍රත්‍යයන් අතුරෙන් 'පඤ්චවෝකාර භවයෙහි නො ලැබෙන ප්‍රත්‍යයක් නැත. වකුචෝකාර භවයෙහි පුරේජාන පශ්චාත්ථාන විප්‍රයුක්ත ප්‍රත්‍යයෝ නො ලැබෙති. එහි ලැබෙන්නේ ඉතිරි ප්‍රත්‍යය එක් විස්සය. ඒකචෝකාර භවයෙහි ලැබෙනුයේ සහජාතය, අන්‍යෝන්‍යය, නිශ්‍රයය, කර්මය, ඉන්ද්‍රියය, අස්තිය, අවිගතය යන ප්‍රත්‍යය සහ පමණෙකි. බාහිර රූපයන්හි ලැබෙන්නේ සහජාතය, අන්‍යෝන්‍යය, නිශ්‍රය, අස්තිය, අවිගතය යන ප්‍රත්‍යය පස පමණෙකි.

ප්‍රත්‍යය ප්‍රත්‍යයෝත්පන්න හේදය

පරමාර්ථ වශයෙන් හා ප්‍රඥප්ති වශයෙන් ද ඇත්තා වූ සකල ධර්මයෝ ම ප්‍රත්‍යයෝ ය. ප්‍රත්‍යයක් නොවන එක ධර්මයකුදු

නැත්තේ ය. නිර්වානය ප්‍රඥප්තිය යන දෙක ප්‍රත්‍යය පමණක් වනු මිස ප්‍රත්‍යයෝත්පත්ත නො වේ. එයින් අන්‍ය සකල ධර්මයෝ ම ප්‍රත්‍යයෝත්පත්තයෝ ද වෙති. ඒ ධර්මයෝ ප්‍රත්‍යය වෙමින් ම ප්‍රත්‍යයෝත්පත්තයෝ ද වෙති.

එක ධර්මයේ අනේක ප්‍රත්‍යතාවය

එක් ධර්මයක් ප්‍රත්‍යයෝත්පත්ත ධර්මයන්ට උපකාර වන්නේ එක් ආකාරයකින් ම නො වේ. එක් ධර්මයක ම අනේක ශක්ති ඇත්තේ ය. යම් කිසි එක් ධර්මයක් එහි ඇත්තා වූ අනේක ශක්තීන්ගේ වශයෙන් අනේකාකාරයෙන් අනේක ධර්මයන්ට උපකාර වේ. එක් ප්‍රත්‍යය ධර්මයක් එක ම ධර්මයකට ද එක්වරදී ම අනේක ශක්තීන් ගේ වශයෙන් ද උපකාර වේ. එබැවින් ප්‍රත්‍යයන් ගෙන් එක එකක් අනේක ප්‍රත්‍යය භාවයට ද පැමිණේ. හේතු ප්‍රත්‍යයට අයත් ධර්මයන්ගෙන් එකක් වූ අලෝභය පූරේජාන කර්මාභාර ධ්‍යාන ශක්තීන්ගෙන් අන්‍ය වූ විස්සක් වූ ශක්තීන්ගේ වශයෙන් අවස්ථානුරූපව ප්‍රත්‍යයෝත්පත්ත ධර්මයන්ට ප්‍රත්‍යය වේ. එබැවින් එක ධර්මයක් වූ අලෝභය ප්‍රත්‍යය විස්සකට අයත් වේ. අලෝභාද්වේෂ දෙක ඉහත කී ප්‍රත්‍යය සතර හා ඉන්ද්‍රිය මාර්ග දෙක ද හැර ඉතිරි අටළොස්ක් ප්‍රත්‍යයන්ට අයත් වේ. ලෝභ මෝහ දෙක විපාක ප්‍රත්‍යය ද හැර ඉතිරි ප්‍රත්‍යය සතළොස්ට අයත් වේ. ද්වේෂය අධිපති ප්‍රත්‍යය ද හැර ඉතිරි ප්‍රත්‍යය සොළොස්ට ම අයත් වේ. මේ නයින් ආරම්භකාදී ප්‍රත්‍යයන්ට අයත් ධර්මයන් අනේක ප්‍රත්‍යය භාවයට පැමිණෙන සැටි ද සිතිය යුතු ය. දීර්ඝ වන බැවින් මෙහි නො දක්වනු ලැබේ.

අනේක ප්‍රත්‍යයෙන් ධර්ම හටගන්නා පරිදි

එක් ධර්මයක් හට ගන්නේ ප්‍රත්‍යය ධර්ම බොහෝ ගණනක උපකාරයෙනි. එය තේරුම් ගත හැකි වනු පිණිස පළමු වන කාමාවචර කුසල් සිතට ප්‍රත්‍යය වන ධර්ම දක්වනු ලැබේ. පළමු වන කාමාවචර කුසල් සිත සෝමනස්ස සහගත ඤාණසම්පයුක්ත අසංඛාරික සිත ය. එය සාමාන්‍යයෙන් උපදින්නේ වෛතසික තෙතිසක් ද සමග ය.

(1) ධර්ම සූතිසක් ඇති ඒ ධර්ම පිණ්ඩයට අයත් වූ අලෝභ අදෝෂ අමෝහ යන හේතු ධර්මයෝ සිතට හා ඒ වේතසික සමූහයට හේතු ප්‍රත්‍යයෙන් උපකාර වේ.

(2) රූපාදි අරමුණු අතුරෙන් යම් කිසි අරමුණක් එයට ආරම්මණ භාවයෙන් ප්‍රත්‍යය වේ.

(3) ඡන්දාදි අධිපති ධර්ම සතර අතුරෙන් යම් කිසි එකක් එහි ඉතිරි ධර්ම තෙ කිසට අධිපති ශක්තියෙන් ප්‍රත්‍යය වේ.

(4-5) චිත්ත පරම්පරාවෙහි එයට කලින් ඉපද නිරුද්ධ වූ සිත අනන්තර වශයෙන් හා සමනන්තර වශයෙන් එයට ප්‍රත්‍යය වේ.

(6-7) ඒ ධර්ම පිණ්ඩයට අයත් ධර්ම සියල්ල ම ඔවුනොවුන්ට සහජාත ශක්තියෙන් හා අන්‍යෝන්‍ය ශක්තියෙන් ප්‍රත්‍යය වේ.

(8) සම්පූර්ණ ධර්ම පිණ්ඩයට හෘදය වස්තුව නිශ්‍රය ශක්තියෙන් ප්‍රත්‍යය වේ. ඒ ධර්ම පිණ්ඩයට අයත් ධර්මයෝ ද ඔවුනොවුන්ට නිශ්‍රය ශක්තියෙන් උපකාර වෙති.

(9) ඒ සිත උපදනා පුද්ගලයාගේ සන්තානයෙහි අතීතයේ දී ඇති වූ රාග ශ්‍රද්ධාදි ධර්මයෝ ද ආශ්‍රය කළ පුද්ගලයෝ ද ආහාරය ද සෘතුව ද තවත් නොයෙක් කරුණු ද ඒ ධර්ම පිණ්ඩයට උපනිශ්‍රය ශක්තියෙන් උපකාර වෙති.

(10) හෘදයවස්තුව පුරේජාත වශයෙන් එයට ප්‍රත්‍යය වේ. එයට පශ්චාත්ජාත ප්‍රත්‍යය නො ලැබේ.

(11) විචීයක දෙ වන ජවනයේ පටන් සත් වන ජවනය දක්වා ඇති ජවන වශයෙන් උපදනා ප්‍රථම කාමාවචර කුලල චිත්තයට පූර්ව පූර්ව වූ ජවනය ආසේවන ශක්තියෙන් ප්‍රත්‍යය වේ.

(12) ඒ ධර්ම සමූහයේ ඇති වේතනාව ඉතිරි ධර්මයන්ට සහජාත කර්ම ශක්තියෙන් ප්‍රත්‍යය වේ. විපාක ප්‍රත්‍යය එයට නො ලැබේ.

(13) එහි ඇති එස්ස වේතනා විඤ්ඤාණ යන නාමාහාර තුන ඉතිරි ධර්මයන්ට ආහාර ශක්තියෙන් ප්‍රත්‍යය වේ.

(14) ඒ ධර්ම පිණ්ඩයෙහි ඇති ජීවිතේන්ද්‍රියය, චිත්තයය, වේදනාවය, ශ්‍රද්ධාවය, වීර්යය, සතියය, ඒකගතාවය, ප්‍රඥාවය

යන නාමේන්ද්‍රිය ධර්මයෝ එහි අන්‍ය ධර්මයනට ඉන්ද්‍රිය ශක්තියෙන් ප්‍රත්‍යය වේ.

(15) ඒ ධර්ම පිණ්ඩයෙහි ඇති විතර්කය, විචාරය, ප්‍රීතිය, සුඛය, ඒකග්‍රතාවය යන ධ්‍යානාංග පඤ්චකය ඉතිරි ධර්මයනට ධ්‍යාන ශක්තියෙන් ප්‍රත්‍යය වේ.

(16) ධර්ම සමූහයෙහි ඇති ප්‍රඥාවය, විතර්කයය, වියඝීයය, ස්මෘතියය, ඒකාග්‍රතාවය යන මාර්ගාංග පඤ්චකය ඉතිරි ධර්මයනට මාර්ග ශක්තියෙන් ප්‍රත්‍යය වේ.

(17) ඒ ධර්ම සමූහයෙහි ඇති සියල්ල ම ඔවුනොවුන්ට සම්ප්‍රයුක්ත ශක්තියෙන් ප්‍රත්‍යය වේ.

(18) හෘදය වස්තුව ඒ ධර්ම සමූහයට විප්‍රයුක්ත ශක්තියෙන් ප්‍රත්‍යය වේ.

(19-20) ඒ ධර්ම සමූහයට අයත් ධර්මයෝ ඔවුනොවුන්ට අස්ති අවිගත ශක්තිවලින් ප්‍රත්‍යය වේ. සකල ධර්ම සමූහයට හෘදය වස්තුව අත්ථි අවිගත ශක්තිවලින් ප්‍රත්‍යය වේ.

(21-22) ඒ සන්තානයෙහි ඒ සිත ඉපදීමට කලින් ඉපද තිරුද්ධ වූ සිත නාස්ති විගත භාවයෙන් ප්‍රත්‍යය වේ. පළමු වන කාමාවචර චිත්තය පිළිබඳ වූ ඒ ධර්ම පිණ්ඩය සුවිසි ප්‍රත්‍යයන් අතුරෙන් නො ලබන්නා වූ ප්‍රත්‍යය පශ්චාත්ථාන-විපාක ප්‍රත්‍යය දෙක පමණෙකි. ඉතිරි ප්‍රත්‍යය දෙ විස්ස ම ඒ ධර්ම පිණ්ඩය ලබන්නේ ය. මේ නයින් අන්‍ය චිත්තයන් හා රූපයන් ප්‍රත්‍යය ලබන සැටි සිතිය යුතු ය.

ප්‍රත්‍යය විභාගය නිමි.

මහාවායඝී

රේරුකානේ වන්දවීමල මහා නායක ස්ථවිරයන්

වහන්සේ විසින් සම්පාදිත

අභිධර්මයේ මූලික කරුණු

නිමි.

විරං කිව්වතු සද්ධම්මො.

අභිධර්ම පිටකය අබුද්ධ දේශිතය කැසි කියන්නවුන්ට පිළිතුරු

(මහාවායාඪී රේරුකානේ වන්දවීමල

මහාස්ථවිරයන් වහන්සේ විසින්

"ශ්‍රී ධර්මාරාම 'සාහිත්‍ය අංකයට' ලියන ලද ලිපියකි.)

කථාගතයන් වහන්සේ විසින් පන්සාළිස් වසක් මුළුල්ලෙහි වදාරන ලද බුද්ධවචන රාශිය ධර්ම - විනය වශයෙන් දෙපරිදි වෙයි. එයින් විනය: විනය - අභි විනය වශයෙන් දෙකට බෙදනු ලැබේ. හික්ෂු හික්ෂුණින් විසින් පොහෝ කිරීමේදී උදෙසන පාරාජිකා සංඝාදිසේසාදි සිකපද විස්තර කර ඇති පාරාජිකා පාළි පාවිත්තිය පාළි යන විනය ග්‍රන්ථ දෙක විනය නමින් හඳුන්වනු ලැබේ. පැවිදි කිරීම්, උපසම්පදා කිරීම්, සීමා බැඳීම්, පොහෝ කිරීම්, පචාරණය කිරීම්, ඇවතට පිළියම් කිරීම් ආදිය දක්වන්නා වූ ද, සිකපදයන් නොයෙක් ආකාරයෙන් විභාග කොට දක්වන්නා වූ ද මහාවග්ග, වූලවග්ග, පරිවාර යන ග්‍රන්ථ තුන අභි විනය නමින් හඳුන්වනු ලැබේ.¹ බුද්ධ වචනයන් පිටක වශයෙන් බෙදීමේදී - විනය අභිවිනය දෙකම විනය පිටකය වශයෙන් ගනු ලැබේ.

ධර්මය ද: ධර්ම - අභිධර්ම වශයෙන් දෙකට බෙදනු ලැබේ. කථාගතයන් වහන්සේ විසින් ඒ ඒ ස්ථානවලදී ඒ ඒ පුද්ගලයන්හට ඔවුන්ගේ වර්ත අනුව, අදහස් අනුව, පැමිණ ඇති කරුණු අනුව පවත්වන ලද දේශනා ධර්ම නම් වේ. සූත්‍ර යනු ද ඒවාට කියන තවත් නමෙකි. චිත්ත වෛතසික රූප නිර්වාණ සංඛ්‍යාත පරමාර්ථ ධර්මයන් අනේකාකාරයෙන් විභාග කොට දක්වන දේශනාව අභිධර්ම නම් වේ. එනම් : ධම්මසංගණී - විභංග - ධාතුකථා - පුද්ගල පඤ්ඤානිති - කථාවත්ථු - යමක - පටිඨාන යන ප්‍රකරණ සහය.² ධර්මය පිටක වශයෙන් බෙදීමේදී මේ සස්ත ප්‍රකරණය අභිධර්ම පිටකය යි ද ඉතිරි ධර්ම සූත්‍රපිටකය යි ද කියනු ලැබේ.

ලොව ඇති සජීවාජීව සියල්ල සෑදෙන මූල ධාතූන් විස්තර වශයෙන් විභාග කොට ඇත්තේ ද ඒවා ඇතිවන සැටින්, පරම්පරා වශයෙන් පවත්නා සැටින්, ඒ ධාතු පරම්පරාවන් සිදී යන සැටින්, ඒ ධාතූන්හි ඇති ශක්ති විශේෂයන් හා ඒවායින් ඇති විය හැකි දේත්, විභාග කොට ඇත්තේ ද අභිධර්මයෙහි ය. කුශලාදි ධර්ම නිරවුල් ලෙස විභාග කොට ඇත්තේ ද, ඒවායේ ඇති ශක්ති විශේෂ විභාග කොට ඇත්තේ ද, ඒ ශක්තීන් නිසා ඇති වන ඵල විපාක නිරවුල් ලෙස විභාග කොට ඇත්තේ ද, මෙලොවින් පරලොවට කිසිවක් නො ගොස් ම නැවත නැවත භවයෙන් භවයෙහි සත්ත්වයාගේ ඉපදීම සිදුවිය හැකි ආකාරය දක්වා ඇත්තේ ද අභිධර්ම පිටකයෙහි ය.

සූත්‍ර පිටකය වනාහි වෛද්‍යවරයකු විසින් රෝගීන් පරීක්ෂාකර ඒ ඒ රෝගියා උදෙසා ලියන ලද බෙහෙත් වට්ටෝරු සමූහයක් වැනිය. එසේ ලියූ බෙහෙත් වට්ටෝරු දහස් ගණනක් කියවීමෙන් වුව ද කෙනකුට වෛද්‍යවරයකු නොවිය හැකිය. එමෙන් සූත්‍ර කෙනෙක් උගත ද එයින් බුදු දහම, "බෞද්ධ දර්ශනය" නිරවුල් ලෙස දකුටකු නො විය හැකි ය. බුදු දහම නිරවුල් ලෙස දත් නියම ධර්ම ධරයකු, ධර්ම කථිකයකු වීමට නම් අභිධර්ම පිටකය උගත යුතු ම ය. අභිධර්මය නුගත් ධර්ම කථිකයාට නොයෙක් විට කරුණු වරදින්නේ ය. එබැවින් මහා ගෝසිංග සූත්‍ර අටුවාවෙහි මෙසේ කියා ඇත්තේ ය.

"සුබ්‍රමං පන චිත්තන්තරං ඛන්ධන්තරං ධාතූන්තරං ආයතනන්තරං කථානොක්කන්තිකං ආරම්මණොක්කන්තිකං අංගචචත්ථානං ආරම්මණචචත්ථානං අංගසංකන්තං ආරම්මණසංකන්තං එකතො වඩ්ඪනං උභතො වඩ්ඪනන්ති ආභිධම්මික ධම්මකථිකස්සෙව පාකටං. අනභිධම්මිකො හි ධම්මං කථෙන්නො අයං සකවාදො අයං පරවාදොති න ජානාති. සකවාදං දීපෙස්සාමිති පරවාදං දීපෙති. පරවාදං දීපෙස්සාමිති සකවාදං දීපෙති. ධම්මන්තරං විසංවාදෙති. ආභිධම්මිකො සකවාදං සකවාදනියාමෙනෙව පරවාදං පරවාදනියාමෙනෙව දීපෙති. ධම්මන්තරං න විසංවාදෙති."

ආභිධර්මිකයන් හා අනභිධර්මිකයන් ගැන අත්ථසාලානි අටුවාවෙහි ද මෙසේ දක්වා ඇත්තේ ය.

“ආභිධර්මික භික්ෂුවෙහි කිර ධම්මකථිකා නාම, අවසෙසා ධම්මකථං කථෙන්නාපි න ධම්මකථිකා: කස්මා? තෙහි ධම්මං කථෙන්නා කම්මන්තරං විපාකන්තරං රූපාරූපපරිච්ඡේදං ධම්මන්තරං ආලොළෙන්වා කථෙන්නි. ආභිධර්මිකා පන ධම්මන්තරං අනාලොලෙන්ති. තස්මා ආභිධර්මිකො භික්ෂු ධම්මං කතෙතු වා මා වා පුච්ඡිත කාලෙ පන පඤ්ඤං කථෙස්සතිති අයමෙව කිර එකන්තධම්මකථිකො නාම හොති.”

කරුණු මෙසේ හෙයින් බුදු දහම ගැන නිවැරදි නිරවුල් දැනුමක් ඇති කර ගනු රිසි සැමදෙනා විසින් ම අභිධර්ම පිටකය උගත යුතුය. අභිධර්ම පිටකය බුදු දහමෙහි ඉතා සාරවත් වූ ඉතා වටිනා කොටස ය. එහෙත් “අටුවා ලියන කාලයේ දී අභිධර්මය අබුද්ධ දේශිකයකු” යි කියන චිතණ්ඩවාදීන් විසූ බව අත්ථසාලානි අටුවාවෙහි නිදාන කථාවෙන් පෙනේ. එක්තරා ආභිධර්මික භික්ෂුවක් එසේ කියන චිතණ්ඩවාදියකුගෙන් ප්‍රශ්න අසා නිරුත්තර කොට ඔහුගේ වාදය බිඳ හෙලා නිග්‍රහ කළ අයුරු අත්ථසාලානියේ 23 වන පිටුවේ දක්වා තිබේ.

දැනුණු බුදු දහම පහත් කොට දක්වනු කැමති, අවුල් කරනු කැමති, බෞද්ධයන්ගේ ආගම හක්කිය උපායෙන් නසනු කැමති ඇතැම් යුරෝපීය පඬිවරු “අභිධර්ම පිටකය බුද්ධ කාලයේ තිබුණේ නැත. පළමුවන දෙවන සංගායනාවලදීත් තිබුණේ නැත. එය බුද්ධ භාෂිකයක් නො වේ ය, එය ද්විතීය සංගායනාවට හා තෘතීය සංගායනාවට අතර කාලයේ දී සම්පාදනය කරන ලද්දකු යි සිතිය හැකි යයි කියති. බුදුන්ටත් ඉහළින් යුරෝපීය පඬිවරයන් අභිවාදනය කරන අප රට ඇතැම් බෞද්ධයෝ ද ඒ මත පිළිගෙන මහලොකු දේවල් ලෙස තැන තැන පවසති. ඒ මත පිළිගත් එක්තරා ස්ථවිර නමක් දැන් අභිධර්මයේ අඩුතැන් පුරවන්නටත්, වැරදි තැන් සකස් කරන්නටත් පටන්ගෙන තිබේ. එය මන්ත්‍රය නො දැන නගින්නට යෑම වැනි භයානක එළ ඇතිවිය හැකි වැඩක් බව ඒ ස්ථවිර තුමන්ට මතක් කරනු කැමැත්තෙමු.

තථාගතයන් වහන්සේ විසින් බුද්ධත්වයට පැමිණ සත්වන වසරේ දී අභිධර්ම පිටකය දේශනය කළ බව අපේ පොත පතෙහි නොයෙක් තැන්වල සඳහන් වන ප්‍රසිද්ධ කරුණකි. විනය පිටකය ඇති වූයේ අභිධර්ම පිටකය ඇති වී වර්ෂ බොහෝ ගණනක් ගත වූ පසු වය. අභිධර්ම පිටකය දේශනය කළ කාලය වන විට සූත්‍ර පිටකයෙන් ද තිබෙන්නට ඇත්තේ සුළු කොටසකි. එබැවින් එකල විසූ බොහෝ භික්ෂූන් අභිධර්ම පිටකය භාවිතා කරන්නට ඇතිවාට සැකයක් නැත. "අභිධර්ම පිටකයක් බුද්ධ කාලයේ නොතිබුණේය" යි කියන්නවුන් විසින් : එකල තිබුණේ යයි පිළිගන්නා සූත්‍ර විනය පිටක දෙකහි නොයෙක් තැන්වල අභිධර්මය ගැන සඳහන් වන්නේ, ඒ ධර්මය, භික්ෂූන් අතර කෙලින් ම තිබුණු නිසාය.

විනය පිටකයේ පාවිත්තිය පාලියෙහි 72 වැනි පවිතියෙහි අනාපත්ති වාරයේ සඳහන් වන පාඨයක් මෙසේය.

"අනාපත්ති න විවණ්ණේතු කාමො, ඉංස තාව සුත්තන්තේ වා ගාථායෙ වා අභිධම්මං වා පරියාපුණස්සු. පච්ඡා පි විනයං පරියාපුණස්සතිති භණ්ති."

බුද්ධ කාලයේ අභිධර්ම පිටකයක් නො තිබුනා නම් මේ සික පදය විස්තර කිරීමේ දී අභිධර්මයක් සඳහන් කරන්නට කරුණක් නැත.

තවද පාවිත්තිය පාළියේ භික්ෂුණී විභංගයේ ඡන්තුපාහන වග්ගයේ 12 වන සිකපද විස්තරයේ මෙසේ සඳහන් වේ.

"සුත්තන්තෙ ඔකාසං කාරාපෙත්වා විනයං වා අභිධම්මං වා පුච්ඡති, ආපත්ති පාවිත්තියස්ස.

විනයෙ ඔකාසං කාරාපෙත්වා සුත්තන්තං වා අභිධම්මං වා පුච්ඡති, ආපත්ති පාවිත්තියස්ස.

අභිධම්මෙ ඔකාසං කාරාපෙත්වා සුත්තන්තං වා විනයං වා පුච්ඡති ආපත්ති පාවිත්තියස්ස."

මේ පාඨයෙහි සුත්තන්ත - විනය - අභිධම්ම යන පිටක තුන ඉතා පැහැදිලි ලෙස දක්වා තිබේ. මේ පාඨවල අභිධම්ම යන වචනයෙන් කියන ධර්මය අභිධර්ම පිටකය හැර අනිකක් නම්, ඒ

කුමක් ද? කියා බුද්ධ කාලයේ අභිධර්මය නො තිබුණේ යයි කියන්නවුන් විසින් දක්විය යුතුය. එසේ දක්වන්නට දෙයක් ඔවුන්ට නැත. සූත්‍ර විනය පිටක දෙකේ අභිධර්මය සඳහන් කර ඇති තවත් බොහෝ තැන් ඇතත් බුද්ධ කාලයේ අභිධර්මය නො තිබුණේය යන මිථ්‍යා මතය බිඳ ලීමට දක්වූ විනය පාඨ දෙක ම ප්‍රමාණවත් වන බැවින් ඒවා නො දක්වනු ලැබේ.

ප්‍රථම ද්විතීය සංගීති වලදී පිටකත්‍රය ම සංගායනා කළ බව අටුවාවල හා තවත් පොත්වලත් පැහැදිලි ලෙස ම දක්වා තිබේ. ඒ සංගායනා වලදී අභිධර්ම පිටකය සංගායනා නොකළ බවත් කොතැනකවත් සඳහන් කර නැත. අභිධර්මය ඒ සංගායනා වලදී සංගායනා නොකළ බව කියන්නවුන්ට ඒ බව ඔප්පු කිරීමට කිසිම ප්‍රබල සාධකයක් නැත. ඔවුන් ඒ ගැන දක්වන එක ම සාධකය වූලවග්ග පාලියේ සංගීති කථාවල අභිධම්ම යන වචනය සඳහන් නොවීම පමණකි. වූලවග්ග පාලියේ සංගායනාව දක්වා තිබෙන්නේ ඉතා කෙටියෙනි. එහි:

“එතෙනෙව උපායෙන පඤ්චපි නිකායෙ පුච්ඡි, පුට්ඨො පුට්ඨො ආයස්මා ආනන්දො විස්සජ්ජෙසි.”

යන පාඨයෙන් දක්වන්නේ අභිධර්ම පිටකයත් සංගායනා කළ බව ය. අභිධර්ම පිටකය නිකාය පසින් බුද්දක නිකායට අයත් ය. වූලවග්ග සංගීති කතාවෙහි අභිධර්මය යන වචනය සඳහන් වී නැත ද බන්ධකාවසානයෙහි දක්වා ඇති

“උපාලි විනයං පුච්ඡි - සුත්තන්තානන්ද පණ්ඩිතං
පිටකං තීණි සංගීතිං - අකංසු ජින සාවකා.”

යන උද්දාන ගාථාවෙන් පිටක තුනක් සංගායනා කළ බව දක්වේ. අභිධර්ම පිටකය සංගායනා නො කළා නම් මේ ගාථාවෙන් කියන පිටක තුන මොනවාද? වැරදුන තැනදී බොහෝ දෙනා කරන පරිදි ඕවා පසු කාලයේ දී ලියන ලද ඒවාය කියා ගැළවෙන්නට තැත් කරනවා මිස, මේ ප්‍රශ්නයේදී පරවාදීන්ට කළ හැකි අනිකක් නම් නැත.

තථාගතයන් වහන්සේ විසින් අභිධර්ම පිටකයෙහි වදාරා ඇත්තේ ඉතා ගැඹුරු ධර්මයෝ ය.

එකින් එකක් වෙන් කළ නොහෙන පරිදි බැඳී සමූහ වශයෙන් වහ වහා ඉපද ඉපද බිඳි බිඳී යන චිත්ත චෛතසික ධර්මයන් මේ මේය කියා විභාග කර දක්වීම ලොචිතුරා බුදුවරුන්ට මිස සෙස්සන්ට කළ හැකියක් නො වේ. එබැවින් අභිධර්ම පිටකය ලොචිතුරා බුදු කෙනකුත් විසින් ම දේශනය කරනවා මිස අනිකකු විසින් සම්පාදනය නො කළ හැකි ය.

සාමාන්‍ය ලෝකයාට විෂය නො වන ගැඹුරු ධර්මයන් විභාග කොට දක්වන අභිධර්ම පිටකය යමකුට සම්පාදනය කළ හැකි වුයේ නම් එය සුළු කරුණක් නොව මහා ප්‍රාතිභායාමියකි. එබඳු මහත් දෙයක් කළ තැනැත්තකුට ඒ ග්‍රන්ථ බුද්ධ දේශනාවක් ලෙස ඉදිරිපත් කොට සැඟවෙන්නට කිසි ම කරුණක් නැත.

අභිධර්ම පිටකය සම්පාදනය කළහයි කියන කාලයේ පොත් තිබුණේ නැත. ඒ කාලයේ ධර්ම ශාස්ත්‍රයන් පවත්වාගෙන ආයේ පාඩම් ඇතියකුගෙන් අසා පාඩම් කර ගැනීමේ ක්‍රමයෙනි. දීර්ඝ දෙයක් වන අභිධර්ම පිටකය සිය මුවින් ම කියා පිරිසකට පාඩම් කර වීමට දිගු කලක් වුවමනා ය. බොරුවට ආයු මඳ ය. එබැවින් කෙනකුට අභිධර්ම පිටකය සම්පාදනය කර එය බුද්ධ දේශනයක් ලෙස, රහස එළි නොවන ලෙස දිගු කලක් උගැන්වීම නො කළ හැකි ය. යම් කිසි දවසක දී කාරණය ඒකාන්තයෙන් ප්‍රසිද්ධ වන්නේ ය. ඉන්පසු ඒ ධර්මය උගෙනීමට හික්මුන් නො වෙහෙසෙනවා ඇත. තමා විසින් යමක් සම්පාදනය කොට එය බුද්ධ දේශනයක් ලෙස රටට දීම බරපතල වරදකි. අභිධර්ම පිටකය වැනි විශාල දෙයක් පිළියෙල කොට යමකු විසින් එය බුද්ධ දේශනයක් ලෙස ප්‍රකාශ කරන්නට පටන් ගත හොත් එය ඉතිහාස ගතවන අපරාධයකි. මෙතරම් මහත් වඤ්චාවක් යමකු කරන ලද නම්, ඒකාන්තයෙන් එය හෙළි වන්නේය. එහෙත් අභිධර්මය බුද්ධ දේශනයක් නො වෙතියි කියන කිසිවකු අභිධර්ම පිටකය සම්පාදනය කළ තැනැත්තා ඉදිරිපත් කිරීමට සමත් වී නැත. එයින් පෙනෙන්නේ අභිධර්මය බුද්ධ දේශනයක් නොවේ යයි කීම ම බොරුවක් බව ය. අභිධර්මය අබුද්ධ දේශනයක් බව ඔප්පු කරන්නට නම් එය සම්පාදනය කළ තැනැත්තා ඉදිරිපත් කළ යුතු ය. බුද්ධ දේශනාවකැයි කියා ඒ ධර්මය සම්පාදනය කිරීමේ හේතුව දක්විය යුතු ය.

මුලින් සම්පාදනය කළ තැනැත්තා ගෙන් අභිධර්මය උගත් හික්මුත් සම්පාදකයා ගේ නම යටපත් කොට එය බුද්ධ දේශනාවක් ලෙස ප්‍රකාශ කරන්නට පටන් ගන්නා නම් එය වඤ්චාවක් පමණක් නොව ගුරුද්‍රෝහී කමක් ද වන අපරාධයකි. කිසි ම ප්‍රයෝජනයක් නැතිව එබඳු අපරාධයක් හික්මුත් විසින් කරන ලද්දී පිළිගැනීමට කරුණක් නැත.

අභිධර්ම පිටකය ප්‍රථම ද්විතීය සංගායනාවල දී සංගීත නොවූ බව කියන අය තෘතීය සංගායනාවේ දී එය සංගීත වූ බව පිළිගනිති. චිනය අටුවාව කියන හැටියට ඒ සංගීතිය ත්‍රිපිටකධාරී රහතන් වහන්සේලා දහසක් විසින් කරන ලද්දකි. ඒ රහත්හු බුද්ධ දේශනයකැයි රැවටී අභිධර්මය උගත්තෝ ද? නැතහොත් උන් වහන්සේලා බුද්ධ භාෂිතයක් නො වන බව දන ගෙන ම එය බුද්ධ භාෂිතයක් වශයෙන් සංගායනා කළෝ ද? නැතහොත් චිනය අටුවාවෙහි සඳහන් වන ඒ පුවත බොරුවක් ද? බොරුවක් නම් එය චිනය අටුවාවට ඇතුළත් කළේ කුමට ද? යන මේ ප්‍රශ්න විසඳීම අභිධර්මය අබුද්ධ දේශිතයක් බව කියන භවතුන්ට භාර කරමු.

අනුක්‍රමණිකාව

අංගුත්තර නිකාය	xvi	අයථාව මානය	86, 94
අකුශල චිත්තය	58	අයෝනිසෝ මනසිකාරය	71
අක්‍රිය දෘෂ්ටිය	85	අරහත්ත ව්‍යුතිස	172
අජවන චිත්තය	56	අරුපාභාර	188
අනිතානන්තර චිත්තය	177	අර්ථය	24, 28
අත්ථසාලිනී	x, 22	අර්ථණා ජවන	157
අදෝසය	103, 104	අලෝභය	102, 104
අධිපති ධර්ම	169	අවිගත ප්‍රත්‍යය	195
අධිපති ප්‍රත්‍යය	167	අවිනිබ්භෝග රූප	151, 157
අධිමෝක්ෂ	74	අවිපරිත	28
අධිමෝක්ෂ වෛතසිකය	74	අවායාකෘත	77, 88
අනන්ත	49	අසංඥ භූමිය	40
අනන්තර ප්‍රත්‍යය	167, 196	අසංඥ සත්ව-	
අනන්තරෝපනිශ්‍රය	178, 179	කර්මජ රූපය	163
අනගිරතිය	88	අස්ති ප්‍රත්‍යය	194
අනිච්චතා	148, 159	අහිරිකය	82
අනිදස්සන	49	අභේතුක දෘෂ්ටිය	85
අනිෂ්පන්න රූප	150	ආකප්ප	134
අනුපාලක ප්‍රත්‍යය	158	ආකාශ ධාතුව	140
අනොක්තජ්ජය	82	ආපෝ ධාතුව	117
අන්‍යෝන්‍ය ප්‍රත්‍යය	173, 174	ආභිධම්මික	22, 23
අපරාන්තය	49, 98	ආභිධම්මිකයෝ	xiii
අප්‍රමාදය	101	ආරම්මණප්‍රත්‍යය	166
අප්‍රමාණය වෛතසිකය	113	ආරම්මණාධිපති-	
අප්‍රමාණය	115	ප්‍රත්‍යය	167, 168
අබ්දම් අවුචාව	22	ආරම්මණෝපනිශ්‍රය	178
අභිධර්ම පිටකය ix, x, xiii, xvii, 21		ආචර්ජන චිත්තය	57
අභිඤා	157	ආවාස මච්ඡරිය	90
අභිධර්මය	ix, 23	ආසේවන ප්‍රත්‍යය	184, 196
අභිධර්මාර්ථ සංග්‍රහය	xviii	ආභාර	138
අමෝභය	103, 105	ආභාර ප්‍රත්‍යය	187
අයථාව කුක්කුච්චය	94	ආභාර රූපය 138, 155, 159, 163	

ඉන්ද්‍රිය ප්‍රත්‍යය	189	කුක්කුච්චය	93
ඉස්සාව	88	කුක්කු	134
උත්පාද	39, 47	කුල මච්ඡරිය	90, 92
උද්ධච්චය	83	කුල චිත්තය	58
උපකාරක ධර්මය	161, 163	කුලය	55
උපනිශ්‍රය ප්‍රත්‍යය	178	කෞතෘන්‍යය	168, 176
උපස්තම්භක ප්‍රත්‍යය	158	ක්‍රියා තත්ත්වය	30, 32
උච්චේත පීතිය	79	ක්‍රියා පරම්පරාව	34
සතුරු රූප	156, 159	බණ්ඩු පීතිය	79
ඒකග්ගතාව	69, 70, 83	බුද්ධ පීතිය	79
මක්කන්තික පීතිය	79	ගති නිමිත්ත	51
මත්තජපය	101	ගන්ධය	130
මීජා රූපය	155, 187	ගෝචර රූප	128
මීජාව	138, 155	සාණ විඤ්ඤාණ	72
මෘද්ධන්‍යය	84	සුරාණ ප්‍රසාදය	125
කබලිංකාරාහාරය	140, 187	වක්ඛු විඤ්ඤාණ	72
කම්මඤ්ඤතා රූපය	147	වක්ඛු ප්‍රසාදය	123
කරුණාව	113	වක්ඛු විඤානය	57, 129
කර්ම චේතනාව	153	චිත්ත කම්මඤ්ඤතා	108
කර්මජ රූපය	159, 165	චිත්තක්ෂණ	39
කර්ම නිමිත්ත	51	චිත්තජ රූප	159, 163
කර්ම ප්‍රත්‍යය	185	චිත්ත පස්සද්ධි	106
කර්මය	51, 54	චිත්ත පාගුඤ්ඤතා	108
කාම ජචන	157	චිත්ත මුද්‍රතාව	107
කාය කම්මඤ්ඤතා	108	චිත්තය	37, 169
කාය පස්සද්ධි	106	චිත්ත ලක්ෂණය	107
කාය පාගුඤ්ඤතා	108	චිත්තායුෂ්‍යය	40
කාය ප්‍රසාදය	125	චිත්තච්ඡේදකතා	109
කාය මුද්‍රතා	107	චේත	37
කාය ලක්ෂණය	107	චේතනාව	67, 68
කාය විඤ්ජිති රූපය	142	චේතනාසිකය	43
කාය විඤ්ඤාණය	72	ජන්දය	79, 169
කායච්ඡේදකතා	109	ජනක ප්‍රත්‍යය	158, 159
කාලමුක්ත	196	ජරතාව	148, 150, 159

ජවන විත්තය	55, 57, 58	නිමිත්ත	134
ජවය	55	නිරුද්ධ	48
ජාති රූපය	149, 158	නිරෝධය	48
ජීවිතා ප්‍රසාදය	125	නිරෝධ සමාපත්තිය	165
ජීවිතා විඤ්ඤාණය	72	නිර්වාණය	48
ජීවිත රූපය	137, 157	නිෂ්පන්න රූප	140
ජීවිතින්ද්‍රිය	70	පඤ්චද්වාරාවජ්ජනය	78
තත්‍රමජ්ඣධත්තතාව	105	පඤ්ච ප්‍රසාද	37
තේජෝ ධාතුව	155, 160	පඤ්ච විඤ්ඤාණය	74, 76, 154
ත්‍රිදණ්ඩෝපමාව	174	පඤ්චවෝකාර භූමිය	183
ත්‍රිරාශිය	166	පඤ්ඤත්තිය	27
ත්‍රිභේතුක භවාංගය	55	පට්ඨානය	166
ත්‍රේකාලික	196	පඨවි ධාතුව	116
ථිතමිද්ධ නිවරණය	95	පරම	27, 28
ථිතමිද්ධය	96	පරමත්ථ	26, 27
ථිනය	95	පරමාර්ථ ධර්ම	23, 30, 34, 45
දිට්ඨිය	85	පරමාර්ථය	24, 26
දිව්‍යාවාචනය	xvii	පරිච්ඡේද රූප	141
දීඝ නිකාය	xvi	පර්යන්ත පරිච්ඡේදය	50
දෘෂ්ටි ගතිකයා	85	පර්යාප්ති ධර්මය	92
දෘෂ්ටිය	85	පශ්චාත්ථාන ප්‍රත්‍යය	182, 197
දෝසය	87	පතාසය	114
ද්‍රව්‍ය	30	පාක	61
ද්විපඤ්ච විඤ්ඤාණය	78	පීතිය	78
ද්වේෂය	87	පුරේජාන නිශ්ශ්‍රය	175
ධර්ම	21	පුරේජාන ප්‍රත්‍යය	180
ධර්මසංගණි පකරණය	xvii	පුරේජාන භාවය	181
ධර්මාභිසමය	xv	පුර්වාන්තය	49, 98
ධ්‍යාන ප්‍රත්‍යය	190	ප්‍රතිර්ණක වෛතසික	71
නානාක්ෂණික කර්ම ප්‍රත්‍යය	185	ප්‍රවෘත්ති කාලය	175
නාම	45	ප්‍රකෘති විත්තය	52
නාස්තික දෘෂ්ටිය	85	ප්‍රකෘතෝපනිශ්ශ්‍රය	180
නාස්ති ප්‍රත්‍යය	194	ප්‍රතිවේධ ධර්ම	92
නිශ්ශ්‍රය ප්‍රත්‍යය	175	ප්‍රතිසන්ධි කර්මජ රූපය	163

ප්‍රතිසන්ධි වික්‍රමය	51	මානය	85
ප්‍රතිසන්ධි විඥානය	165	මානස	37
ප්‍රත්‍යන්තය	163, 166, 170	මාර්ග ප්‍රත්‍යය	191
ප්‍රත්‍යය	158, 161, 162, 171	මිද්ධය	95
ප්‍රත්‍යය විභාගය	161	මිච්ඡාසනිය	101
ප්‍රත්‍යය ශක්තිය	162	මුද්‍රිතාව	114
ප්‍රත්‍යයෝත්පන්නය	163, 166, 168	මුද්‍රිතාරූප	147
ප්‍රත්‍යයමායෝගය	158	මූල වික්‍රමය	52
ප්‍රවෘත්ති කර්මජ රූපය	163	මූලාර්ථය	29
ප්‍රසාද රූපය	122, 157	මෝහය	81
ප්‍රස්ථාන මහා ප්‍රකරණය	x	මෞලික ධර්ම	24
ඵරණ පිතිය	79	යථාච කුක්කුච්චිය	94
ඵස්සය	62	යථාචමානය	86, 94
බාහිර රූපය	163	යේවාපනක	75, 83, 106
භංග	39, 47	යෝනිසෝ මනසිකාරය	71
භවය	51	රසය	131
භවභේදය	197	රාත්‍රි වාචනය	xvii
භවාංග	51	රූප්පනය	46, 140
භවාංග චලනය	56, 177	රූක්ෂ ප්‍රතිපත්ති	89
භවාංග වික්‍රමය	51, 52, 53, 56	රූපකලාප	124, 152
භවාංග සිත	40, 54	රූප ජනක වික්‍රම	156
භවාංගුපච්ඡේදය	177	රූප ජනක ප්‍රත්‍යය	158
භාව දශක කලාප	134	රූප ජනක භේතු	155
භාව රූප	157	රූපය	45, 128
භූත රූප	116	රූපාභාර ප්‍රත්‍යය	187
මක්කවාලේපය	84	ලක්ෂණ රූප	148, 158
මච්ඡරිය	90	ලඝුතා රූපය	146
මජ්ඣිමනිකාය	xvi	ලාභ මච්ඡරිය	91
මනසිකාරය	71	ලිංග	134
මනෝද්චාරය	52	ලෝකෝත්තර ඥානය	48
මනෝද්චාරාවර්ජන	157	ලෝභය	84
මනෝසංවේකනාව	140	වංකය	109
මහාභූත	121	වර්ණමාත්ස්‍යරිය	91
මාත්ස්‍යරිය	90	වාක්චිඤ්ජනි රූපය	143

වායෝධාතුව	120	සම්ප්‍රසූක්ත ප්‍රත්‍යය	192
විකාර රූප	148	සම්මර්ශන රූප	140
විකෘතාර්ථය	29	සම්මා ආර්ථය	113
විගත ප්‍රත්‍යය	195	සම්මා කම්මන්ත	112
විචාරය	72	සම්මා වාචාව	112
විචිකිච්ඡාව	97	සම්මුතිය	27
විඤ්ජනිය	141	සර්වකාලික	49
විඤානය	48, 65	සර්වකාලිකත්වය	49
විඤ්ඤාණය	37, 48, 62, 140	සර්ව චිත්ත සාධාරණ- වෛතසික	62
විතක්කය	72	සර්ව ව්‍යාපිකත්වය	49
විනය	21	සර්ව ස්ථානික ප්‍රත්‍යය	197
විපාක චිත්තය	60	සලක්ෂණ රූප	140
විපාක ප්‍රත්‍යය	186	සහජාත කර්ම ප්‍රත්‍යය	185
විප්‍රසූක්ත ප්‍රත්‍යය	193	සහජාත නිශ්‍රය	175
විරති වෛතසික	110	සහජාත ප්‍රත්‍යය	172
විරියය	76, 169	සහජාතාධිපති	167
විමංස	169	සාරාර්ථය	29
වේදනාව	65	සූත්‍ර පිටකය	21
ව්‍යවස්ථාපන චිත්තය	57	සෙය්‍යමානය	86
ශබ්දය	130	සෝත විඤ්ඤාණය	72
ශ්‍රෝත ප්‍රසාදය	124	සෝමනස්ස	65, 79, 157
සංයුක්ත නිකාය	xvi	ස්ථිති	39, 47
සංස්කාර	49	ස්පර්ශය	140
සඤ්ඤාව	66	ස්ප්‍රෂ්ටව්‍යය	132
සතිය	100	ස්වභාවරූප	140
සත්කාය දෘෂ්ටි	85	තදය	37
සද්ධිසමානය	86	තසිතෝත්පාදය	170
සද්ධාව	99	හිරිය	101
සන්තතිය	149, 158	හීනමානය	86
සන්තතාන්තය	49	හීනාර්ථය	24, 26
සන්තිරණ	57, 78	තෘදය රූපය	136
සමනන්තර ප්‍රත්‍යය	170, 196	තේතු ප්‍රත්‍යය	163, 165
සමාධිය	70		
සම්පට්චින්න චිත්තය	57		

